

Individualni i socijalni faktori rizičnog ponašanja djece

Bjelobrk, Vladimir

Doctoral thesis / Doktorski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:398573>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-07**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

FILOZOFSKI FAKULTET

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Vladimir Bjelobrk

**INDIVIDUALNI I SOCIJALNI FAKTORI RIZIČNOG
PONAŠANJA DJECE**

Doktorski rad

Osijek, 2024.

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Vladimir Bjelobrk

Individual and social factors of child risk behaviours

DOCTORAL THESIS

Osijek, 2024.

FILOZOFSKI FAKULTET

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Vladimir Bjelobrk

**INDIVIDUALNI I SOCIJALNI FAKTORI RIZIČNOG
PONAŠANJA DJECE**

Doktorski rad

Područje društvenih znanosti, pedagogija, socijalna pedagogija

Mentorica:

izv. prof. dr. sc. Ivana Sekol

Osijek, 2024.

FILOZOFSKI FAKULTET

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Vladimir Bjelobrk

Individual and social factors of child risk behaviours

DOCTORAL THESIS

Social science, Pedagogy, Social Pedagogy

Supervisor:

Associate Professor Ivana Sekol, Ph.D.

Osijek, 2024.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni. Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi doktorskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Mjesto i datum

Osijek, 7. kolovoza 2024.

Potpis doktoranda

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Bjelobrić', written in a cursive style.

Informacije o mentorici

Izv. prof. dr. sc. Ivana Sekol rođena je 25. kolovoza 1981. godine u Osijeku, gdje je završila osnovnu i srednju školu. Na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu (ERF) Sveučilišta u Zagrebu diplomirala je 2006. godine. S izvrsnim uspjehom magistrirala je kriminološka istraživanja na University of Cambridge, Institute of Criminology 2007. godine, gdje je 2011. godine pod mentorstvom profesora Farringtona i doktorirala kriminologiju.

Od 2004. do 2006. godine bila je zaposlena u Stambenoj zajednici za mlade s problemima u ponašanju „Breza“ u Osijeku. Tijekom Doktorskog studija na University of Cambridge kao asistentica radila je na Institute of Criminology (2007-2009) i na School of Law, Queen Mary University of London (2010-2011). U tom razdoblju, u svojstvu istraživačke suradnice, sudjelovala je na tri kriminološka znanstvena projekta: 1) „Cambridge study of delinquent development“; 2) „Effects of parental imprisonment on child antisocial behaviour and mental health: A systematic review“; i 3) „Arts Mentoring for Released Prisoners: A 3-year Evaluation Project“.

Po povratku u Hrvatsku bila je voditeljica dva samostalna znanstveno-istraživačka projekta: 1) „Prema sveobuhvatnoj strategiji prevencije vršnjačkog nasilja među institucionaliziranom mladeži u Republici Hrvatskoj“ financiranog od strane Hrvatske zaklade za znanost u sklopu programa „Postdoc“, provedenog na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (2012-2013); i 2) „Vršnjačko zlostavljanje u zatvorskom okruženju: Utjecaj osobnih i okolinskih čimbenika“ financiranog u okviru internog natječaja Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku (2014-2015). U kolovozu 2018. godine završila je provođenje svoga trećeg samostalnog znanstveno-istraživačkog projekta „The Effectiveness of Interventions for Combating Violence and Bullying Amongst Prisoners: A Systematic Review and Meta-analysis“ kojega je kao Fulbrightova stipendistica provela na John Jay College of Criminal Justice, City University of New York, gdje je boravila godinu dana.

Na Fakultetu za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku bila je zaposlena kao docentica, a kao predavač bila je zaposlena na Odsjeku za kriminologiju i društvene znanosti Sveučilišta Derby. Predavala je metodološke teme na magistarskom studiju kriminologije Sveučilišta u Cambridgeu te na doktorskome studiju Prevencijske znanosti i invaliditeta na ERF-u. Kao gost predavač sudjelovala je i na kolegiju Socijalna patologija i Fenomenologija poremećaja u ponašanju na (pred)diplomskom studiju Socijalne pedagogije (ERF). Posebno se ističe njezin doprinos osmišljavanju i izvođenju kolegija Izvanobiteljska

skrb i tretman djece i mladih na istom studiju na ERF-u. U studenom 2017. održala je nastavu na kolegiju 'Cutting edge criminology' na Sveučilištu Rutgers, New Jersey (School of Criminal Justice). Na Sveučilištu Derby, bila je nositeljica kolegija Study Skills & Criminological Research, Introduction to Criminological Theory i Working with Young Offenders. Trenutno je zaposlena na Pravnom fakultetu Sveučilišta Sheffield.

Za svoja akademska postignuća dobila je brojne međunarodne nagrade i stipendije. Odlično se služi engleskim jezikom te ima visoko razvijene znanstveno-istraživačke, stručne i nastavničke kompetencije, kao i znanja u područjima: a) osmišljavanja, prijave i osiguravanja financiranja istraživačkih projekata s međunarodnim značajem; b) kvalitativnih i kvantitativnih istraživačkih metoda u društvenim znanostima i statističke obrade podataka, uključujući etnografiju, metodu utemeljene teorije (kvalitativne metode) i meta-analizu (kvantitativna metoda); c) evaluacijskih istraživanja; d) prevencije i tretmana problema u ponašanju djece i adolescenata (posebice vršnjačkog zlostavljanja) te maloljetničke delinkvencije; i g) deinstitucionalizacije, razvoja alternativnih usluga u zajednici i unaprjeđenja postojećih izvanobiteljskih oblika skrbi o mladima kao prevencije delinkventnog ponašanja.

U međunarodnim časopisima i domaćim časopisima s međunarodnom recenzijom objavila je 10 znanstvenih radova na engleskom jeziku. Od dvije objavljenje znanstvene monografije u koautorstvu, jedna je objavljena kod prestižnog izdavača (Campbell Collaboration), dok je druga, također, objavljena kod uglednog izdavača (London: Koestler Trust). Autorica je poglavlja u knjizi *Empathy versus Offending, Aggression and Bullying*, u izdanju prestižnog međunarodnog izdavača Routledge. Objavljivala je i na hrvatskom jeziku, pri čemu se posebno ističe njezin objavljen priručnik za stručnjake i studente pomagačkih profesija te rad na temu miješanja kvalitativne i kvantitativne metodologije. Uz visoku citiranost radova u relevantnim bazama podataka, s radovima je sudjelovala na brojim međunarodnim skupovima, često kao pozvani predavač.

Sažetak

Rizična ponašanja djece su složena pojava na koju utjecaj imaju brojni faktori, kako oni individualni tako i oni socijalni. Cilj je ovog istraživanja bio ispitati sklonost rizičnom ponašanju mlađih adolescenata te utvrditi koji su individualni i socijalni rizični faktori značajni prediktori za objašnjenje rizičnih ponašanja. Od individualnih faktora ispitao se doprinos samopoštovanja i školskog uspjeha, a od socijalnih faktora doprinos obitelji (odgojni roditeljski stilovi ispitani dimenzijama emocionalne topline i psihološke kontrole roditelja, struktura i socioekonomski status obitelji), vršnjaka (podložnost vršnjačkom pritisku) i škole (percepcija školske kulture).

U istraživanju je sudjelovalo 410 učenika (181 učenik i 218 učenica) osmih razreda iz svih osnovnih škola s područja grada Osijeka koji su ispunjavali sljedeće skale i upitnike: Upitnik sociodemografskih podataka, Upitnik samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih (Ručević i sur., 2009), Rosenbergova skala samopoštovanja (Rosenberg, 1965), Skala percepcije obiteljskih odnosa (Macuka, 2004), Skala podložnosti vršnjačkom pritisku (Lebedina Manzoni i sur., 2008), Skala kulture škole (Higgins-D'Alessandro i sur., 1998).

Istraživanjem je utvrđeno kako su učenici u većoj mjeri uključeni u prekršajna i lakša delinkventna ponašanja od učenica, dok su učenice sklonije suicidalnim i autoagresivnim ponašanjima u odnosu na učenike. Školski uspjeh pokazao se statistički značajnim negativnim prediktorom na većini ispitanih rizičnih ponašanja za eksternalizirane probleme u ponašanju kod učenika, dok se kod učenica javlja kao statistički značajan prediktor za internalizirane probleme u ponašanju. Samopoštovanje je statistički značajan negativan prediktor za suicidalna i autoagresivna ponašanja. Od svih ispitanih socijalnih rizičnih faktora vršnjački pritisak ima najveću prediktorsku vrijednost za objašnjenje rizičnih ponašanja, a slijede ga roditeljska psihološka kontrola i emocionalna toplina. Kultura škole pokazala se povezanom s nekim oblicima rizičnih ponašanja.

Rezultati ovog istraživanja doprinose boljem razumijevanju relativne važnosti individualnih i socijalnih rizičnih faktora za pojavu rizičnih ponašanja u razdoblju rane adolescencije te time daju temelj za izradu ciljanih preventivnih strategija i programa.

Ključne riječi: rizična ponašanja, individualni rizični faktori, socijalni rizični faktori, mlađi adolescenti

Abstract

Child risk behaviour is a complex phenomenon influenced by numerous factors, both individual and social. The aim of this study was to examine the tendency toward risky behavior in younger adolescents and determine which individual and social risk factors contribute the most to the development of such behavior. Individual factors investigated included the contribution of self-esteem and academic achievement, while social factors included the contribution of family (parenting styles examined through dimensions of emotional warmth and psychological control, family structure, and socioeconomic status), peers (susceptibility to peer pressure), and school (perception of school culture).

The research included 410 students (181 boys and 218 girls) in eighth grade from all primary schools in the Osijek area. They completed the following scales and questionnaires: Demographic data questionnaire, Youth self-reported delinquency and risk behaviors questionnaire (Ručević et al., 2009), Rosenberg Self-Esteem Scale (Rosenberg, 1965), Scale of Perception of Family Relationships (Macuka, 2004), Peer Pressure Susceptibility Scale (Lebedina Manzoni et al., 2008) and School Culture Scale (Higgins-D'Alessandro et al., 1998).

The results of this study show that boys were more engaged in misdemeanor and minor delinquent behaviors compared to girls, while girls were more prone to suicidal and self-aggressive behaviors compared to boys. Academic achievement proved to be a statistically significant negative predictor for most examined risky behaviors related to boys' externalized behavior problems, while for girls, it was a statistically significant predictor for internalized behavior problems. Self-esteem was a statistically significant negative predictor for suicidal and self-aggressive behaviors. Among social risk factors, peer pressure had the greatest predictive effect on the occurrence of risky behaviors, followed by parental psychological control and emotional warmth. School culture was associated with some forms of risky behaviors.

The results of this research contribute to a better understanding of the relative importance of individual and social risk factors for the occurrence of risky behaviors in early adolescence. The findings of this research provide a foundation for the development of targeted preventive strategies and programs.

Keywords: risk behaviour, individual risk factors, social risk factors, younger adolescence

Sadržaj

I. UVOD.....	1
II. METODOLOGIJA TEORIJSKE ANALIZE	3
2.1. Konceptualna razmatranja rizičnih faktora za razvoj rizičnih ponašanja djece i mladih	3
2.2. Teorijska razmatranja razvoja rizičnih ponašanja	8
2.3. Operacionalizacija odabranih rizičnih faktora i rizičnih ponašanja djece i mladih	17
2.3.1. Spol kao rizični faktor za pojavu rizičnih ponašanja djece	18
2.3.2. Samopoštovanje kao rizični faktor za pojavu rizičnih ponašanja djece	19
2.3.3. Školski uspjeh kao rizični faktor za pojavu rizičnih ponašanja djece	21
2.3.4. Roditeljski odgojni stilovi, obiteljska struktura i socioekonomski status obitelji kao rizični faktori za pojavu rizičnih ponašanja djece	23
2.3.5. Podložnost vršnjačkom pritisku kao rizični faktor za pojavu rizičnih ponašanja djece.....	26
2.3.6. Kultura škole kao rizični faktor za pojavu rizičnih ponašanja djece	27
2.4. Vrste istraživanja rizičnih faktora.....	32
2.5. Pregled istraživanja o opsegu i prirodi rizičnih ponašanja u Republici Hrvatskoj	34
2.6. Dosadašnja istraživanja odnosa odabranih rizičnih faktora s rizičnim ponašanjem	41
2.6.1. Pregled istraživanja o spolnim razlikama u rizičnim ponašanjima	41
2.6.2. Pregled istraživanja o povezanosti samopoštovanja i rizičnih ponašanja	44
2.6.3. Pregled istraživanja o povezanosti školskog uspjeha i rizičnih ponašanja.....	50
2.6.4. Pregled istraživanja o roditeljskim odgojnim stilovima, strukturi obitelji, socioekonomskom statusu obitelji i rizičnim ponašanjima	54
2.6.5. Pregled istraživanja o povezanosti podložnosti vršnjačkom pritisku i rizičnih ponašanja	63
2.6.6. Pregled istraživanja o povezanosti kulture škole i rizičnih ponašanja	69
III. METODOLOGIJA EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA	74
3.1. Cilj i problemi istraživanja.....	74
3.2. Hipoteze	74
3.3. Uzorak	75
3.3.1. Osnovne škole grada Osijeka	75
3.3.2. Učenici.....	76
3.3.3. Odobrenje za istraživanje i pristup školama.....	77
3.3.4. Roditeljski pristanak	77
3.4. Instrument.....	78
3.4.1. Upitnik sociodemografskih podataka	78
3.4.2. Samoiskaz rizičnog i delinkventnog ponašanja (SRDP)	78

3.4.3. Rosenbergova skala samopoštovanja	79
3.4.4. Skala percepcije obiteljskih odnosa.....	79
3.4.5. Skala podložnosti vršnjačkom pritisku.....	80
3.4.6. Skala kulture škole.....	80
3.5. Postupak provedbe istraživanja	81
IV. REZULTATI	82
4.1. Deskriptivna analiza instrumenata	82
4.2. Rezultati inferencijalne analize	93
V. RASPRAVA.....	124
VI. ZAKLJUČAK.....	154
VII. POPIS LITERATURE.....	159
VIII. PRILOZI	187

Popis tablica:

Tablica 1 Broj razrednih odjela, broj učenika u razrednom odjelu i broj učenika uključenih u istraživanje	77
Tablica 2 Deskriptivna analiza instrumenta Samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja SRDP.....	83
Tablica 3 Deskriptivna analiza instrumenta Rosenbergova skala samopoštovanja	84
Tablica 4 Deskriptivna analiza instrumenta Skala percepcije obiteljskih odnosa	86
Tablica 5 Deskriptivna analiza instrumenta Skala podložnosti vršnjačkom pritisku	88
Tablica 6 Deskriptivna analiza instrumenta Skala kulture škole	90
Tablica 7 Prikaz broja učenika s obzirom na ocjenu s kojom su završili prethodnu školsku godinu ($N=406$).....	91
Tablica 8 Prikaz broja učenika s obzirom na strukturu obitelji u kojoj žive ($N=410$).....	91
Tablica 9 Prikaz broja učenika s obzirom na strukturu obitelji u kojoj žive uključen u analize ($N=400$).....	92
Tablica 10 Prikaz broja učenika s obzirom na strukturu zaposlenja roditelja ($N=410$).....	92
Tablica 11 Prikaz broja učenika s obzirom na strukturu zaposlenja roditelja uključen u analize ($N=410$).....	93
Tablica 12 Deskriptivni podaci za varijable korištene u istraživanju	96
Tablica 13 Razlike u samoiskazu rizičnog i delinkventnog ponašanja između učenika i učenica na Upitniku SRDP	97
Tablica 15 Rezultati hi-kvadrat testa za pojedine čestice supskala Nepoželjna normativna ponašanja i Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja iz Upitnika rizičnog i delinkventnog ponašanja – SRDP podijeljeno po spolu	103
Tablica 16 Rezultati hi-kvadrat testa za pojedine čestice supskala Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari, Rizična spolna ponašanja, Teške krađe, provale i razbojništva i Suicidalna i autoagresivna ponašanja iz Upitnika rizičnog i delinkventnog ponašanja – SRDP podijeljeno po spolu.....	104
Tablica 17 Koeficijenti korelacijskih analiza rizičnih i delinkventnih oblika ponašanja i individualnih rizičnih faktora.....	107
Tablica 18 Koeficijenti korelacijskih analiza rizičnih i delinkventnih oblika ponašanja i roditeljskih odgojnih stilova, strukture obitelji i socioekonomskog statusa	109
Tablica 19 Usporedba rezultata Mann-Whitneyjevim U testom učenika i učenica iz cjelovitih i jednoroditeljskih obitelji na Upitniku SRDP	110
Tablica 20 Pearsonove korelacijske analize rizičnih i delinkventnih oblika ponašanja i podložnosti vršnjačkom pritisku	112
Tablica 21 Pearsonove korelacijske analize rizičnih i delinkventnih oblika ponašanja i kulture škole	113

Tablica 22 Koeficijenti korelacijskih analiza rizičnih i delinkventnih oblika ponašanja i individualnih i socijalnih rizičnih faktora	116
Tablica 23 Sažetak hijerarhijske regresijske analize za prediktore kriterijske varijable <i>Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja (N=387)</i>	117
Tablica 24 Sažetak hijerarhijske regresijske analize za prediktore kriterijske varijable <i>Nepoželjna normativna ponašanja (N=391)</i>	118
Tablica 25 Sažetak hijerarhijske regresijske analize za prediktore kriterijske varijable <i>Rizična spolna ponašanja (N=392)</i>	119
Tablica 26 Sažetak hijerarhijske regresijske analize za prediktore kriterijske varijable <i>Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari (N=392)</i>	120
Tablica 27 Sažetak hijerarhijske regresijske analize za prediktore kriterijske varijable <i>Teške krađe, provale i razbojništva (N=404)</i>	121
Tablica 28 Sažetak hijerarhijske regresijske analize za prediktore kriterijske varijable <i>Suicidalna i autoagresivna ponašanja (N=385)</i>	122
Tablica 29 Sažetak hijerarhijske regresijske analize za prediktore kriterijske varijable <i>SRDP ukupan rezultat (N=372)</i>	123
Tablica 30 Prikaz rizičnih faktora ispitanih u istraživanju i rizična i delinkventna ponašanja koja oni predviđaju	152

Popis slika:

Slika 1. Teorija problematičnog ponašanja.....	11
Slika 2. Teorija integriranog kognitivnog antisocijalnog potencijala.....	14
Slika 3. Prikaz rezultata uključenosti u rizična i delinkventna ponašanja učenika i učenica.....	17
Slika 4. Razine kulture.....	29
Slika 5. Srednji rangovi rezultata učenika i učenica iz cjelovitih i iz jednoroditeljskih obitelji utvrđeni na supskalama i ukupnom rezultatu Upitnika SRDP.....	111

I. UVOD

Adolescencija je prijelazno razdoblje između djetinjstva i odrasle dobi koje obuhvaća brojne tjelesne, emocionalne, psihološke i socijalne promjene. Osim tjelesnih promjena koje su uzrokovane pubertetom, adolescencija je i razdoblje brojnih emocionalnih promjena i snažnih osjećaja te se zato često smatra vrlo intenzivnim i stresnim razdobljem. Mladi ljudi, razvijajući svijest o sebi i uočavajući sličnosti i razlike u odnosu na druge, razvijaju svoje identitete i samostalnost te na taj način grade svoje samopouzdanje. Adolescencija je i razdoblje socijalnih promjena jer se mlade osobe počinju suočavati s brojnim izazovima društva, a društvene veze i odnosi postaju sve važniji. Najvažniju ulogu u društvenom životu adolescenata imaju prijatelji i vršnjačke skupine. U vršnjačkim odnosima adolescenti donose odluke i oblikuju svoj identitet koji im omogućuje neovisnost koja se povezuje uz odrastanje. U socijalnom kontekstu to je i razdoblje početka stvaranja romantičnih veza i spolnih odnosa. Unutar obitelji dolazi do promjene dinamike odnosa, ponajviše s roditeljima jer adolescenti, iako privrženi roditeljima, imaju potrebu za uspostavljanjem neovisnosti naspram odraslih, posebno roditelja. Osim roditelja i vršnjaka, važan odgojni i socijalni faktor je škola, kao mjesto stjecanja znanja, usvajanja normi i vrijednosti, ali i mjesto povezivanja s vršnjacima.

Adolescencija, kao razdoblje značajnih promjena, donosi i brojne izazove i rizike. U potrazi za svojim identitetom i samostalnošću, adolescenti mogu biti skloni pobunama prema odraslima, posebno roditeljima. Zanimanje adolescenata za nova iskustva važno je i prirodno u ovom razdoblju, ali ponekad može dovesti do suprotstavljanja i kršenja pravila koje su postavili odrasli, ili do ponašanja koja ugrožavaju njihovu sigurnost i sigurnost njihove okoline. Potaknuti željom za novim iskustvima ili pripadnošću vršnjačkoj skupini, mladi često u ovom razdoblju pokazuju ponašanja koja odstupaju od općeprihvaćenih, a takva se ponašanja mogu nazvati rizičnim ponašanjima. Rizična su ponašanja, iz odgojno-obrazovne perspektive, ona ponašanja kojima pojedinci mogu dovesti sebe i svoju okolinu u opasnost. Takva su ponašanja u adolescenciji sve učestalija te mogu imati negativne zdravstvene, kognitivne te psihosocijalne ishode u odrasloj dobi.

Ručević i sur. (2009) navode kako su rizična ponašanja djece i mladih oblici ponašanja koji ne krše zakone, ali se prema ranijim istraživanjima pokazalo da često prethode delinkventnom ponašanju ili se javljaju zajedno s njim, poput konzumacije alkohola, neopravdanih izostanaka iz škole ili ranog stupanja u spolne odnose te predstavljaju zdravstveni i/ili psihosocijalni rizik za djecu i mlade. U tome kontekstu, Bouillet i sur. (2007) definiraju rizična ponašanja kao ona

ponašanja koja ukazuju na prepreke u pozitivnom razvoju djece i mladih te koja mogu ugroziti njihov napredak i prilagodbu društvu u kojem žive. Rizična i delinkventna ponašanja učestalija su u razdoblju srednje i kasne adolescencije, stoga je većina istraživanja kojima se ispituju takva ponašanja i usmjerena prema toj populaciji. Međutim, sve je više istraživanja kojima se ispituju navedena ponašanja i među mlađom populacijom, odnosno među mlađim adolescentima.

Suvremeni se pristupi, u razumijevanju rizičnih ponašanja, temelje na identificiranju rizičnih faktora koji su doprinijeli razvoju tih ponašanja, kao i identificiranju zaštitnih faktora kojima se nastoji smanjiti pojava tih ponašanja. Novije razvojne teorije delinkventnog ponašanja teže usustaviti znanja i spoznaje upravo o relativnoj važnosti utjecaja individualnih i socijalnih faktora na razvoj rizičnih ponašanja (Farrington, 2011).

Osnovni cilj ovog istraživanja bio je ispitati sklonost rizičnom ponašanju mlađih adolescenata te utvrditi koji su individualni i socijalni rizični faktori značajni prediktori za objašnjenje rizičnih ponašanja. Istraživanje će doprinijeti potpunijem objašnjenju fenomena rizičnih ponašanja, budući da će se istovremeno ispitati individualne osobine djeteta te obiteljska, vršnjačka i školska obilježja. Farrington (2003a) navodi kako je longitudinalnim istraživanjima (npr. Huizinga i sur., 2003; Loeber i sur., 2003; Thornberry i sur., 2003; sve prema Farrington, 2003a) utvrđeno postojanje kontinuiteta rizičnih ponašanja tijekom života pojedinca, odnosno kako su rizična ponašanja u kasnom djetinjstvu i ranoj adolescenciji značajan prediktor rizičnih i delinkventnih ponašanja u kasnijoj životnoj dobi. Ovakvi su nalazi potvrđeni i u kasnijim longitudinalnim istraživanjima (npr. Hoeve i sur., 2008; Prinstein i sur., 2010). Stoga, važno je utvrditi prediktore rizičnih ponašanja u što ranijoj dobi kako bi se što ranije moglo preventivno djelovati. Ovaj će rad doprinijeti utvrđivanju što većeg broja prediktora rizičnih ponašanja upravo te dobne skupine adolescenata. U konačnici, očekivani rezultati ponudit će smjernice za ciljano preventivno djelovanje. Budući da škole, uz obrazovnu, imaju i odgojnu funkciju te da se rizična ponašanja djece tumače kao pedagoški problem, empirijske spoznaje ovog istraživanja posebno su važne jer će upotpuniti dosadašnje spoznaje. Dobivene spoznaje mogu biti iznimno važne stručnjacima i mogu doprinijeti razumijevanju razvojnih posebnosti adolescencije i pružiti bolji uvid u ponašanje adolescenata te na taj način pomoći u suočavanju s nadolazećim promjenama. Adolescencija je važno razdoblje u odrastanju koje oblikuje razvoj i dobrobit mladih osoba te, uz odgovarajuću podršku i pomoć, mladi mogu prolaziti kroz izazove ovoga razdoblja i razviti se u zdrave, samopouzdanе i odgovorne odrasle osobe.

II. METODOLOGIJA TEORIJSKE ANALIZE

2.1. Konceptualna razmatranja rizičnih faktora za razvoj rizičnih ponašanja djece i mladih

Standardi za terminologiju, definiciju, kriterije i način praćenja pojave poremećaja u ponašanju djece i mladih (Koller-Trbović i sur., 2011) probleme u ponašanju definiraju kao skupni naziv svih ponašanja biološke, psihološke, pedagoške ili socijalne geneze kojima djeca i mladi značajno odstupaju od ponašanja primjerenog dobi, situaciji, kulturnim i etničkim normama, odnosno kao ona ponašanja koja štetno ili opasno utječu na njih same i/ili druge pojedince i društvo u cjelini. Nadalje, prema navedenim Standardima, problemi u ponašanju predstavljaju krovni pojam za kontinuum različitih oblika ponašanja, od jednostavnijih, manje težine i opasnosti ili štetnosti za sebe ili druge do onih definiranih i/ili kažnjivih propisima i često težih po posljedicama i potrebama za tretmanom. Problemi u ponašanju djece i mladih središnji su pojam koji supsumira ekstremnije oblike tog fenomena na oba smjera, i to od rizičnih preko teškoća do poremećaja u ponašanju. Takva ponašanja dovode do različitih posljedica i stanja koje je potrebno usmjeravati i mijenjati, a kojima se bave stručnjaci različitih struka i u različitim područjima (Koller-Trbović i sur., 2011).

Rizična ponašanja djece i mladih oblici su ponašanja kojima se ne krše važeći zakoni, ali se prema ranijim istraživanjima pokazalo kako takva ponašanja često prethode delinkventnom ponašanju ili se javljaju zajedno s njim te predstavljaju zdravstveni i/ili psihosocijalni rizik za djecu i mlade (Ručević i sur., 2009), kao i za njihove bližnje (Sharland, 2006). U tome kontekstu, Bouillet i sur. (2007) rizična ponašanja definiraju kao ona ponašanja koja ukazuju na prepreke u pozitivnom razvoju djece i mladih te koja mogu ugroziti njihov napredak i prilagodbu društvu u kojem žive. Koller-Trbović i sur. (2011) u neke oblike rizičnih ponašanja ubrajaju povučенost, kršenje pravila u školi i obitelji, pretežno tužno raspoloženje, školski apsentizam, neučenje, eksperimentiranje s cigaretama, drogom i alkoholom te suprotstavljanje autoritetu. Teškoće u ponašanju su ponašanja koja zahtijevaju stručnu intervenciju, budući da su to ponašanja kojima se krše društvene i/ili zakonske norme i koja se pojavljuju kroz određeni vremenski period. U teškoće u ponašanju ubrajaju se samoozljeđivanje, napuštanje škole, bježanje, krađa, nasilje te socijalna izoliranost. Na kraju kontinuuma različitih oblika ponašanja su poremećaji u ponašanju kojima se ugrožava svakodnevno funkcioniranje osobe i/ili se ugrožavaju drugi, a posljedice takvog ponašanja su brojne i izrazito negativne. U ove oblike ponašanja ubrajaju se teška kaznena djela, ovisnosti, pokušaj suicida te je za takva ponašanja potrebna pomoć specijaliziranih stručnjaka i ustanova (Koller-Trbović i sur., 2011).

Uobičajena je podjela problema u ponašanju na internalizirane i eksternalizirane oblike koji se međusobno ne isključuju te, kako navodi Maglica i sur. (2016), u mnogim je istraživanjima utvrđena njihova međusobna povezanost. Bouillet i sur. (2007) navode kako su internalizirani problemi u ponašanju pasivni, pretjerano kontrolirani te usmjereni prema sebi. Takve je probleme teže primijetiti kod djece jer se dijete povlači i zadržava ih u sebi te time stvara više problema samome sebi nego osobama oko sebe. Dijete s internaliziranim problemima u ponašanju pokazuje napetost, sramežljivost, strahove, tugu, povučenost, anksioznost, depresiju (Lebedina Manzoni, 2007), teškoće u socijalnoj prilagodbi te suicid (Maglica i sur., 2016). Eksternalizirane probleme u ponašanju, s druge strane, obilježavaju aktivna i nedovoljno kontrolirana ponašanja poput agresivnosti, antisocijalnog i delinkventnog ponašanja, hiperaktivnosti, bježanja iz škole, kršenja pravila, pljačke, razbojstva (Žižak i sur., 2004), rizična spolna ponašanja, zlouporabe psihoaktivnih tvari, konzumiranja alkohola te poremećaja u prehrani (Zelenika i sur., 2024). Lebedina Manzoni (2007), opisujući djecu i mlade s eksternaliziranim problemima u ponašanju, navodi kako su oni često agresivni i impulzivni te imaju problema sa zakonom. Rezultati dosadašnjih istraživanja, (npr. Buljan-Flander i sur., 2007; Fagan i sur., 2007; Ručević i sur., 2009) u kojima su se proučavali problemi u ponašanju, dosljedno ukazuju kako osobe muškog spola učestalije imaju eksternalizirane probleme u ponašanju, dok osobe ženskog spola u većoj mjeri imaju internalizirane probleme u ponašanju.

Predviđanje i prevencija antisocijalnog i delinkventnog ponašanja počiva na razumijevanju njegova uzroka. Iako su znatni istraživački naponi u proteklih šezdeset godina uvelike pridonijeli rasvjetljavanju tih uzroka, njihovo potpuno razumijevanje složen je zadatak. Složenost, jednim dijelom, leži upravo u mnogim faktorima koji mogu utjecati na pojavu, tijek i prestanak takvog ponašanja kod pojedinaca. Pri tome je nužno promatrati rizične faktore uzimajući u obzir različitu životnu dob ispitanika, kako bi se saznalo koji su rizični faktori najistaknutiji u različitim razvojnim razdobljima te kako bi se na taj način izradile primjerene preventivne strategije (Day i sur., 2012).

Kako bi se sveobuhvatno objasnili uzroci rizičnih ponašanja, potrebno je u obzir uzeti dinamičku interakciju mnogih faktora koji djeluju na više razina, uključujući: (1) individualnu razinu (biološke, kognitivne, emocionalne varijable); (2) neposrednu razinu okruženja (obitelj, vršnjaci, škola, susjedstvo); (3) društveno-kulturnu razinu (siromaštvo, rasizam, izloženost kriminalu, društvena tolerancija na alkohol i psihoaktivna sredstva) (Reppucci i sur., 2002). Također, primjerenim pristupom u istraživanju antisocijalnog i delinkventnog ponašanja Day i sur. (2012) smatraju paradigmu istraživanja rizičnih faktora koja se temelji na proučavanju

ponašanja (poput kriminala) povezanih s neželjenim ishodima. Nadalje, navedeni autori također navode kako spomenuta paradigma istraživanja rizičnih faktora treba sadržavati i opise razvojno-uzročnih mehanizama, prema kojima ti rizični faktori dovode do određenih neželjenih ishoda. U tome kontekstu, Livazović (2012) također navodi kako su rizična ponašanja oni oblici ponašanja koji nastaju kao posljedica interakcije brojnih rizičnih i zaštitnih faktora te koji mogu prerasti u ozbiljnije oblike asocijalnog djelovanja.

Pojedine opće definicije rizičnih faktora u pojavi rizičnih ponašanja djece i mladih određuju navedene faktore kao: (1) faktore koji povećavaju ranjivost ili mogućnost djeteta da razvije poteškoće u stresnim situacijama, čak i ukoliko su one minorne (Grizenko i sur., 1992); (2) karakteristično iskustvo ili događaj koji je, ukoliko je prisutan, povezan s povećanjem vjerojatnosti (rizika) određenog ishoda iznad osnovne stope ishoda u općoj neizloženoj populaciji (Kazdin i sur., 1997); (3) obilježja, varijable, odnosno opasnosti koje, ukoliko su prisutne kod određenog pojedinca, čine tog pojedinca vjerojatnijim da će razviti problem u ponašanju, nego netko iz opće populacije (Mrazek i sur., 1994); (4) faktore koji, ukoliko su prisutni, povećavaju vjerojatnost da dijete razvije emocionalne poteškoće ili probleme u ponašanju u usporedbi s nasumce odabranim djetetom iz opće populacije (Garmezy, 1983).

Rizični je faktor, dakle, prethodno stanje koje je povezano s povećanjem vjerojatnosti neželjenog ishoda, a ključni elementi rizičnih faktora su: (1) rizični faktor vremenski prethodi ishodu; (2) prisutnost rizičnih faktora pojedinca stavlja u povećan rizik za neželjenim ishodom u usporedbi s pojedincem iz opće populacije; (3) odnos između rizičnih faktora i ishoda shvaćen je probabilistički, a ne deterministički (Day i sur., 2012). Zaštitni su faktori, s druge strane, utjecaji koji modificiraju, uklanjaju ili mijenjaju reakcije ljudi na opasnosti iz njihove okoline, a koje imaju predispozicije za neželjeni ishod (Rae-Grant i sur., 1989).

Opisujući razvojno-uzročne mehanizme, Sabates i sur. (2012) navode razliku između proksimalnih i distalnih rizičnih faktora u interakciji djece s njihovim najbližim pružateljima skrbi. Interakcija može biti podržavajuća ili ometajuća te predstavlja proksimalne faktore jer su to primarni procesi utjecaja na razvoj djeteta u svakodnevnom životu. Primjeri proksimalne procesne varijable, u kontekstu obitelji, uključuju aspekte i djeteta i roditelja te odnose poput topline, naklonosti, upotrebe discipline, kontrole i kažnjavanja, ali i obrazovne sadržaje. Ti se procesi mijenjaju i prilagođavaju tijekom djetetova sazrijevanja te su pod utjecajem neposrednog djetetovog okruženja, poput obitelji i škole, ali i udaljenijih utjecaja, kao što su socijalno, ekonomsko i demografsko okruženje. Stoga, Sabates i sur. (2012) zaključuju kako

se dijete zapravo nalazi u središtu proksimalnih utjecaja, a zatim ulazi u proširujuće koncentrične krugove distalne interakcije. Kazdin i sur. (1997) smatraju da je odnos između distalnih i proksimalnih varijabli posredan te da utjecaj distalne varijable na ishod nije u tolikoj mjeri izazvan iz daleke prošlosti, koliko je posredovan proksimalnim utjecajem. U tome kontekstu, distalni i proksimalni rizični faktori djeluju kao dio razvojno-uzročnih mehanizama koji utječu na ishode (Kazdin i sur., 1997).

Osim navedenih, rizični faktori dijele se i na statične ili nepromjenjive (dijete rođeno s fetalnim alkoholnim sindromom) i dinamične rizične faktore, odnosno fleksibilne i podložne promjenama (korištenje psihoaktivnih sredstava za nošenje sa stresnim životnim događajima). Dinamični rizični faktori mogu se promijeniti sami od sebe (spontano) ili tijekom izvanjske intervencije poput specijaliziranog programa (Day i sur., 2012), na primjer programa za roditeljstvo (Latimer i sur., 2003). S druge strane, statični rizični faktori odnose se na spol, rasu, etničku pripadnost te genetske utjecaje (Day i sur., 2012) i ne mogu se mijenjati (Latimer, 2003). Razlika između statičnih i dinamičnih rizičnih faktora je važna jer su intervencije i preventivni programi uvijek usmjereni prema dinamičnim rizičnim faktorima. Na primjer, jedan od najrobusnijih dinamičnih rizičnih faktora antisocijalnog ponašanja, koji se još naziva i kauzalnim rizičnim faktorom, je strog i kažnjavajuć roditeljski odgojni stil (Kazdin i sur., 1997). Međutim, promatranje statičnih rizičnih faktora, kao isključivo onih faktora na koje se ne može utjecati, može dovesti do zablude ukoliko faktor nema uzročnu vezu s ishodom. Na primjer, promatranje zlostavljanja djeteta pojavljuje se kao statični rizični faktor, odnosno kao faktor koji se ne može promijeniti. Takav pristup pretpostavlja kako se intervencija ili preventivni program dogodio kasnije u životu pojedinca, odnosno nakon zlostavljanja. Ukoliko bi se program prevencije nasilja u obitelji dogodio dovoljno rano u životu pojedinca, odnosno prije nego što dođe do zlostavljanja, taj rizični faktor može biti znatno smanjen (Latimer i sur., 2003), a samim time rizični faktor zlostavljanja u djetinjstvu nije nužno nepromjenjiv rizični faktor na koji se ne može utjecati.

Pojedinačni razvojni utjecaji rijetko djeluju izolirano jedan od drugoga te, u tome smislu, rizični faktori, kao i zaštitni razvojni faktori, imaju tendenciju klastera. Opseg utjecaja određenog rizičnog faktora djelomično ovisi o stupnju povezanosti tog rizičnog faktora s ostalim rizičnim faktorima (Chilton i sur., 2007). Primjerice, Kazdin i sur. (1997) smatraju kako rizični faktori vrše svoj utjecaj neposredno, odnosno samostalno utječući na ishod ili posredno, utječući na naknadne rizične faktore koji dovode do ishoda unutar uzročnog lanca. U tome kontekstu, rizični su faktori shvaćeni kao procesni koncepti. Ključna je pretpostavka u

podlozi navedene tvrdnje da rizični faktori u ranom životu mogu biti povezani s vremenski udaljenim ishodom preko razvojnog lanca koji je rezultat neželjenih ishoda u ranijoj fazi. Pojam razvojnog lanca, koji se još naziva i razvojnim smjerom, putem ili uzročnim lancem, integrativni je pojam u istraživanjima rizičnih faktora i usko je povezan s ulogom teorije u njima (Day i sur., 2012). Osvrćući se na ranije teorijske spoznaje, Kazdin i sur. (1997) navode kako se pojam razvojnoga lanca ili smjera odnosi na niz karakteristika, događaja, iskustava i ponašanja koji određuju uzastopne korake ili stupnjeve prema kojima se ishod manifestira. Stoga je zadatak istraživanja rizičnih faktora utvrđivanje na koji način kretanje pojedinca kroz te korake rezultira određenim ishodom, primjerice delinkvencijom u adolescenciji (Kazdin i sur., 1997).

Rizični faktori nisu nužno uzroci rizičnog i antisocijalnog ponašanja (Farrington i sur., 2007). Kada bi se ispitivali uzorci nekoga ponašanja, to bi značilo da promjene u pretpostavljenom uzročnom faktoru unutar pojedinca pouzdano prate promjene kod tog pojedinca u počinjenju prekršaja. Također, utvrđivanje uzroka ponašanja moguće je jedino u longitudinalnim istraživanjima u kojima se pouzdano mogu utvrditi navedene činjenice (Farrington, 1988; prema Farrington i sur., 2016). Farrington i sur. (2007) navode kako je glavni problem odrediti koji su rizični faktori uzroci, a koji su samo „oznake“ ili su povezani s uzrocima. Tri kriterija za utvrđivanje uzročnog rizičnog faktora su: (1) da je rizični faktor povezan s ishodom (npr. počinjenje prekršaja), (2) da prethodi ishodu i (3) da predviđa ishod nakon kontrole (ili neovisno o svim drugim varijablama). Treći kriterij (i stoga uzročnost) može se najsigurnije utvrditi provođenjem eksperimenta u kojem su osobe slučajnim odabirom izložene različitim rizičnim faktorima (Farrington i sur., 2007).

Domaća i strana istraživanja kazuju kako su rizična ponašanja djece složena pojava na koju utjecaj imaju brojni faktori, kako oni individualni, tako i oni socijalni. Prema Farringtonu (2005) individualni rizični faktori za rizična ponašanja djece i mladih su: niska inteligencija, slabiji školski uspjeh, slaba privrženost školi, hiperaktivnost, impulzivnost te agresivnost i nasilništvo, dok socijalni rizični faktori uključuju neprimjerene odnose u obitelji, loš socioekonomski status obitelji, kao i nepovoljne okolnosti u vršnjačkoj skupini i školi. U istraživanjima, u kojima su se ispitivala rizična ponašanja, se najčešće ispitivala njihova povezanost s pojedinim faktorima, poput samopoštovanja (Burić i sur., 2008; Cvetković i sur., 2023; Dobešová Cakirpaloglu i sur., 2020; DuBois i sur., 1999; Jonovska i sur., 2007; Martinez-Casanova i sur., 2024; Mruk, 2006), dobi (Gullone i sur., 2000), spola (Berk, 2007; Chesney-Lind, 2001; Coelho i sur., 2020; Livazović, 2012), školskog uspjeha (Gnambs i sur.,

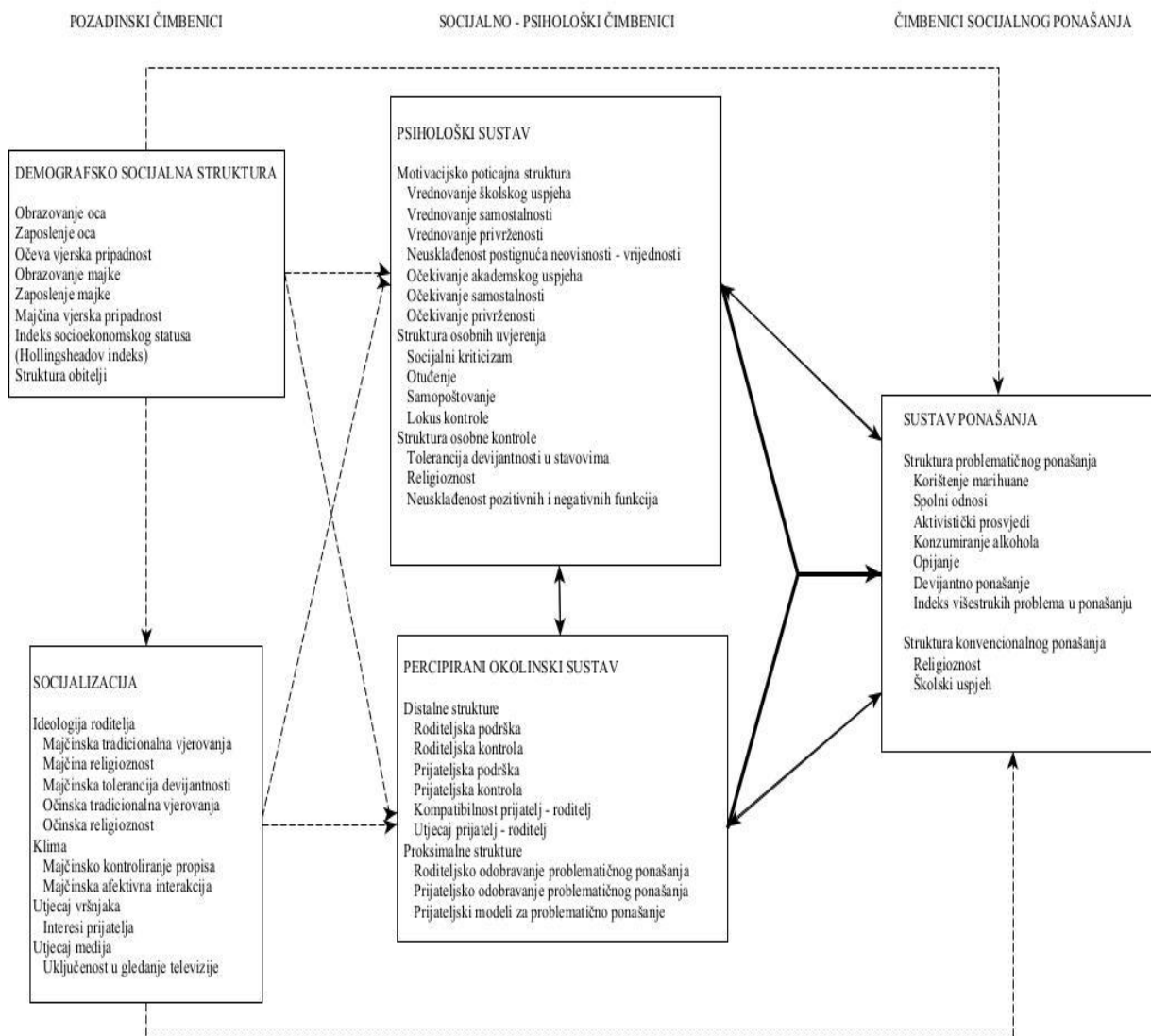
2018; Herrenkohl i sur., 2001; Matić, 2017; Ručević i sur., 2009; Shader, 2004; Zrilić, 2005), obitelji (Crockett i sur., 1993; Čudina-Obradović i sur., 2006; Demuth i sur., 2004; Hinnant i sur., 2015; Kawabata i sur., 2011; Novak i sur., 2022; McKinney i sur., 2011; Ručević, 2011) te škole (Barnes i sur., 2012; Higgins-D'Alessandro i sur., 1998; Schein, 2004; Sturzbecher i sur., 2001; Vujičić, 2008; Willoughby i sur., 2007). Iako takva istraživanja pružaju važne uvide u veze između pojedinih faktora koji mogu doprinijeti rizičnim ponašanjima djece i mladih, ona rijetko ispituju veći broj individualnih i socijalnih faktora rizičnog ponašanja djece te, posljedično, u nedovoljnoj mjeri objašnjavaju međudnose i relativnu važnost različitih individualnih i socijalnih faktora koji se vežu uz rizična ponašanja djece. Navedena su istraživanja ponudila obilje važnih rezultata i nalaza, posebno u odnosu na različite oblike rizičnih ponašanja (npr. Dobešová Cakirpaloglu i sur., 2020; DuBois i sur., 1999). Međutim, i dalje postoji potreba za istraživanjem većeg broja individualnih i socijalnih rizičnih faktora povezanih s pojavom rizičnih ponašanja. Na potrebu ispitivanja samopoštovanja, kao rizičnog faktora, ukazuju Livazović i sur. (2012), navodeći kako u njihovom istraživanju: „nisu uzete u obzir individualne karakteristike adolescenata poput osobina ličnosti ili samopoštovanja, a koje bi mogle utjecati na javljanje pojedinih oblika problema u ponašanju“ (Livazović i sur., 2012, str. 746). Ispitujući individualne karakteristike, poput navedenog samopoštovanja, utvrdila bi se njihova relativna važnost u pojavi rizičnog ponašanja, kao i njihov utjecaj u međudnosu s drugim relevantnim varijablama, poput obitelji, vršnjaka i škole. Istraživanje utjecaja navedenih faktora, kako pojedinačnih tako i njihovog međudnosa, u pojavi rizičnog ponašanja u razdoblju rane adolescencije, od iznimne je važnosti s ciljem otkrivanja načina što učinkovitije rane intervencije i prevencije.

2.2. Teorijska razmatranja razvoja rizičnih ponašanja

Paradigmi istraživanja rizičnih faktora nije pripisana jedna određena teorija, već je ona utemeljena u različitim i širokim teorijskim modelima, uključujući Razvojne teorije rizičnog i delinkventnog ponašanja (Farrington, 2003a, 2005), Teoriju socijalne kontrole (Hirschi, 1969), Teoriju problematičnog ponašanja (Jessor i sur., 1977; prema Jessor, 1987) i druge. Heuristička je vrijednost pristupa paradigmi istraživanja rizičnih faktora u pružanju organizacijskog okvira unutar kojega je moguće konceptualizirati, istražiti i objasniti njihovu složenu interakciju iz razvojne perspektive. Takav pristup pruža cjelovitije razumijevanje rizičnih faktora i ishoda različitih odnosa, kao i potencijalni utjecaj rane intervencije te preventivnih programa na djecu i mlade (Day i sur., 2012).

Jedna od najutjecajnijih teorija, koja pokušava objasniti utjecaj kvalitete odnosa pojedinca i društva na rizična i delinkventna ponašanja, jest Hirschijeva Teorija socijalne kontrole, (Booth i sur., 2008) prema kojoj su problemi u ponašanju pojedinca posljedica prekida ili slabljenja veza između pojedinca i društva, uključujući roditelje, vršnjake i školu (Hirschi, 1969). Ova teorija polazi od pretpostavke kako ne postoje razlike u sklonosti prema delinkventnim i antisocijalnim ponašanjem između pojedinaca, već je razlika između pojedinaca koji se društveno prihvatljivo ponašaju i onih koji krše društvene norme u jačini socijalnih veza koje ti podjednici ostvaruju s društvom. Drugim riječima, pojedinci koji imaju snažnije socijalne veze u manjoj su mjeri skloni delinkventnom ponašanju. Teorija socijalne kontrole podrazumijeva četiri dimenzije povezanosti pojedinca s društvom: (1) privrženost, (2) posvećenost, (3) uključenost i (4) vjerovanja. Hagan i sur. (2020) navode kako se privrženost odnosi na vezu s drugima (kao što su obitelj i vršnjaci) te važnim institucijama (kao što su crkve i škole). Slaba privrženost roditeljima i obitelji može narušiti psihosocijalni razvoj djeteta, a loši odnosi sa školom smatraju se posebno važnima u kontekstu razvoja delinkventnog ponašanja (Hagan i sur., 2020). Mjerenje razine privrženosti roditeljima obuhvaća roditeljski nadzor, discipliniranje, kvalitetnu komunikaciju te želju da se bude sličan roditeljima. Također, važna je i privrženost prema prijateljima, koja proizlazi iz želje za identifikacijom s njima i poštovanjem njihovih stavova (Hirschi, 1969). Dakle, Teorija socijalne kontrole pretpostavlja kako će pojedinci privrženi bliskim osobama, koje se ponašaju na društveno neprihvatljiv način, i sami biti skloniji takvom ponašanju (Hirschi, 1969). Posvećenost podrazumijeva stupanj do kojeg pojedinac održava osobni interes u konvencionalnim društvenim odnosima. Ukoliko pojedinac ima puno toga za izgubiti, u smislu statusa, posla i društvenog položaja, manje je vjerojatno da će se ponašati društveno neprihvatljivo. U tome kontekstu, odrasli imaju veću razinu posvećenosti u usporedbi s adolescentima (Hagan i sur., 2020). Uključenost se odnosi na sudjelovanje u konvencionalnim društvenim i rekreativnim aktivnostima koje im ostavljaju premalo vremena za upuštanje u delinkventna i društveno neprihvatljiva ponašanja. Vjerovanja podrazumijevaju razinu slaganja s konvencionalnim normama i sustavom vrijednosti, odnosno ona djeluju kao veza pojedinca s društvom (Hagan i sur., 2020). Slijedom ranije navedenog, Teorija socijalne kontrole predviđa delinkventno i društveno neprihvatljivo ponašanje ukoliko pojedinac ne razvije privrženost prema bliskim osobama koje se ponašaju na društveno prihvatljiv način, ukoliko nije posvećen konvencionalnim društvenim odnosima, ukoliko nije uključen u konvencionalne društvene aktivnosti i ukoliko ne vjeruje konvencionalnim društvenim normama ponašanja.

Teorija problematičnog ponašanja (Jessor i sur., 1977; prema Jessor, 1987) američkog psihologa Richarda Jessora smatra se jednom od najutjecajnijih teorija koje objašnjavaju probleme u ponašanju u razdoblju adolescencije (Steinberg i sur., 2001). Teorija definira problematično ponašanje kao rizično ponašanje koje omogućava ostvarivanje određenog cilja, odnosno kao ponašanje koje je funkcionalno i svrhovito. Takvo ponašanje odstupa od društvenih normi i zakonskih propisa, a određuju ga tri osnovna sustava: psihološki (sustav individualnih karakteristika ličnosti), socijalni (sustav percipirane okoline) i sustav ponašanja. Svaki od tri sustava sadržava faktore koje potiču ili smanjuju vjerojatnost rizičnog ponašanja. Psihološki sustav sadržava vrijednosti, uvjerenja, očekivanja, školski uspjeh, društveni kriticizam, otuđenost, toleranciju prema rizičnom i delinkventnom ponašanju, religioznost i samopoštovanje. Socijalni sustav uključuje percepciju roditeljske i vršnjačke podrške te vršnjačko odobravanje rizičnog ponašanja. Osim toga, socijalni sustav uključuje i percepciju u kojoj mjeri se vršnjaci rizično ponašaju. Sustav ponašanja sadrži rizična ponašanja, poput konzumiranja cigareta, marihuane, opijanja i spolnih odnosa te konvencionalna ponašanja i školski uspjeh. Uz tri osnovna sustava, Teorija problematičnog ponašanja uključuje i demografski sustav koji sadrži faktore koji se odnose na zanimanje, obrazovanje, religioznost roditelja, stavove roditelja, utjecaj vršnjaka i medija te strukturu obitelji. Ova je teorija od interesa za ovo istraživanje, budući da je jedna od rijetkih koja u obzir uzima i socijalne faktore, odnosno percepciju okoline (Slika 1.).

Slika 1. Teorija problematičnog ponašanja (Jessor i sur., 1977; prema Jessor, 1987).

Loeber i Farrington (2000), analizirajući podatke prikupljene u svojim longitudinalnim istraživanjima provedenim u sklopu projekta *Istraživačka skupina za vrlo mlade prijestupnike* (eng. *Study Group of Very Young Offenders*), uočili su kako je u istraživanju delinkvencije ključno usmjeriti se na prepoznavanje rizičnog i delinkventnog ponašanja u što ranijoj dobi. Takav pristup autori smatraju nužnim za razumijevanje razvojnog puta delinkvencije i pravovremeno uvođenje intervencijskih i korektivnih programa. U okviru navedenog projekta, autori su pratili djecu od 7 godina, pri čemu su dječju delinkvenciju definirali kao počinjenje delinkventnih djela u dobi između 7 i 12 godina. Loeber i Farrington (2000) navode kako djeca u predškolskoj i osnovnoškolskoj dobi, koja su počinila neke od težih ili lakših delinkventnih djela, imaju dva do tri puta veću vjerojatnost postati nasilnici i učestali počinitelji kaznenih

djela u odrasloj dobi, u odnosu na mlade koji se kasnije upuste u takve oblike ponašanja. Ovakve su nalaze potvrdila i kasnija istraživanja (npr. Cheung i sur., 2024).

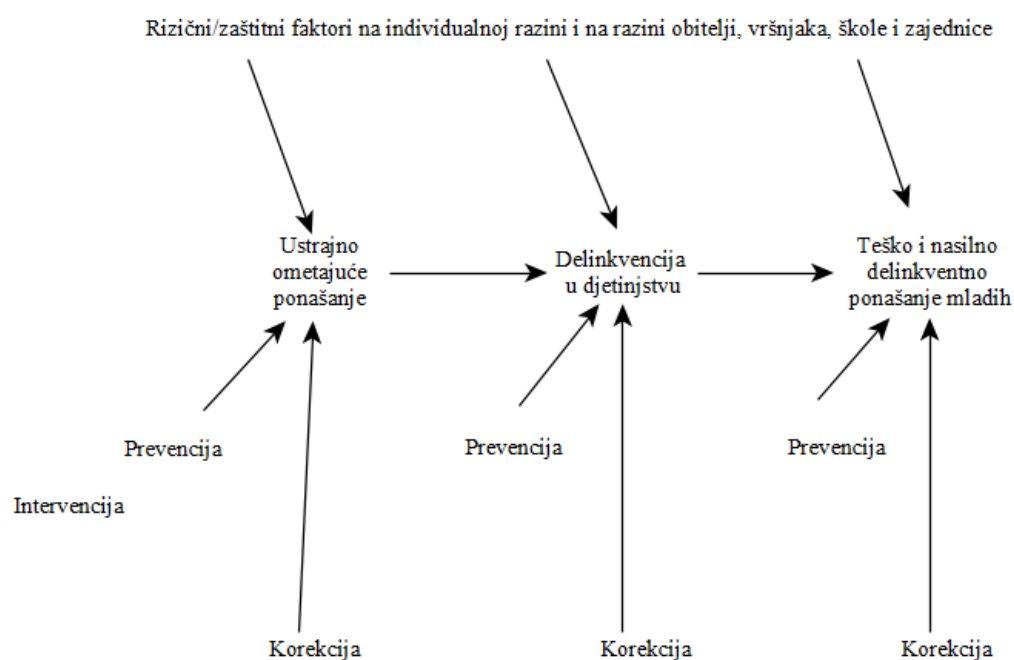
Glavna prednost usmjeravanja istraživanja prema djeci i maloljetnim delinkventima leži u mogućnosti ranog prepoznavanja djece i mladih u riziku te provođenju intervencija u što ranijoj dobi, prije nego što djeca počine ozbiljna delinkventna djela i prije nego što dođe do kumulativnog učinka višestrukih prekršaja. U kasnijoj su se fazi istraživanja, koja su se provodila u sklopu projekta *Istraživačka skupina za vrlo mlade prijestupnike*, usmjerila na djecu koja pokazuju ustrajna ometajuća ponašanja. Ova skupina djece karakterizirana je ponavljajućim obrascem ponašanja koji traje dulje od šest mjeseci i koji je obilježen negativističkim, prkosnim, neposlušnim i neprijateljskim ponašanjem prema autoritetima. Ova djeca, iako se još nisu uključila u delinkventne aktivnosti, manifestiraju ponašanja koja upućuju na povećani rizik razvoja delinkvencije (Loeber i sur., 1998; Robins, 1966; sve prema Loeber i sur., 2000). Longitudinalne studije sugeriraju kako četvrtina do polovine djece s takvim ponašanjima ima povećan rizik postati maloljetnim delinkventima (Loeber i sur., 1983; Tremblay i sur., 1994; sve prema Loeber i sur., 2000).

Loeberov i Farringtonov (2000) model povezuje tri skupine djece i adolescenata, s naglaskom na razvojni put delinkvencije kod djece koja iskazuju ustrajna ometajuća ponašanja. Djeca koja pokazuju ustrajna ometajuća ponašanja imaju veću vjerojatnost postati maloljetni delinkventi, a kod djece i mladih iz te skupine postoji povećana vjerojatnost da će se razviti u ozbiljne, nasilne i učestale počinitelje kaznenih djela. Međutim, nisu sva djeca koja pokazuju neka od rizičnih i ustrajnih ometajućih ponašanja nužno počinitelji ozbiljnih i nasilnih kaznenih djela kasnije u životu. Nameće se pitanje koji faktori i pod kojim uvjetima doprinose razvoju takvog ponašanja kod jedne skupine djece, dok kod druge skupine djece ne dolazi do razvoja takvog ponašanja. Identifikacijom tih faktora moguće je razviti i primijeniti intervencije u obliku preventivnih i korektivnih programa.

Slika 2. predstavlja model Loebera i Farringtona (2000) u kojem je prikazan odnos između problematičnog ponašanja, rizičnih i zaštitnih faktora te razvojnog puta delinkvencije. Model čine tri glavne komponente: razvojni put, utjecaj rizičnih i zaštitnih faktora te intervencije. Razvojni put je uobičajeni obrazac razvoja koji dijeli skupina pojedinaca, a koji se razlikuje od razvojnog ponašanja drugih skupina pojedinaca. U ovom je modelu razvojni put ilustriran na način da ustrajno ometajuće ponašanje može evoluirati u maloljetničku delinkvenciju, a potom dovesti do ozbiljnog i nasilnog maloljetničkog prijestupništva. Utjecaj rizičnih i zaštitnih

faktora je druga sastavnica modela. Loeber i Farrington (2000) naglašavaju kako na razvoj problematičnog ponašanja utječu različiti rizični i zaštitni faktori iz više područja, uključujući individualne karakteristike, obiteljsku dinamiku, odnose s vršnjacima, školsko okruženje i uvjete u zajednici.

Individualne karakteristike odnose se na temperament, impulzivno ponašanje, agresivnost, snižene intelektualne sposobnosti te poremećaje u ponašanju u ranom djetinjstvu. Od obiteljskih se faktora spominju zlostavljanje i zanemarivanje djece, jednoroditeljske obitelji, niska razina obrazovanja majke i ekonomska nesigurnost. Rizični faktori u području vršnjačkih odnosa najčešće se povezuju s druženjem s delinkventnim vršnjacima, ali i loši vršnjački odnosi i vršnjačko odbacivanje. Rizični faktori vezani za školu najčešće su loš školski uspjeh, slaba privrženost školi, niska motivacija za školu te loše organizirane i nefunkcionalne škole. Rizični faktori vezani za zajednicu su nepristupačnost resursa u zajednici, neorganizirane zajednice, nesusretljivi i siromašni kvartovi, pristup oružju. Razumijevanje tih faktora ključno je za oblikovanje učinkovitih intervencija, koje su treća komponenta modela. U model su uključene preventivne i korektivne intervencije koje se temelje na razumijevanju razvojnih puteva te povezanih rizičnih i zaštitnih faktora. Intervencije bi trebale biti usmjerene na sprječavanje ustrajnih ometajućih ponašanja kod djece, maloljetničke delinkvencije (osobito kod djece s ustrajnim ometajućim ponašanjem) te na sprječavanje ozbiljnog i nasilnog maloljetničkog prijestupništva delinkvenata. Preventivni i korektivni programi mogu biti usmjereni, osim na ponašanja delinkventne djece i mladih prijestupnika, na rizične faktore koji djeluju na razvoj delinkvencije, kao i na jačanje zaštitnih faktora. Loeber i Farrington (2000) ovim su modelom željeli ukazati kako je važno usmjeriti se na proaktivne strategije u sprječavanju razvoja delinkventnog ponašanja, umjesto primjene reaktivnih mjera kada se delinkvencija već pojavi.

Slika 2. Odnos između rizičnih i zaštitnih faktora, razvojnog puta delinkvencije i intervencija (Loeber i sur., 2000)

Aktualnost ovog modela te važnost ranog otkrivanja delinkvencije potvrđuje i pregledni rad Zuniga i sur. iz 2024. godine, u kojem je prikazan sustavan pregled istraživanja koja su prepoznala psihosocijalne rizične i zaštitne faktore koji utječu na razvoj djece, s posebnim naglaskom na razvoj delinkventnog ponašanja. Naglasak je stavljen na pojavu rizičnih i delinkventnih ponašanja djece od rođenja do 12. godine života te se navode različiti individualni, međuljudski i kontekstualni faktori koji mogu pridonijeti razvoju delinkventnog ponašanja, uključujući biološke determinante, socio-emocionalne kompetencije i obiteljske okolnosti. Faktori koje autori navode u suglasju su s onima koje su još 2000. godine naveli Loeber i Farrington, odnosno nalaze se u domenama koje su ti autori naveli kao ključne za istraživanje rizičnih faktora. Zuniga i sur. (2024) od individualnih faktora, navode biološke faktore (spol i temperament), socio-emocionalne kompetencije (poremećaje u ponašanju, emocionalne poremećaje) i negativna iskustva u djetinjstvu; unutar obiteljskog područja izdvajaju obiteljsku dinamiku, ali, također, navode i veliku važnost socioekonomskog statusa obitelji, odnosa s vršnjacima i odnosa u zajednici. Zuniga i sur. (2024), kao i Loeber i Farrington (2000), naglašavaju važnost prepoznavanja ovih faktora kako bi se razvile učinkovite intervencije koje će spriječiti daljnje probleme u ponašanju kod djece, s ciljem

razumijevanja kako ti faktori mogu doprinijeti ili spriječiti delinkventno i kriminalno ponašanje u kasnijim fazama života.

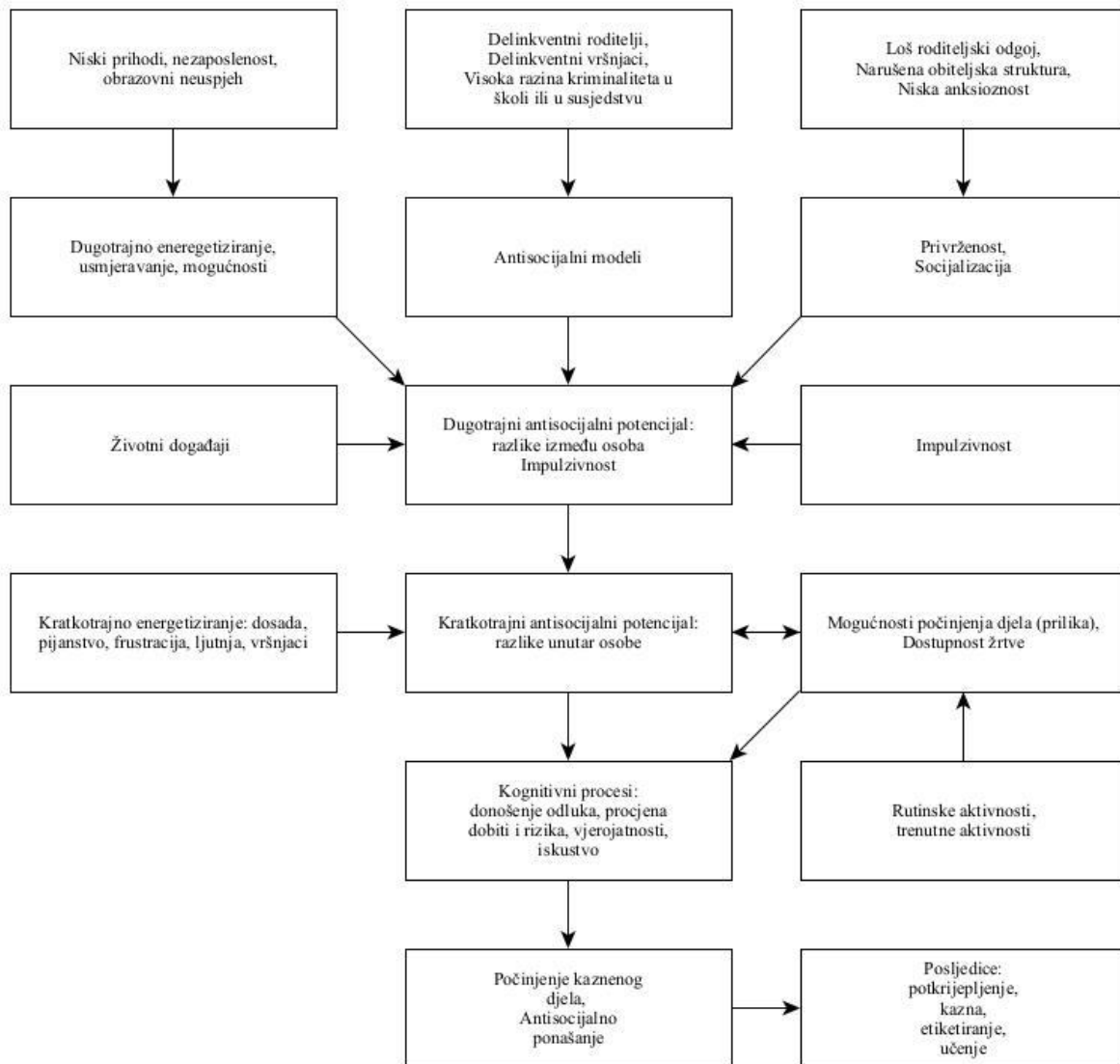
Razvojne teorije delinkventnog ponašanja teže usustaviti znanja i spoznaje upravo o relativnoj važnosti utjecaja individualnih i socijalnih faktora na razvoj rizičnih ponašanja (Farrington, 2011). Pri tome se one ne odnose isključivo na djecu i adolescente, već na opću populaciju te ispituju rizične i zaštitne faktore za rizično i/ili delinkventno ponašanje od ranog djetinjstva do starosti (Thornberry, 2005). Razvojne teorije obuhvaćaju tri ključna područja: (1) praćenje razvoja rizičnog i delinkventnog ponašanja kroz sva životna razdoblja; (2) istraživanje rizičnih faktora u različitim životnim razdobljima te utvrđivanje razlika u odnosima tijekom odrastanja osobe; (3) proučavanje utjecaja važnih životnih događaja na kasniji razvoj rizičnog i delinkventnog ponašanja (Blokland i sur., 2006; Farrington, 2003a, 2007; Le Blanc i sur., 1998). Razvojne teorije posebnu pozornost pridodaju dokumentiranju i objašnjavanju promjena u počinjenju prekršaja tijekom pojedinčeva života. Pri tome, istraživači, unutar ovog područja, poseban naglasak stavljaju na longitudinalna istraživanja, budući da su upravo ona ponudila značajne nalaze koji objašnjavaju antisocijalno i delinkventno ponašanje, odnosno doprinijela su razvojnim teorijama kriminaliteta (Farrington, 2003a).¹ Ajduković (2000) navodi nekoliko prednosti razvojnih teorija. Prvenstveno, razvojne teorije doprinose boljoj konceptualizaciji rizičnog i društveno neprihvatljivog ponašanja, odnosno stavljaju u fokus dob započinjanja rizičnog i delinkventnog ponašanja, kao i njegovu težinu i različitost. Osim toga, razvojne teorije promatraju rizične faktore dinamičnima, odnosno prate se njihove promjene i interakcijski efekt s zaštitnim faktorima, koje su ostale teorije i pristupi zanemarili. Doprinos razvojnih teorija je, osim u prepoznavanju individualnih faktora, i u prepoznavanju značajnosti okolinskih faktora, poput obitelji, vršnjaka, škole (Farrington, 2003a).

Jedan od istaknutijih predstavnika unutar razvojnih teorija kriminaliteta je David P. Farrington, sa svojom Teorijom integriranog kognitivnog antisocijalnog potencijala (Slika 3.). Temeljni je konstrukt navedene teorije antisocijalni potencijal koji može biti dugoročni i kratkoročni, odnosno teorija pokušava objasniti na koji način rizični faktori utječu na razvoj antisocijalnog potencijala. Dugoročni antisocijalni potencijal obuhvaća kontinuum od niskog do visokog i, prema Farringtonu (2003a), vrlo malo ljudi ima visoki dugoročni antisocijalni potencijal. On

¹ Longitudinalna istraživanja koja su pridonijela razvojnim teorijama kriminaliteta provedena su u Denveru, Pittsburgu i Rochesteru (Huizinga i sur., 2003; Loeber i sur., 2003; Thornberry i sur., 2003; sve prema Farrington, 2003a).

ovisi o socijalizacijskim procesima, modeliranju, impulzivnosti, privrženosti, pritisku i životnim događajima. Faktori koji potencijalno mogu dovesti do visokog antisocijalnog potencijala i koji su utemeljeni u teoriji prisile su željeni status među vršnjacima, potreba za uzbuđenjem, žudnja za materijalnim dobrima i seksualno zadovoljstvo. Ovi faktori dovode do visoke razine antisocijalnog potencijala kod ljudi koji ne ostvaruju svoje ciljeve na zakonit način, već kršeći zakon. Osim navedenog, dugoročni antisocijalni potencijal ovisi i o socijalizacijskim procesima te privrženosti roditeljima, pri čemu je posebno važan način na koji roditelji discipliniraju dijete, odnosno kažnjavaju nepoželjna te nagrađuju poželjna i prosocijalna ponašanja. Dugoročni antisocijalni potencijal može biti potaknut i izloženošću oblicima roditeljskog ili vršnjačkog neprihvatljivog i antisocijalnog ponašanja. Djeca izložena takvim oblicima ponašanja mogu preslikati takav model ponašanja kako bi ostvarila vlastite ciljeve te razviti dugoročni antisocijalni potencijal. Osim navedenih faktora, Farrington (2003a) smatra kako na dugoročni antisocijalni potencijal utjecaj imaju i biološki faktori, poput inteligencije te impulzivnosti. Impulzivne osobe nerijetko reaguju bez promišljanja o posljedicama, dok snižene intelektualne sposobnosti mogu utjecati na uspjeh u školi. S druge strane, kratkoročni antisocijalni potencijal obilježava motivacija i trenutni situacijski faktori koji mogu dovesti do počinjenja kaznenog djela (Farrington, 2003a). Na razvoj kratkoročnog antisocijalnog potencijala može utjecati frustracija, ljutnja, dosada, pijanstvo te vršnjački poticaj. Također, na kratkoročni antisocijalni potencijal mogu utjecati prilike unutar socijalnog okruženja, poput dostupnost žrtava i kriminalnih mogućnosti (Siegel, 2007).

Teorija integriranog kognitivnog antisocijalnog potencijala predviđa uključivanje u delinkventno i antisocijalno ponašanje na temelju kognitivnih preduvjeta i procesa te procjene rizika i ishoda takvog ponašanja, odnosno subjektivne dobiti i prijašnjih iskustava. Teorija pretpostavlja kako osobe niske razine antisocijalnog potencijala neće nužno činiti kaznena djela, ali ukoliko se uzme u obzir učinak kratkoročnog antisocijalnog potencijala, poput pijanstva ili frustracije, moguće je da se osoba ponaša na društveno neprihvatljiv način, čak i bez racionalnog objašnjenja za takvo ponašanje. Prema ovoj teoriji, dugoročno antisocijalno ponašanje kod osoba s dugoročnim antisocijalnim potencijalom uvjetovano je dugoročnom motivacijom, stjecanjem materijalne dobiti ili promjenama u socijalizacijskim utjecajima (porast vršnjačkog utjecaja), dok je prestanak antisocijalnog ponašanja uvjetovan smanjivanjem dugoročne motivacije, zadovoljavanjem potreba bez kršenja zakona, smanjenom impulzivnošću, primjerenim kažnjavanjem takvog ponašanja, životnim događajima poput braka ili preseljenja te uspjehom u karijeri (Farrington, 2003a).

Slika 3. Teorija integriranog kognitivnog antisocijalnog potencijala (Farrington, 2005)

2.3. Operacionalizacija odabranih rizičnih faktora i rizičnih ponašanja djece i mladih

Postoje različite vrste rizičnih faktora koji se pojavljuju tijekom odrastanja djece, neki se odnose na unutarnje stanje osobe, dok se neki manifestiraju kao vanjski utjecaji. U vezi s tim, Loeber i Farrington (2000) razvili su model (Slika 2.) kojim rizične faktore dijele na pet životnih područja: (1) individualni; (2) obitelji; (3) vršnjaci; (4) škola i (5) zajednica. Iz tih su područja (osim područja zajednice) odabrani individualni i socijalni faktori ispitani ovim istraživanjem. Iz područja individualnih karakteristika ispitan je spol, samopoštovanje i školski uspjeh. Unutar obiteljskog područja ispitani su roditeljski odgojni stilovi, socioekonomski

status obitelj i struktura obitelji. Vršnjačko područje ispitano je podložnošću vršnjačkom pritisku, a unutar školskog područja ispitana je učenička percepcija kulture škole.

Za potrebe ove disertacije, rizična su ponašanja djece i mladih operacionalizirana na način kako su to učinile Ručević i sur. (2009) u Upitniku samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja (SRDP). Ručević i sur. (2009) rizična i delinkventna ponašanja dijele na: (1) prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, (2) nepoželjna normativna ponašanja, (3) rizična spolna ponašanja, (4) korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari, (5) nasilničko ponašanje u bliskim odnosima, (6) teške krađe, provale i razbojništvo, (7) suicidalna i autoagresivna ponašanja.

Smatramo da će se ispitujući veći broj individualnih i socijalnih faktora doprinijeti boljem razumijevanju navedenog modela u cjelini, kao i priroda njihove povezanosti s rizičnim ponašanjima. Simultanim ispitivanjem većeg broja različitih rizičnih faktora omogućava se bolje razumijevanje kako pojedini rizični faktori utječu na pojavu rizičnih ponašanja, kao i način na koji njihovi međusobni odnosi doprinose pojavnosti tih ponašanja.

2.3.1. Spol kao rizični faktor za pojavu rizičnih ponašanja djece

Jedan od individualnih rizičnih faktora je i spol. Berk (2007) navodi kako, ovisno o procjenama u različitim istraživanjima, dječaci čak i do osam puta češće od djevojčica počine teška kriminalna djela. U istraživanju rizičnih faktora i antisocijalnog ponašanja Coelho i sur. (2020) utvrđuju postojanje povezanosti spola i rizičnih faktora u kojoj dječaci pokazuju značajno veću podložnost rizičnim faktorima u odnosu na djevojčice. Nadalje, navode kako su najzastupljeniji rizični faktori kod dječaka asocijalno ponašanje, hiperaktivnost, samodopadnost i poremećaji u pažnji. Također, u adolescenciji se povećavaju spolne razlike i u ispoljavanju agresije, odnosno adolescenti se u većoj mjeri ponašaju agresivno u odnosu na adolescentice (Chesney-Lind, 2001). U tome kontekstu, Gullone i sur. (2000) pronalaze kako su spol, dob i procjena rizika značajni prediktori rizičnog ponašanja, s time da se značajnost spola i dobi razlikuje ovisno o vrsti rizika. Domaća istraživanja (Buljan-Flander i sur., 2007; Mihić i sur., 2008; Ricijaš i sur., 2010) također su potvrdila spolne razlike u učestalosti uključivanja u različite oblike rizičnih ponašanja. Rezultati navedenih istraživanja pokazali su kako su adolescenti, u odnosu na adolescentice, u većoj mjeri uključeni u eksternalizirane oblike rizičnih ponašanja, poput kršenja pravila, ljutnje, agresivnog i delinkventnog ponašanja te konzumiranja alkohola i marihuane. S druge strane, adolescentice se u većoj mjeri uključuju u internalizirane oblike rizičnih ponašanja, poput suicidalnog i autoagresivnog ponašanja, pokazuju više depresivnih

simptoma i podložnije su anksioznosti (Ajduković i sur., 2008; Ciairano i sur., 2009, Macuka i sur., 2012).

Iako istraživanja uglavnom pokazuju konzistentne spolne razlike u zastupljenosti eksternaliziranih i internaliziranih oblika rizičnih ponašanja adolescenata, mehanizmi i uzroci spolnih razlika različiti su za različita rizična ponašanja i za ista rizična ponašanja u različitoj dobi. Budući da istraživanja dosljedno ukazuju na spolne razlike u internaliziranim i eksternaliziranim oblicima rizičnih ponašanja, sveobuhvatnije razumijevanje individualnih i socijalnih faktora može doprinijeti boljem shvaćanju mehanizama i uzroka koji adolescente stavljaju u povećan rizik za eksternalizirane oblike rizičnih ponašanja, a adolescentice za internalizirane (Macuka i sur., 2012). Navedeno je posebno važno u razdoblju rane adolescencije, budući da je to posebno osjetljivo razdoblje za pojavu rizičnih ponašanja. Archer (2004) navodi kako spolne razlike veće učestalosti uključivanja adolescentica u internalizirane oblike rizičnih ponašanja, u odnosu na adolescente, osobito rastu od 13. do 15. godine, odnosno u razdoblju rane adolescencije. Objašnjavajući spolne razlike u razvoju internaliziranih rizičnih ponašanja kod adolescentica, Cyranowski i sur. (2000) navode nesigurnu privrženost roditeljima, inhibiciju ponašanja, ali i loše vještine suočavanja sa stresom, kao faktore koji utječu na njihov razvoj. Također, naglašavaju kako teškoće koje se pojavljuju u razdoblju prijelaza iz djetinjstva u adolescenciju mogu povećati anksioznost kod adolescentica, što zajedno s drugim rizičnim faktorima može dovesti do povećanog rizika za veći broj internaliziranih rizičnih ponašanja.

2.3.2. Samopoštovanje kao rizični faktor za pojavu rizičnih ponašanja djece

Konstrukt samopoštovanja među prvima opisuje William James (1890; prema Zeigler-Hill, 2013), definirajući „opće samopoštovanje kao omjer nečijeg uspjeha i aspiracija u različitim, važnim životnim područjima“ (Brajša-Žganec i sur., 2000, str. 898). U znanstvenoj literaturi postoje brojna terminološka određenja samopoštovanja. Samopoštovanje je, prema Rosenbergu (1965), pozitivan ili negativan stav koji pojedinac ima prema sebi, ono je rezultat formiranog pojma o sebi i može se reći kako je samopoštovanje svijest o vlastitoj vrijednosti (Harter, 1999). Pojam koji se odnosi na samopoštovanje uključuje određene stavove prihvaćanja ili odbijanja samog sebe, rezultat je formiranog saznanja o sebi i predstavlja osobnu evaluaciju. Iako je to osjećaj koji osoba ima prema sebi, na njega utječu i drugi ljudi iz pojedinčeve okoline. Samoprocjenjujući se, osoba uspoređuje sebe s drugima te uzima u obzir

i procjene drugih o njima samima (Cooley, 1912; Mead, 1934; sve prema Rosenberg i sur., 1989). Stoga, samopoštovanje je, djelomično, i ishod pojedinačnih socijalnih interakcija s ljudima iz njegove okoline (Rosenberg i sur., 1989). Povratne procjene od drugih (eng. *reflected appraisals*), socijalne usporedbe i samoatribuiranja (Rosenberg, 1990) važni su faktori samopoštovanja. Povratna procjena odnosi se na osjećaj koji osoba ima o sebi i usko je povezana s percepcijom onoga što ona misli da drugi misle o njoj (Cooley, 1912, Mead, 1934; sve prema Rosenberg i sur., 1989). Socijalna usporedba odnosi se na način na koji se ljudi, kada nemaju druge objektivne informacije, procjenjuju na osnovi usporedbe s drugima (Festinger, 1954; prema Rosenberg i sur., 1989). Naposljetku, samoatribuiranje se odnosi na promatranje vlastitih postupaka i samopripisivanje uspjeha i neuspjeha na temelju tih postupaka (Rosenberg i sur., 1989). Razumijevanje veze između samopoštovanja i socijalne okoline ključno je za shvaćanje utjecaja samopoštovanja na ponašanje pojedinca. Samopoštovanje je jedno od temeljnih ljudskih potreba (Maslow, 1970) te postoji jedinstvena želja među ljudima da zaštite i povećaju svoj osjećaj samopoštovanja (Maslow, 1970; Kaplan, 1975; Covington, 1984; sve prema Rosenberg i sur., 1989).

Samopoštovanje je jedan od najčešće istraživanih konstrukata u povijesti psihologije (npr. Donnellan i sur., 2015; MacDonald i sur., 2012; Robins i sur., 2011; Zeigler-Hill, 2013) i društvenih znanosti uopće (Bachman i sur. 2011). William James (1890/1950) navodi kako samopoštovanje obuhvaća misli i uvjerenja koje pojedinac ima o sebi, a u isto vrijeme sam pojedinac je i subjekt u procesu i procesuiru te informacije. Samopoštovanje je relativno stabilna karakteristika te Blascovich i sur. (1991) navode kako postoji umjerena do visoka povezanost u rezultatima na mjerama samopoštovanja u razdoblju od tri godine. Kada govorimo o samopoštovanju kao o relativnoj stabilnoj karakteristici, tada na konstrukt gledamo kao na osobinu ličnosti koju osoba ima u različitim situacijama i vremenskim periodima (Leary i sur., 1995). Međutim, samopoštovanje ima i svoj situacijski ekvivalent, odnosno na samopoštovanje možemo gledati kao na stanje koje se odnosi na osjećaje o sebi u datom trenutku (Wood i sur., 2016). Ukoliko se na samopoštovanje gleda kao na stanje, tada se ono može opisati kao neizbježna promjena samopoštovanja pojedinca koja je prisutna i događa se svakodnevno, ovisno o situacijskim okolnostima (Leary i sur., 1995).

Samopoštovanje, dakle, predstavlja dinamičnu pojavu koja se mijenja pod utjecajem različitog društvenog konteksta, a predstavlja jedan od važnih individualnih faktora u istraživanju rizičnih i antisocijalnih ponašanja djece. Coopersmith (1967) smatra kako samopoštovanju doprinose četiri elementa: (1) količina prihvaćanja i brige koju je dijete dobilo; (2) količina

poštovanja od značajnih osoba – posebno roditelja; (3) povijest uspjeha i neuspjeha, status i socijalna pozicija, vrijednosti i težnje osobe prema kojima se iskustva interpretiraju i mijenjaju te (4) sposobnost i način obrane samopoštovanja od kritika drugih i osobnog neuspjeha. U načelu, samopoštovanje je subjektivna procjena pojedinca koju on ima o samome sebi, odnosno o svojoj vrijednosti. Ukoliko se netko dobro osjeća u vezi sa samim sobom, procijenit će svoje samopoštovanje kao visoko. U suprotnome, ukoliko se osoba osjeća loše u vezi sa samim sobom, procijenit će kako ima lošije samopoštovanje. Samopoštovanje je, u biti, samoevaluacija koja ne mora nužno biti objektivno točna (Donnellan i sur., 2015). Osoba može činiti procjene u odnosu na svoju cjelokupnu ličnost, i tada govorimo o globalnom ili općem samopoštovanju, ali mogu se samoevaluirati i pojedina područja pojedinčeva života (npr. tjelesnog izgleda, uspjeha u sportu i sl.).

2.3.3. Školski uspjeh kao rizični faktor za pojavu rizičnih ponašanja djece

Buljubašić-Kuzmanović i sur. (2012) školski uspjeh definiraju kroz vanjsku i unutarnju perspektivu. Vanjska se perspektiva odnosi na akademski uspjeh, odnosno na školske ocjene, dok se unutarnja perspektiva odnosi na unutarnji doživljaj djece, odnosno na subjektivnu procjenu vlastitog uspjeha na akademskom i osobnom planu. Školski uspjeh je složen pojam kojega određuju brojni faktori, prije svega pedagoški faktori (stil učenja i podučavanja, razredna klima), ali i brojni psihološki (motivacija, osobnost, osobni stavovi, samopoimanje) i socijalni faktori (kultura, socioekonomski status, šira i uža zajednica). Na taj se način školski uspjeh može promatrati u užem smislu, pri čemu je glavni pokazatelj školskog uspjeha školska ocjena, te u širem smislu, pri čemu su pokazatelji školskog uspjeha osobni razvoj učenika i obogaćivanje ne samo na kognitivnoj razini, nego i na razvoju vještina, stavova i interesa potrebnih za uspješni akademski i socijalni život (Burnett-Ziegler i sur., 2012). Nadalje, Burnett-Ziegler i sur. (2012) navode kako su školske vještine sastavni dio općih razvojnih vještina te se zato njihovo poticanje mora događati u širem kontekstu djetetovog općeg rasta i razvoja. Jokić i sur. (2010) navode kako školski uspjeh i zaključne ocjene iz pojedinih predmeta, uz različite druge funkcije, predstavljaju osnovnu mjeru te razinu uspješnosti i kvalitete rada učenika tijekom školske godine. Sukladno tome, jedan od najčešćih pokazatelja slabog školskog uspjeha su loše ocjene u školi (Zrilić, 2005). Matić (2017) navodi kako je školski uspjeh stupanj postizanja znanja i vrijednosti koja su propisana nastavnim planom i programom u školi, a ocjene su sredstvo određenog društvenog komuniciranja. Macuka i sur. (2015) smatraju kako školski uspjeh određuje mogućnost daljnjega školovanja i odabira

zanimanja te ima važnu ulogu u kvaliteti života pojedinca. Osim osobnih, na školski uspjeh adolescenata utječu i brojni drugi faktori iz njihove okoline, poput obitelji, škole i vršnjaka. Prema Gnambs i sur. (2018), tijekom razdoblja adolescencije postoji pad motivacije za školskim uspjehom kod većine adolescenata i zbog toga se javlja potreba za istraživanjima koja nastoje povezati školski uspjeh adolescenata i rizična ponašanja. Wang i sur. (2014) također se slažu kako je adolescencija povezana s trendom smanjenja akademske motivacije, a samim time i školskim uspjehom, iako je školski uspjeh od velikog značaja za budući obrazovni uspjeh. Opadanje školskog uspjeha tijekom razdoblja adolescencije očituje se i kroz porast broja adolescenata koji napuštaju školu (Crosnoe i sur., 2015). Mnoga istraživanja, koja se bave odrednicama školskog uspjeha adolescenata, ispituju ulogu spola, kognitivnih sposobnosti, osobina ličnosti te motivacije, kao dominantnih osobnih prediktora školskog uspjeha i ulogu socioekonomskog statusa obitelji, obrazovanja roditelja i kvalitetu odnosa s roditeljima i učiteljima, kao okolinskih prediktora školskog uspjeha (Babarović i sur., 2010; prema Macuka i sur., 2015). Postoji niz rizičnih i zaštitnih faktora koji djeluju u školskom okruženju ili su povezani sa školskim funkcioniranjem i školskim uspjehom djeteta. Mnogi autori navode slabiji školski uspjeh kao jedan od najznačajnijih rizičnih faktora vezanih uz školu i školsko okruženje (Bašić 2000; Loeber i sur., 2000; Vrselja i sur., 2009; Williams i sur., 1997). Školski je uspjeh u mnogim istraživanjima povezan s rizičnim ponašanjima, odnosno brojna istraživanja pronalaze snažne povezanosti između slabog školskog uspjeha te rizičnog i delinkventnog ponašanja (Herrenkohl i sur., 2001; Livazović, 2012; Ručević i sur., 2009; Vrselja i sur., 2009;). Isto tako, brojna istraživanja upozoravaju na međusobno djelovanje školskog uspjeha i mentalnog zdravlja adolescenata (Brackett i sur., 2012; Durlak i sur., 2011; Murphy i sur., 2014; Veldman i sur., 2014). Burnett-Ziegler i sur. (2012) navode kako učenici s problemima mentalnoga zdravlja često imaju slabiji školski uspjeh te kako školski uspjeh ili neuspjeh može biti uzrok javljanja različitih problema mentalnoga zdravlja, a problemi mentalnoga zdravlja mogu ometati proces učenja i dovesti do slabijeg školskog uspjeha. U školskom okruženju postoje i zaštitni faktori koji potiču zdrav i pozitivan razvoj djeteta te utječu na njegovu uspješnu integraciju u školskom i izvanškolskom okruženju. Velik je broj istraživanja pokazao kako je motivacija za školskim uspjehom važan zaštitni faktor protiv rizičnih ponašanja i uključivanja adolescenata u problematična ponašanja (Wheeler, 2010). Kranželić Tavra (2002) navodi niz psihosocijalnih faktora koji su povezani s visokim školskim uspjehom, poput sposobnosti ostvarivanja i održavanja dobrih odnosa s vršnjacima i odraslim osobama, dobrih vještina rješavanja problema, pristupačnosti i čitanja na razini kronološke dobi. Brebrić (2008), u okviru proučavanja školskog uspjeha, naglašava važnost emocionalne

inteligencije, posebice motivacije i osobina ličnosti. Brojni se autori slažu u podjeli rizičnih i zaštitnih faktora koji su vezani uz školski uspjeh, ali je teško razabrati uzroke i posljedice određenih rizika. Stoga je često teško procijeniti je li školski uspjeh posljedica ili uzrok rizičnih i antisocijalnih ponašanja adolescenata, posebice ako se uzme u obzir kako na školskih uspjeh djeluje čitav niz bioloških, psiholoških i socijalnih karakteristika pojedinca.

2.3.4. Roditeljski odgojni stilovi, obiteljska struktura i socioekonomski status obitelji kao rizični faktori za pojavu rizičnih ponašanja djece

Obitelj čini primarnu sredinu u kojoj djeca odrastaju i u kojoj se razvijaju. Samim time, ona ima izuzetan značaj za zdrav rast i razvoj djece. Obitelj se može razumjeti i kao sustav dinamičnih odnosa u interakciji koji se mijenjaju kao odgovor na potrebe i brige članova obitelji (Wagner Jakab, 2008). Kao živući sustav s mnogobrojnim odnosima, obitelji nastoje održati osjećaj ravnoteže (Steinberg i sur., 2002). Sukladno tome, roditeljstvo se danas, više nego ikada prije, kontinuirano preispituje i redefinira. Odnosi u obitelji istraživani su u brojnim istraživanjima (npr. Livazović i sur., 2012), a disfunkcionalno obiteljsko okruženje i nedostatak brižnosti unutar obiteljskih odnosa, stručnjaci najčešće povezuju s rizičnim ponašanjima djece i njihovom mogućom kasnijom delinkvencijom (Chung i sur., 2002; Piquero i sur., 2009; van der Laan i sur., 2010).

Roditeljski odgojni stilovi najčešće podrazumijevaju određene ciljeve i vrijednosti koje se nastoje uspostaviti u obiteljskoj zajednici, a koje suštinski utječu na odgojni stil i odnos između roditelja i djeteta. Odgojni ciljevi usmjereni su prema postizanju i usvajanju određenih socijalnih vještina kod djece i razlikuju se prema vrijednostima koje su usvojili roditelji, a koje se potom očituju kroz odgojne stilove. Becker (1964; prema McClun i sur., 1998) definira roditeljske stilove kroz dva kontinuuma: od ograničavajućeg do dopuštajućeg i od neprijateljski raspoloženog do toplog. Disciplina popustljivo toplog roditeljskog odgojnog stila rezultira dobro prilagođenim i socijalno kompetentnim adolescentima, dok je odgojni stil koji uključuje bilo kakav oblik neprijateljskog ponašanja povezan s nesposobnošću i sprječavanjem kreativnog razvoja (Becker, 1964; prema McClun i sur., 1998). Jedan od najčešće korištenih pristupa ispitivanju roditeljstva obuhvaća ispitivanje odnosa roditelj – dijete, odnosno ispitivanja dvaju temeljnih dimenzija tog odnosa: emocionalna toplina i roditeljski nadzor/kontrola (Baumrind, 1971). Ove su dimenzije razradili Maccoby i sur. (1983), na način da dimenzija emocionalne topline predstavlja bliskost, prihvaćanje, podršku i privrženost, dok

se kontrola odnosi na nadzor, restriktivnost, kažnjavanje i zahtjeve za konformizmom. Na osnovi ovih dimenzija, Maccoby i sur. (1983) razvijaju tipologiju 4 roditeljska odgojna stila: autoritarni (niska toplina i visoka kontrola), autoritativni (visoka toplina i visoka kontrola), permisivni (visoka toplina i niska kontrola) i zanemarujući (niska toplina i niska kontrola). Emocionalnost je dimenzija koja se odnosi na emocije prisutne u interakciji s djetetom. Što su odnosi između roditelja i djeteta topliji i više podržavajući, veća je vjerojatnost pozitivnih odgojnih ishoda. Emocionalno hladni roditelji, s druge strane, ne pokazuju interes za dijete i pred njega stavljaju nerealno visoka očekivanja. Djeca takvih roditelja imaju osjećaj odbačenosti i neadekvatnosti (Klarin i sur., 2014). Dimenzija roditeljskog nadzora/kontrole ima dvije karakteristike: bihevioralnu i psihološku. Bihevioralna kontrola podrazumijeva nadzor i kontrolu dječjeg ponašanja, praćena je podrškom i rezultira pozitivnim psihosocijalnim razvojem (Pettit i sur., 2001). Za razliku od bihevioralne, psihološka kontrola negativno utječe na psihosocijalni razvoj djeteta jer podrazumijeva nametljivo roditeljsko ponašanje, manipulativnu kontrolu, prisilu i pasivnu agresiju (Silk i sur., 2003). Takvo ponašanje kod djece može rezultirati anksioznošću, depresivnošću, sniženim samopoštovanjem, delinkvencijom i rizičnim ponašanjem (Pettit i sur., 2001; Smetana i sur., 2002). Tipologija koju opisuje Baumrind (1991) ne uključuje roditeljske devijacije, poput nasilnog ili zapuštajućeg ponašanja, već autorica pretpostavlja kako se normalne varijacije odgojnog stila roditelja okreću oko pitanja kontrole, odnosno redefiniranja utjecaja, kontrole i socijalizacije svoje djece. Prema Baumrind (1991), većina roditelja pokazuje jedan od tri navedena stila, a važne dimenzije koje se pojavljuju u procesu roditeljstva uključuju strategije discipline, komunikacijske vještine, toplinu, brižnost, očekivanje zrelosti i kontrole djece.

Prema Kuppens i sur. (2019), suvremeni koncepti roditeljskih odgojnih stilova uključuju odgojne stilove oba roditelja, odnosno recentna istraživanja ispituju njihov zajednički utjecaj na razvoj djeteta. Opisujući suvremene koncepte roditeljskih odgojnih stilova, Miranda i sur. (2016) navode kako je upravo izostanak zajedničkog roditeljskog stila nedostatak tipologije koju je razvila Baumrind (1971), budući da su se, prema njezinoj tipologiji, roditeljski odgojni stilovi promatrali zasebno za majku i oca. Martin i sur. (2007) navode kako na djecu u dvoroditeljskim obiteljima utječu zajednički stilovi oba roditelja, iako su pojedina istraživanja (npr. McKinney i sur., 2008) pokazala kako stilovi majke i oca mogu biti različiti. Učinci zajedničkih odgojnih stilova bliži su stvarnim iskustvima djece koja odrastaju u dvoroditeljskim obiteljima, stoga Martin i sur. (2007) naglašavaju kako u istraživanju roditeljskih stilova jedino pristup koji ispituje zajedničke roditeljske stilove može doprinijeti

razumijevanju tih učinaka. Rezultati istraživanja Simons i sur. (2007) potvrđuju kako utjecaj zajedničkog odgojnog stila, u kojemu su dva autoritativna roditelja, ima najpozitivniji učinak na adolescente, ali i da kompenzacijski učinak jednog autoritativnog roditelja ublažava manje učinkoviti stil drugog roditelja.

Osim roditeljskih stilova, na pojavnost rizičnog ponašanja djece rizičan faktor čine i struktura obitelji te socioekonomske prilike u obitelji (Čudina-Obradović i sur., 2006). Promatrajući strukturu obitelji, prema nekim autorima (npr. Demuth i sur., 2004; Ručević, 2011), jednoroditeljske obitelji povećavaju vjerojatnost društveno neprihvatljivog ponašanja kod djece i mladih. Međutim, nisu sva istraživanja potvrdila ove nalaze. Na primjer, Crockett i sur. (1993) utvrdili su kako kontrolirajući utjecaj socioekonomskih varijabli minimalizira utjecaj jednoroditeljskih obitelji. Čudina-Obradović i sur. (2006), s druge strane, pronalaze nizak socioekonomski status kao rizičan faktor negativnih obiteljskih odnosa koji nepovoljno utječu na dijete, a posljedica je teža socijalna prilagodba djeteta. U vezi s tim, autori zaključuju da, ovisno o tome koliko se dijete dugo nalazi u obitelji s nepovoljnim materijalnim i financijskim okolnostima, će toliki biti i stupanj posljedica na psihofizičko zdravlje djeteta (Čudina-Obradović i sur., 2006).

Karakteristike obiteljske strukture, kao što su broj članova, dob i spol, determiniraju demografsku sliku obitelji. Struktura obitelji mijenja se prema trenutnim uvjetima, odnosno ovisno o socijalnim i ekonomskim prilikama. Razni oblici roditeljskih zajednica, poput homoseksualnih, tinejdžerskih ili jednoroditeljskih obitelji, postaju moderni koncepti. Unatoč postojanju diferentnih struktura obiteljskih zajednica, DeFrain (2001) se odmiče od socioloških predviđanja destrukcije obiteljske zajednice kao sigurne institucije, smatrajući obitelj evoluiranim konceptom. Naime, obitelj predstavlja najstariju formaciju društva te ona, usprkos konceptualnoj promjeni strukture, u svojoj srži zadržava vrijednost inicijalne podrške svojim članovima u odnosu na socijalno okruženje (DeFrain, 2001). Prvo socijalno iskustvo djeteta započinje u kontekstu obitelji, stoga obitelj predstavlja važan faktor u prevenciji rizičnih ponašanja djece. Drugim riječima, obitelj može značajno utjecati na razvoj rizičnih faktora i biti temeljnim prediktorom u prevalenciji negativnih bihevioralnih ishoda.

Socioekonomski status predstavlja apstraktan pojam s nekoliko dimenzija, kao što su materijalno stanje, obrazovni status i zaposlenost koja se može percipirati kroz oblik i stupanj zastupljenosti na tržištu rada i vrsti zanimanja (Vončina, 2013). Pojam socioekonomskog statusa podrazumijeva konstrukt koji se uobičajeno koristi za utvrđivanje socijalno

ekonomskog položaja određene obitelji i njezinih članova unutar društvene zajednice. Socioekonomski status često se prezentira kroz empirijsko vrednovanje temeljeno na varijablama prihoda i obrazovnog statusa roditelja, mjesta stanovanja i društvenog položaja (Conger i sur., 2002). Socioekonomski status obitelji pojavljuje se kao važna varijabla u razvoju i odrastanju djeteta te je on konstelacijski koncept ekonomsko-financijskog statusa, obrazovanja i društvenog položaja.

2.3.5. Podložnost vršnjačkom pritisku kao rizični faktor za pojavu rizičnih ponašanja djece

Adolescencija je životno razdoblje u kojemu vršnjački odnosi postaju sve važniji, ali i razdoblje u kojemu su pojedinci skloniji rizičnim i delinkventnim ponašanjima nego u drugim životnim razdobljima (Wolff i sur., 2011). U tome kontekstu, adolescenti navode kako su upravo njihovi vršnjaci preferirani izvor podrške (Dopp i sur., 2012). Vršnjački je pritisak, stoga, često područje znanstvenog interesa brojnih istraživanja koja su pokazala kako vršnjaci mogu imati pozitivan, ali i negativan utjecaj na ponašanja mladih. S druge strane, Lebedina Manzoni i sur. (2008) ukazuju kako su mnoga istraživanja, koja proučavaju adolescenciju u Hrvatskoj, potpuno zanemarila vršnjački pritisak kao sastavni dio razvojnog procesa. Podložnost vršnjačkom pritisku, prema Brownu i sur. (1986), dolazi od želje pojedinca za pripadanjem skupini, a takvo ponašanje, karakteristično za razdoblje adolescencije, povećava se od djetinjstva do adolescencije. Upravo je rana adolescencija razdoblje kada vršnjački pritisak dostiže svoj maksimum, a opada postizanjem neovisnosti od roditelja ili skrbnika i oblikovanjem autonomnog identiteta, odnosno osobnih stavova i prosudbi (Berndt i sur., 1989; prema Lebedina Manzoni i sur., 2008). Vršnjački je pritisak, stoga, u razdoblju rane adolescencije važan kao rizični faktor za pojavu rizičnog ponašanja.

Pojam vršnjački pritisak često se koristi u recentnim znanstvenim raspravama, a predstavlja specifični utjecaj u razvojnem procesu djece, kroz promjenu ponašanja, vrijednosti i stavova u cilju konformizma i što bolje pripadnosti određenoj skupini. Prema Brownu (1989), vršnjački je pritisak utjecaj grupe na pojedinca putem pozitivnog poticanja onih koji se pridržavaju grupnih normi ili primjene sankcija za one koji se opiru konformizmu. Dosadašnja istraživanja ukazuju na to da je vršnjački pritisak značajan mehanizam za prijenos grupnih normi, odražava odanost i status među članovima grupe, povezan je s razinom samopoštovanja, a nerijetko i s rizičnim ponašanjima. Također, njegova se snaga i smjer mogu razlikovati ovisno o dobi (Lebedina Manzoni i sur., 2008). Slijedeći suvremeni kontekst u području znanstvenih

razmatranja vršnjačkog pritiska, pojedini istraživači smatraju kako vršnjački pritisak potiče i ohrabruje pojedinca na uključivanje u aktivnosti iste dobne skupine te se može pojaviti indirektno i direktno (Santor i sur., 2000). Također, Sim i sur. (2003) smatraju vršnjački pritisak poticanjem pojedinca na sudjelovanje u aktivnostima, pri čemu ističu njegovu nesvjesnu izloženost vršnjačkom utjecaju kod indirektnog vršnjačkog pritiska. McIntosh i sur. (2003) razlikuju vršnjački utjecaj od vršnjačkog pritiska po tome što je vršnjački pritisak izravna prijetnja, nagovaranje ili poticanje na određena ponašanja, a sve ostalo je vršnjački utjecaj. Pojmovno razlikovanje vršnjačkog pritiska i vršnjačkog utjecaja objašnjavaju i Lebedina Manzoni i sur. (2008), navodeći utjecaj vršnjaka sastavnim dijelom socijalizacije, dok je vršnjački pritisak samo dio vršnjačkog utjecaja. U tome smislu, autori vršnjački pritisak definiraju kao očekivanje vršnjaka da se pojedinac ponaša na određeni način, suprotan svojim željama. Odnosno, konformiranjem slijedi bolje prihvaćanje, a izbjegavaju se kazne odbijanja pa bi se put do pozitivnog prihvaćanja ili izbjegavanja kazni vršnjaka mogao definirati kao podložnost vršnjačkom pritisku (Lebedina Manzoni i sur., 2008).

Iako vršnjaci mogu poticati prosocijalna ponašanja (van Hoorn i sur., 2015), mnogim adolescentima konzumiranje psihoaktivnih tvari, delinkvencija ili rano stupanje u spolne odnose može predstavljati poteškoće u prihvaćanju nametnutih grupnih normi, odnosno poteškoće u opiranjima vršnjačkom pritisku zbog ugrožavanja odanosti vršnjačkoj skupini (Santor, i sur., 2000). Iznimno je važno, u razdoblju rane adolescencije, osnažiti mlade osobe te ih podučiti mehanizmima koji će im pomoći u razvijanju otpornosti na podložnost vršnjačkog pritiska. U tome značajnu ulogu imaju i roditelji, koji svojom podrškom mogu pomoći u podizanju razine samopoštovanja kod svoje djece te time umanjiti negativan vršnjački pritisak. Također, i škole, kao odgojno-obrazovne ustanove, imaju važnu ulogu upravo u smanjenju vršnjačkog pritiska izgradnjom pozitivne kulture škole, poticanjem zdravih odnosa među učenicima, podučavanjem tehnikama asertivnosti i donošenja zdravih odluka.

2.3.6. Kultura škole kao rizični faktor za pojavu rizičnih ponašanja djece

Kulturu čini skup struktura, rutina, pravila i normi koje usmjeravaju i ograničavaju ponašanje ljudi (Schein, 2004). Schein (2004) smatra kako je kultura skupini ili zajednici ljudi ono što je osobnost pojedincu. Smircich (1983; prema Shaw i sur., 1992) promatra kulturu kao socijalno ljepilo, dok Lortie (1975; prema Shaw i sur., 1992) smatra da organizacijska kultura uključuje

ono što članovi skupine misle o zajedničkom društvenom djelovanju te da ona obuhvaća i alternative za rješavanje problema u kolektivnom životu.

Teorijski koncept kulture škole relativno je novi koncept, koji se i dalje podvrgava provjerama i znanstvenim usklađivanjima (Posavec i sur., 2019). Prema Vrclj (2003), kulturu škole čine tri faktora: (1) stavovi i uvjerenja osoba u ustanovi i vanjskoj okolini; (2) kulturne norme ustanove; (3) odnosi između osoba u njoj. Kultura škole, dakle, značajno utječe na sva područja života i rada unutar škole te se s pravom smatra jednim od ključnih psihosocijalnih faktora za uspješan razvoj škole i napredak njezinih članova (Sušan, 2005). Deal i sur. (1998) kulturu škole dijele na pozitivnu (toničku) i negativnu (toksičnu).

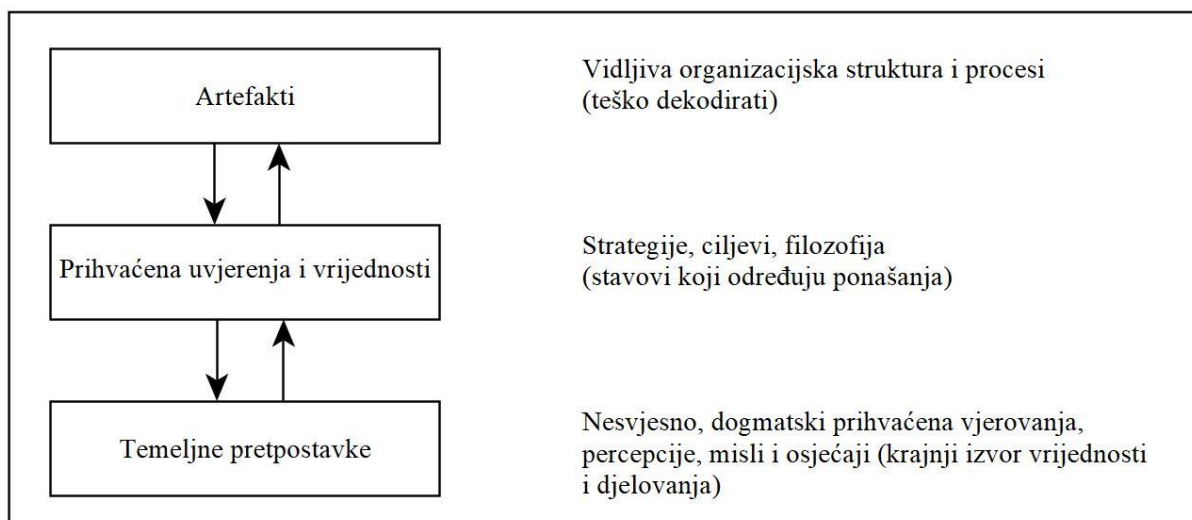
U razvoju pojma kulture škole, Prosser (1999) izdvaja dva ključna razdoblja. Prvo razdoblje obuhvaća istraživanja kulture škole od 1960. do 1990. godine, u kojima se kultura odgojno-obrazovnih ustanova promatrala kao jednostavna i jednostrana (Kinsler i sur., 2001). Drugo razdoblje, koje započinje krajem 1980-ih i traje do danas, obilježeno je suvremenim istraživanjima i holističkim pristupom, pri čemu je prepoznata multidimenzionalnost kulture odgojno-obrazovnih ustanova (Thacker, 2001). Ranih osamdesetih godina, pojmovi ozračje, kultura, etos, atmosfera i ton bili su različito korišteni i rasprostranjeni, a istih se godina u američkim istraživanjima spominje organizacijska kultura i vođenje kao poveznica s kulturom škole (Vujičić, 2008). S druge strane, suvremena određenja kulture organizacije mogu se kategorizirati na sljedeći način:

1. *kultura organizacije ima ulogu određivanja granica, tj. označava razliku među organizacijama;*
2. *pruža osjećaj identiteta njezinim članovima;*
3. *podupire razvoj kolektivne pripadnosti;*
4. *pojačava stabilnost sustava pružajući standarde ponašanja;*
5. *služi kao mehanizam određivanja značenja okoline koji djeluje na stavove i ponašanja pojedinca (Sušan, 2005, str. 67).*

Budući da je školska ustanova složena kao i sama kultura, Shaw i Reyes (1992, str. 295) navode da: „ne postoji sveobuhvatna organizacijska teorija koja bi u potpunosti objasnila kompleksnost škole kao socijalne organizacije“. Morgan (1986; prema Shaw i Reyes, 1992) sažima definiciju škole kao stroja, organizma, mozga, kulture, sustava i strukture. Prosser (1999) navodi da su škole složene institucije jer u njima učenici djeluju na učitelje, kao i obrnuto, zbog čega postoje mnoga određenja njihovog ponašanja. Organizacijsku kulturu

definirali su brojni autori, od kojih je Edgar H. Schein jedan od priznatijih i kojega se smatra utemeljiteljem organizacijske psihologije.

Prema Edgaru H. Scheinu (2004), kulturu možemo analizirati na tri različite razine, s time da se pojam razine odnosi na stupanj do kojega je kulturni fenomen vidljiv promatraču. Međutim, pomutnja u definiranju što je zapravo kultura potječe od nerazlikovanja razina na kojima se ona očituje. Te se razine kreću od onih vidljivih i osjetilnih manifestacija pa sve do duboko usađenih i nesvjesnih zajedničkih temeljnih pretpostavki, uvjerenja i stavova, koje Schein (2004) naziva suštinom kulture. Između tih razina su prihvaćena zajednička uvjerenja, vrijednosti, norme i pravila ponašanja koje pripadnici kulture koriste kao način prikazivanja kulture sebi i drugima. U tome kontekstu, Schein (2004) smatra organizacijsku kulturu nevidljivom paradigmatom temeljnih zajedničkih pretpostavki, vrijednosti, uvjerenja i stavova koje je proizvela skupina ili zajednica u procesu suočavanja s problemima vanjske prilagodbe ili institucionalne integracije.

Slika 4. Razine kulture (Schein, 2004)

Kritičari Scheinovog koncepta i fenomena organizacijske kulture uopće, ograničenja i neodređenosti pronalaze u nepreciznom terminološkom shvaćanju osjećaja, uvjerenja, stavova, vrijednosti, pretpostavki i ponašanja, kao sastavnica kulture za koje još nitko nije dao preciznu definiciju većine navedenih pojmova (Lewis, 1998). U tome smislu, istraživanje što kultura zaista znači moguće je samo djelomično, bez cjelovitog opisa suštine fenomena. Scheinov

koncept (2004) ne objašnjava što zajedničko zaista implicira u kulturi u kojoj ljudi mogu osjećati pripadnost, a vrijednosti dijeliti samo djelomično. Stoga, opravdanim se postavlja pitanje može li osoba koja dijeli samo dio određenog sustava vrijednosti neke kulture zaista i pripadati toj kulturi, odnosno koliko je točno potrebno zajedničkih vrijednosti kako bi se pripadalo određenoj kulturi (Ney, 2013).

Scheinov koncept organizacijske kulture moguće je prilagoditi i istraživanjima kulture u odgojno-obrazovnim ustanovama, no takva bi istraživanja morala koristiti različite alate prikupljanja i opservacijskog bilježenja artefakata svake škole, kako bi opisala mehanizam njihovog međusobnog djelovanja s prihvaćenim uvjerenjima i vrijednostima, odnosno zajedničkim temeljnim pretpostavkama i stavovima skupine. Hoy (1990) navodi da se istraživanja organizacijske kulture škole obično usredotočuju na pretpostavke, vrijednosti i norme; koriste kvalitativne i etnografske tehnike za prepoznavanje sustava zajedničkih vrijednosti i vjerovanja; izbjegavaju kvantitativnu analizu; imaju svoje intelektualne korijene u antropologiji i sociologiji; proučavaju kulturu kao zavisnu varijablu. Koncept organizacijske kulture, zbog svoje osobitosti, primjereniji je analitičkim i filozofsko-retoričkim istraživanjima s etnografskim i antropološkim pristupom, nego empirijskim istraživanjima, čime Hoy (1990) i objašnjava njihov nedostatak u literaturi.

Dok su istraživanja kulture škole i njezinog utjecaja na različite zavisne varijable unutar obrazovnog sustava brojna, samo razumijevanje pojma „kulture škole“ višeznačno je i često podložno različitim razumijevanjima, operacionalnim definicijama i mjernim instrumentima pomoću kojih su se podatci o kulturi škole prikupljali. Mnogi se istraživači slažu da ne postoji univerzalno dogovorena definicija kulture škole, međutim, postoji nekoliko općeprihvaćenih definicija. Koncept kulture škole prvi puta spominje Willard Waller (1932, prema Deal i sur., 2016), koji je ustanovio kako svaka škola ima svoju vlastitu kulturu temeljenu na jedinstvenom skupu običaja, kao i određeno moralno ponašanje. Nadalje, Hinde (2005) kulturu škole smatra skupom normi, pravila i običaja koji se u školi razvijaju tijekom određenog vremenskog razdoblja, a zbog čega postoje evidentna očekivanja i pretpostavke koje izravno utječu na ponašanja zaposlenika i učenika. U tome kontekstu, i Moreno (2007) prepoznaje utemeljenost kulture škole na normama, obvezama, ulogama i odnosima njezinih članova. Buljubašić-Kuzmanović (2016), opisujući kulturu škole kao složeni, višedimenzionalni koncept, uvodi pojam socijalne kulture škole koji označava društveni model stvoren od pojedinaca i njihove interakcije. Drugim riječima, autorica socijalnu kulturu škole naziva i grupnom kulturom, budući da škola, kao zajednica učenja, rasta i razvoja, podrazumijeva kulturu i grupa i

pojedinaca. Takva se kultura odnosi na uvjerenja, stavove te pisana i nepisana pravila koja oblikuju život i rad škole, odnosno njezine pedagoške ciljeve i zadatke. Dakle, kultura škole nije statična, već je dinamični ciklus koji odražava kolektivne ideje, pretpostavke i vjerovanja koja reprezentiraju identitet svake škole i obrasce ponašanja (Barnes i sur., 2012). Hargreaves (1995) smatra kako kultura škole te njezini posebni obrasci i značajke oblikuju cjelokupni aparat školske ustanove te kako se ti obrasci, uglavnom, opiru promjenama jer su tijekom godina duboko usađeni u ponašanja koja neposredno utječu na očekivanja i odnose među učiteljima, stručnim službama, učenicima i roditeljima. Prema tomu, Kaplan i sur. (2013) ističu kako je kultura ono što članovi ustanove percipiraju da jest, a ne sviđa li im se ili slažu li se s njom. Gruenert (2008) je mišljenja kako se kolektivni skup očekivanja razvija kada skupina ljudi u školi djeluje zajednički. Stoga, kroz određeno vremensko razdoblje ta očekivanja postaju svojevrsna nepisana pravila koja članovima skupine omogućavaju bolju prilagodbu u zajedničkom radu te se na takav način kolektivna školska kultura prenosi s jedne generacije na drugu (Barnes i sur., 2012).

Kultura škole oblikuje odnose između svih skupina dionika u školi te može utjecati na učenje i dobrobit učenika. Brojna istraživanja otkrila su pozitivnu povezanost između zdravih i podržavajućih školskih kultura te motivacije učenika, osjećaja povezanosti i samopouzdanja učenika (Hopson i sur., 2014). U tome kontekstu, Higgins-D'Alessandro i sur. (1998) kulturu škole definiraju kao višedimenzionalan konstrukt koji obuhvaća četiri područja: (1) stupanj postojanja normativnih očekivanja; (2) kvaliteta odnosa učenika s učiteljima i školom; (3) međusobna kvaliteta učeničkih odnosa; (4) stupanj percepcije učenika o tome koliko im škola pruža obrazovnih mogućnosti. Kultura škole smatra se pokazateljem uspješnosti škole i pokazateljem pružanja podrške učenicima. Osim toga, kultura škole pokazatelj je i u kolikoj se mjeri učenici u njoj osjećaju sigurno i prihvaćeno (Higgins-D'Alessandro i sur., 1998). Holtappels i sur. (2000) pronalaze negativnu kulturu škole, obilježenu negativnim međuljudskim odnosima, nezainteresiranošću učitelja i nesudjelovanjem učenika u odlučivanju, kao značajan utjecaj na razvoj rizičnog ponašanja među učenicima. Kultura škole, stoga, može svojim pozitivnim ili negativnim karakteristikama poticati ili ometati ostvarivanje odgojno-obrazovnih ciljeva i utjecati na međuljudske odnose u školi (Družinec, 2019).

Za bolje razumijevanje kulture škole, potrebno je ustanoviti konceptualnu razliku kulture i klime jer, kako navodi Saufler (2005), kultura škole i školska klima su dvije odvojene, ali vrlo blisko i interaktivno povezane dimenzije života i rada škole. Oba se koncepta mogu povezati s atmosferom u školi i imaju važnu ulogu pri uspostavljanju i osiguravanju kvalitetnih uvjeta za

ostvarivanje odgojno-obrazovnih postignuća (Barnes i sur., 2012). Pri tome, školska klima i kultura škole imaju uzajamni odnos, budući da je školska klima temeljena na djelovanju odraslih te određuje *ton* ili *osjećaj* škole, dok je kultura škole određena ponašanjem učenika i zaposlenika škole u kontekstu klime koju stvaraju odrasli (Saufler, 2005). Iako su terminološka određenja školske klime i kulture škole nerijetko nejasna i preklapajuća, Hoy (1990) pronalazi razliku u tome što se kultura škole sastoji od zajedničkih pretpostavki i ideologija, dok je školska klima određena zajedničkim percepcijama ponašanja. Premda konceptualni skok od zajedničkih pretpostavki (kulture) do zajedničkih percepcija (klime) nije velik, razlika je stvarna i smisljena (Hoy, 1990). Kultura organizacije diktira svoju kolektivnu osobnost, stoga, sukladno tomu, kultura je osobnost organizacije, a klima označava ponašanje organizacije pa, s tim u vezi, Gruenert (2008) smatra kako je lakše mijenjati ponašanje organizacije, odnosno njezinu klimu, nego njezinu osobnost.

Razlika između školske klime i kulture škole vidljiva je i u istraživačkim strategijama koje potiču svojevrsno natjecanje i među samim istraživačima (Hoy, 1990). Pojam školske klime dosljednije se koristi u kvantitativnim istraživanjima (istraživanja učinkovitosti škole), dok je pojam kulture škole češće prisutan u istraživanjima koja koriste kvalitativne metode, odnosno u antropološki orijentiranim istraživanjima (Schoen i sur., 2008). S jedne strane, istraživači skloniji kvantitativnom pristupu istraživanjima smatraju kako je organizacijska kultura postala utočište neobrazovanih i nesposobnih istraživača (Ouchi i sur., 1985; prema Hoy, 1990), dok, s druge strane, mnogi istraživači kulture škole tvrde kako je svaki pokušaj opisivanja karaktera ili atmosfere organizacije kvantitativnim tehnikama površan, jednostavan i pogrešan (Hoy, 1990). U tom smislu, navedeni sukob vjerojatno pridonosi istraživanjima školskog okruženja čija kvantitativna i kvalitativna perspektiva (eng. *mix method*) mogu pridonijeti potpunijem razumijevanju navedenih fenomena (Hoy, 1990).

2.4. Vrste istraživanja rizičnih faktora

Opisujući vrste istraživanja, odnosno istraživačke dizajne, Day i sur. (2012) navode kako se u istraživanju rizičnih faktora najčešće koriste: prospektivna longitudinalna istraživanja, retrospektivna longitudinalna istraživanja, kros-sekcijska istraživanja te akceleracijska longitudinalna istraživanja. Longitudinalna istraživanja podrazumijevaju ponovljena mjerenja na istim pojedincima ili uzorcima iz iste populacije, a temeljni je cilj ovih istraživanja istražiti početak, tijek razvoja i prevalenciju određenog fenomena u različitim dobnim skupinama,

odnosno istražiti kako se fenomen razvija, započinje i završava (Ručević, 2008). Osim navedenog, longitudinalna istraživanja koriste se i za istraživanje veza između događaja u različitim životnim fazama te za proučavanje kako određena životna iskustva utječu na razvoj i prenošenje specifičnih osobina i ponašanja, uključujući i kriminalitet, iz jedne generacije na drugu (Farrington, 2007). Longitudinalna istraživanja mogu biti prospektivna i retrospektivna, u odnosu na način prikupljanja podataka u njima. Ukoliko se prikupljaju podatci o ponašanjima koja su se dogodila nedavno, npr. u proteklih godinu dana, istraživanja se često nazivaju prospektivna, a ukoliko se prikupljaju podatci o ponašanjima iz prošlih godina, istraživanja su retrospektivna (Ručević, 2008). Relevantnim i najpoznatijim primjerom prospektivnog longitudinalnog istraživanja Piquero i sur. (2007) navode Cambridgeovu studiju razvoja delinkvencije u kojoj je 411 sudionika iz Ujedinjenog Kraljevstva praćeno od početka 1961. godine, kada su imali osam godina, do danas. Prednost prospektivnih longitudinalnih istraživanja je u omogućavanju prikupljanja podataka neposredno nakon što su se dogodili, dok je njihov nedostatak neekonomičnost, ukoliko se radi o fenomenu koji se javlja vrlo rijetko, kao što je na primjer, silovanje (Ručević, 2008). S druge strane, Ručević (2008) navodi kako je prednost retrospektivnog načina prikupljanja podataka u brzini i ekonomičnosti, ali kao nedostatak ističe podložnost iskrivljavanju podataka zaboravljanjem, „lažnim“ sjećanjima ili pristranosti pri interpretaciji prošlih događaja zbog kasnijih iskustava. Nadalje, ističe kako se povećanjem razdoblja na koji se odnosi dosjećanje povećavaju i navedeni nedostaci takvog načina prikupljanja podataka.

Kros-sekcijska ili transverzalna istraživanja najčešće se koriste u literaturi rizičnih faktora. U kros-sekcijskim istraživanjima podatci su prikupljeni od ispitanika u jednom trenutku u vremenu, odnosno u jednoj vremenskoj točki te su osmišljena s ciljem utvrđivanja korelacijskih odnosa. Ograničenje ove metodologije jest u tome da se precizan vremenski okvir ponekad može teško utvrditi. (Day i sur., 2012). U tome kontekstu, Ručević (2008) ističe da je glavni problem ove metodologije upravo nemogućnost određivanja uzročno-posljedičnih odnosa zbog vremenskog slijeda pojedinih varijabli koji je često nejasan, odnosno, ne može se znati koja je varijabla uzrok, a koja posljedica. Međutim, kros-sekcijska se istraživanja često oblikuju tako da sadrže longitudinalnu perspektivu unutar prikupljenih podataka tako što se u tekstu upitnika za određene varijable utvrđuje vremensko prethođenje rizičnih faktora. U konačnici, kako bi zaobišli određena ograničenja i longitudinalnih i kros-sekcijskih istraživanja, znanstvenici mogu koristiti ubrzana (akcelerirana) longitudinalna istraživanja, također poznata i kao kros-

sekvencijska istraživanja, u kojima se prati nekoliko dobnih skupina ili kohorti u istom vremenskom razdoblju (Day i sur., 2012).

Istraživanja rizičnih ponašanja mogu biti temeljena na samoiskazima sudionika, na temelju službenih podataka (socijalna anamneza, izvješće penalne ustanove, školski dosje, sudski spisi), na procjeni roditelja/skrbnika i/ili učitelja te na temelju opažanja. Samoiskaz, kao metoda prikupljanja podataka, nastao je kao odgovor na očite nedostatke službenih podataka i podataka prikupljenih opažanjem (Ručević, 2008). Thornberry i sur. (2000) navode kako je korištenje samoiskaza u istraživanjima rizičnog i delinkventnog ponašanja jedna od najvećih metodoloških inovacija u kriminologiji 20. stoljeća. Temeljni je princip metode samoiskaza ispitati pojedinca je li se uključio u određeno rizično ili delinkventno ponašanje, i ako jest, u kojoj mjeri (Thornberry i sur., 2000). Osim toga, samoiskaz je metoda koja se danas najčešće koristi u proučavanju delinkventnog ponašanja te se može zaključiti kako su za većinu analitičkih postupaka samoiskazi prihvatljivo točni i valjani (Farrington i sur., 1996.).

Pregledom dosadašnje literature, Ručević i sur. (2009) zaključuju da službeni podatci dobiveni iz policije, suda ili zatvora o rizičnom i delinkventnom ponašanju imaju određene nedostatke poput: (1) podatci se odnose samo na one osobe koje su uhvaćene u činjenju nekog delinkventnog ponašanja te kod kojih je to i službeno zabilježeno, (2) u službenim podacima nerijetko se bilježe samo teži oblici kaznenih djela, (3) službeni podatci često bilježe samo vrstu kaznenog djela, ali ne i broj sudionika.

Nedostatci istraživanja rizičnih ponašanja djece, temeljena na procjeni učitelja, vidljivi su u činjenici što učitelji najvećim dijelom prikupljaju podatke o učeničkom ponašanju koristeći neslužbene, nesustavne i nestandardizirane tehnike (Vizek Vidović i sur., 1999). Osim toga, Vizek Vidović i sur. (1999) zaključuju kako je nesustavno prikupljanje podataka o učeničkom ponašanju podložno mnogim pristranostima, poput učiteljskih nejednakih kriterija poželjnog i nepoželjnog ponašanja, uporabe nejednoznačne i uopćene terminologije te posvećivanja nejednake pažnje pojedinim dimenzijama ponašanja.

2.5. Pregled istraživanja o opsegu i prirodi rizičnih ponašanja u Republici Hrvatskoj

Rana istraživanja opsega i prirode rizičnog i delinkventnog ponašanja, koja su u metodologiji koristila samoiskaze sudionika istraživanja, započinju pedesetih godina 20. stoljeća (Thornberry i sur., 2000). Osamdesetih godina prošlog stoljeća započinje intenzivno razdoblje

istraživanja rizičnog ponašanja, uvažavajući sve veće pojavljivanje empirijskih dokaza o važnosti ranog prepoznavanja rizičnog ponašanja u adolescenciji (Igra i sur., 1996).

Prvo međunarodno istraživanje rizičnih ponašanja, na području većeg broja država u Europi, provedeno je 1995. godine na poticaj Pompidou grupe Vijeća Europe, pod nazivom Europsko istraživanje o pušenju, pijenju i uzimanju droga među učenicima (*European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs – ESPAD*). Istraživanje se od 1995. godine kontinuirano provodi svake četiri godine, s učenicima u dobi od 16 godina, u tridesetak europskih zemalja. Republika Hrvatska sudjelovala je od 1999. godine u svim ciklusima provedenog istraživanja. Posljednji ciklus istraživanja proveden je 2019. godine, a obuhvatio je uzorak od 2772 učenika prvih i drugih razreda gimnazija, četverogodišnjih i trogodišnjih srednjih škola (Markelić i sur., 2021). Osnovni je cilj ESPAD istraživanja prikupljanje i analiziranje međunarodno usporedivih podataka o prevalenciji pušenja cigareta, konzumaciji alkohola, uporabi psihoaktivnih droga, kao i drugih rizičnih ponašanja šesnaestogodišnjaka u tridesetak europskih zemalja. Posljednji val istraživanja, proveden 2019. godine, pokazuje kako mladi u Hrvatskoj puše cigarete u većoj mjeri od europskog prosjeka. U Hrvatskoj je 29% učenika koji su trenutni pušači, dok je 20% trenutnih pušača prosječno u zemljama u kojima se provodi istraživanje ESPAD. Rezultati su također pokazali kako je svakodnevno, u posljednjih 30 dana, cigarete pušio gotovo svaki peti učenik (19%), a čak je 43% učenika, koji su izjavili da su svakodnevno pušili cigarete, svoju prvu cigaretu zapalilo u dobi od 13 godina i ranije (Markelić i sur., 2021). Rezultati velikog međunarodnog istraživanja Svjetske zdravstvene organizacije *Health behaviour in school-aged children (hbac) study*, provedenog 2013. i 2014. godine, pokazuju kako su hrvatski adolescenti u dobi od 15 godina na trećem mjestu od ispitanih sudionika po tjednom konzumiranju cigareta, dok su mlađi adolescenti u dobi od 13 godina i ranije na šestom mjestu (Inchley i sur., 2016). Stevanović i sur. (2016), analizirajući rezultate navedenog istraživanja HBAC-a provedenog u četiri vala (2002., 2006., 2010. i 2014. godine), navode kako je vidljiv pozitivan trend smanjenja u odnosu na početak i učestalost konzumiranja cigareta kod hrvatskih adolescenata. Međutim, on je znatno manji nego u ostalim zemljama sudionicama u istraživanju. Domaće istraživanje, Uvodić-Đurić i sur. (2010) provedeno među učenicima 7. i 8. razreda osnovne škole, pronalazi kako 5% dječaka i 4.1% djevojčica svakodnevno popuši barem jednu cigaretu, dok je barem jednom u životu cigaretu probalo 62.2% dječaka i 55.7% djevojčica, a čak 12.3% dječaka i 8.4% djevojčica su svakodnevni i povremeni pušači više od jedne cigarete dnevno. U odnosu na srednjoškolsku učeničku populaciju, Kalebić Maglica i sur. (2015) provele su istraživanje o učestalosti konzumiranja

cigareta i alkoholnih pića u dvije točke mjerenja. Rezultati istraživanja pokazali su kako u prvoj točki mjerenja 11.4% učenika i 19.2% učenica svakodnevno puši cigarete, dok u drugoj točki mjerenja svakodnevno puši 31.8% učenika i 33.3% učenica, što upućuje na postojanje glavnog učinka vremena mjerenja, a učinak spola na konzumaciju cigareta nije utvrđen. Tomašić i sur. (2021) proveli su istraživanje u kojemu su sudjelovali učenici trećih i četvrtih razreda Medicinske škole i Ekonomsko-turističke škole iz Karlovca. Rezultati istraživanja pokazali su kako u Medicinskoj školi cigarete puši 41.1% učenika, dok u Ekonomsko-turističkoj školi cigarete puši 37.1% učenika. Slične je rezultate dobila i Antolić (2017), u istraživanju provedenom među učenicima Osnovne škole Nova Rača, Medicinske škole Bjelovar i Tehničke škole Bjelovar. Rezultati su pokazali kako niti jedan učenik osnovne škole ne puši redovito, a 40% ih je barem jednom zapalilo cigaretu. Među srednjoškolcima, u istraživanju Antolić (2017), 83% učenika Medicinske škole Bjelovar barem je jednom zapalilo cigaretu, a njih 30% puši svakodnevno. S druge strane, 70% učenika Tehničke škole Bjelovar barem je jednom zapalilo cigaretu, a njih 24% puši svakodnevno. Zanimljiv je podatak kako učenici Medicinske škole Bjelovar u većoj mjeri konzumiraju cigarete od učenika Tehničke škole Bjelovar, što je usporedivo i s rezultatima istraživanja Tomašić i sur. (2021). Iako su učenici medicinskih škola u većoj mjeri izloženi nastavnim sadržajima koji tematiziraju zdravlje, u odnosu na učenike tehničkih i strukovnih škola, prema rezultatima navedenih istraživanja, oni u većoj mjeri konzumiraju duhanske proizvode. Navedeno upućuje na činjenicu kako u borbi protiv pušenja, kao javnozdravstvenog problema, nisu dostatni obrazovni sadržaji, već su potrebni sveobuhvatniji nacionalni preventivni programi i strategije, kao i pronalazak različitih individualnih i socijalnih rizičnih faktora koji povećavaju rizik za konzumiranje duhanskih proizvoda. Dosadašnja domaća i strana istraživanja, kao razloge započinjanja pušenja, utvrdila su vršnjački pritisak (Antolić, 2017; Gommans i sur., 2016; Uvodić-Đurić i sur., 2010), radoznalost (Uvodić-Đurić i sur., 2010) te nošenje sa stresom, užitek i dosada kod učenika srednjih škola (Antolić, 2017). Kalebić Maglica (2011), u svom istraživanju, pronalazi kako su rizični faktori, za konzumaciju duhanskih proizvoda kod adolescenata, spremnost na rizična ponašanja, ali i roditelji (modeli) koji također puše. Iste rezultate pronalaze Wellman i sur. (2016), navodeći kako adolescenti, čiji roditelji i prijatelji puše te koji su skloni rizičnom ponašanju i buntovništvu, imaju veće izgleda i sami postati pušačima. Osim toga, Wellman i sur. (2016), kao zaštitne faktore u smanjivanju vjerojatnosti pušenja, navode visoko samopoštovanje i roditeljski nadzor.

U odnosu na konzumaciju alkohola, Hrvatska je u 2019. godini, također, bila iznad ESPAD prosjeka za sve prikazane pokazatelje konzumiranja alkohola. Rezultati pokazuju kako je 90% učenika konzumiralo alkohol u životu, a više od polovice učenika (58%) je to činilo u posljednjih 30 dana. Što se tiče vrste alkoholnih pića, mladići u najvećoj mjeri piju pivo, njih 55%, a djevojke žestoka pića, njih 44%. Ekscesivno epizodično pijenje, kao obrazac konzumiranja alkoholnih pića, prisutno je u značajnoj mjeri kod mladića i kod djevojaka, odnosno 46% mladića i 43% djevojaka izjavilo je kako je u posljednjih 30 dana konzumiralo 5 ili više alkoholnih pića u jednoj prigodi. U odnosu na početak konzumiranja alkoholnih pića, podatci su izrazito zabrinjavajući, budući da čak 42% sudionika istraživanja navodi kako su počeli piti alkohol u dobi od 13 godina i ranije. Zanimljiv je podatak da, kao motive konzumiranja alkoholnih pića, sudionici istraživanja navode osobno zadovoljstvo i motive ugone, a ne utjecaj vršnjaka (Markelić i sur., 2021). S druge strane, rezultati HBSC istraživanja (2016) pokazuju kako je u Hrvatskoj između 2006. i 2014. godine došlo do blagog opadanja u učestalosti opijanja mlađih adolescenata u dobi od 13 godina i ranije, ali i da su hrvatski adolescenti između 3. i 6. mjesta po postotku ispitane djece od 11, 13 i 15 godina koja su konzumirala alkoholna pića barem jednom tjedno i koja su se opila barem dva puta u životu (Inchley i sur., 2016). U istraživanju Uvodić-Đurić i sur. (2010), provedenom na uzorku od 1110 učenika 7. i 8. razreda osnovnih škola te učenika 2. razreda srednjih škola, rezultati su pokazali kako 32% učenika i 19% učenica osnovnih škola konzumira alkohol više puta mjesečno, dok u 2. razredima srednjih škola redovito konzumira alkoholna pića 76.3% učenika i 66% učenica. U odnosu na opijanje alkoholnim pićima 50.4% učenika i 33% učenica osnovnih škola navodi kako se najmanje jednom u životu opilo, a 19% učenika i 12% učenica to je učinilo najmanje jedanput u posljednjih mjesec dana. Rezultati navedenog istraživanja govore kako se 81% srednjoškolki i 86% srednjoškolaca opilo najmanje jedanput u životu, a u posljednjih mjesec dana to je učinilo 50% učenika i 35% učenica srednjih škola. Rezultati navedenog istraživanja Uvodić-Đurić i sur. (2010) nedvojbeno ukazuju kako se konzumacija alkoholnih pića povećava s dobi te da učenici i učenice u znatnoj mjeri redovito konzumiraju alkohol, unatoč zakonskim zabranama. Navedeno ukazuje na potrebu snažnije uloge škole, ali i društva u cjelini, u prevenciji ovog oblika rizičnog ponašanja, kao i na potrebu snažnije kontrole dostupnosti alkoholnih pića maloljetnicima. Također, nalazi istraživanja Domitrović i sur. (2016), provedenog među učenicima srednjih škola (gimnazija i strukovna škola) na području grada Siska, pokazali su kako 65% učenika prvih razreda te 83% učenika četvrtih razreda konzumira alkoholna pića. Zabrinjavajuć je podatak kako je u istom istraživanju 15% sudionika konzumiralo alkohol prije 10. godine, dok je 43% sudionika navelo kako je prvi puta

konzumiralo alkohol između 14. i 15. godine. Domaća istraživanja (Domitrović i sur., 2016; Kalebić Maglica, 2011; Kalebić Maglica i sur., 2015) rizičnim faktorima pronalaze vršnjački utjecaj, znatizelju, ali i ulogu roditelja. Također, u tom kontekstu ulogu roditelja prepoznaju i Uvodić-Đurić i sur. (2011), navodeći zabrinjavajući podatak kako roditelji nerijetko i sami ponude alkoholno piće djeci, i to češće dječacima (20%) u odnosu na djevojčice (12%). Rezultati navedenih istraživanja upućuju kako se primjereno roditeljstvo, osim odgojnih stilova, očituje i u prenošenju zdravih životnih stilova i obrazaca ponašanja. Upravo stoga, roditelji su primarni modeli ponašanja, prenositelji vrijednosti i uvjerenja te svojim djelovanjem mogu biti zaštitni, ali i rizični faktori za različite oblike rizičnih ponašanja svoje djece.

Također, i u odnosu na adolescentsku konzumaciju psihoaktivnih droga, hrvatski su rezultati iznad ESPAD prosjeka, odnosno iznose 18%. Više od petine ispitanih sudionika u Hrvatskoj, njih 22%, probalo je neku od psihoaktivnih droga (uključujući marihuanu). Podatci o učenicima koji su barem jednom u životu konzumirali psihoaktivne droge iznose: marihuana 21%, trankvilizatori bez liječničkog recepta 2.3%, ecstasy 2.1%, inhalanti 15%, nove psihoaktivne tvari/droge 5.1%, ostale droge (izuzev marihuane) 4.4% (Markelić i sur., 2021). Slične rezultate pokazalo je HBSC istraživanje u Hrvatskoj, prema kojemu je 19% mladića i 11% djevojaka u dobi od 15 godina probalo marihuanu najmanje jednom u životu. Prema navedenom istraživanju, Hrvatska je među 10 zemalja s najčešćom upotrebom marihuane među adolescentima, a 6% mladića probalo je marihuanu u dobi od 13 godina i ranije (Stevanović i sur., 2016). Greblo i sur. (2011) proveli su istraživanje među srednjoškolcima u dobi od 17 do 19 godina, a rezultati su ukazali na visoku prevalenciju uporabe sredstava ovisnosti, odnosno u ispitanjima populaciji adolescenata najčešće korištena droga je marihuana (71% mladića i 46% djevojaka). Osim marihuane, sudionici u istraživanju naveli su kako su koristili LSD/amfetamine (19.4% mladića i 11.1% djevojaka) te heroin i kokain (6.5% mladića i 1.6% djevojaka). Istraživanje Ivanko i sur. (2016), provedeno među učenicima srednjih škola na području Zadarske županije, pokazalo je kako je drogu probalo 31% sudionika u istraživanju, odnosno marihuanu je probalo 88%, ecstasy 3% i kokain 3% sudionika u istraživanju. Prema navedenom istraživanju, 45% adolescenata nastavilo je uzimati drogu, od toga 87% nastavilo je konzumirati marihuanu, 4% ecstasy i 2% kokain.

Osim navedenog, izrazito su zabrinjavajući podatci o prevalenciji najraširenijih sredstava ovisnosti u ranoj dobi. Rano korištenje sredstava ovisnosti u ESPAD istraživanju definirano je s 13 godina ili ranije, a obuhvaća konzumiranje barem jedne čaše alkoholnog pića, pušenje

prve cigarete, prvo opijanje, svakodnevno pušenje, korištenja inhalanata i korištenje marihuane. Prema rezultatima istraživanja, Hrvatska je u svim promatranim pokazateljima ranog korištenja sredstava ovisnosti lošija od ESPAD prosjeka. Tako je primjerice, prevalencija ranog konzumiranja alkohola 42%, u odnosu na 33% europskog prosjeka, dok je konzumacija duhanskih proizvoda 22%, u odnosu na 18% ESPAD prosjeka. Naviku svakodnevnog pušenja cigareta u dobi od 13 godina i ranije u Hrvatskoj iskazuje 4.2% sudionika, dok je prosjek ESPAD-a 2.9%. Prvo opijanje u dobi od 13 godina i ranije navodi 8.1% sudionika istraživanja u Hrvatskoj, što je zastupljenije od ESPAD prosjeka koji iznosi 6.7%. Usporedni podatci Hrvatske i ESPAD prosjeka u prevalenciji ranog korištenja marihuane za razdoblje 1995.-2019. također su poražavajući. U Hrvatskoj se od 2007. do 2015. bilježi rast s 2.3% na 3.2% te potom pad 2019. godine na 2.8%, dok se u zemljama u kojima se provodi ESPAD istraživanje bilježi kontinuirani pad od 2007. godine s 3.7% na 2.5% 2019. godine. Zabrinjavajući je i podatak kako je prevalencija ranog korištenja inhalanata, radi promjene raspoloženja, u Hrvatskoj gotovo tri puta veća u odnosu na ESPAD prosjek (7.1% Hrvatska, 2.5% ESPAD prosjek). Važno je za istaknuti kako je udio učenika koji su rano počeli koristiti inhalante u Hrvatskoj veći nego udio učenika koji su se u ranoj dobi prvi puta opili na razini prosjeka ESPAD-a. Osim toga, ukupan udio učenika koji su rizično rano konzumirali navedena sredstva također je veći u Hrvatskoj u odnosu na ESPAD prosjek (Markelić i sur., 2021).

Novak i sur. (2022) proveli su istraživanje u tri različita grada na području tri različite regije u Hrvatskoj (Zagreb, Split i Pula). U istraživanju je sudjelovalo ukupno 6396 srednjoškolaca iz 55 srednjih škola (19 škola s područja grada Splita, 9 škola u Puli i 27 škola u Zagrebu). Prosječna dob adolescenata bila je 16.4 godine, a od ukupnog broja sudionika u istraživanju 46.5% bilo je muškoga spola, a 53.5% ženskoga spola. Cilj istraživanja bio je utvrditi doprinos obiteljskih, školskih i vršnjačkih faktora u objašnjenju rizičnog ponašanja konzumiranja alkohola i marihuane među adolescentima. Budući da se istraživanjem ispitaio odnos adolescenata i njihove okoline (obitelj, škola, vršnjaci), kao teorijska podloga istraživanju korištena je Teorija primarne socijalizacije (Oetting i sur., 1998; prema Novak i sur., 2022). Temeljna je postavka navedene teorije kako su sva ponašanja adolescenata naučena društvena ponašanja, odnosno ona proizlaze iz interakcije socijalnih, psiholoških i kulturnih karakteristika (Oetting i sur., 1998; prema Novak i sur., 2022). Rezultati istraživanja pokazali su kako je učestalost konzumiranja alkohola među adolescentima u posljednjih 30 dana bila visoka te je iznosila 68.4%, a adolescenti su u većoj su mjeri konzumirali alkohol u odnosu na adolescenatice. U odnosu na nalaze posljednjeg ESPAD istraživanja provedenog 2019. godine

u Hrvatskoj, prema kojima je 58% adolescenata konzumiralo alkohol u posljednjih 30 dana, može se primijetiti trend porasta konzumiranja alkohola među adolescentima. Ukupna učestalost korištenja marihuane u posljednjih 30 dana je bila 1.5%, a marihuanu su značajno češće koristili adolescenti nego adolescentice. Rezultati su ukazali kako iskustvo konzumiranja alkohola raste s povećanjem dobi, a slični rezultati utvrđeni su i za konzumiranje marihuane. Osim toga, nalazi istraživanja pokazali su kako su adolescenti koji su učestali izostajali iz škole u većoj mjeri konzumirali i alkohol i marihuanu, u odnosu na adolescente koji su redovito pohađali nastavu. S obzirom na geografsko područje, najveća količina alkohola konzumirana je u Puli, zatim u Zagrebu, a najmanja na području Splita. Rezultati ovoga istraživanja u skladu su s Teorijom primarne socijalizacije (Oetting i sur., 1998; prema Novak i sur., 2022), prema kojoj povezanost adolescenata s primarnim izvorima socijalizacije (obitelj, škola, vršnjaci) oblikuje prosocijalna i devijantna ponašanja. Istraživanjem Novaka i sur. (2022) potvrdilo se kako percepcija adolescenata o njihovim odnosima s okolinom predstavlja ili rizične ili zaštitne faktore, odnosno manja povezanost adolescenata s primarnim izvorima socijalizacije predstavlja rizični faktor za rizična ponašanja.

Livazović (2012) je u svom istraživanju na uzorku od 735 mlađih (15 i 16 godina) i starijih (17 i više godina) adolescenata utvrdio kako njih 32% redovito puši cigarete i konzumira alkoholna pića. Marihuanu i hašiš koristilo je 21% adolescenata, dok je redovito korištenje marihuane i hašiša prisutno kod njih 3%. S druge strane, autor navodi kako su zlouporaba amfetamina, tableta i inhalanata kod srednjoškolaca vrlo rijetki, odnosno 95% sudionika u istraživanju izjavljuje da se ne ponaša na takav način, dok to redovito čini manje od 1% mladih. U ovom istraživanju nisu utvrđene značajne razlike s obzirom na dob u navedenim ponašanjima adolescenata. Rezultati istraživanja o redovitom pušenju cigareta kod srednjoškolaca približni su rezultatima ESPAD istraživanja, dok su rezultati o korištenju marihuane istovjetni s rezultatima ESPAD istraživanja.

Šakić i sur. (2002), u svom istraživanju sklonosti adolescenata socijalnim devijacijama i antisocijalnim ponašanjima, pronalaze kako su najzastupljeniji blaži oblici antisocijalnoga ponašanja. Na uzorku od 2823 učenika srednjih škola (gimnazije, trogodišnje i četverogodišnje srednje škole), najveći broj sudionika, njih 61.5%, iskazuje sklonost apsentizmu. *Pijanstvo na javnom mjestu*, kao oblik antisocijalnog ponašanja, iskazuje 43.6% ispitanih adolescenata, dok *fizičko nasilje ili prijetnju fizičkim nasiljem prema drugim učenicima* navodi njih 41.6%. Od težih nasilnih oblika ponašanja, adolescenti iskazuju *sudjelovanje u tučama bandi* (15.5%), *napad s namjerom ozbiljne ozljede* (13.3%), *udaranje ili prijetnja da će udariti roditelja* (8.1%)

te udaranje ili prijetnja da će udariti nastavnika ili odraslu osobu u školi (6%). Nadalje, s obzirom na učestalost, vandalizam, u smislu namjernog uništavanja stvari i imovine, se pojavljuje relativno često pa tako 29.6% sudionika istraživanja izjavljuje kako je *namjerno oštetilo ili uništilo školsku imovinu*, a njih 29.4% iskazuje da je *oštetilo ili uništilo imovinu koja nije njihovo vlasništvo niti vlasništvo škole*. Nakon vandalizma, po učestalosti slijede pojedinačni tipovi krađa pa tako 26.2% adolescenta iskazuje kako je *počinio ili pokušao počiniti najblaži oblik krađe (vrijednost 20 kuna i manje)*, do njih 5.5% koji izjavljuju kako su *ukrali ili pokušali ukrasti motorno vozilo*. U odnosu na sredstva ovisnosti, 5.2% adolescenata iskazuje kako je barem jednom *prodavalo marihuanu ili hašiš*, dok ih je 2.3% prodavalo *jače droge kao što su heroin, kokain, LSD*.

2.6. Dosadašnja istraživanja odnosa odabranih rizičnih faktora s rizičnim ponašanjem

2.6.1. Pregled istraživanja o spolnim razlikama u rizičnim ponašanjima

Rezultati ESPAD istraživanja za 2019. godinu ne pokazuju značajne spolne razlike u životnoj prevalenciji pušenja, alkoholnih pića i konzumiranja psihoaktivnih droga. Barem jednom u životu je pušilo cigarete 55% mladića i 53% djevojaka, konzumiralo alkohol 90% mladića i 89% djevojaka, opilo se 47% mladića i 39% djevojaka, a marihuanu je konzumiralo 23% mladića i 18% djevojaka. Inhalante je barem jednom u životu koristilo 12% mladića i 17% djevojaka. Još je više zabrinjavajuć podatak kako je dio sudionika istraživanja, koji su barem jednom konzumirali navedena sredstva to učinio s 13 godina i ranije. U Hrvatskoj je svaki peti učenik prvi puta pušio cigaretu s 13 godina i ranije, odnosno podijeljeno po spolu 24% mladića i 20% djevojaka. Posebno je zabrinjavajući podatak kako je 17% učenika svakodnevno počelo pušiti cigarete u dobi od 13 godina i ranije. U odnosu na rano konzumiranje alkohola, 42% učenika izjavljuje kako je prvi puta pilo alkohol s 13 godina ili ranije, odnosno 46% mladića i 37% djevojaka. Spolne razlike vidljive su i u ranoj dobi prvog opijanja, za koje 8.1% učenika navodi kako se prvi puta opilo s 13 godina i ranije, odnosno 11% mladića i 5% djevojaka. Marihuanu je rano konzumiralo ukupno 2.8% učenika, od toga 3.4% mladića i 2.3% djevojaka. Svi su podatci o ranom konzumiranju navedenih sredstava u Hrvatskoj iznad ESPAD prosjeka (Markelić i sur., 2021). Navedeni ESPAD rezultati u skladu su s prihvaćenim stavom kako je zabilježen trend sve većeg uključivanja adolescentica u sve oblike rizičnih i antisocijalnih ponašanja (Clinard i sur., 1999; prema Šakić i sur., 2002).

Ipak, recentna domaća (npr. Vrdoljak i sur., 2023) i strana istraživanja potvrdila su postojanje spolnih razlika u prirodi i učestalosti pojedinih rizičnih ponašanja kod djece i mladih (npr. Bozzini, 2021; Croisant i sur., 2013;). Livazović (2012) navodi kako su u hrvatskom uzorku, po pojavnosti i učestalosti, odstupajuća ponašanja zastupljenija kod mladića nego kod djevojaka.

Vrdoljak i sur. (2023) provele su istraživanje s ciljem ispitivanja povezanosti između socijalnih kompetencija i samopoimanja te pojave uključivanja u rizična ponašanja adolescenata s obzirom na dob i spol. Istraživanje je provedeno u pet srednjih škola i četiri fakulteta na području Istočne Hrvatske. U istraživanju je sudjelovalo 728 sudionika, od toga 424 učenika srednjih škola i 304 studenta preddiplomskih studija, odnosno 279 sudionika u istraživanju bilo je muškoga spola, a 449 ženskoga spola u dobi od 15 do 27 godina. Istraživanjem su obuhvaćeni različiti oblici rizičnih ponašanja, poput agresivnog ponašanja i konzumiranja psihoaktivnih tvari. Rezultati su pokazali kako su se studenti učestalije uključivali u rizična ponašanja od učenika srednjih škola, što upućuje na to kako se s porastom dobi, ali i razine obrazovanja, povećava učestalost uključivanja u takva ponašanja. Osim toga, rezultati su pokazali i spolne razlike, odnosno srednjoškolci i studenti učestalije se uključuju u rizična ponašanja u odnosu na srednjoškolke i studentice.

Croisant i sur. (2021) proveli su istraživanje u kojemu je sudjelovalo 890 američkih srednjoškolaca u dobi od 13 do 18 godina, a koje je za cilj imalo povezati tri oblika rizičnih ponašanja (rizično ponašanje u prometu, rizično spolno ponašanje te konzumacija alkohola, cigareta i psihoaktivnih sredstava), uzimajući u obzir obiteljske i sociodemografske karakteristike sudionika te obrazovanost njihovih roditelja. U istraživanju je sudjelovao podjednak broj adolescenata muškoga i ženskoga spola (48.2% djevojaka i 51.8% mladića). Istraživanje je potvrdilo spolne razlike vezane uz učestalost uključivanja u rizična ponašanja. Rezultati su pokazali kako su djevojke u većoj mjeri konzumirale alkohol od mladića, ali je učestalost korištenja opojnih droga u znatnoj mjeri veća kod mladića. Također, među mladićima je utvrđeno učestalije konzumiranje cigareta, marihuane i vožnje pod utjecajem alkohola. Mladići su pokazali u znatno većoj mjeri i uključivanja u rizična spolna ponašanja. U odnosu na dob uključivanja u rizična ponašanja, rezultati istraživanja su pokazali kako je veći broj mladih osoba muškoga spola u mlađoj dobi započeo s rizičnim ponašanjima konzumiranja alkohola i droge u odnosu na ženski spol. Dob početka konzumiranja cigareta nije se razlikovala po spolu.

Bozzini i sur. (2021) proveli su meta-analizu koja je obuhvatila razdoblje od 1994. do 1999. godine (12.5% analiziranih istraživanja) te od 2000. do 2018. godine (87.5% analiziranih istraživanja). U meta-analizu je uvršteno ukupno 249 istraživanja koja su za uzorak imala sudionike u dobi od 10 do 14 godina. Cilj meta-analize bio je istražiti faktore povezane s rizičnim ponašanjima, poput agresivnosti i nasilja, korištenje alkohola, duhana i psihoaktivnih tvari, depresivnosti, suicidalnih i autoagresivnih ponašanja, rizičnih spolnih ponašanja te višestrukih rizičnih ponašanja. Većina analiziranih istraživanja za uzorak je imala muški i ženski spol, a 7% istraživanja je za uzorak imalo isključivo ženski spol (istraživanja o rizičnim spolnim ponašanjima i trudnoći u adolescenciji). U odnosu na spolne razlike, uočeno je kako dječaci učestalije konzumiraju alkohol i psihoaktivne tvari, a kod oba je spola uključivanje u rizična ponašanja u razdoblju rane adolescencije pozitivno povezano s rizičnim ponašanjima u razdoblju kasne adolescencije. S obzirom na rizično ponašanje konzumiranja cigareta, razlika u spolu uočena je kod dječaka samohranih majki, pri čemu se oni učestalije uključuju u to ponašanje, u odnosu na djevojčice koje također žive sa samohranim majkama. Osim toga, nisko samopouzdanje značajno je povezano s uključivanjem u rizična ponašanja djevojčica, u odnosu na dječake.

Istraživanje na uzorku mlađih adolescenata, odnosno učenika od petog do osmog razreda osnovne škole, Vrselja i sur. (2009), od svih ispitanih antisocijalnih ponašanja, pronalaze kako su najzastupljenija rizična ponašanja. Od ispitanih rizičnih ponašanja učenika osmih razreda, najzastupljenija su vožnja u javnom prijevozu bez karte (44.3% učenika i 38.1% učenica), vožnja motornog vozila bez dozvole (44.1% učenika i 10.5% učenica), neopravdano izostajanje s nastave cijeli dan (29.1% učenika i 16.7% učenica) te pijanstvo na javnom mjestu (23.2% učenika i 15.8% učenica). U odnosu na spol i rizična ponašanja, rezultati istraživanja pokazali su kako je zastupljenost većine rizičnih ponašanja veća kod učenika nego kod učenica, dok je podjednaka pojavnost kod oba spola osmih razreda utvrđena samo u jednom ponašanju (nevraćanje novca prodavaču koji je zabunom uzvratio više). Nakon rizičnih ponašanja, vandalizam je sljedeći po zastupljenosti pa tako 30.9% učenika i 18.1% učenica izjavljuju kako su namjerno oštećivali školsku imovinu, 25.5% učenika i 15.8% učenica je namjerno oštećivalo gradsku imovinu, 29.8% učenika i 15.3% učenica je crtalo grafite, dok namjerno oštećivanje imovine druge osobe navodi 16.5% učenika i 9.5% učenica. Ponašanja vezana uz krađe najučestalija su kod kupnje, prodaje i/ili zadržavanja ukradenog, što izjavljuju 16.7% učenika i 5.3% učenica. Provala radi krađe pojavljuje se rjeđe, odnosno kod 4.1% učenika i 0.5% učenica. Udio učenika osmih razreda koji nisu počinili niti jedno djelo krađe iznosi 82%.

Relativno velika pojavnost nasilnih ponašanja jest napad s namjerom ozljede (19.4% učenika i 5.2% učenica), udaranje ili prijetnje roditelju (17.3% kod učenika i 11.4% učenica) i udaranje i prijetnje učitelju (11.7% učenika i 2.4% učenica).

Razlike u spolu javljaju se u svim analiziranim ponašanjima u istraživanju u smjeru veće zastupljenosti rizičnih i antisocijalnih ponašanja kod učenika u odnosu na učenice. Najveće spolne razlike javljaju se u pojavnosti kod nasilnih djela, što je i u skladu s drugim istraživanjima u Hrvatskoj (npr. Livazović, 2012; Livazović i sur., 2012; Šakić i sur., 2002). U odnosu na teža delinkventna ponašanja, Vrselja i sur. (2009) ispitali su preprodaju psihoaktivnih droga te su utvrdili kako je taj postotak također viši kod učenika (6.4%) u odnosu na učenice (1%). Povezanost spola s rizičnim ponašanjem adolescenata pronalazi i Livazović (2012), navodeći kako je spol prediktor agresivnog i rizičnog spolnog ponašanja za mladiće, dok je za djevojke spol prediktor ovisnosti o opijatima, cyber zlostavljanju, apsentizmu, nezadovoljstvu tjelesnim izgledom, poremećaju u prehrani te strahu od okoline. Istraživanja, u kojima su se podatci prikupljali metodom samoiskaza, kao i službeni podatci, pokazuju kako mlađi adolescenti u manjoj mjeri čine teža delinkventna djela, pri čemu je antisocijalno ponašanje općenito češće kod mladića nego kod djevojaka, odnosno spolne se razlike smanjuju ili povećavaju ovisno o tipu i/ili težini djela (Ajduković i sur., 2008; Singer i sur., 1993; Šakić, i sur., 2002).

2.6.2. Pregled istraživanja o povezanosti samopoštovanja i rizičnih ponašanja

Istraživanje samopoštovanja sredinom šezdesetih godina dvadesetog stoljeća dobiva značajniji odjek, a kao individualni faktor, odnosno kao latentnu varijablu, brojna ga strana istraživanja (Wild i sur., 2004) stavljaju u vezu s rizičnim ponašanjima. U tome kontekstu, Mruk (2006) navodi kako nisko samopoštovanje može dovesti do poremećaja u ponašanju, ali i depresije, anksioznosti i problema s učenjem, dok visoko samopoštovanje dovodi u vezu s boljim socijalnim vještinama, većom motivacijom i ustrajnosti u postizanju ciljeva, kao i s manjom pojavom anksioznih i depresivnih stanja te pozitivnim odnosom s vršnjacima. Dakle, samopoštovanje je u ranoj adolescenciji podložno različitim utjecajima socijalnih faktora, poput vršnjaka, obitelji i škole. Dobešová Cakirpaloglu i sur. (2020), također, u svom istraživanju potvrđuju kako je nisko samopoštovanje mlađih adolescenata povezano s rizičnim ponašanjima, dok je visoko samopoštovanje zaštićen faktor. Nisko samopoštovanje povezuje se i s tjeskobom, depresijom te s vremenom sa sve više antisocijalnog ponašanja (DuBois i sur.,

1999). Nadalje, kod osoba koje imaju pozitivno samopoimanje, veća je mogućnost pozitivnog općeg samopoštovanja, dok negativno samopoimanje doprinosi pogoršanju općeg samopoštovanja (Marsh, 1986; Rosenberg, 1965). Negativne posljedice niskog samopoštovanja također su i neprihvatanje te podcjenjivanje vlastitih sposobnosti, zlouporaba sredstava koje izazivaju ovisnosti, loša prilagodba u socijalnim i školskim odnosima, loše opće zdravstveno stanje, sramežljivosti i slabije sposobnosti vodstva (Burić i sur., 2008). Osim toga, Jonovska i sur. (2007) navode veću podložnost usamljenosti i anksioznosti, kao posljedice niskog samopoštovanja kod djece.

S obzirom da je samopoštovanje subjektivna procjena pojedinca, ono se uobičajeno mjeri skalama samoprocjene. Postoje brojni instrumenti za mjerenje samopoštovanja. Prema nekim autorima ima ih čak oko 200 (Scheff i sur., 2004). Međutim, prema Donnellan i sur. (2015), većina se tih instrumenata koristi rijetko, a u radovima koji su objavljeni u vodećim časopisima, najčešće se koristi njih nekolicina. Blascovich i sur. (1991) navode kako je najčešće korištena Rosenbergova skala samopoštovanja (Rosenberg, 1965) te da se rezultati utvrđeni tom skalom navode u 25% svih citiranosti vezanih za mjeru samopoštovanja. Popularnost ovog upitnika nastavila se i nakon navedene analize 1991. godine te su Donnellan i sur. (2015) utvrdili kako se u razdoblju od deset godina prije pisanja njihova rada citiranost rezultata na toj skali povećala te je iznosila 53%. Prema navedenim autorima, osim Rosenbergove skale, istraživači učestalo koriste Harterove ljestvice profila samopercepcije (Harter, 1985) Coopersmithov (1967) inventar samopoštovanja, Tafarodi i sur. (1995/2001) upitnik samosviđanja i samokompetencije i druge.

Unatoč pretpostavljenoj jednodimenzionalnosti Rosenbergove skale, faktorske analize u nekim istraživanjima pokazale su prisutnost dva različita (iako povezana) faktora, pozitivnog i negativnog smjera. Neki autori (npr. Carmines i sur., 1974; prema Tafarodi i sur., 1995) pripisuju ove nalaze metodološkom artefaktu, dok veći broj istraživača vidi dokaze za postojanje dvije dimenzije samopoštovanja - pozitivne i negativne (npr. Barber, 1991; Goldsmith, 1986; Kaplan i sur., 1969; Shahani i sur., 1990; sve prema Tafarodi i sur., 1995). Tafarodi i sur. (2002) predlažu alternativnu interpretaciju, razlikujući čestice koje se odnose na osobne kvalitete (samokompetentnost) i samoprihvatanje (samosviđanje). Tvrdnje o objektivnim procjenama odnose se na sposobnosti, dok subjektivne procjene odražavaju osjećaj vrijednosti i prihvatanja. Na osnovu ovih nalaza, Tafarodi i sur. (1995) konstruirali su Skalu samoprihvatanja i samokompetentnosti (eng. Self-liking/Self-competence Scale; SLCS).

Premda se posljednjih godina razvilo nekoliko skala samopoštovanja, Rosenbergova skala i nadalje je jedna od najčešće korištenih, zbog svoje jednostavnosti i relativno malog broja čestica. Upravo zbog potonjega, smatra se posebno prikladnom za ispitanike mlađe životne dobi. Iako su neka istraživanja pokazala kako ova skala mjeri samopoštovanje na dvije dimenzije, Hagborg (1996) je, provjeravajući psihometrijske karakteristike skale, utvrdio kako je ona jednodimenzionalna mjera globalnog samopoštovanja kod učenika srednje škole.

Povezanost samopoštovanja s rizičnim i delinkventnim ponašanjem je složena. Iako su neka istraživanja utvrdila ili pozitivnu povezanost kriminalnih radnji i agresije sa samopoštovanjem (npr. Kernis, 1993) ili kako samopoštovanje nije povezano s pojavom antisocijalnog ponašanja (npr. Andrews i sur., 1990), brojnija istraživanja su utvrdila kako je taj odnos negativan (npr. Mier i sur., 2017; Osner, 2006), odnosno da nisko samopoštovanje predstavlja rizičan faktor za kriminalna ponašanja i agresiju.

Mier i sur. (2017) navode kako i sama priroda kriminalnih djela može određivati prirodu povezanosti sa samopoštovanjem te da je i za očekivati kako agresivno ponašanje ili počinjenje krađe nemaju jednaku povezanost sa samopoštovanjem. Osim same prirode antisocijalnog ponašanja, moguće da i osobine ličnosti mogu posredovati u prirodi odnosa rizičnog i delinkventnog ponašanja sa samopoštovanjem. Na primjer, narcizam je osobina ličnosti koja se često povezuje s visokim samopoštovanjem te Bushman i sur. (1998) navode kako je konceptualizacija visokog samopoštovanja, kao narcisoidnosti, mogući uzrok nejednoznačnih rezultata odnosa rizičnog ponašanja i samopoštovanja. Vezu između narcisoidnosti i samopoštovanja, kao i potencijalnu interakciju između narcisoidnosti i samopoštovanja, u predviđanju delinkvencije mladih između 16 i 18 godina, ispitali su Barry i sur. (2007). Istraživanje je otkrilo vezu između narcisoidnosti i delinkvencije, ali, čak i kad se kontrolira narcisoidnost u odnosu samopoštovanja i delinkvencije, nisko samopoštovanje ostaje povezano s delinkvencijom.

Mier i sur. (2017) proveli su meta-analizu odnosa samopoštovanja i delinkvencije na 42 studije, u vremenskom periodu od 1990. do 2015. godine. Tom su meta-analizom potvrdili svoje pretpostavke kako postoji negativan odnos samopoštovanja i delinkventnog ponašanja (koji je nešto viši ukoliko se ispituje delinkvencija odvojena od činjenja kriminalnih radnji) te kako su se u brojnim istraživanjima potvrdili moderator efekti u tom odnosu, kao što su vrsta istraživačkog nacrta, različite populacije na kojima su istraživanja provedena, različiti mjerni instrumenti za mjerenje samopoštovanja, upotreba frekvencijske ljestvice za mjerenje

delinkvencije/kriminala, godina kada je studija objavljena i zemlja u kojoj je istraživanje provedeno. Također, dosadašnja istraživanja pokazuju kako je važan faktor u prirodi ovog odnosa i sama stabilnost samopoštovanja. Istraživanja, koja su proučavala povezanost između samopoštovanja i sudjelovanja u kriminalnim radnjama (npr. Kernis, 1993), ukazuju kako su ljudi s nestabilnim samopoštovanjem skloniji agresivnom ponašanju kada osjete ugroženost svog ega, u usporedbi s onima koji imaju relativno stabilno samopoštovanje. Walker i sur. (2009) su, u radu s nasilnim pojedincima, došli do zaključka kako su oni arogantni, ali istovremeno "ispod površine" imaju osjećaj niskog samopoštovanja i ranjivosti.

Martínez-Casanova i sur. (2024) proveli su meta-analizu koja je obuhvatila razdoblje od 2013. do 2023. godine. U meta-analizu je bilo uključeno 48 istraživanja koja su za uzorak imala sudionike u dobi od 12 do 18 godina te koja su proučavala odnos samopoštovanja i rizičnih ponašanja (uporaba psihoaktivnih tvari, samoubojstvo i samoozljeđivanje, poremećaji prehrane, rizično spolno ponašanje, rizično ponašanje na Internetu i antisocijalno ponašanje). Cilj meta-analize bio je utvrditi ulogu visokog samopoštovanja kao dosljednog zaštitnog faktora za rizična ponašanja, odnosno utvrditi djeluje li visoko samopoštovanje kao zaštitni ili rizični faktor u pojavi rizičnih ponašanja. Rezultati meta-analize pokazali su negativnu povezanost samopoštovanja s gotovo svim istraživanim rizičnim ponašanjima. Osim toga, rezultati meta-analize utvrdili su značajnu povezanost između različitih oblika rizičnih ponašanja (depresija, suicidalne misli, konzumacija psihoaktivnih tvari, rizično ponašanje na internetu) i samopoštovanja. Takvi rezultati upućuju kako je samopoštovanje važan faktor sam po sebi, ali i da može imati utjecaj na druge faktore koji utječu na ponašanje adolescenata. Osim toga, rezultati meta-analize utvrdili su kako je visoko samopoštovanje zaštitni faktor, a nisko samopoštovanje rizični faktor u pojavi rizičnih ponašanja. Autori zaključuju kako su, s obzirom na sociodemografske faktore koji utječu na odnos samopoštovanja i rizičnih ponašanja, potrebna dodatna istraživanja.

Slične rezultate dobile su Cvetković i sur. (2023) u svom istraživanju, koje je za cilj imalo ispitivanje povezanosti između samopoštovanja, rizičnih ponašanja i depresije kod adolescenata. Rezultati istraživanja pokazali su statistički značajnu negativnu korelaciju između depresije i samopoštovanja, sugerirajući da ukoliko samopoštovanje opada, depresija može rasti, što posljedično može utjecati na rizična ponašanja. Također, istraživanje je pokazalo kako je samopoštovanje jedini statistički značajan prediktor rizičnog i delikventnog ponašanja, dok depresija nije bila značajan prediktor, iako je pronađena niska pozitivna korelacija između depresije i rizičnog ponašanja. Autorice zaključuju kako pozitivna slika o sebi djeluje kao

zaštitni faktor protiv pojave rizičnog i delinkventnog ponašanja u razdoblju adolescencije, odnosno kako je jačanje samopoštovanja ključno za prevenciju rizičnog i delikventnog ponašanja kod adolescenata.

Jackman i sur. (2017) proveli su longitudinalno istraživanje na uzorku 862 adolescenta u dobi od 12 do 14 godina ($M=13.23$), u dvije točke mjerenja, u razmaku od šest mjeseci. Istraživanjem je ispitan odnos orijentacije prema budućnosti, samopoštovanja i rizičnog ponašanja. Podatci su se prikupili korištenjem Rosenbergove skale samopoštovanja (Rosenberg, 1965), Skale procjene otpornosti zdrave djece (Constantine i sur., 1999; prema Jackman i sur., 2017), kojom se procjenjivala orijentacija adolescenata prema budućnosti, te upitnikom koji je bio sastavljen od pitanja iz različitih skala sklonosti rizičnom ponašanju (autori su koristili čestice iz nekoliko skala kojima se ispituju različita rizična ponašanja, kao što su Upitnik rizičnog ponašanja, Skala impulzivnosti, Skala uvjerenja o seksualnom rizičnom ponašanju, Skala seksualnog rizičnog ponašanja, Skala učestalosti upuštanja u delinkventna ponašanja njihovih prijatelja, Skala društvene poželjnosti). Autori su istraživanjem željeli ispitati dva modela povezanosti orijentacije prema budućnosti, samopoštovanja i rizičnog ponašanja. Prema jednom modelu, orijentacija prema budućnosti postavljena je kao medijator između samopoštovanja i rizičnog ponašanja, a u drugom je samopoštovanje postavljeno kao medijator između orijentacije prema budućnosti i rizičnog ponašanja. Oba modela su se pokazala kao ispravna. Odnosno, adolescenti koji su se upuštali u različita rizična ponašanja obično su imali negativnije misli o svojoj budućnosti i niže razine samopoštovanja. Također, orijentacija prema budućnosti i samopoštovanje u drugoj točki mjerenja djelomično su posredovali u vezi između prediktora u prvoj točki mjerenja i, kasnije, orijentacije prema riziku. Rezultati u ovom istraživanju pokazali su kako postoji negativna povezanost samopoštovanja i rizičnog ponašanja i na populaciji mlađih adolescenata. Jedino rizično ponašanje koje nije bilo povezano sa samopoštovanjem bilo je rizično spolno ponašanje, što autori objašnjavaju činjenicom da su u istraživanju koristili mjeru globalnog samopoštovanja, dok su prethodna istraživanja pokazala da je samoučinkovitost u specifičnim situacijama (McGee i sur., 2000; prema Jackman i sur., 2017) značajniji zaštitni faktor za ovaj oblik rizičnog ponašanja od globalnog samopoštovanja. Također, ovakvi podatci mogu biti i posljedica činjenice kako je mali broj mladih u dobi 12 do 14 godina spolno aktivan. Budući da su istraživanjem potvrđena oba modela (u kojima su orijentacija prema budućnosti i samopoštovanje medijatori odnosa ove druge varijable s rizičnim ponašanjem), istraživači

navode kako ovi nalazi pružaju početnu točku u istraživanjima zaštitnih faktora rizičnog ponašanja.

Povezanost samopoštovanja s agresivnim te antisocijalnim i delinkventnim ponašanjem ispitivali su Donnellan i sur. (2005) na uzorku mlađih adolescenata u dobi od 11 do 14 godina. Samopoštovanje je mjereno na temelju samoiskaza učenika i procjena učitelja. Agresivno, antisocijalno i delinkventno ponašanje učenika mjereno je prilagođenom skalom Delinkventnog ponašanja autora Elliott i sur. (1985; prema Donnellan i sur., 2005). Učenici su ispunili Rosenbergovu skalu samopoštovanja (Rosenberg, 1965) i supskalu Općeg samopoštovanja sa 6 čestica iz Upitnika samoprocjene za djecu (Harter, 1985), a učitelji su ispunili za njih prilagođenu verziju Upitnika samoprocjene za djecu (Harter, 1985). Nalazi istraživanja pokazali su kako je samopoštovanje negativno povezano s delinkventnim ponašanjem sudionika u istraživanju na svim primijenjenim upitnicima. Kako bi se nalazi dublje istražili, uspoređeni su rezultati samopoštovanja između učenika koji su iskazali da su se barem jednom u životu delinkventno ponašali (76% uzorka) i učenika koji nisu iskazali delinkventno ponašanje. Nalazi su pokazali kako su učenici koji su se delinkventno ponašali postigli niže rezultate na sva tri mjerenja samopoštovanja, u odnosu na učenike koji se nisu delinkventno ponašali (Donnellan i sur., 2005).

Ručević i sur. (2010) su u svom istraživanju ispitale povezanost privrženosti roditeljima i vršnjacima, samopoštovanja i proaktivne i reaktivne agresije adolescenata. Sudionici u istraživanju bili su adolescenti iz opće populacije u dobi od 15 do 17 godina. Autorice su provele niz hijerarhijskih regresijskih analiza kako bi ispitale prediktivnu snagu ispitivanih varijabli za predviđanje agresivnog ponašanja. Prema rezultatima istraživanja, mladići su postizali viši rezultat na mjerama proaktivne agresije i samopoštovanja, dok je samopoštovanje negativno povezano s različitim oblicima agresije i kod mladića i kod djevojaka. Rezultati hijerarhijskih regresijskih analiza za kriterije reaktivne, proaktivne i ukupne agresije pokazali su kako je nisko samopoštovanje značajni prediktor reaktivne i ukupne agresije. Osim navedenog, analizom rezultata dobiven je značajni interakcijski učinak samopoštovanja i spola na mjeru proaktivne agresije, odnosno rezultati su pokazali kako kod djevojaka s porastom samopoštovanja raste i izraženost proaktivne agresije, dok je kod mladića dobiven obrnuti obrazac (Ručević i sur., 2010).

Spolne razlike u samopoštovanju, odnosno više samopoštovanje kod muškaraca u odnosu na žene potvrđene su brojnim istraživanjima (npr. Huang, 2010; Kling i sur., 1999). Ova razlika

počinje se javljati u razdoblju adolescencije, kada je ta razlika i izraženija u odnosu na druge dobne skupine (Kling i sur., 1999). Tijekom srednjeg i kasnog djetinjstva samopoštovanje je stabilno, međutim, na prijelazu u ranu adolescenciju dolazi do pada u razini samopoštovanja te se ono ponovno stabilizira u srednjoškolskoj dobi (Vasta i sur., 1998). U adolescenciji dječacima raste osjećaj vlastite vrijednosti, dok kod djevojčica opada, što dovodi do veće razlike u samopoštovanju u tom životnom razdoblju (Rosenfield, 1999). Brojnim je istraživanjima utvrđeno kako je razina samopoštovanja povezana sa školskim uspjehom (npr. Zheng i sur., 2020), roditeljskim odgojnim stilovima (npr. Finkenauer i sur., 2005; Onyskiw i sur., 2003), rizičnim i delinkventnim ponašanjem (npr. Donnellan i sur., 2005; Hamme Peterson i sur., 2010; Madge i sur., 2011).

2.6.3. Pregled istraživanja o povezanosti školskog uspjeha i rizičnih ponašanja

U većini znanstvene literature koja se bavi rizičnim ponašanjima djece i mladih analizira se povezanost školskog uspjeha i rizičnih ponašanja (npr. Ajduković i sur., 2008; Lanari i sur., 2020; Livazović, 2012; Murray i sur., 2010), budući da školski uspjeh za adolescente predstavlja značajan adaptacijski ishod (Farrington i sur., 1990; Singer i sur., 2002; sve prema Ručević i sur., 2009). Prema rezultatima meta-analize Maguina i sur. (1996), kojom je obuhvaćeno 118 znanstvenih radova, slabiji školski uspjeh povezan je s vremenom započinjanja, učestalošću i težinom delinkventnog ponašanja, neovisno o socioekonomskom statusu i spolu učenika.

Novak i sur. (2022) su u istraživanju provedenom na uzorku od 6396 adolescenata ispitali doprinos školskih faktora (školskog uspjeha, izostajanja iz škole, posvećenosti školskim obvezama, privrženosti školi) u objašnjenju rizičnog ponašanja konzumiranja alkohola i marihuane. Rezultati istraživanja pokazali su kako su adolescenti u većoj mjeri posvećeni školskim obvezama, nego što su privrženi školi. U odnosu na spolne razlike, rezultati su pokazali kako su adolescentice u većoj mjeri bile posvećene školskim obvezama i ostvarivale bolji školski uspjeh nego adolescenti. Svi ispitanici pokazali su se statistički značajnim prediktorima za konzumiranje alkohola, odnosno adolescenti s boljim školskim uspjehom u manjoj su mjeri konzumirali alkohol, dok su adolescenti koji su učestalije izostajali iz škole u većoj mjeri konzumirali alkohol. Manja učestalost konzumiranja alkohola bila je kod adolescenata koji su iskazivali veću privrženost školi i veću posvećenost u izvršavanju školskih obveza. S obzirom na konzumaciju marihuane, značajnim prediktorima pokazali su se slabiji

školski uspjeh, učestalije izostajanje iz škole i manja posvećenost u izvršavanju školskih obveza.

Slične su rezultate dobili Mihić i sur. (2022) u istraživanju koje je za cilj imalo ispitati povezanost zaštitnih faktora unutar obitelji i škole s rizičnim ponašanjima adolescenata. Istraživanje je provedeno u pet hrvatskih gradova (Zagreb, Osijek, Pula, Varaždin, Split), odnosno u 77 srednjih škola. U istraživanju je sudjelovalo 9682 adolescenata, od čega je 52.5% bilo djevojaka, a prosječna dob sudionika u istraživanju bila je 16.2 godina. U istraživanju se ispitala povezanost škole (posvećenost školskim obvezama i privrženost školi) s rizičnim ponašanjima kockanja, korištenjem psihoaktivnih tvari, nasiljem i rizičnim spolnim ponašanjem. Rezultati istraživanja pokazali su kako je kod oba spola privrženost školi bila značajno negativno povezana s rizičnim ponašanjem kockanja, dok je kod adolescenata muškoga spola uočena značajna negativna povezanost privrženosti škole s rizičnim ponašanjima korištenja psihoaktivnih tvari i nasilnog ponašanja. U odnosu na rizično spolno ponašanje, rezultati su pokazali negativnu povezanost privrženosti školi i rizičnog spolnog ponašanja kod adolescenata muškoga spola, dok je posvećenost školskim obvezama bila negativno povezana s rizičnim spolnim ponašanjem kod oba spola.

Knežević Florić i sur. (2021) su proveli istraživanje koje je za cilj imalo istražiti učestalost pojave rizičnih ponašanja kod adolescenata i ispitati povezanost školskog uspjeha i rizičnih ponašanja. Istraživanje su proveli na uzorku od 181 učenika drugih razreda gimnazija i srednjih strukovnih škola u Srbiji, a od ukupnog je broja 32% bilo učenika muškog spola i 68% učenika ženskog spola. Sudionici u istraživanju procjenjivali su rizična ponašanja upitnikom koji je sadržavao pitanja o konzumaciji cigareta, alkohola i marihuane te rizičnim spolnim ponašanjima. S obzirom na učestalost pojave rizičnih ponašanja, rezultati su pokazali da je najučestalije rizično ponašanje konzumiranje alkohola, zatim pušenje cigareta, nezaštićeni spolni odnos te konzumiranje marihuane. Rezultati su, također, utvrdili povezanost školskog uspjeha i konzumiranja cigareta na način da bolji školski uspjeh smanjuje vjerojatnost uključivanja u to rizično ponašanje. Školski uspjeh nije bio značajno povezan s konzumacijom marihuane, ali je utvrđena značajnija negativna povezanost školskog uspjeha i rizičnog spolnog ponašanja. Naime, veći školski uspjeh, kod sudionika u istraživanju, smanjuje vjerojatnost za uključivanje u rizična spolna ponašanja. Dakle, rezultati ovoga istraživanja potvrdili su kako je školski uspjeh povezan s pojavom uključivanja adolescenata u rizična ponašanja, najviše s konzumiranjem cigareta i rizičnim spolnim odnosima.

Gremmen i sur. (2019) su longitudinalnim istraživanjem proučavali razinu do koje rizično i delinkventno ponašanje adolescenata i njihovih vršnjaka može biti uzrokom slabijeg školskog uspjeha, odnosno proučavala se mjera do koje školski uspjeh može utjecati i biti povezan s neuključivanjem u takva ponašanja. Proučavajući taj odnos, autori su pokušali dobiti uvid u uzroke i posljedice rizičnih i delinkventnih ponašanja. Istraživanjem se, također, ispitaio utjecaj vršnjaka na školski uspjeh i uključivanje u rizična ponašanja. U istraživanju je sudjelovalo 1219 adolescenata, prosječne dobi od 13 godina. Istraživanjem je utvrđena značajna negativna povezanost između školskog uspjeha te rizičnih i delinkventnih ponašanja, ali i da je bolji školski uspjeh zaštitni faktor za uključivanje u takva ponašanja. Osim toga, rezultati su pokazali kako adolescenti imaju tendenciju biranja prijatelja sličnog ponašanja, a njihova ponašanja vremenom postaju sve sličnija, odnosno odabir vršnjaka određenog ponašanja s vremenom postaje i utjecaj na ponašanje pojedinca.

Povezanost mentalnog zdravlja te školskih i obiteljskih faktora ispitali su Novak i sur. (2021) u jednom od najvećih istraživanja među adolescentima u Hrvatskoj. U istraživanju je sudjelovalo 10138 adolescenata iz pet hrvatskih gradova (Zagreb, Split, Osijek, Pula, Varaždin), prosječne dobi 16.3 godina. U istraživanju se ispitala povezanost školskih faktora (privrženost školi i posvećenost školskim obvezama) s pojavom depresije, anksioznosti i stresa kod adolescenata. Rezultati istraživanja pokazali su kako su školski faktori na različite načine povezani s mentalnim zdravljem, odnosno s pojavom depresije, anksioznosti i stresa kod adolescenata oba spola. Prvi ispitani školski faktor (privrženost školi) značajno je negativno povezan s depresijom, anksioznošću i stresom kod adolescentica, dok je kod adolescenata značajno negativno povezan s depresijom i stresom. Adolescentice s većom privrženosti školi u manjoj su mjeri bile depresivne, anksiozne i pod stresom, dok su adolescenti s većom privrženosti školi u manjoj mjeri bili depresivni i pod stresom. Drugi ispitani školski faktor (posvećenost školskim obvezama) je na uzorku adolescentica bio negativno povezan s depresijom i anksioznošću, za razliku od adolescenata kod kojih je on bio pozitivno povezan sa stresom i anksioznošću. Autori ovakve nalaze objašnjavaju ranijim istraživanjima (Shih i sur., 2006; prema Novak i sur. 2021), koja su pokazala kako adolescenti muškoga spola iskazuju višu razinu akademskog stresa u usporedbi s adolescentima ženskoga spola te zaključuju kako posvećenost školskim obvezama kod adolescenata dovodi do većeg stresa i anksioznosti, nego kod adolescentica.

Povezanost mentalnog zdravlja i školskog uspjeha također su ispitali Vulić-Prtorić i sur. (2016) u svom istraživanju koje je za cilj imalo utvrđivanje problema i poteškoća povezanih s

uspjehom u školi. Istraživanje je provedeno među učenicima viših razreda osnovnih škola u Zadru, i to iz perspektive učenika i učitelja, a rezultati su dobiveni kvalitativnim i kvantitativnim istraživanjem. U kvantitativnom dijelu istraživanja, prikupljeni su podaci iz više istraživanja u kojima je korištena ista metodologija, a broj sudionika kretao se od 400 do 800, ovisno o istraživanju. Rezultati su pokazali kako od 13% do 17% učenika viših razreda ima internalizirane ili eksternalizirane probleme koji mogu biti faktori rizičnih ponašanja. Kod 14.43% učenika bili su prisutni simptomi eksternaliziranih problema, i to ljutnje, agresivnosti, nasilničkog ponašanja i teškoće samokontrole. Simptome hiperaktivnosti, impulzivnosti i poremećaja pažnje imalo je 15.44% učenika. Rezultati su ukazali kako su simptomi agresivnosti i depresivnosti najviše povezani sa školskim neuspjehom te da je kod učenica ta povezanost značajnija nego kod učenika. Rezultati kvalitativnog istraživanja pokazali su kako učitelji i učenici različito procjenjuju učestalost internaliziranih i eksternaliziranih oblika ponašanja kod učenika, ali jednako procjenjuju međusobni utjecaj tih oblika ponašanja i školskog uspjeha.

Vrselja i sur. (2009), međutim, u svom istraživanju nisu utvrdili značajnu povezanost između školskog uspjeha i antisocijalnog ponašanja učenika, za razliku od dosadašnjih istraživanja provedenih u Hrvatskoj na uzorku starijih adolescenata, odnosno srednjoškolaca (npr. Ajduković i sur., 2008; Livazović, 2012; Šakić i sur., 2002). U navedenom istraživanju Vrselje i sur. (2009) ispitan je velik i reprezentativn uzorak te je ustanovljeno kako je samo je 1.3% učenika školsku godinu prije ispitivanja završilo ocjenom dovoljan, dok je 1% završilo ocjenom nedovoljan. U analizi podataka su ti učenici svrstani u istu kategoriju s učenicima koji su ostvarili opći uspjeh ocjenom dobar. Rezultati istraživanja pokazali su kako opći školski uspjeh nije povezan s antisocijalnim ponašanjima učenika pa tako nije potvrđen kao rizični faktor antisocijalnog ponašanja učenika osnovne škole. Autori navedeno objašnjavaju činjenicom kako na osnovnoškolskom uzrastu relativno malen udio učenika ostvaruje slabije ocjene (Vrselja i sur., 2009).

Suprotno ranije navedenim nalazima, Livazović (2012), na reprezentativnom uzorku starijih adolescenata, odnosno srednjoškolaca, pronalazi statistički značajne razlike između školskog uspjeha i rizičnih ponašanja. Ovaj je nalaz u skladu s tvrdnjom Vrselje i sur. (2009) kako se tek u srednjoj školi ostvaruje veći varijabilitet u školskim ocjenama, stoga tek istraživanja na srednjoškolcima potvrđuju slabiji školski uspjeh kao rizični faktor antisocijalnih ponašanja. Livazović (2012) u svom istraživanju navodi kako su analizama rezultata istraživanja utvrđene značajne razlike za većinu varijabli, odnosno učenici najnižeg školskog uspjeha značajno su

agresivniji, koriste značajno najviše psihoaktivne droge, značajno su skloniji rizičnom spolnom ponašanju i apsentiranju iz škole. S druge strane, rezultati su pokazali i kako su učenici najvišeg školskog uspjeha značajno najnezadovoljniji vlastitim tijelom i izgledom, osjećaju najveći strah od okoline te značajno najčešće pokazuju poremećaje u prehrani (Livazović, 2012).

Ručević i sur. (2009) su na uzorku starijih adolescenata ispitale odnos supskala Upitnika SRDP sa školskim uspjehom. Uspjeh na kraju prethodno završenog razreda korišten je kao mjera školskog uspjeha. Jednosmjernim analizama varijance dobiven je značajan učinak školskog uspjeha na ukupni rezultat i šest supskala, odnosno utvrđene su značajne razlike s obzirom na školski uspjeh te rizično i delinkventno ponašanje. Učenici lošijeg školskog uspjeha na ukupnom su uratku, i na šest supskala, iskazivali značajno više rizičnog i delinkventnog ponašanja od učenika s boljim školskim uspjehom (Ručević i sur., 2009).

2.6.4. Pregled istraživanja o roditeljskim odgojnim stilovima, strukturi obitelji, socioekonomskom statusu obitelji i rizičnim ponašanjima

Istraživanja obitelji najčešće se temelje na ispitivanju dijadičnih odnosa unutar obitelji, odnosno ispituju odnos roditelja i djeteta. U tome odnosu postoje dvije dimenzije roditeljstva koje su posebno važne za djetetov razvoj, a to su roditeljska emocionalnost i roditeljski nadzor ili kontrola (Maccobby i sur., 1983). Emocionalnost se odnosi na pružanje brige i podrške djetetu te ohrabivanje djeteta, dok se na suprotnoj strani ove dimenzije nalazi neprijateljstvo, ponižavanje ili odbacivanje (Klarin, 2006). Roditeljski nadzor, s jedne strane, obuhvaća razinu u kojoj je dijete nadzirano, disciplinirano i vođeno, a s druge strane dimenzije je dijete koje nema nadzor (Klarin, 2006).

Macuka (2004) navodi kako se ispitivanja roditeljskog ponašanja, u svijetu i kod nas, često mjere CRBI upitnikom (Children's Report of Parental Behavior Inventory; Schaefer, 1965; prema Macuka, 2004), koji u originalu sadrži 260 čestica. Keresteš (1999) je prevela, skratila i prilagodila upitnik te prevedena verzija na hrvatski jezik sadrži 57 čestica. Upitnikom se ispituju 3 dimenzije roditeljskog ponašanja i to: ljubav - neprijateljstvo (ili prihvaćanje - odbacivanje), psihološka kontrola - psihološka autonomija te čvrsta - slaba bihevioralna kontrola. Druga skala, kojom se ispituje obiteljska interakcija, je skala koju je konstruirala Vulić-Prtorić (2002), Skala kvalitete obiteljskih interakcija – KOBİ. Tom se skalom mjere dvije dimenzije obiteljskih interakcija: prihvaćanje i odbacivanje. Prihvaćanje se odnosi na emocionalnu toplinu, a odbacivanje na kontrolu i emocionalno odbacivanje (Vulić-Prtorić,

2004). Skala je konstruirana na temelju Rohnerove (Rohner, 1984, 1999; prema Vulić-Prtorić, 2004) Teorije roditeljskog prihvaćanja i odbacivanja. Prihvaćanje se odnosi na pozitivne emocionalne aspekte u odnosu roditelja i djeteta (bliskost, pružanje podrške, povjerenje i razumijevanje), a odbacivanje na različite doživljaje postupaka roditelja, od nerazumijevanja i zahtjevnosti do zanemarivanja i kažnjavanja (Vulić-Prtorić, 2004).

Macuka (2004) je, kombinacijom dviju dimenzija roditeljstva (emocionalnost i kontrola), konstruirala Skalu percepcije obiteljskih odnosa. Emocionalnost se odnosi na emocije koje roditelji izražavaju u odnosu s djetetom, a kontrola na ponašanja roditelja kojima se uspostavlja psihološka kontrola nad djecom za koju je je karakteristično povećano kritiziranje djece. Skala percepcije obiteljskih odnosa prihvatljiva je za mlađu populaciju sudionika koji procjenjuju svaku tvrdnju u odnosu na majku i oca.

Istraživanja obitelji i rizičnih ponašanja djece naglašavaju kako upravo roditeljski odgojni stilovi imaju značajan utjecaj na ishode ponašanja svoje djece, točnije na delinkvenciju i na zlouporabu opojnih sredstava (Hinnant i sur., 2015; Raboteg-Šarić i sur., 2002) te na agresiju djece i adolescenata (Kawabata i sur., 2011; Vieno i sur., 2009). Roditeljski stil odnosi se na emocionalni kontekst unutar kojeg se ostvaruje interakcija djeteta i roditelja (Raboteg-Šarić, 2011), a načini na koji roditelji discipliniraju djecu djelomično objašnjavaju povezanost roditeljskih stilova i pojave rizičnog ponašanja kod adolescenata (McKinney i sur., 2011). Odnosi unutar obitelji, uključujući roditeljske odgojne stilove, nedvojbeno imaju utjecaj na zdrav i cjelovit razvoj djece i mladih. Novak i sur. (2022) pronalaze kako upravo odnosi unutar obitelji mogu biti rizičan ili zaštićen faktor za pojavu rizičnih ponašanja adolescenata, budući da su rezultati njihovog istraživanja pokazali kako percepcija adolescenata o brižnim obiteljskim odnosima smanjuje vjerojatnost konzumiranja alkohola i marihuane. Narušeni odnosi između roditelja i djece, kao i nepoželjni roditeljski stilovi, rizičan su faktor za pojavu rizičnih ponašanja djece i mladih. U tome kontekstu, Farrington (2011) navodi kako kvaliteta roditeljstva, odnos roditeljske kontrole i emocionalnosti te kvalitetan odnos među roditeljima mogu predvidjeti rizična ponašanja djece.

Vieno i sur. (2009) ispitali su odnos između roditeljskih odgojnih stilova, samootkrivanja mladih adolescenata i njihovog antisocijalnog ponašanja. Istraživanje je provedeno u pet škola na uzorku od 1680 sudionika, uključujući mlađe adolescente ($N=840$) i njihove roditelje ($N=840$). Samoiskazima mladih adolescenata ispitali su se varijable roditeljske emocionalnosti i kontrole, roditeljskog znanja o aktivnostima u slobodnom vremenu adolescenata,

adolescentnog samootkrivanja i adolescentnog antisocijalnog ponašanja. Iste varijable ispitane su prilagođenim skalama za roditelje. Rezultati istraživanja pokazali su spolne razlike u učestalosti antisocijalnog ponašanja kod adolescenata, odnosno dječaci su postizali više rezultate u odnosu na djevojke. Takav je rezultat potvrđen na oba mjerenja, odnosno kod adolescenta i kod roditelja. Spolne razlike također su potvrđene i u adolescentnoj percepciji roditeljske kontrole, pri čemu dječaci procjenjuju veću kontrolu kod očeva u odnosu na djevojke, dok djevojke procjenjuju veću kontrolu kod majki u odnosu na dječake. Uspoređujući emocionalnost i kontrolu među roditeljima, dječaci su postigli više rezultate na skalama majčine emocionalnosti i kontrole, u odnosu na očevu. Kontrola majke pokazala se prediktorom antisocijalnog ponašanja kod dječaka. Istraživanjem se pokazalo kako roditeljski odgojni stil, odnosno razina kontrole koju roditelji imaju nad ponašanjem djece i uspostava bliskog odnosa, potiče samootkrivanje adolescenta i smanjuje vjerojatnost uključivanja mlađih adolescenata u antisocijalna ponašanja (Vieno i sur., 2009).

Raboteg-Šarić i sur. (2002) su na reprezentativnom uzorku hrvatskih adolescenata ($N=2823$) proveli istraživanje s ciljem ispitivanja povezanosti roditeljskih odgojnih postupaka sa stilovima provođenja slobodnog vremena adolescenata, školskim uspjehom te konzumiranjem alkohola i droga. Sudionici u istraživanju zasebno su procjenjivali odgojne postupke oba roditelja na skalama koje mjere roditeljski nadzor, podršku i zajedničko odlučivanje. Rizična ponašanja konzumacije alkohola i opojnih droga ispitana su dvjema skalama, na kojima su sudionici u istraživanju odgovarali koliko su često u svojem životu konzumirali alkoholna pića i droge. Školski uspjeh odnosio se na opći uspjeh prethodno završenog razreda. Nalazi istraživanja pokazali su značajne spolne razlike u procjenama na svim skalama roditeljskih odgojnih postupaka. Prema nalazima istraživanja, majke značajno više nadziru žensku djecu, dok očevi, iako je razlika granično značajna, više nadziru mušku djecu. U odnosu na percipiranu roditeljsku podršku, djevojke ju procjenjuju značajno manje od mladića, kao i manju samostalnost u odlučivanju. Nalazi istraživanja nisu pokazali spolne razlike u percipiranoj razini emocionalne podrške roditelja, ali su na svim skalama procjene majčine podrške veće kod mladića i djevojaka u odnosu na očeve, što govori o većoj uključenosti majke u odgoju i veću bliskost u odnosu. Prema nalazima istraživanja, veća je uključenost mladića u rizična ponašanja, odnosno mladići češće od djevojaka konzumiraju alkoholna pića i češće su od djevojaka probali opojne droge. Ispitane varijable na uzorku mladića pokazale su kako je autoritativan odgojni stil povezan s pozitivnim socijalizacijskim učincima, odnosno bolji nadzor i veća podrška roditelja su negativno povezani s učestalošću konzumiranja alkohola i

opojnih droga, a značajno su pozitivno povezani sa školskim uspjehom. Na uzorku djevojaka dobiveni su isti rezultati, osim što je u ovom uzorku zajedničko odlučivanje s ocem, ali ne i s majkom, značajno negativno povezano s konzumiranjem alkohola i opojnih droga. Rezultati su pokazali kako je roditeljski nadzor jedina varijabla koja je značajno povezana sa svim varijablama ponašanja adolescenata i njihovim stilovima provođenja slobodnog vremena. Drugim riječima, rezultati su pokazali kako su varijable očev i majčin nadzor značajno negativno povezane s konzumiranjem alkohola i opojnih droga. Autori zaključuju kako, od svih mjerenih roditeljskih postupaka, roditeljski nadzor ima najsnažniji zaštitni faktor u razvoju rizičnog ponašanja adolescenata, s time da kod sudionika u istraživanju postoje spolne razlike u odnosu na očev i majčin nadzor. Rezultati su pokazali kako je jedino majčin nadzor prediktivan za rizično ponašanje mladića, dok je kod djevojaka majčin i očev nadzor značajno povezan s njihovim konzumiranjem opojnih droga. Osim toga, autori zaključuju kako je za suzbijanje težih oblika rizičnih ponašanja, poput konzumiranja opojnih droga, važna bliskost djece s roditeljem istoga spola.

Hoeve i sur. (2008) proveli su longitudinalno istraživanje s ciljem identificiranja različitih razvojnih puteva delinkvencije s obzirom na težinu delinkventnog djela i utvrđivanja njihove povezanosti s roditeljskim odgojnim stilovima. U istraživanju su korišteni podatci muških sudionika u Pittsburgh Youth Study u dobi od 7 do 19 godina. Razdoblje prikupljanja navedenih podataka trajalo je 14 godina. Pittsburghova studija mladih započela je s praćenjem mladića u javnim školama u Pittsburgu 1987. godine. Istraživanjem su se pratile 3 kohorte dječaka (1., 4., i 7. razred). Temeljem prve procjene antisocijalnog ponašanja dječaka, napravljeni su bodovi antisocijalnog i problematičnog ponašanja na osnovi kojih su dječaci podijeljeni u dvije skupine – visoko rizičnu i manje rizičnu skupinu. Na cjelokupnom uzorku, trećina je sudionika bila procijenjena kao visoko rizična skupina, a ostali kao manje rizični. Od cjelokupnog uzorka, nasumično je odabrano oko 500 sudionika istraživanja (otprilike njih 250 iz visoko rizične skupine i 250 iz manje rizične skupine). U istraživanju Hoeve i sur. (2008) analizirani su podatci najmlađe kohorte, koju su inicijalno činila 849 dječaka, od kojih je u istraživanje bilo uključeno njih 503 (256 visoko rizičnih, a 247 nisko rizičnih). Prosjek godina dječaka prilikom inicijalne procjene bio je 6.5, a u prvoj sljedećoj točki mjerenja 6.9. Velika većina dječaka živjela je s majkama (94%), a manje od polovine (38.5%) ih je živjelo s biološkim očevima. Informacije o dječacima prikupljene su intervjuima od njih samih, njihovog primarnog skrbnika (roditelja) i nastavnika. Osim ovih podataka, prikupljeni su i službeni podatci o dječacima, kao što su evidencije maloljetničkih sudova. Do 1990. godine

podatci o dječacima prikupljeni su jednom u dvije godine, a od 1990. do 2000. godine jednom godišnje. Skupina je procjenjivana ukupno 18 puta do svoje 20. godine, a osipanje sudionika bilo je vrlo malo, tako da je u posljednjoj točki mjerenja sudjelovalo 82% dječaka iz odabranog uzorka. Roditeljski odgojni stilovi odredili su se prema podacima prikupljenim od dječaka i njihovih roditelja. Varijablu roditeljskih odgojnih stilova činili su prikupljeni podatci o emocionalnosti i kontroli roditelja, fizičkom kažnjavanju djeteta, kvaliteti komunikacije između roditelja i djeteta te pozitivnim roditeljskim strategijama. Delinkventno ponašanje adolescenata mjereno je samoiskazima sudionika u istraživanju, a podatci su prikupljeni Upitnikom samoiskaza delinkventnog ponašanja (Elliott i sur., 1985; prema Hoeve i sur., 2008) i Upitnikom samoiskaza mladih (Achenbach i sur., 1987; prema Hoeve i sur., 2008). Upitnici su obuhvatili 22 delinkventa ponašanja, u rasponu od sitnih krađa do teških krađa i razbojstava. Osim samoiskaza sudionika u istraživanju, prikupljeni su i službeni podatci maloljetničkih sudskih evidencija za 45 različitih kaznenih djela. Na temelju podataka prikupljenih samoiskazima i službenim podacima za sudionike u istraživanju u dobi od 10 do 19 godina, određena je težina delinkventnih djela koja je utvrđena prema Općoj klasifikaciji težine delinkvencije (Loeber i sur., 1998). Istraživanjem je utvrđeno pet različitih razvojnih puteva delinkvencije: (1) nedelinkventna putanja (eng. *nondelinquent trajectory*) – dječaci koji uglavnom nisu činili delinkventna djela; (2) lakša delinkvencija sa stabilnom putanjom (eng. *minor persisting trajectory*) – dječaci koji su ustrajno činili lakša delinkventna djela; (3) teža delinkvencija s putanjom odustajanja (eng. *moderate desisting trajectory*) – dječaci koji su činili teža delinkventna djela u ranoj adolescenciji nakon čega slijedi nagli pad u delinkventnom ponašanju; (4) teška delinkvencija sa stabilnom putanjom (eng. *serious persisting trajectory*) – dječaci koji učestalo čine teška delinkventna djela tijekom razdoblja praćenja; (5) teška delinkvencija s putanjom odustajanja (eng. *serious desisting trajectory*) – dječaci koji su činili teška delinkventna djela s vrhuncem u svojim srednjim tinejdžerskim godinama, nakon čega slijedi pad u delinkventnom ponašanju od 14. do 19. godine. Rezultati istraživanja pokazali su kako autoritativni roditelji postižu visoke rezultate na emocionalnosti i kontroli, koriste strategije pozitivnog roditeljstva (primjereno nagrađuju dijete i fizički ga ne kažnjavaju) te imaju dobre komunikacijske vještine. Autoritarni roditelji postigli su relativno visoke rezultate na kontroli i relativno umjerene rezultate na emocionalnosti, komunikacijskim vještinama te strategijama pozitivnog roditeljstva, a kao disciplinsku tehniku koristili su fizičko kažnjavanje svog djeteta. Zanemarujući roditelji postigli su niski rezultat na emocionalnosti i kontroli, koristili su neučinkovite odgojne tehnike, slabo su nadzirali i fizički su kažnjavali svoje dijete. Rezultati analize povezanosti roditeljskih odgojnih stilova i razvojnih puteva

delinkvencije pokazali su kako je zanemarujući roditeljski stil značajno povezan s težom delinkvencijom s putanjom odustajanja, s teškom delinkvencijom sa stabilnom putanjom i s teškom delinkvencijom s putanjom odustajanja u odnosu na nedelinkventnu putanju. Autoritarni je roditeljski stil, također, značajno povezan s teškom delinkvencijom sa stabilnom putanjom u odnosu na nedelinkventnu putanju. Međutim, rezultati istraživanja nisu pokazali da roditeljski odgojni stilovi predviđaju delinkventa ponašanja nakon rane adolescencije. Autori navedenu tvrdnju objašnjavaju nalazom kako dječaci s težom delinkvencijom s putanjom odustajanja i dječaci s teškom delinkvencijom sa stabilnom putanjom pokazuju relativno visoku razinu delinkventnog ponašanja u ranoj dobi, uz razliku da dječaci iz prve skupine pokazuju znatan pad u delinkventnom ponašanju u odnosu na dječake iz druge skupine. Navedena činjenica ukazuje kako niti roditeljski odgojni stilovi niti delinkventno ponašanje u ranom djetinjstvu ne mogu u potpunosti predvidjeti razvojni put delinkvencije. Autori, stoga, zaključuju kako zanemarujući roditeljski odgojni stil i delinkvencija u ranom djetinjstvu mogu samo djelomično predvidjeti razvojni put delinkvencije tijekom dužeg vremenskog razdoblja, odnosno nakon 13. godine.

Finkenauer i sur. (2005) proveli su istraživanje kojim se ispitala povezanost roditeljskog odgojnog stila s delinkventnim i agresivnim ponašanjem, depresijom, samopoštovanjem te samokontrolom. U istraživanju je sudjelovalo 1359 dječaka i djevojaka u dobi od 10 do 14 godina. Za procjenu roditeljskih odgojnih stilova koristio se Upitnik roditeljskih stilova (Lamborn i sur. 1991; Steinberg i sur. 1994; sve prema Finkenauer i sur., 2005) kojim se mjerila roditeljska emocionalnost i kontrola. Međutim, u ovom istraživanju mjerile su se dvije dimenzije roditeljske kontrole: stroga (bihevioralna) kontrola i psihološka kontrola. Stroga kontrola odnosila se na provođenje čvrstih pravila i roditeljsko znanje o aktivnostima djece, dok se psihološka kontrola odnosila na prisilnu i nedemokratsku disciplinu, odnosno na roditeljske odgojne postupke koji djeluju negativno na djetetov psihosocijalni razvoj i samostalnost. Za mjerenje delinkventnog ponašanja podatci su prikupljeni korištenjem Samoiskaza delinkventnog ponašanja (Baerveldt i sur., 1994; Houtzager i sur., 1999; sve prema Finkenauer i sur., 2005), a za mjerenje agresivnog ponašanja koristila se supskala nizozemske verzije Samoprocjene mladih (Achenbach, 1991; prema Finkenauer i sur., 2005). Depresija se ispitala Kandelovom skalom depresije (Kandel i sur., 1982; prema Finkenauer i sur., 2005), samopoštovanje Rosenbergovom skalom samopoštovanja (Rosenberg, 1965), a samokontrola Skalom samokontrole (Tangney i sur., 2004; prema Finkenauer i sur., 2005). Rezultati istraživanja pokazali su kako je psihološka kontrola pozitivno povezana s delinkventnim i

agresivnim ponašanjem, dok je stroga kontrola negativno povezana s delinkventnim i agresivnim ponašanjem. Rezultati su, dakle, pokazali kako se roditeljska kontrola može provoditi na više načina, odnosno način na koji roditelji provode kontrolu nad djetetom povezan je s psihosocijalnim problemima te rizičnim i delinkventnim ponašanjima djeteta. Rezultati istraživanja, također, su pokazali kako su se sudionici, koji su svoje roditelje procjenjivali emocionalno toplima i podražavajućima, u manjoj mjeri uključivali u rizična i delinkventna ponašanja, imali su visoko samopoštovanje i manje emocionalnih problema, poput depresije.

Karakteristike obiteljske strukture, kao što je broj članova, dob i spol, određuju demografsku sliku obitelji. Struktura i cjelovitost obitelji mijenjaju se prema trenutnim uvjetima, odnosno ovisno o socijalnim i ekonomskim prilikama obitelji. Dosadašnja su istraživanja povezanosti strukture obitelji s rizičnim ponašanjima djece najčešće ispitivala podjelom obitelji na jednoroditeljske i cjelovite obitelji (npr. Farrington, 2011; Patterson i sur., 1992) ili na proširene obitelji, odnosno obitelji u kojima živi više članova (npr. Rutter i sur., 1998; Nisar i sur., 2015).

Struktura obitelji može biti promijenjena vanjskim utjecajima, odnosno faktorima na koje sama obitelj ne može utjecati, poput smrti roditelja, što posljedično može nepovoljno utjecati na psihosocijalni razvoj djeteta. S druge strane, faktori koji se javljaju unutar same obitelji, poput razvoda braka, u većoj mjeri mogu nepovoljno utjecati na dijete od vanjskih faktora (Macanović i sur., 2016). Navedeno potvrđuju rezultati istraživanja Wadswortha (1979; prema Farrington, 2011), koji su pokazali kako dječaci iz jednoroditeljskih obitelji nakon roditeljskog razvoda braka imaju veću vjerojatnost za počinjenje kaznenih djela do svoje 21. godine života (27%) u odnosu na dječake iz jednoroditeljskih obitelji u kojima je preminula majka (19%), otac (14%) ili cjelovitih obitelji (14%). Također, i rezultati istraživanja Pattersona i sur. (1992) pokazuju kako su jednoroditeljske obitelji u većoj mjeri rizičnije od cjelovitih obitelji.

Budući da je kod jednoroditeljskih obitelji češća pojava da djeca ostaju s majkom, Farrington (2011) navodi kako se brojna istraživanja, koja ispituju povezanost jednoroditeljskih obitelji s rizičnim ponašanjima djece, u većoj mjeri usmjeravaju na gubitak oca nego majke. Tako, primjerice, Espelage i sur. (2000) pronalaze povezanost između jednoroditeljskih obitelji i nasilničkog ponašanja djece, posebno kod dječaka kojima nedostaje očinska figura. Slične nalaze svog istraživanja navode Nisar i sur. (2015), ističući kako izostanak oca u odgoju djece može dovesti do rizičnog i delinkventnog ponašanja. McCord (1982; prema Farrington, 2011)

u svom istraživanju, također, pronalazi veću prevalenciju rizičnih i delinkventnih ponašanja kod dječaka iz jednoroditeljskih obitelji bez oca u odnosu na dječake iz cjelovitih obitelji. Međutim, rezultati istraživanja, također, su pokazali i kako su dječaci iz jednoroditeljskih obitelji s emocionalno toplim i brižnim majkama u manjoj mjeri skloniji rizičnim i delinkventnim ponašanjima od dječaka iz jednoroditeljskih obitelji čije majke nisu emocionalno tople i brižne. Drugim riječima, emocionalnost i brižnost majke može na određeni način nadoknaditi gubitak oca (McCord, 1982; prema Farrington, 2011). S druge strane, Livazović (2017) ne pronalazi povezanost između strukture obitelji i rizičnih ponašanja adolescenata, međutim, rezultati istraživanja pokazali su kako su kvalitetni obiteljski odnosi negativno povezani s rizičnim ponašanjima. Dakle, rezultati istraživanja generalno nisu konzistentni te se može zaključiti kako struktura obitelji posredno utječe na rizično i delinkventno ponašanje djece preko odnosa između roditelja i djece (Patterson i sur., 1992).

Martinjak i sur. (2016) navode kako rezultati domaćih istraživanja, provedenih u proteklih nekoliko godina, ukazuju kako je u kontekstu strukture obitelji te rizičnih i delinkventnih ponašanja ključna kvaliteta roditeljstva i obiteljskih odnosa, a ne nužno sama struktura obitelji. Drugim riječima, autorice naglašavaju kako je pretpostavka da adolescenti s rizičnim i delinkventnim ponašanjem u pravilu potječu iz nepotpunih obitelji stereotip kojeg treba odbaciti jer ih dvije trećine potječe iz cjelovitih obitelji. Također, autorice navode kako samohrano roditeljstvo nema utjecaj na pojavu rizičnog i delinkventnog ponašanja dokle god su svi ostali faktori zdravog djetetovog razvoja zadovoljavajući. Fokus treba biti na promicanju kvalitetne komunikacije, izgradnji odnosa između roditelja i između roditelja i djece, uz podršku iz okoline, a ti faktori zajedno mogu nadmašiti potencijalne rizike povezane s određenom obiteljskom strukturom (Martinjak i sur., 2016). Slično zaključuje i Ricijaš (2009), navodeći kako su emocionalna toplina roditelja, privrženost i kvalitetni odnos između roditelja i djece zaštitni faktor za razvoj rizičnog i delinkventnog ponašanja. Dakle, može se zaključiti kako nisu samo karakteristike obiteljske strukture faktori koje dovode do problema u ponašanju djece, već i kvaliteta odnosa među roditeljima i djecom (Farrington, 2011).

Uopćeno, socioekonomski status predstavlja apstraktan pojam s nekoliko dimenzija, kao što su materijalno stanje, obrazovni status i zaposlenost, koja se može percipirati kroz oblik i stupanj zastupljenosti na tržištu rada i vrsti zanimanja (Vončina, 2013). Pojam socioekonomskog statusa često se razmatra u okviru šire teme socijalne stratifikacije i podrazumijeva konstrukt koji se uobičajeno koristi za utvrđivanje socijalno ekonomskog položaja određene obitelji i njezinih članova unutar društvene zajednice. Socioekonomski status često se u istraživanjima

operacionalizira i iskazuje kroz prihode kućanstva, obrazovni status roditelja, društveni položaj i mjesto stanovanja (Conger i sur., 2002).

Socioekonomski status važan je faktor koji ima utjecaj na okolinu u kojoj se dijete razvija, na stupanj i kvalitetu dostupnog obrazovanja, kao i na društveni položaj obitelji u kojoj dijete odrasta. Stoga, socioekonomski status je česta i važna varijabla u brojnim pedagojskim, psiholojskim i, uopće, društvenim i interdisciplinarnim istraživanjima, koji za cilj imaju ispitivanje dobrobiti i faktora koji doprinose zdravom psihosocijalnom razvoju djece i mladih. Čudina-Obradović i sur. (2006) navode kako je nizak socioekonomski status faktor koji doprinosi negativnim obiteljskim odnosima, što nepovoljno utječe na dijete, a za posljedicu ima težu socijalnu prilagodbu djeteta. Ovisno o vremenu koje dijete provede u okolini koja ima nepovoljne materijalne okolnosti ovisit će i stupanj učinka koje nepovoljna situacija ima na psihofizički razvoj djeteta (Čudina-Obradović i sur., 2006).

Conger i sur. (2002) objašnjavaju poveznicu niskog socioekonomskog statusa s problemima u ponašanju na način da su nepovoljni životni uvjeti u kojima roditelji žive često popraćeni stresom i depresijom, što negativno utječe na razvoj djece i mladih. S druge strane, Šimić-Šašić i sur. (2011) navode kako socioekonomski status, putem ekonomske moći, može imati direktan utjecaj na akademsko postignuće djece jer se ekonomska moć odnosi na omogućavanje materijalnih i ostalih društvenih aktivnosti i potreba za uspješnijim kognitivnim razvojem djeteta. U istraživanju povezanosti socioekonomskog statusa i problema u ponašanju djece, Hosokawa i sur. (2018) utvrdili su kako visina obiteljskog dohotka, kao i očeva i majčina razina obrazovanja, predviđaju tri područja mogućih problema, odnosno eksternalizirane i internalizirane probleme u ponašanju. Kao najznačajniji rizičan faktor za razvoj psihičkih poremećaja i problema u ponašanju utvrđeni faktori su niski ekonomski prihodi i niska razina obrazovanja majke (Hosokawa i sur., 2018).

S druge strane, Richter i sur. (2008) u svom istraživanju ne pronalaze snažnu korelaciju između konzumacije duhana među adolescentima i materijalnih prilika u obitelji. U navedenom istraživanju, socioekonomski status obitelji nije bio statistički značajno povezan s navikama pušenja kod dječaka, dok je kod djevojčica ta veza utvrđena, ali je ona bila slaba. U pogledu istraživanja navika konzumacije duhana, autori zaključuju kako je varijabla odnosa s vršnjacima značajnija od socioekonomskog statusa, što ukazuje na veći značaj vršnjačkog i školskog konteksta i njihovog utjecaja spram navika pušenja među adolescentima (Richter i sur., 2008).

Iako je socioekonomski status osobni obiteljski atribut, okruženja u kojima žive obitelji s nižim socioekonomskim statusom razlikuju se od obitelji s višim socioekonomskim statusom jer je veća vjerojatnost nasilnog ponašanja, neprimjerenih stambenih uvjeta i lošeg ekološkog stanja. Siromašne četvrti razvijenih gradova imaju manje socijalnih resursa, lošije opremljene škole, nesigurna dječja igrališta i manji broj zelenih površina, što su faktori koji utječu na povećanu stopu prevalencije problema u ponašanju u takvim sredinama (Singh i sur., 2012).

2.6.5. Pregled istraživanja o povezanosti podložnosti vršnjačkom pritisku i rizičnih ponašanja

Vršnjaci imaju značajnu ulogu u razvoju pojedinca tijekom odrastanja, oblikovanju njegova identiteta te navika ponašanja (Lebedina Manzoni i sur., 2008). Odnosi s vršnjacima posebno su značajni u razdoblju adolescencije. Istraživanja utjecaja vršnjaka na pojedinca u najvećoj se mjeri odnose na ispitivanje povezanosti vršnjačkog pritiska i rizičnih ponašanja (Brown i sur., 1986; Forko i sur., 2012; Lebedina Manzoni i sur., 2008).

Brown i sur. (1986) su kod 1027 srednjoškolaca ispitivali sklonost pri konformiranju vršnjačkim normama, percipirani vršnjački pritisak te procjenu vlastitog ponašanja. Prilikom ispitivanja vršnjačkog pritiska, autori su koristili Skalu percepcije vršnjačkog pritiska koja je obuhvaćala pet životnih područja: sudjelovanje u aktivnostima s vršnjacima (druženje s prijateljima, odlazak na zabave, koncerte i školske događaje, ostvarivanje odnosa s osobama suprotnog spola), konformiranje vršnjačkim normama (u odjeći i osobnom izgledu, glazbenim preferencijama), sudjelovanje u školskim aktivnostima (školske i izvannastavne aktivnosti), sudjelovanje u obiteljskim aktivnostima te rizična ponašanja (korištenje droga i alkohola, spolni odnosi, sitna krađa, vandalizam i manje delinkventne aktivnosti). Navedena skala ima 53 čestice usmjerene prema percepciji vršnjačkog pritiska kod adolescenata, na način da su čestice oblikovane u formatu semantičkog diferencijala, odnosno svaka čestica je sadržavala dva suprotna ponašanja.

Forko i sur. (2012) su istražile podložnost vršnjačkom pritisku u području rizičnih ponašanja, koristeći kao mjerni instrument Hipotetske situacije za mjerenje podložnosti vršnjačkom pritisku (Lotar, 2012; prema Forko i sur., 2012). Podložnost vršnjačkom pritisku ispitana je pomoću 28 hipotetskih situacija u kojima su sudionici trebali procijeniti bi li se na nagovor vršnjaka uključili u sljedeća rizična ponašanja: konzumacija alkohola, pušenje cigareta, pušenje marihuane, kršenje roditeljskih pravila, bježanje s nastave, stupanje u spolne odnose

te krađu (Forko i sur., 2012). Za svako su pitanje bile ponuđene četiri opcije koje se razlikuju prema pretpostavljenoj reakciji sudionika na vršnjački pritisak, odnosno obuhvaćale su spektar od odbijanja sudjelovanja bez razmišljanja o mogućim posljedicama, nepoštivanja vršnjačkih normi, do potpunog prilagođavanja traženom ponašanju. Odgovori su se bodovali na skali od 1 do 4, gdje je 1 označavalo odbijanje sudjelovanja u ponašanju, dok je 4 označavalo potpuno konformiranje. Ponuđeni odgovori su za sve situacije jednako stupnjevani, ali je samo prvi ponuđeni odgovor ukazivao na nepodložnost vršnjačkom pritisku jer je sudionik odbio uključiti se u ponašanja i ne promišlja o posljedicama nekonformiranja. Ostali odgovori ukazuju na podložnost vršnjačkom pritisku, i to od niske podložnosti prema visokoj (Forko i sur., 2012).

Lebedina Manzoni i sur. (2008) konstruirali su višedimenzionalnu Skalu vršnjačkog pritiska koja se oslanja na Brownovu i Clasenovu (1985; prema Lebedina Manzoni i sur. 2008) konceptualizaciju pet područja života unutar kojih se javlja vršnjački pritisak. Ispitivanje je provedeno pomoću četiri fokusne grupe kako bi se, prije svega, utvrdilo koja su točno ponašanja unutar područja prema kojima vršnjaci vrše pritisak.² Fokusnim grupama i kvalitativnom analizom podataka dobivenim iz tih fokusnih grupa utvrđeno je pet područja vršnjačkog pritiska koja djelomično odgovaraju Brownovoj i Clasenovoj (1985; prema Lebedina Manzoni i sur., 2008) konceptualizaciji, a to su: (1) odnosi s vršnjacima; (2) fizički izgled; (3) odnosi s roditeljima; (4) rizična ponašanja i (5) ponašanje u školi. Konačna verzija Skale podložnosti vršnjačkom pritisku ima pet područja vršnjačkog pritiska i 22 čestice kojima su sudionici procjenjivali na skali od 1 do 5 koliko je pojedina čestica za njih točna, odnosno vrijednosti su se kretale od *uopće nije točno* do *u potpunosti točno*. Sve čestice oblikovane su u istom smjeru, a pri tomu viši rezultat označava veću podložnost vršnjačkom pritisku. Redukcija čestica provedena je s obzirom na raspršenja rezultata za svaku česticu, rezultate faktorskih analiza za svako od pet područja vršnjačkog pritiska, korelacije među česticama i korelacije čestica s ukupnim rezultatom te rezultatima faktorske analize cijele skale (Lebedina Manzoni i sur., 2008). Autori Skale navode kako ona pokazuje zadovoljavajuću faktorsku strukturu i unutarnju konzistenciju, a pokriva čak 5 područja vršnjačkog pritiska te se, stoga, čini primjerenom za ispitivanje utjecaja vršnjačkog pritiska na populaciji mlađih adolescenata.

² Skala podložnosti vršnjačkom pritisku konstruirana je prema Brownovoj i Clasenovoj (1985; prema Lebedina Manzoni i sur., 2008) konceptualizaciji područja unutar kojih se javlja vršnjački pritisak, a to su: (1) sudjelovanje u obiteljskim aktivnostima; (2) sudjelovanje u školskim aktivnostima; (3) sudjelovanje u aktivnostima s vršnjacima; (4) konformiranje vršnjačkim normama i (5) rizična ponašanja.

Lotar-Rihtarić i sur. (2013) u svom su istraživanju ispitale ulogu privrženosti adolescenata vršnjacima u objašnjenju podložnosti vršnjačkom pritisku. Također, jedan je od ciljeva istraživanja bio otkriti razliku između privrženosti adolescenata vršnjacima i njihove podložnosti vršnjačkom pritisku uvažavajući različite načine mjerenja ispitivanih konstrukata. Istraživanje je provedeno u dvije etape. U prvoj etapi istraživanja uzorak je činilo 475 učenika srednjih škola u dobi od 15 do 17 godina. Druga etapa istraživanja provedena je mjesec dana nakon prve i u njoj je sudjelovalo 80 mladića i 80 djevojaka nasumično izabranih iz uzorka sudionika istraživanja u prvoj etapi. Podatci u prvoj etapi istraživanja prikupljeni su korištenjem prilagođenog Upitnika iskustava u bliskim odnosima (Kamenov i sur., 2003; prema Lotar-Rihtarić i sur., 2013), Skalom bliskih odnosa (Griffin i sur., 1994; prema Lotar-Rihtarić i sur., 2013) i Upitnikom podložnosti vršnjačkom pritisku (Lotar, 2012; prema Lotar-Rihtarić i sur., 2013). Korištenim Upitnikom podložnosti vršnjačkom pritisku ispitan je vršnjački pritisak u odnosu na rizična ponašanja adolescenata, poput konzumacije cigareta, alkohola, marihuane, rizičnih spolnih odnosa, apsentizma, nepoštivanja roditeljskih odluka i krađe. U drugoj etapi istraživanja podatci su prikupljeni eksperimentalnom metodom u simuliranoj chat-sobi u kojoj su dobrovoljni sudionici u istraživanju odgovarali na hipotetske situacije iz Upitnika podložnosti vršnjačkom pritisku (Lotar, 2012; prema Lotar-Rihtarić i sur., 2013). Eksperimentalna metoda provedena je na način da je četvero sudionika iz razrednog odjela istovremeno odgovaralo na hipotetske situacije, koristeći prijenosna računala i, za tu potrebu, posebno izrađeni računalni program. Prijenosna računala smještena su na način da sudionici ne mogu vidjeti ekrane drugih sudionika, a prilikom prijave u chat-sobu sudionici su morali upotrijebiti isti kod koji su koristili na mjerama samoiskaza u prvoj etapi kao lozinku, morali su unijeti svoje ime i prezime, šifru učionice i spol. Prilikom odgovaranja na hipotetske situacije iz Upitnika podložnosti vršnjačkom pritisku (Lotar, 2012; prema Lotar-Rihtarić i sur., 2013), sudionici su prvo vidjeli odgovore drugih sudionika prije nego su mogli odabrati svoj odgovor. Budući da se radilo o simulaciji chat-sobe, sudionici zapravo nisu vidjeli prave odgovore drugih sudionika, već računalno generirane odgovore. Time je simuliran vršnjački pritisak jer su sudionici bili uvjerenja kako drugi sudionici vide njihove odgovore. Odnosno, sudionici su bili izloženi stvarnom vršnjačkom pritisku pomoću odgovora drugih sudionika koji su iskazivali spremnost na rizična ponašanja. Rezultati istraživanja pokazali su značajne spolne razlike na svim ispitanim varijablama. U odnosu na vršnjački pritisak i rizična ponašanja, rezultati istraživanja pokazali su kako su mladići podložniji vršnjačkom pritisku u odnosu na djevojke, u obje etape mjerenja. Međutim, rezultati druge etape istraživanja pokazali su kako je učinak podložnosti vršnjačkom pritisku bio značajniji za oba spola u odnosu na

rezultate prikupljene anonimnim samoiskazima u prvoj etapi istraživanja. Razlika u rezultatima između prve i druge etape istraživanja vidljiva je i u tome što su sudionici u prvoj etapi, u prosjeku, izjavljivali kako se ne bi uključivali u rizična ponašanja, čak i ako ih njihovi vršnjaci na to potiču, ali bi bili zabrinuti što će njihovi vršnjaci zbog toga o njima misliti. Autorice zaključuju kako bi razlika između rezultata podložnosti vršnjačkog pritiska mogla biti rezultat različitog metodološkog pristupa korištenog u prvoj i drugoj etapi istraživanja, budući da istraživanja koja koriste samoiskaze pokazuju manju osjetljivost u odnosu na istraživanja koja koriste eksperimentalnu metodologiju (Lotar-Rihtarić i sur., 2013).

Novak i sur. (2022), utvrđujući doprinos obiteljskih, školskih i vršnjačkih faktora u objašnjenju rizičnih ponašanja adolescenata, pronalaze kako je vršnjački utjecaj jedan od naj snažnijih prediktora za konzumaciju alkohola i marihuane te da on može biti izravan ili neizravan. Osim toga, njihovo je istraživanje ponudilo zanimljiv nalaz kako brižni odnosi s vršnjacima predviđaju konzumaciju alkohola i marihuane, pri čemu je viša procjena brižnih odnosa povezana s većom vjerojatnošću konzumiranja alkohola i marihuane u posljednjih 30 dana. Drugim riječima, odluku o tome hoće li i kada početi koristiti psihoaktivna sredstva adolescenti najčešće donose u okruženju svojih vršnjaka. Rezultati istraživanja, također, su pokazali kako je manja vjerojatnost konzumacije alkohola i marihuane među adolescentima koji se druže s vršnjacima koji imaju visoka očekivanja. Autori zaključuju kako slabe veze s vršnjacima koji se ne ponašaju rizično ili delinkventno mogu dovesti do jačanja veza s devijantnim vršnjacima. Osgood i sur. (2013; prema Novak i sur. 2022) navedeni fenomen objašnjavaju tezom kako adolescenti koji su odbijeni od strane vršnjaka i dalje imaju snažnu potrebu biti prihvaćenima, što ih čini podložnima povezivanju s vršnjacima koji se ponašaju rizično i delinkventno.

Lebedina Manzoni i sur. (2008) ispitali su utjecaj vršnjačkog pritiska kod 217 adolescenata prvih, drugih i trećih razreda srednjih škola na njihov odnos s vršnjacima, tjelesni izgled, odnose s roditeljima, rizična ponašanja te na ponašanje u školi. Rezultati istraživanja pokazali su kako se razlika u podložnosti vršnjačkom pritisku između mladića i djevojaka javlja samo kod faktora rizičnog ponašanja, i to tako da su mladići podložniji vršnjačkom pritisku prema rizičnim ponašanjima u odnosu na djevojke. Međutim, autori, također navode kako se dobiveni rezultati ne mogu jednoznačno interpretirati. Tijekom adolescencije, mladići su skloniji prihvatiti pozitivna uvjerenja, vezana uz rizična ponašanja, od djevojaka te se ne može zaključiti jesu li oni spremniji konformirati se zato što su inače skloniji takvom ponašanju ili se teže odupiru vršnjačkom pritisku prema rizičnim ponašanjima. Rezultati su, također,

pokazali kako ne postoji razlika u podložnosti vršnjačkom pritisku s obzirom na dob sudionika u istraživanju. (Lebedina Manzoni i sur., 2008).

Lebedina Manzoni i sur. (2013) proveli su istraživanje kojemu je za cilj bilo određivanje prediktivnih vrijednosti obilježja mladih s obzirom na podložnost vršnjačkom pritisku. Obilježja mladih uključivala su spol, dob, osobni doživljaj vršnjačkog pritiska, sliku o sebi, depresivnost, anksioznost, procjenu roditeljskog ponašanja te zadovoljstvo u prijateljskim vezama. Istraživanje je provedeno u četiri hrvatska grada: Osijeku, Rijeci, Splitu i Zagrebu. Uzorak sudionika istraživanja u svakom gradu činili su učenici jedne osnovne škole u središtu grada, jedne osnovne škole izvan gradskog središta te jedne gimnazije i jedne strukovne škole. Sudionici u istraživanju bili su učenici sedmih i osmih razreda osnovnih škola te prvih, drugih i trećih razreda srednjih škola u dobi od 12 do 18 godina. Uzorak je ukupno činilo 938 sudionika, odnosno 38,3% učenika osnovnih škola, 31% učenika gimnazija i 30,7% učenika strukovnih škola. Podatci u istraživanju prikupljeni su korištenjem Upitnika samoprocjene za djecu (Harter, 1985), Skale strahova i anksioznosti (Vulić-Prtorić, 2007; prema Lebedina Manzoni i sur., 2013), Skale depresivnosti za djecu i adolescente (Vulić-Prtorić, 2003; prema Lebedina Manzoni i sur., 2013), Upitnika iskustava u bliskim odnosima (Kamenov i sur., 2003; prema Lebedina Manzoni i sur., 2013), Upitnika procjene ponašanja roditelja (Keresteš i sur., 2009; Brković, 2010; sve prema Lebedina Manzoni i sur., 2013), Skale podložnosti vršnjačkom pritisku (Lebedina Manzoni i sur., 2011; prema Lebedina Manzoni i sur., 2013) i Skale percepcije vršnjačkog pritiska (Lebedina Manzoni i sur., 2011; prema Lebedina Manzoni i sur., 2013). Rezultati regresijskih analiza pokazali su kako je muški spol prediktor veće podložnosti vršnjačkog pritiska, dok je s porastom dobi sudionika u istraživanju rasla i njihova podložnost vršnjačkom pritisku. Autori za navedene rezultate nude objašnjenje kako su mladići podložniji vršnjačkom pritisku kada je riječ o rizičnim ponašanjima u odnosu na djevojke. Međutim, također navode kako se ne može znati pokazuju li mladići zaista veću sklonost konformiranju vršnjacima ili su za njih rizična ponašanja općenito prihvatljivija u odnosu na djevojke. Rezultate u odnosu na dob i vršnjački pritisak, autori tumače rezultatima ranijih istraživanja (npr. Berndt i sur., 1989; prema Lebedina Manzoni i sur., 2013), prema kojima je upravo u razdoblju rane adolescencije vršnjački utjecaj najveći. Analizirajući rezultate vezane za roditeljska ponašanja, autori su utvrdili kako je intenzivnijim nadzorom majke i primjenom pozitivne discipline manja podložnost pritisku. S druge strane, što je veća psihološka kontrola majke i veća popustljivost, to je veća podložnost vršnjačkom pritisku. U odnosu na oca, rezultati su pokazali kako veća popustljivost predstavlja prediktor veće podložnosti vršnjačkom

pritisku. Rezultati istraživanja, također, su pokazali i kako je samopoštovanje negativno povezano s vršnjačkim pritiskom, međutim, rezultati regresijskih analiza pokazali su da, kada se uvedu varijable procjene roditeljskog ponašanja kao prediktora, tada samopoštovanje gubi važnost prediktora. Adolescenti koji su postizali niske rezultate na mjerama podložnosti vršnjačkom pritisku, postizali su više rezultate na mjerama samopoštovanja i pozitivnije su procjenjivali svoje roditelje. Autori zaključuju kako je vršnjački pritisak rezultat brojnih utjecaja, dok su se u objašnjenju podložnosti vršnjačkom pritisku kod adolescenata značajnim prediktorima pokazali muški spol i starija dob, visok doživljaj pritiska, anksioznost, depresivnost, anksiozna privrženosti u prijateljskim odnosima permisivan roditeljski odgojni stil i nisko samopoštovanje (Lebedina Manzoni i sur., 2013).

Nekić i sur. (2016) u svom su istraživanju ispitale ulogu samopoštovanja i vršnjačkog pritiska u objašnjenju usamljenosti adolescenata. Uzorak u istraživanju činile su dvije skupine adolescenata, odnosno 200 učenika sedmih razreda osnovnih škola i 200 učenika četvrtih razreda srednjih škola. Podatci su prikupljeni Skalom podložnosti vršnjačkom pritisku (Lebedina Manzoni i sur., 2008), Revidiranom skalom samoprihvatanja i samokompetentnosti (Tafarodi i sur., 2001; prema Nekić i sur., 2016) i Kratkom verzijom prevedene UCLA skale usamljenosti (Lacković Grgin i sur., 2002; prema Nekić i sur., 2016). Rezultati istraživanja pokazali su spolne razlike u različitim područjima vršnjačkog pritiska. Tako su mladići postigli više rezultate vršnjačkog pritiska na skalama rizičnih ponašanja i ponašanja u školi, dok su djevojke postigle više rezultate vršnjačkog pritiska na skali fizičkog izgleda. U odnosu na dob, rezultati su pokazali kako su mlađi adolescenti podložniji vršnjačkom pritisku od starijih adolescenata u područjima odnosa s vršnjacima, rizičnog ponašanja, ponašanja u školi i fizičkog izgleda. Rezultati su pokazali i značajne interakcijske efekte dobi i spola za rizična ponašanja, odnosno djevojke su postigle veću izraženost vršnjačkom pritisku u području rizičnih ponašanja u ranoj adolescenciji, dok su mladići podložniji vršnjačkom pritisku za rizičnim ponašanjima u kasnoj adolescenciji. U odnosu na samopoštovanje, rezultati su pokazali negativnu povezanost s rizičnim ponašanjima i pozitivnu povezanost s dobi, kod oba spola. Međutim, rezultati su, također, pokazali i kako je kod djevojaka samopoštovanje negativno povezano s vršnjačkim pritiskom u području fizičkog izgleda, odnosno djevojke su postigle niže rezultate na mjerama samopoštovanja i više rezultate na mjerama podložnosti fizičkog izgleda u odnosu na mladiće (Nekić i sur., 2016).

Livazović i sur. (2012) proveli su istraživanje koje je imalo za cilj ispitivanje relativnog doprinosa rizičnih faktora iz različitih područja (odnosi u obitelji i s vršnjacima te osjećaj

pripadnosti školi) u objašnjavanju agresivnog i rizičnoga spolnog ponašanja te odstupajućih navika hranjenja adolescenata. U istraživanju, autori su koristili sljedeće instrumente: Upitnik sociodemografskih podataka, Skala agresivna ponašanja, Skala rizičnoga spolnog ponašanja, Skala odstupajućih navika hranjenja, Skala kvalitete odnosa u obitelji, Skala osjećaja pripadnosti školi, Skala kvalitete vršnjačkih odnosa. Provedenim istraživanjem na velikom uzorku sudionika ($n=736$), autori pronalaze kako je izraženost proaktivnog agresivnog ponašanja i rizičnog spolnog ponašanja veća kod mladića nego djevojaka, osjećaj pripadnosti školi, školski uspjeh i kvaliteta odnosa s vršnjacima pokazali su se značajnim negativnim prediktorima agresivnoga i rizičnoga spolnog ponašanja, dok se kvaliteta odnosa u obitelji nije pokazala značajnim prediktorom niti jednog od ispitivanih oblika ponašanja. Autori, također, navode kako je učinak odnosa u obitelji, na probleme u ponašanju, posredovan kvalitetom vršnjačkih odnosa. Budući da mehanizmi u podlozi povezanosti kvalitete odnosa s vršnjacima i javljanja raznih oblika eksternaliziranih ponašanja još uvijek nisu u potpunosti jasni, Livazović i sur. (2012) naglašavaju kako je potrebno ispitati međuodnos većeg broja individualnih i socijalnih faktora povezanih s rizičnim ponašanjima.

2.6.6. Pregled istraživanja o povezanosti kulture škole i rizičnih ponašanja

Istraživanja koja se bave povezanošću kulture škole i rizičnih ponašanja učenika (Barnes i sur., 2012; Higgins-D'Alessandro i sur., 1998; Sturzbecker i sur., 2001; Willoughby i sur., 2007), u skladu s nedostatkom univerzalne definicije kulture škole, koristila su značajno različite načine mjerenja kulture škole, od istraživanja do istraživanja. Budući da je razumijevanje pojma „kultura škole“ složeno, postoji mali broj istraživanja koja proučavanju kulture škole pristupaju holistički (Družinec, 2019).

Barnes i sur. (2012) koristili su kratku formu skale California School Climate and Survey (CSCSS-SF). Skalu je razvio Centre for School – Based Youth Development u Kaliforniji. Namijenjena je učenicima s ciljem ispitivanja kulture škole, školske klime i sigurnosti škole. Skala je korištena u brojnim istraživanjima u svijetu (npr. Furlong i sur., 2005). Česticama u supskali, koja se odnosi na sigurnost u školi, ispituje se remećenje javnog reda i mira u učeničkom domu, zlouporaba opojnih sredstava i nošenje oružja. Dijelom skale koji obuhvaća kulturu škole i školsku klimu mjeri se učenička percepcija školskog okruženja, a 54 čestice se odnose na sigurnost, poštivanje, podršku i međuljudske odnose u školi. U ovom su dijelu skale čestice podijeljene na 10 supskala: pravila i norme, sigurnost, socijalna i emocionalna podrška, podrška u učenju, građanski odgoj i obrazovanje, poštivanje različitosti, socijalna podrška –

odrasli, socijalna podrška – učenici, vijeće učenika, prostorno-materijalno okruženje. Skala odgovora je Likertovog tipa od pet stupnjeva, pri čemu 1 označava *uopće se ne slažem*, a 5 u *potpunosti se slažem*. Veći rezultat na skali označava sudionikovo iskustvo kulture škole i školske klime kao pozitivne.

Sturzbecher i sur. (2001) izradili su Skalu kulture škole koja mjeri učeničku percepciju određenih školskih faktora, poput učeničke strukture, školske socijalne klime i učiteljskog upravljanja, a koji bi mogli utjecati na nasilje u školama. Tako su, na primjer, navedeni autori koristili skalu u istraživanju koje je obuhvaćalo neobičan pristup problemu školskog nasilja iz socio-ekološkog i razvojnog okvira pa je naglasak bio na razvojnem okviru koji uključuje nasilno ponašanje i spremnost na nasilje, odnosno ispitivala se povezanost učeničkih stavova koji potiču nasilje s ispitivanim školskim faktorima. Skala se sastoji od šest supskala koje se odnose na školsku motivaciju, uživanje u školi, školski stres, kvalitetu poučavanja u smislu stjecanja kompetencija i kvalitetu poučavanja kroz društvenu i učiteljsku podršku.

Higgins-D'Alessandro i sur. (1998) razvile su Skalu kulture škole konceptualno temeljenu na obrazovnoj teoriji (Kohlberg i sur., 1987; Power i sur., 1989; sve prema Higgins-D'Alessandro i sur., 1998), a koja obuhvaća područja školske zajednice i učeničkih ishoda. Prema autoricama skale, zamišljena multidimenzionalna struktura skale trebala bi omogućiti procjenu razlika, nesuglasica, kao i promjene u kulturi škole tijekom vremena. Skalu čini 25 čestica koje su podijeljene u četiri faktora: (1) normativna očekivanja sa sedam čestica; (2) odnos učenik-učitelj/škola sa šest čestica; (3) vršnjački odnosi s četiri čestice; (4) obrazovne prilike s osam čestica. Faktor normativna očekivanja odnosi se na ponašanja učenika, poput varanja ili fizičkog nasilja (npr. *Fizičkog nasilja je vrlo malo*), a faktor odnosa učenika s učiteljima prikazuje ulogu učitelja i učeničkog osjećaja povjerenja (npr. *Učitelji i učenici si međusobno vjeruju*). Treći faktor vršnjačkih odnosa istražuje koliko pozitivno i prijateljski učenici gledaju na svoje odnose (npr. *Učenici vjeruju jedni drugima*), dok se posljednji faktor odnosi na učeničke obrazovne ishode i mogućnosti koje imaju tijekom obrazovanja (npr. *Postojanje nade i prilike za bolju budućnost*). Bodovanje čestica u svim faktorima utvrđeno je Likertovom skalom. Iako je Skala kulture škole razvijena u Sjedinjenim Američkim Državama, ona je prilagodljiva za škole u Europi i za područja drugog kulturnog konteksta (Higgins-D'Alessandro i sur., 1998), stoga se za potrebe ovog istraživanja primijenila na uzorku učenika iz hrvatskih škola. Zbog prihvatljivog broja čestica kojima se ispituju 4 faktora, ova se skala čini primjerenom mlađoj dobi sudionika.

Posljednjih godina, istraživanja u području obrazovanja i obrazovnih ishoda stavljaju poseban naglasak na kulturu škole (Ney, 2013). U znanstvenoj se literaturi češće mogu pronaći istraživanja koja ispituju rizična ponašanja učenika i pojedine dimenzije koje se mogu promatrati sastavnicama kulture škole, poput razredno-nastavnog ozračja (npr. Bouillet i sur., 2007) ili odnosa učenika i učitelja (npr. Posavec i sur., 2019). Pojedini istraživači ispitali su povezanost učeničke percepcije kulture škole s njihovim osobinama ličnosti i rizičnim ponašanjem (npr. DeWitt i sur., 2000), prosocijalnim ponašanjem (npr. Barr i sur., 2007) ili s njihovim neuključivanjem u rizična i delinkventna ponašanja (Willoughby i sur., 2007).

DeWitt i sur. (2000) su proveli istraživanje s ciljem ispitivanja mogućih izravnih i neizravnih učinaka kulture škole na adolescentske teškoće mentalnog zdravlja, zlouporabu sredstava ovisnosti te rizična i delinkventna ponašanja. Pri tomu, istraživanjem se ispitalo samopoštovanje i društvene osobine adolescenata kao posrednički mehanizmi koji povezuju kulturu škole s rizičnim ponašanjima. Uzorak u istraživanju činilo je 1100 učenika devetog razreda koji pohađaju četiri srednje škole. Podatci su se prikupili samoiskazima sudionika u istraživanju, a kao mjerni instrumenti korišten je Upitnik ponašajnih simptoma adolescentske psihopatologije temeljen na DSM-III-R kriterijima, kojim su se mogli identificirati poremećaji u ponašanju, poremećaji protivljenja i odbijanja, poremećaj pažnje i hiperaktivnosti. Također, ovim se Upitnikom ispitala i učestalost adolescentskih disciplinskih problema u školi i učestalost zlouporabe sredstava ovisnosti (alkohola, cigareta, marihuane i hašiša) u proteklih šest tjedana. Kultura škole mjerena je prilagođenom Baterijom učinkovitosti škole (eng. *Effective School Battery*) (Gottfredson, 1984; prema DeWitt i sur., 2000). Navedenom Baterijom ispitala su se sljedeće dimenzije kulture škole: jasnoća i pravednost školskih pravila, učinkovitost i dosljednost pedagoških mjera, uključenost i utjecaj učenika u donošenje odluka škole, školsko ozračje, problemi ponašanja učenika i problemi razredne discipline. Nadalje, ispitala se i podrška obitelji, koja je mjerena supskalom Skale procjene socijalne podrške (eng. *Social Support Appraisals Scale*) (Dubow i sur., 1989; prema DeWitt i sur., 2000), samopoštovanje, koje je mjereno Rosenbergovom skalom samopoštovanja (Rosenberg, 1965), obrazovne aspiracije, koje su mjerene Inventarom stavova o školi (Kim, 1981; prema DeWitt i sur., 2000) i odobravanje vršnjačkog rizičnog i delinkventnog ponašanja, mjereno skalom sa šest čestica kojom su se ispitali stavovi prijatelja o rizičnim i delinkventnim ponašanjima. Nalazi istraživanja pokazali su kako je učenička percepcija negativne kulture škole obilježena niskom podrškom učitelja i vršnjaka, nepravednim školskim pravilima, niskom autonomijom učenika i sukobima među učenicima. Adolescenti koji su percipirali kulturu škole kao

negativnu bili su skloniji odobravanju vršnjačkog rizičnog i delinkventnog ponašanja, u usporedbi s adolescentima koji su kulturu škole percipirali pozitivnom. Nalazi istraživanja, također, su pokazali kako je učinak negativne kulture škole na rizična i delinkventna ponašanja djelomično posredovan niskim obrazovnim aspiracijama adolescenata te odobravanjem vršnjačkog rizičnog i delinkventnog ponašanja, ali ne i niskim samopoštovanjem. Osim toga, nalazi su pokazali kako negativna kultura škole ima izravan pozitivan učinak na rizična i delinkventna ponašanja adolescenata, izuzev zlouporabe sredstava ovisnosti, koje je u potpunosti posredovano učincima niskih obrazovnih aspiracija te odobravanjem vršnjačkog rizičnog i delinkventnog ponašanja. Analizom dobivenih rezultata istraživanja, autori su zaključili kako kultura škole ima izravne i neizravne učinke na rizična i delinkventna ponašanja adolescenata te da su navedeni učinci djelomično posredovani niskim obrazovnim aspiracijama, niskim samopoštovanjem te odobravanjem vršnjačkog rizičnog i delinkventnog ponašanja. Osim na ponašanja vezana uz zlouporabu sredstava ovisnosti, negativna kultura škole imala je izravan pozitivan učinak na većinu ispitanih rizičnih i delinkventnih ponašanja te na poremećaj pažnje i hiperaktivnost (DeWitt i sur., 2000).

Bouillet i sur. (2007) ispitali su povezanost sastavnica razredno-nastavnog ozračja i ispoljavanja rizičnih ponašanja učenika srednjih škola. U radu je razredno-nastavno ozračje opisano kao kvaliteta više različitih obilježja razrednog odjela koja utječe na zadovoljstvo učenika nastavom te ono uključuje organizaciju nastavnog procesa, odnose u razrednoj zajednici, emocionalni ton u komunikaciji kao i interakciju između učitelja i učenika (Jagić i sur., 2006; prema Bouillet i sur., 2007). Bouillet i sur. (2007) navode kako su ranija istraživanja kvalitetno razredno-nastavno ozračje okarakterizirala kao ugodnu i sigurnu atmosferu u učionici u kojoj nema straha od neuspjeha niti negativnog natjecateljskog duha, a odnosi među učenicima te odnosi između učenika i učitelja su puni razumijevanja. U istraživanju je sudjelovalo 630 učenika (41.9% muškog spola i 58.1% ženskog spola) iz različitih srednjih škola. Uzorak u istraživanju činio je otprilike jednak broj učenika od prvog do četverog razreda. Sudionici istraživanja popunjavali su Ček listu ponašanja (Bijedić, 2007; prema Bouillet i sur., 2007) i Ljestvicu razredno-nastavnog ozračja (Bošnjak, 1997; prema Bouillet i sur., 2007). Ček lista ponašanja sadržavala je veći broj opisa ponašanja, ali su za potrebe rada autori izdvojili 34 čestice, kojima su bila opisana ponašanja od interesa istraživačima za cilj navedenog rada (sklonost nasilničkom i agresivnom ponašanju, trpljenje vršnjačkog nasilja i osamljivanje, teškoće u savladavanju nastavnih sadržaja i disciplini, niska razina samopouzdanja i asocijalno ponašanje). Ljestvicom razredno-nastavnog ozračja (Bošnjak, 1997; prema Bouillet i sur.,

2007) ispitana je jasnoća pravila ponašanja, dosljednosti u kažnjavanju kršenja školskih pravila, razine discipliniranosti u razredu, kvaliteta odnosa među učenicima, kvaliteta odnosa između nastavnika i učenika, kvaliteta odnosa učenika prema obrazovnim sadržajima i prostorija u kojima se odvija nastava. Budući da je cilj rada Bouillet i sur. (2007) bio analizirati odnose rizičnih oblika ponašanja učenika i različitih sastavnica razredno-nastavnog ozračja, sudionike istraživanja su autori podijelili u tri skupine, prema razini rizičnosti njihova ponašanja (oni s ponašanjem niskog, umjerenog i visokog rizika), a na temelju rezultata na Ček listi ponašanja. Tri skupine različite rizičnosti ponašanja razlikovale su se u odgovorima na 36 od ukupno 57 čestica na ljestvici razredno-nastavnog ozračja. Razina rizičnosti ponašanja pridonijela je razlikama u procjeni jasnoće pravila ponašanja, razine discipliniranosti u razredu, kvaliteti odnosa među učenicima te nekim sastavnicama kvalitete odnosa između učitelja i učenika, kvalitete odnosa učenika prema obrazovnim sadržajima i doživljaja prostorije u kojima se odvija nastava. Razlike su bile ponešto manje na procjenama natjecateljskih odnosa među učenicima, razini sudjelovanja učenika u kreiranju obrazovnog procesa i procjeni dosljednosti u kažnjavanju kršenja školskih pravila. Istraživanjem je utvrđena i negativna povezanost između učenika koji pokazuju ponašanja s više rizika i procjene kvalitete u većini aspekata razredno-nastavnog ozračja. Odnosno, ti učenici često percipiraju kako u njihovom razredu postoji međusobno natjecanje među učenicima, kako se neki od učenika trude nadmašiti jedni druge s ciljem postizanja boljih rezultata, kao i da se dio njih ne druži s ostalim učenicima i kako pojedini učenici nisu u dobrim odnosima. Također, ovi učenici procjenjuju kako njihovi nastavnici malo vremena posvećuju običnom razgovoru s učenicima, da ne vjeruju učenicima, da je razredna atmosfera takva da je u razredu često prisutna galama i metež, da nastavnici vikom umiruju učenika, da ih često moraju smirivati te da većina učenika ne prati nastavu. Ovi učenici ne doživljavaju razred mjestom za učenje, već mjestom za druženje, a školske prostorije i pomagala procjenjuju neprimjerenima. Također, učenici s ponašanjem višeg rizika rjeđe od ostalih učenika "nalaze" jasnoću pravila, otvorenu komunikaciju nastavnika i učenika, prijateljstvo i zajedništvo učenika u razredu i zainteresiranost učenika za nastavu (Bouillet i sur., 2007). Autorice naglašavaju kako se ovim istraživanjem ispita način na koji učenici doživljavaju razredno-nastavno ozračje te da objektivno slične uvjete različiti učenici različito doživljavaju. Također, autorice zaključuju kako učenici koji se rizičnije ponašaju doživljavaju kvalitetu razredno-nastavnog ozračja manje kvalitetnom, odnosno da doživljaj kvalitete razredno-nastavnog ozračja ovisi o razini rizičnosti ponašanja učenika.

III. METODOLOGIJA EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA

3.1. Cilj i problemi istraživanja

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati sklonost rizičnom ponašanju mlađih adolescenata te utvrditi koji individualni i socijalni rizični faktori su značajni prediktori za objašnjenje rizičnih ponašanja.

Na temelju cilja postavljeni su sljedeći problemi istraživanja:

P1: Ispitati pojavnost različitih rizičnih ponašanja kod sudionika te razlike u pojavnosti rizičnih ponašanja po spolu.

P2: Ispitati povezanost individualnih i socijalnih rizičnih faktora s različitim oblicima rizičnog ponašanja.

P3: Utvrditi relativni doprinos individualnih i socijalnih faktora u objašnjenju varijance različitih rizičnih ponašanja.

3.2. Hipoteze

H1: Očekuju se statistički značajne spolne razlike u samoiskazima rizičnih ponašanja u odnosu na internalizirane i eksternalizirane oblike rizičnog ponašanja. Učenici će iskazivati prisutnost eksternaliziranih rizičnih ponašanja u većoj mjeri u odnosu na učenice, dok će učenice iskazivati veću prisutnost internaliziranih rizičnih ponašanja u odnosu na učenike.

H2: Očekuje se postojanje statistički značajne negativne povezanosti eksternaliziranih rizičnih ponašanja i samopoštovanja.

H3: Očekuje se postojanje statistički značajne negativne povezanosti internaliziranih rizičnih ponašanja i samopoštovanja.

H4: Očekuje se postojanje statistički značajne negativne povezanosti eksternaliziranih rizičnih ponašanja i školskog uspjeha.

H5: Očekuje se postojanje statistički značajne negativne povezanosti internaliziranih rizičnih ponašanja i školskog uspjeha.

H6: Očekuje se postojanje statistički značajne negativne povezanosti eksternaliziranih rizičnih ponašanja i percipirane roditeljske emocionalne topline.

H7: Očekuje se postojanje statistički značajne negativne povezanosti internaliziranih rizičnih ponašanja i percipirane roditeljske emocionalne topline.

H8: Očekuje se postojanje statistički značajne pozitivne povezanosti eksternaliziranih rizičnih ponašanja i percipirane roditeljske psihološke kontrole.

H9: Očekuje se postojanje statistički značajne pozitivne povezanosti internaliziranih rizičnih ponašanja i percipirane roditeljske psihološke kontrole.

H10: Očekuje se postojanje statistički značajne pozitivne povezanosti eksternaliziranih rizičnih ponašanja i podložnosti vršnjačkom pritisku.

H11: Očekuje se postojanje statistički značajne pozitivne povezanosti internaliziranih rizičnih ponašanja i podložnosti vršnjačkom pritisku.

H12: Očekuje se postojanje statistički značajne negativne povezanosti eksternaliziranih rizičnih ponašanja s kulturom škole.

H13: Očekuje se postojanje statistički značajne negativne povezanosti internaliziranih rizičnih ponašanja s kulturom škole.

H14: Očekuje se kako će ispitanici individualni (spol, samopoštovanje i školski uspjeh) i socijalni (emocionalna toplina, psihološka kontrola, struktura obitelji, socioekonomski status, podložnost vršnjačkom pritisku i kultura škole) rizični faktori biti prediktori eksternaliziranih rizičnih ponašanja.

H15: Očekuje se kako će ispitanici individualni (spol, samopoštovanje i školski uspjeh) i socijalni (emocionalna toplina, psihološka kontrola, struktura obitelji, socioekonomski status, podložnost vršnjačkom pritisku i kultura škole) rizični faktori biti prediktori internaliziranih rizičnih ponašanja.

3.3. Uzorak

3.3.1. Osnovne škole grada Osijeka

Istraživanjem su obuhvaćene sve osnovne škole u gradu Osijeku, odnosno istraživanje je provedeno u ukupno 15 osnovnih škola. Sve osnovne škole, uz redovite programe odgoja i obrazovanja, provode i primjerene programe odgoja i obrazovanja, odnosno redovite programe uz individualizirane postupke te redovite programe uz prilagodbu sadržaja i individualizirane postupke koji se ostvaruju u redovitim razrednim odjelima. Dvije škole provode primjerene

programe odgoja i obrazovanja koji se ostvaruju dijelom u redovitom razrednom odjelu, a dijelom u posebnom razrednom odjelu. Istraživanje se provodilo u 2021./2022. školskoj godini, u kojoj je u 15 osječkih osnovnih škola bilo ustrojeno ukupno 36 razrednih odjela osmih razreda. Osnovne škole obuhvaćene istraživanjem razlikuju se po svojoj veličini, broju učenika i razrednih odjela, prostorno-materijalnim uvjetima i organizacijom odgojno-obrazovne djelatnosti. Većina obuhvaćenih škola nastavu organizira u turnusima, dok manji broj obuhvaćenih škola nastavu organizira u jednoj smjeni. Istraživanjem se nisu obuhvatile područne škole.

3.3.2. Učenici

U istraživanju su sudjelovali učenici osmih razreda. Sudjelovanje u istraživanju je bilo dobrovoljno, a razrednici i stručne službe škola uputile su obavijest i poziv na sudjelovanje u istraživanju svim učenicima osmih razreda i njihovim roditeljima. Sveukupno je u istraživanju sudjelovalo 410 učenika (218 učenica i 181 učenik, 11 sudionika istraživanja nije odgovorilo na pitanje kojeg su spola) dobi od 13 do 16 godina, a prosječna dob bila je 14 godina ($M=14.2$; $SD=0.44$). U istraživanju su sudjelovali učenici koji se školuju po redovitom programu i učenici koji se školuju po primjerenom programu u redovitim razrednim odjelima. Učenici koji se školuju dijelom u redovitom razrednom odjelu i dijelom u posebnom razrednom odjelu nisu sudjelovali u istraživanju. Sveukupno je u istraživanju sudjelovalo 62% učenika od svih učenika osmih razreda u gradu Osijeku. Podatci o broju razrednih odjela, broju učenika u razrednim odjelima te broju sudionika u istraživanju nalaze se u Tablici 1.

Tablica 1 Broj razrednih odjela, broj učenika u razrednom odjelu i broj učenika uključenih u istraživanje

Škola	Razredni odjeli osmih razreda i broj učenika u odjelu	Ukupan broj učenika koji su zamoljeni za sudjelovanje u istraživanju	Broj sudionika u istraživanju	Odaziv sudionika u istraživanju	
OŠ Vladimira Becića	A (15), B (14)	29	20	69%	
OŠ „Retfala“	A (21), B (20), C (20)	61	43	70%	
OŠ Ivana Filipovića	A (17), B (15), C (16)	48	28	58%	
OŠ „Dobriša Cesarić“	A (19), B (22)	41	27	66%	
OŠ Augusta Šenoae	A (19), B (18)	37	18	49%	
OŠ Sv. Ane	A (20), B (17)	37	11	30%	
OŠ „Mladost“	A (22), B (22), C (23)	67	58	87%	
OŠ Vijenac	A (15), B (12)	27	22	81%	
OŠ Jagode Truhelke	A (20), B (18), C (20)	58	30	52%	
OŠ „Tin Ujević“	A (20), B (18), C (19)	57	27	47%	
OŠ Ljudevita Gaja	A (18), B (16)	34	26	76%	
OŠ Franje Krežme	A (15), B (16)	31	13	42%	
OŠ „Grigor Vitez“	A (15), B (15)	30	27	90%	
OŠ Antuna Mihanovića	A (20), B (23)	43	10	23%	
OŠ Frana Krste Frankopana	A (21), B (22), C (20)	63	50	79%	
Ukupno	15	36	663	410	62%

3.3.3. *Odobrenje za istraživanje i pristup školama*

Za provođenje istraživanja dobivena je dozvola Etičkog povjerenstva Filozofskog fakulteta u Osijeku te dozvola ravnatelja osječkih osnovnih škola u kojima se provodilo istraživanje. Dozvola Etičkog povjerenstva nalazi se u Prilogu 1.

3.3.4. *Roditeljski pristanak*

Nakon što su ravnatelji odobrili sudjelovanje škole u istraživanju, pismo s informacijama o istraživanju i obrazac za pristanak roditelja da njihovo dijete smije sudjelovati u istraživanju bilo je poslano roditeljima/skrbnicima učenika osmih razreda. U pismu roditeljima bila je objašnjena svrha i cilj istraživanja. U istraživanju su sudjelovali učenici čiji su roditelji

dostavili potpisane suglasnosti da njihovo dijete smije sudjelovati u istraživanju. Također, prije provođenja samog istraživanja učenici, koji su imali potpisanu suglasnost roditelja, izjasnili su se žele li sudjelovati u istraživanju. Učenicima je bila dana uputa da je sudjelovanje u istraživanju dobrovoljno i da u bilo kojem trenutku mogu odustati od ispunjavanja upitnika, odnosno sudjelovanja u istraživanju. Pri provedbi istraživanja slijedile su se smjernice Etičkog kodeksa istraživanja s djecom (Ajduković i Keresteš, 2020). Sudionicima koji su dali informirani pristanak za sudjelovanje u istraživanju objašnjen je cilj istraživanja. Pismo zamolbe za roditeljski pristanak nalazi se u Prilogu 2.

3.4. Instrument

3.4.1. Upitnik sociodemografskih podataka

Upitnik sociodemografskih podataka korišten je za prikupljanje informacija o demografskim varijablama: spolu, dobi, razredu u školi, mjestu stanovanja, strukturi i socioekonomskom statusu obitelji, općem uspjehu na kraju prethodno završenog razreda te neopravdanim izostancima s nastave. Upitnik sociodemografskih podataka se nalazi u Prilogu 3.

3.4.2. Samoiskaz rizičnog i delinkventnog ponašanja (SRDP)

Za potrebe istraživanja ove disertacije, rizično i delinkventno ponašanje mjerilo se Upitnikom samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih (SRDP) koji su razvile autorice Ručević i sur. (2009). Upitnikom se mjeri učestalost počinjenih raznih oblika rizičnog i delinkventnog ponašanja (nikad, 1-2 puta, 3-5 puta, više od 5 puta). Upitnik je strukturiran s 43 čestice koje se odnose na sedam faktora: (1) Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja; (2) Nepoželjna normativna ponašanja; (3) Rizična spolna ponašanja; (4) Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari; (5) Nasilničko ponašanje u bliskim odnosima; (6) Teške krađe, provale i razbojništvo i (7) Suicidalna i autoagresivna ponašanja. Tri faktora (2, 3, 7) se odnose na rizična ponašanja, a preostali na delinkventna. Odgovorima je pridodan „indeks“ težine na skali procjene težine od 1 do 9. Na primjer, „indeks“ težine 1 ima čestica *Pobjegao iz škole*, a „indeks“ težine 9 ima čestica *Udarilo ili ozbiljnije ozlijedio nastavnika ili profesora*. Detaljan opis načina indeksiranja čestica opisan je u Ručević i sur. (2009). Mjera rizičnog/delinkventnog ponašanja na pojedinoj supskali dobivena je kao zbroj čestica kojima je pripisan „indeks“ težine na toj supskali. Pouzdanost unutarnje konzistencije (Cronbach alpha) u istraživanju Ručević (2011) kretala se od .53 za supskalu Suicidalna i autoagresivna ponašanja do .81 za

Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja. Na našem uzorku, 6 od 7 supskala imale su zadovoljavajuće pouzdanosti koje su se kretale od .78 za supskalu Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja do .60 za Suicidalna i autoagresivna ponašanja. Supskala Nasilničko ponašanje u bliskim odnosima jedina je imala pouzdanost ispod razine prihvatljivosti, odnosno .39 (prema Hulin i sur., 2001). S obzirom na razinu pouzdanosti koja je ispod dopuštene, supskala Nasilničko ponašanje u bliskim odnosima nije razmatrana u daljnjim analizama. Upitnik SRDP se nalazi u Prilogu 4.

3.4.3. Rosenbergova skala samopoštovanja

Samopoštovanje je mjereno Rosenbergovom skalom samopoštovanja (Rosenberg, 1965). Skala mjeri globalno samopoštovanje i sadrži deset čestica, pet pozitivno definiranih i pet negativno definiranih. Skala je Likertovog tipa s četiri stupnja procjene, pri čemu jedan označava *uopće se ne slažem*, a četiri označava *potpuno se slažem*. Primjer čestice je *Općenito govoreći zadovoljan/na sam sobom*. Ukupan rezultat dobio se zbrojem procjena svih čestica, s time da se negativne čestice boduju u obrnutom smjeru. Najmanji mogući rezultat je 10, a najveći 40 te veći rezultat ukazuje na viši stupanj samopoštovanja. Prethodna istraživanja upućuju na visoku unutarnju pouzdanost na velikom broju različitih uzoraka (Pullman i sur., 2000; Robins i sur., 2001). U ovom istraživanju koeficijent unutarnje pouzdanosti Rosenbergove skale samopoštovanja Cronbach alpha iznosi .89. Rosenbergova skala samopoštovanja nalazi se u Prilogu 5.

3.4.4. Skala percepcije obiteljskih odnosa

Odgojni stil roditelja ispitan je Skalom percepcije obiteljskih odnosa (Macuka, 2004), koja mjeri bipolarne dimenzije emocionalnosti i psihološke kontrole te čijim se kombinacijama mogu identificirati četiri različita roditeljska stila (autoritativan, autoritaran, permisivan, indiferentan). Skala sadrži 25 čestica, od kojih se 15 čestica odnosi na procjenu emocionalnosti, tj. emocija koje roditelji izražavaju u odnosu s djetetom, a 10 se čestica odnosi na procjenu kontrole ponašanja od strane roditelja. Sudionici su procijenili na skali od tri stupnja koliko se pojedina čestica odnosi na njihovu majku, odnosno oca, a ukupan se rezultat formira za svaku supskalu posebno, i to jednostavnim zbrajanjem bodova, pri čemu veći rezultat na supskali Emocionalnost ukazuje na veću međusobnu bliskost i prihvaćanje, dok veći rezultat na supskali Kontrola na veće kontroliranje postupaka djeteta i povećano kritiziranje. Prethodna istraživanja

upućuju na unutarnju pouzdanost Cronbach alpha za: A) majka (emocionalnost Cronbach alpha .84, kontrola Cronbach alpha .75), B) otac (emocionalnost Cronbach alpha .85, kontrola Cronbach alpha .78). U ovom je istraživanju unutarnja pouzdanost Cronbach alpha za pojedine supskale sljedeća: emocionalnost majke Cronbach alpha .88, emocionalnost oca Cronbach alpha .92, kontrola majka Cronbach alpha .83, kontrola oca Cronbach alpha .85 (Macuka, 2004). Skala percepcije obiteljskih odnosa nalazi se u Prilogu 6.

3.4.5. Skala podložnosti vršnjačkom pritisku

Unutar vršnjačkog područja ispitana je podložnost vršnjačkom pritisku prilagođenom verzijom Skale podložnosti vršnjačkom pritisku autora Marije Lebedina Manzoni i sur. (2008). Uz pristanak autora skale, skala je za potrebe ovog istraživanja prilagođena na način da se česticama, umjesto hipotetske situacije, ispitivalo iskustvo sudionika (npr. umjesto čestice *Probao/la bih neku drogu ako to rade i drugi u mom društvu*, čestica je glasila *Probao/la sam droge zato jer su i drugi u mom društvu to napravili*). Skala podložnosti vršnjačkom pritisku ima 22 čestice, kojima su sudionici procjenjivali na skali od 1 do 5 koliko je pojedina čestica za njih točna, odnosno vrijednosti su se kretale od *uopće nije točno* do *potpuno točno*. Sve čestice oblikovane su u istom smjeru, a pri tomu viši rezultat označava veću podložnost vršnjačkom pritisku. Pouzdanost skale izražena Cronbach alfa koeficijentom u istraživanju autora skale iznosila je .87 (Lebedina Manzoni i sur., 2008). U ovom istraživanju pouzdanost skale također izražena Cronbach alfa iznosi .84. Skala vršnjačkog pritiska nalazi se u Prilogu 7.

3.4.6. Skala kulture škole

Konstrukt kultura škole ispitan je prilagođenom skalom autorica Higgins-D'Alessandro i sur. (1998). Skala kulture škole sadrži 25 čestica koje se odnose na četiri faktora: (1) normativna očekivanja; (2) odnos učenik-učitelj/škola; (3) vršnjački odnosi; (4) obrazovne mogućnosti. Sudionici procjenjuju na Likertovoj skali od 5 stupnjeva (od 1 - *uopće nije točno* do 5 - *u potpunosti točno*) koliko se pojedine tvrdnje odnose na njihovu školu. Unutarnja pouzdanost skale izražena Cronbach alpha za navedene supskale iznosi od .77 do .82, a za ukupni rezultat .85. U ovom istraživanju koeficijenti unutarnje pouzdanosti kretali su se od .78 za supskalu normativna očekivanja do .90 za supskalu obrazovne prilike. Pouzdanost cijele skale, odnosno za ukupni rezultat ona iznosi Cronbach alpha .92. Skala kulture škole nalazi se u Prilogu 8.

3.5. Postupak provedbe istraživanja

Za provođenje istraživanja dobivena je dozvola Etičkog povjerenstva Filozofskog fakulteta u Osijeku. Ravnateljima osnovnih škola na području grada Osijeka poslan je dopis s detaljnim opisom istraživanja i zamolbom za sudjelovanjem njihovih učenika u istraživanju. Nakon što su ravnatelji pristali na sudjelovanje njihovih škola u istraživanju, razrednicima je dostavljena suglasnost za roditelje. Po zaprimanju pisane suglasnosti roditelja o sudjelovanju njihovog djeteta u istraživanju, s razrednicima je dogovoreno da će se istraživanje provesti u okviru redovite nastave na Satu razrednika. Istraživanje je provedeno grupno i trajalo je jedan školski sat. Istraživanje je u svim razrednim odjelima proveo istraživač ovog istraživanja. Na početku je sudionicima istraživanja objašnjena svrha istraživanja te da je ono dobrovoljno i anonimno te da mogu odustati u bilo kojem trenutku. Također, sudionicima je rečeno kako će se dobiveni podatci koristiti isključivo u istraživačke svrhe i obrađivati na grupnoj razini. Kako bi se osigurala privatnost prilikom popunjavanja, sudionici su sjedili sami u klupi, a ukoliko to nije bilo moguće, između njih je postavljena fizička zapreka. Prije popunjavanja svakog upitnika, sudionicima je pročitana uputa. Redoslijed popunjavanja upitnika razlikovao se u svakom razrednom odjelu, odnosno bio je rotiran po principu latinskog kvadrata kako bi se neutralizirao učinak redoslijeda primjene instrumenta. Po završetku ispunjavanja upitnika, zahvalilo se sudionicima na sudjelovanju u istraživanju te im je bilo rečeno da, ukoliko ih je popunjavanje upitnika na bilo koji način uznemirilo, potraže savjetodavnu pomoć od stručne službe škole.

IV. REZULTATI

4.1. Deskriptivna analiza instrumenata

U deskriptivnoj analizi korištenih instrumenata u istraživanju, prikazani su podaci o broju sudionika istraživanja koji su odgovorili na pojedine čestice svake skale, aritmetičke sredine (M), standardne devijacije (SD), empirijski minimalni (Min_E) i maksimalni (Max_E) rasponi odgovora te teorijski minimalni (Min_T) i maksimalni (Max_T) rasponi odgovora.

Za procjenu rizičnog i delinkventnog ponašanja korišten je Upitnik samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja (SRDP). U Tablici 2 prikazane su sve vrijednosti originalnih i ponderiranih odgovora, indeksi težine (IT), odnosno ponderi za svaku pojedinu česticu iz Upitnika SRDP, aritmetičke sredine (M), standardne devijacije (SD) te rasponi za originalne i ponderirane odgovore. Budući da su učenici na Upitniku SRDP iskazali svoje odgovore na skali od 4 stupnja (*nikada, 1-2 puta, 3-5 puta i više od 5 puta*), ti su se odgovori kodirali na način da se odgovoru *nikada* dodijelila vrijednost 0, odgovoru *1-2 puta* vrijednost 1, odgovoru *3-5 puta* vrijednost 2, a odgovoru *5 i više puta* vrijednost 3.

Kao što se može vidjeti u Tablici 2, najviša vrijednost na odgovorima koji nisu ponderirani ostvarena je na čestici *Ostao/la puno dulje vani no što ste se dogovorili s roditeljima* ($M=1.00$, $SD=1.09$), a najmanja na česticama *Nasilno otvorio/la zaključani automobil da bi uzeo/la novac ili vrijedne stvari* ($M=0.01$, $SD=0.11$), *Strahovao da ti je partnerica trudna / Koliko si puta strahovala da si trudna* ($M=0.01$, $SD=0.10$), *Stupio/la u seksualne odnose na jednu noć s usputnom partnericom / partnerom* ($M=0.01$, $SD=0.13$), *Koristio/la neku tešku drogu kao npr. kokain, heroin, LSD, speed i sl.* ($M=0.01$, $SD=0.11$). Analizirajući rezultate aritmetičkih sredina ponderiranih rezultata, može se uočiti kako najveću aritmetičku sredinu ima čestica *Imao/la pokušaj samoranjavanja (rezao/la se, gasio čikove po sebi i sl.)* ($M=3.17$, $SD=7.06$), a najmanju *Udario/la ili ozbiljnije ozlijedio/la nastavnike ili profesore* ($M=0.02$, $SD=0.44$). Empirijski rasponi su, također, informativni u Tablici 2 jer se mogu izdvojiti ona ponašanja u koja se barem jedan od sudionika u istraživanju uključio više od 5 puta od onih ponašanja koja, ukoliko ih sudionici jesu počinili, učinili su ih 1 do 2 puta (*Bio/la u školi pod utjecajem neke droge, Koristio/la neku tešku drogu kao npr. kokain, heroin, LSD, speed i sl., Strahovao da ti je partnerica trudna / Koliko si puta strahovala da si trudna, Bio/la fizički nasilan/na prema svojoj djevojci/mladiću, Udario/la ili ozbiljnije ozlijedio/la nastavnike ili profesore*).

Tablica 2 Deskriptivna analiza instrumenta Samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja SRDP

	N	Originalne vrijednosti				IT ³		Vrijednosti s uključenim indeksom težine							
		Min _E	Max _E	Min _T	Max _T	M	SD	Min	Max	Min _T	Max _T	M	SD		
NNP	Ostao/la puno dulje vani no što ste se dogovorili s roditeljima.	408	0	3	0	3	1.00	1.09	1	0	3	0	3	1.00	1.09
	Švercao/la u vlaku, autobusu ili tramvaju.	410	0	3	0	3	0.88	1.08	1	0	3	0	3	0.88	1.08
	Nisi vratio/la novac roditeljima ili drugim članovima obitelji nakon što si obavio/la kupnju, a da ti oni nisu dozvolili da zadržiš taj novac.	410	0	3	0	3	0.64	0.99	2	0	6	0	6	1.27	1.98
	Opio/la pivom ili vinom.	410	0	3	0	3	0.53	0.90	2	0	6	0	6	1.06	1.81
	Opio/la oštrim alkoholnim pićima kao npr. votka, viski i sl.	408	0	3	0	3	0.40	0.84	3	0	9	0	9	1.19	2.52
	Crtao grafite bez službene dozvole (npr. vlasnika kuće, stanara zgrade, vlasti za npr. školu, tramvajske stanice, vlakove...).	410	0	3	0	3	0.24	0.62	2	0	6	0	6	0.49	1.23
	Pobjegao/la iz škole.	409	0	3	0	3	0.15	0.47	1	0	3	0	3	0.15	0.47
	Vozio/la skuter ili motor, a da nisi imao/la potvrdu o poznavanju prometnih propisa odnosno odgovarajuću vozačku dozvolu.	410	0	3	0	3	0.30	0.72	2	0	6	0	6	0.59	1.44
	Našao/la nešto vrijedno (npr. mobitel) i to zadržao/la bez pokušaja da to vratiš vlasniku.	410	0	3	0	3	0.13	0.39	2	0	6	0	6	0.26	0.78
	Namjerno razbio/la prozor, uličnu svjetiljku, izlog, koševu za smeće, klupu ili slično	410	0	3	0	3	0.15	0.50	5	0	15	0	15	0.77	2.51
DP	Sudjelovao/la u nasilju na utakmicama (npr. palio/la baklje, tukao/la se, kidao/la stolce i sl.).	409	0	3	0	3	0.17	0.59	5	0	15	0	15	0.86	2.95
	Uzeo/la građevinski materijal ili druge stvari s gradilišta ili iz skladišta	408	0	3	0	3	0.12	0.41	5	0	15	0	15	0.60	2.06
	Sudjelovao/la u krađi ili nekoj drugoj kaznenoj aktivnosti koju su predvodili neki tvoji prijatelji.	408	0	3	0	3	0.11	0.42	6	0	18	0	18	0.66	2.52
	Sudjelovao/la u napadu na osobu zbog njene vjere, rase ili spolne orijentacije (npr. Romi, homoseksualci, transvestiti).	407	0	3	0	3	0.11	0.48	9	0	27	0	27	0.95	4.29
	Ispustio/la gume na automobilu, ili ga na neki drugi način oštetio kao npr. izgrebao/la lak, razbio/la prozor i sl..	410	0	3	0	3	0.08	0.38	3	0	9	0	9	0.24	1.15
	Primio/la ili kupio/la nešto za što si znao/la da je ukradeno (npr. mobitel, sat i sl.).	408	0	3	0	3	0.06	0.30	4	0	12	0	12	0.25	1.20
	Skidao/la dijelove s tuđeg automobila, motora ili bicikla (kao npr. brisače, svjetla i sl.) i prisvojio/la ih.	410	0	3	0	3	0.07	0.38	5	0	15	0	15	0.34	1.88
	Preprodavao/la presnimljeni audiovizualni materijal (albume, filmove i slično).	408	0	3	0	3	0.06	0.35	3	0	9	0	9	0.19	1.06
	„Snifao/la“ ili "gongao/la" se (udisao/la ljepilo).	407	0	3	0	3	0.16	0.50	5	0	15	0	15	0.81	2.47
	Pušio/la marihuanu ili hašiš.	408	0	3	0	3	0.08	0.39	4	0	12	0	12	0.31	1.55
KPT	Bio/la u školi pod utjecajem neke droge.	409	0	1	0	3	0.02	0.13	6	0	6	0	18	0.10	0.78
	Koristio/la ecstasy ("bombone"), "ice" i slične droge.	409	0	2	0	3	0.02	0.17	6	0	12	0	18	0.12	1.02
	Koristio/la neku tešku drogu kao npr. kokain, heroin, LSD, speed i sl.	409	0	1	0	3	0.01	0.11	8	0	8	0	24	0.10	0.88
	Preprodavao/la drogu.	409	0	3	0	3	0.02	0.20	9	0	27	0	27	0.18	1.77
RSP	Koliko si spolnih partnera imao/la u životu?	398	0	3	0	3	0.11	0.41	3	0	9	0	9	0.32	1.22
	Stupio/la u seksualne odnose bez zaštite (bez prezervativa/tablete)?	397	0	3	0	3	0.03	0.30	3	0	9	0	9	0.08	0.81
	Stupio/la u seksualne odnose na jednu noć s usputnom partnericom/ partnerom?	397	0	2	0	3	0.01	0.13	3	0	6	0	9	0.04	0.40
	Strahovao da ti je partnerica trudna?/ Koliko si puta strahovala da si trudna?	397	0	1	0	3	0.01	0.10	3	0	3	0	9	0.03	0.30
	Prijetio/la batinama nekoj osobi da bi došao/la do novca ili vrijednijih stvari.	410	0	3	0	3	0.06	0.31	9	0	27	0	27	0.57	2.83
TKPR	Uzeo/la u samoposluzi ili nekoj drugoj trgovini stvar ili stvari vrijedne više od 100 KN, a da nisi platio/la.	410	0	3	0	3	0.03	0.24	5	0	15	0	15	0.17	1.20
	Nasilno ušao u školu, trgovinu, tuđi stan da bi uzeo/la novac ili vrijedne stvari.	409	0	3	0	3	0.03	0.28	7	0	21	0	21	0.22	1.98
	Prijetio/la oružjem (hladnim - nož, baseball palica ili vatrenim - pištolj, bomba) nekoj osobi da bi došao/la do novca ili vrijednijih stvari.	410	0	3	0	3	0.02	0.20	9	0	27	0	27	0.18	1.77
	Iskoristio priliku (npr. otvoren prozor) i ušao/la u školu, trgovinu, tuđi stan da bi uzeo/la novac ili vrijedne stvari.	410	0	3	0	3	0.02	0.22	6	0	18	0	18	0.12	1.32
	Nasilno otvorio/la zaključani automobil da bi uzeo/la novac ili vrijedne stvari.	410	0	2	0	3	0.01	0.11	7	0	14	0	21	0.05	0.77
SAP	Imao/la pokušaj samoranjanja (rezaio/la se, gasio čikove po sebi i sl.).	409	0	3	0	3	0.40	0.88	8	0	24	0	24	3.17	7.06
	Imao/la pokušaj suicida.	407	0	3	0	3	0.13	0.46	9	0	27	0	27	1.15	4.13
	„Tabletirao/la“ se (namjerno uzeo/la prekomjernu dozu lijekova).	408	0	2	0	3	0.05	0.25	7	0	14	0	21	0.34	1.74

Napomena: NNP – Nepoželjna normativna ponašanja; DP - Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja; KPT - Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari; RSP – Rizična spolna ponašanja; TKPR - Teške krađe, provale i razbojništva; SAP – Suicidalna i autoagresivna ponašanja

³ IT označava indeks težine (ponder).

Rosenbergovom skalom samopoštovanja ispituje se samopoštovanje s 10 čestica na skali od 1 do 4, pri čemu 1 označava *uopće se ne slažem*, a 4 *potpuno se slažem*. Kao što se može vidjeti u Tablici 3, sudionici istraživanja najveće slaganje iskazali su na čestici *Sposoban/na sam raditi i izvršavati zadatke podjednako uspješno kao i većina drugih ljudi* ($M=3.42$, $SD=0.72$), a najmanje na čestici *Želio/željela bih imati više poštovanja prema samom/oj sebi* ($M=2.10$, $SD=1.01$). Može se zaključiti kako sudionici istraživanja postižu vrijednosti na aritmetičkim sredinama veće od teorijske aritmetičke sredine ($M=2.5$), odnosno prosječno se pozitivnije procjenjuju.

Tablica 3 Deskriptivna analiza instrumenta Rosenbergova skala samopoštovanja

	N	Min_E	Max_E	Min_T	Max_T	M	SD
Općenito govoreći, zadovoljan/na sam sobom.	409	1	4	1	4	2.93	0.87
Želio/željela bih imati više poštovanja prema samom/oj sebi.*	408	1	4	1	4	2.10	1.01
Osjećam da nema puno toga čime bih se mogao/la ponositi.*	409	1	4	1	4	2.87	0.99
Ponekad se osjećam potpuno beskorisnim/nom.*	408	1	4	1	4	2.60	1.12
Sposoban/na sam raditi i izvršavati zadatke podjednako uspješno kao i većina drugih ljudi.	408	1	4	1	4	3.42	0.72
S vremena na vrijeme se osjećam kao da ništa ne vrijedim.*	408	1	4	1	4	2.88	1.09
Osjećam da sam isto toliko sposoban/na koliko i drugi ljudi.	409	1	4	1	4	3.13	0.89
Osjećam da posjedujem niz vrijednih osobina.	406	1	4	1	4	3.15	0.87
Sve više dolazim do saznanja da jako malo vrijedim.*	409	1	4	1	4	3.26	0.95
Mislim da vrijedim barem koliko i drugi ljudi.	408	1	4	1	4	3.18	0.87

*Rekodirane čestice – veća vrijednost označava veće neslaganje s tvrdnjom

Skala percepcije obiteljskih odnosa sastoji se od dva dijela kojima se ispituje emocionalna toplina i psihološka kontrola ispitane, posebno za majku i oca. Čestice na skali procjenjivale su se na tri stupnja, pri čemu je vrijednost 1 označavala kako je tvrdnja *netočna*, 2 *djelomično točna*, a 3 *točna*. Prilikom procjene majke, sudionici istraživanja su najveću aritmetičku sredinu postigli na čestici *Pružā mi sigurnost* ($M=2.89$, $SD=0.38$), a najnižu na čestici *Ismijava me pred drugima* ($M=1.12$, $SD=0.39$). U odnosu na procjenjivanje oca, čestice s najvišom aritmetičkom sredinom su *Ne pokazuje mi da me voli* ($M= 2.74$, $SD=0.58$) i *Pružā mi sigurnost* ($M=2.75$, $SD=0.56$), a najniža je na čestici *Ismijava me pred drugima* ($M=1.13$, $SD=0.40$). Vrijednosti aritmetičkih sredina i standardnih devijacija ostalih čestica prikazane su u Tablici 4.

Tablica 4 Deskriptivna analiza instrumenta Skala percepcije obiteljskih odnosa

	Majka							Otac							
	<i>N</i>	Min _E	Max _E	Min _T	Max _T	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>	Min	Max	Min _E	Max _E	<i>M</i>	<i>SD</i>	
Emocionalna toplina	Ne ispriča mi se kada nepravедno postupi prema meni.*	407	1	3	1	3	2.51	0.73	394	1	3	1	3	2.43	0.76
	Ne pokazuje mi da me voli.*	398	1	3	1	3	2.85	0.49	386	1	3	1	3	2.74	0.58
	Pružа mi sigurnost.	405	1	3	1	3	2.89	0.38	392	1	3	1	3	2.74	0.56
	Utješi me kada sam tužan/na.	407	1	3	1	3	2.67	0.60	394	1	3	1	3	2.45	0.75
	Potiče me da pričam o stvarima koje su meni važne.	405	1	3	1	3	2.58	0.66	392	1	3	1	3	2.37	0.76
	Prihvаća moje pogreške.	407	1	3	1	3	2.62	0.64	392	1	3	1	3	2.53	0.69
	Imam osjećaj kao da me ne primjećuje.*	405	1	3	1	3	2.85	0.44	388	1	3	1	3	2.72	0.59
	Nije uz mene kada mi je potrebna/an.*	403	1	3	1	3	2.77	0.53	389	1	3	1	3	2.62	0.67
	Mogu pričati s njom/njim i o intimnim stvarima.	401	1	3	1	3	2.38	0.78	389	1	3	1	3	2.04	0.83
	Često kaže da nema vremena razgovarati sa mnom kada ju/ga trebam.*	407	1	3	1	3	2.79	0.49	393	1	3	1	3	2.71	0.59
	Ohrabruje me da uspijem u drugim aktivnostima izvan škole.	407	1	3	1	3	2.75	0.55	394	1	3	1	3	2.69	0.61
	Ja i moja majka/otac imamo iskren odnos.	407	1	3	1	3	2.69	0.56	394	1	3	1	3	2.56	0.68
	Ne zanima je/ga koje probleme ja imam.*	406	1	3	1	3	2.85	0.43	392	1	3	1	3	2.73	0.58
	Rijetko me poljubi.*	406	1	3	1	3	2.66	0.65	392	1	3	1	3	2.42	0.77
	Rijetko mi se smiješi.*	403	1	3	1	3	2.82	0.50	389	1	3	1	3	2.74	0.57
Psihološka kontrola	Često više na mene.	406	1	3	1	3	1.46	0.66	392	1	3	1	3	1.43	0.63
	Često mi „drži predavanja“ kako se trebam ponašati.*	407	1	3	1	3	2.14	0.76	393	1	3	1	3	2.04	0.81
	Omalovažava me kada učinim nešto pogrešno.	404	1	3	1	3	1.23	0.53	392	1	3	1	3	1.31	0.58
	Pretjerano me kritizira.	407	1	3	1	3	1.31	0.60	394	1	3	1	3	1.35	0.64
	Stalno me ispituje.	407	1	3	1	3	1.78	0.76	394	1	3	1	3	1.51	0.68
	Ismijava me pred drugima.	408	1	3	1	3	1.12	0.39	394	1	3	1	3	1.13	0.40
	Prijeti da će mi nešto učiniti.	406	1	3	1	3	1.17	0.49	393	1	3	1	3	1.19	0.51
	Kada pogriješim kažnjava me šutnjom.	402	1	3	1	3	1.24	0.53	390	1	3	1	3	1.23	0.54
Često me ucjenjuje ako se ne držim njenih/njegovih pravila ponašanja.	406	1	3	1	3	1.36	0.67	391	1	3	1	3	1.36	0.66	
Uspoređuje me s drugom djecom.	407	1	3	1	3	1.74	0.78	393	1	3	1	3	1.56	0.74	

* Rekodirane čestice – veća vrijednost označava veće neslaganje s tvrdnjom.

Skalom podložnosti vršnjačkom pritisku ispitivala se podložnost vršnjačkom pritisku s 22 čestice na skali od 5 stupnjeva, pri čemu 1 označava *uopće nije točno*, a 5 označava *u potpunosti točno*. Sve čestice oblikovane su u istom smjeru, a pri tomu veći rezultat označava veću podložnost vršnjačkom pritisku. Sudionici u istraživanju najveću aritmetičku sredinu postižu na čestici *Izbjegavao/la sam neke vršnjake koje su izbjegavali i ostali članovi mog društva* ($M=2.06$, $SD=1.32$), a najnižu na čestici *Upustio/la sam se u seksualni odnos na nagovor prijatelja* ($M=1.06$, $SD=0.42$). Vrijednosti aritmetičkih sredina i standardnih devijacija ostalih čestica prikazane su u Tablici 5.

Tablica 5 Deskriptivna analiza instrumenta Skala podložnosti vršnjačkom pritisku

	<i>N</i>	Min _E	Max _E	Min _T	Max _T	<i>M</i>	<i>SD</i>
Probao/la sam drogu zato jer su to i drugi u mom društvu to napravili.	407	1	5	1	5	1.11	0.52
Nisam se družio/la s nepopularnim vršnjacima kako bi me članovi mog društva bolje prihvatili.	404	1	5	1	5	1.60	1.00
Govorio/la sam negativnije o svojim roditeljima nego što to stvarno mislim kad su to i drugi činili.	408	1	5	1	5	1.53	0.93
Iako to nisam želio/željela, u školi sam sudjelovao/la u „psinama“ kad su to prijatelji od mene tražili.	408	1	5	1	5	1.79	1.12
Iako to nisam želio/željela, pio/la sam alkohol kako bih se bolje uklopio/la među vršnjake.	408	1	5	1	5	1.26	0.74
Suprotstavljao/la sam se roditeljima kako bih bio/bila popularniji/ja među vršnjacima.	408	1	5	1	5	1.16	0.55
Samoozljeđivao/la sam se kad su to i drugi u mom društvu radili.	408	1	5	1	5	1.16	0.62
Iako to nisam želio/željela, pušio/la sam cigarete da se tako bolje uklopim u svoje društvo.	407	1	5	1	5	1.22	0.76
Promijenio/la sam svoju frizuru da me vršnjaci bolje prihvate.	408	1	5	1	5	1.33	0.85
Družio/la sam se s vršnjacima koji mi se nisu sviđali jer je to utjecalo na moju popularnost u grupi.	406	1	5	1	5	1.29	0.74
Na nagovor vršnjaka radio/la sam stvari s kojima se moji roditelji nisu slagali.	407	1	5	1	5	1.62	1.09
Kako bi me bolje prihvatili, s društvom sam ukrao/la nešto u dućanu.	407	1	5	1	5	1.10	0.50
Oblačio/la sam se onako kako je moje društvo očekivalo.	408	1	5	1	5	1.41	0.88
Izbjegavao/la sam biti aktivan/na na nastavi kako drugi učenici ne bi mislili da se ulizujem profesoru.	409	1	5	1	5	1.52	1.00
Prekršio/la sam dogovor s roditeljima zbog očekivanja svojeg društva.	407	1	5	1	5	1.64	1.14
Krenuo/la sam na dijetu zato što su to i moji prijatelji radili.	408	1	5	1	5	1.35	0.92
Iako to nisam želio/željela, svoj sam fizički izgled usklađivao/la s izgledom drugih u svom društvu jer su to oni od mene tražili.	408	1	5	1	5	1.48	1.01
Nisam pokazivao/la dodatni interes za nastavni sadržaj kako pred vršnjacima ne bih ispao/la štreber/štreberica.	408	1	5	1	5	1.37	0.86
Ismijavao/la sam i govorio/la loše o drugim vršnjacima kad sam time bio/bila bolje prihvaćen/na.	408	1	5	1	5	1.59	1.00
Kad je većina razreda neopravdano izostala s nastave, i ja sam to učinio/la.	408	1	5	1	5	1.39	0.99
Upustio/la sam se u seksualni odnos na nagovor prijatelja.	407	1	5	1	5	1.06	0.42
Izbjegavao/la sam neke vršnjake koje su izbjegavali i ostali članovi mog društva.	407	1	5	1	5	2.06	1.32

Skalom kulture škole sudionici u istraživanju procjenjivali su na skali od 1 do 5 koliko se pojedine tvrdnje odnose na njihovu školu, pri čemu je 1 označavalo kako tvrdnja *uopće nije točna*, a 5 je označavalo *u potpunosti je točna*. Skala sadrži 25 čestica koje se odnose na četiri ispitana faktora kulture škole: normativna očekivanja, odnos učenik-učitelj/škola, vršnjački odnosi, obrazovne prilike. Sve čestice oblikovane su u istom smjeru, a pri tomu veći rezultat označava pozitivniju kulturu škole. Sudionici u istraživanju najveću aritmetičku sredinu postižu na čestici *Učenicima se pruža nada i prilika za bolju budućnost* ($M=3.98$, $SD=1.15$), a najnižu na čestici *Vrlo je malo varanja na testovima* ($M=2.20$, $SD=1.15$). Podatci za ostale čestice prikazani su u Tablici 6.

Tablica 6 Deskriptivna analiza instrumenta Skala kulture škole

		<i>N</i>	<i>Min_E</i>	<i>Max_E</i>	<i>Min_T</i>	<i>Max_T</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Normativna očekivanja	Vrlo je malo fizičkog nasilja među učenicima.	409	1	5	1	5	3.42	1.20
	Vrlo je malo bježanja s nastave.	409	1	5	1	5	3.65	1.24
	Vrlo je malo varanja na testovima.	406	1	5	1	5	2.20	1.15
	Vrlo malo štete učinjeno je školskom vlasništvu.	403	1	5	1	5	3.00	1.30
	Vrlo je malo krađe.	408	1	5	1	5	3.90	1.24
	Vrlo je mala konzumacija droge i alkohola.	408	1	5	1	5	3.82	1.39
	Vrlo je malo verbalnog zlostavljanja.	407	1	5	1	5	3.02	1.37
Odnos učenik-učitelj/škola	Učitelji tretiraju učenike pošteno i pravedno.	408	1	5	1	5	3.44	1.26
	Učenici i učitelji međusobno si vjeruju.	408	1	5	1	5	3.22	1.23
	Učitelji se zanimaju za učenike i spremni su pomoći.	409	1	5	1	5	3.76	1.10
	Učenici i učitelji otvoreno razgovaraju o problemima.	408	1	5	1	5	3.17	1.30
	Učitelji omogućuju učenicima sudjelovanje u donošenju odluka.	407	1	5	1	5	3.49	1.20
	Neka su pravila ustanovljena u jednakoj mjeri od strane učenika i učitelja.	406	1	5	1	5	3.25	1.15
	Učenici si međusobno vjeruju.	408	1	5	1	5	3.50	1.10
Vršnjački odnosi	Učenici si međusobno pomažu iako nisu prijatelji.	406	1	5	1	5	3.50	1.09
	Učenici koji pripadaju različitim skupinama odnose se prijateljski.	408	1	5	1	5	3.71	1.05
	Učenici se međusobno odnose s poštovanjem i ljubaznošću.	409	1	5	1	5	3.22	1.10
	Učenici imaju dobro obrazovanje i priliku puno naučiti.	407	1	5	1	5	3.97	1.02
	Učenici se uče odgovornosti i brižnosti prema drugim ljudima.	408	1	5	1	5	3.81	1.09
	Učenici uče kako izražavati mišljenje i zauzimati stavove.	409	1	5	1	5	3.83	1.15
	Učenici imaju priliku promišljati o pravim problemima.	408	1	5	1	5	3.62	1.22
Obrazovne prilike	Učenici uče prihvaćati tuđe ideje i stavove.	407	1	5	1	5	3.76	1.14
	Učenici uče gledati stvari s tuđe perspektive.	407	1	5	1	5	3.58	1.19
	Učenici se uče promišljanju prije donošenja izjava/odluka.	408	1	5	1	5	3.66	1.14
	Učenicima se pruža nada i prilika za bolju budućnost.	408	1	5	1	5	3.98	1.15

Školski uspjeh procjenjivao se s obzirom na uspjeh s kojim su sudionici u istraživanju završili prethodni razred. U Tablici 7 prikazana je raspodjela sudionika u istraživanju prema školskom uspjehu. Više od polovine sudionika u istraživanju (51.5%) prošlu je školsku godinu završilo s izvrsnim uspjehom, a najniži ostvareni školski uspjeh bio je dobar (3), s kojim je 42 sudionika (10.3%) završilo prethodni razred.

Tablica 7 Prikaz broja učenika s obzirom na ocjenu s kojom su završili prethodnu školsku godinu ($N=406$)

	<i>N</i>	%
Izvrstan	209	51.5
Vrlo dobar	155	38.2
Dobar	42	10.3
Dovoljan	0	0

Struktura obitelji operacionalizirana je pitanjem s kime sudionici žive, a ispitana je pitanjem višestrukog odgovora te su ponuđeni odgovori bili: 1) s oba roditelja; 2) s majkom; 3) s ocem i 4) s nekim drugim. U Tablici 8 prikazani su podatci o strukturama obitelji učenika. Najveći broj učenika (315, 76.8%) živi s oba roditelja, a najmanje učenika (5, 1.2%) živi samo s ocem.

Tablica 8 Prikaz broja učenika s obzirom na strukturu obitelji u kojoj žive ($N=410$)

	<i>N</i>	%
Učenici koji žive s oba roditelja	315	76.8
Učenici koji žive s ocem	5	1.2
Učenici koji žive s majkom	80	19.5
Učenici koji žive s nekim drugim	10	2.4

Budući da je 1.2% učenika, odnosno njih 5, iskazalo kako žive s ocem, njihovi su odgovori pridruženi odgovorima učenika koji su iskazali kako žive samo s majkom te je time stvorena kategorija jednoroditeljskih obitelji. Na takav se način napravila podjela sudionika u istraživanju na sudionike koji žive u cjelovitim obiteljima i na sudionike koji žive u jednoroditeljskim obiteljima (Tablica 9). Deset je sudionika u istraživanju na ovo pitanje ponudilo odgovor *s nekim drugim* i oni se nisu mogli grupirati u zasebnu skupinu jer su previše

heterogeni te su odgovori tih sudionika na ovoj varijabli isključeni iz daljnjih analiza, odnosno ti su se odgovori tretirali kao *system missing* čestica.

Tablica 9 Prikaz broja učenika s obzirom na strukturu obitelji u kojoj žive uključen u analize ($N=400$)

	<i>N</i>	%
Učenici koji žive s oba roditelja	315	78.8
Učenici koji žive s jednim od roditelja	85	21.2

Socioekonomski status obitelji ispitan je kroz zaposlenje roditelja sudionika u istraživanju. Razlog za takvu operacionalizaciju socioekonomskog statusa je u dobi sudionika u istraživanju jer se može pretpostaviti kako mlađi adolescenti nisu u dovoljnoj mjeri upoznati s iznosom mjesečnih prihoda obitelji, stručnim spremama i vrstama zaposlenja svojih roditelja. Premda je moguće da visina mjesečnih prihoda obitelji nije nužno vezana uz zaposlenje roditelja, može se pretpostaviti kako zaposlenje oba roditelja u prosjeku ipak doprinosi većim приходima, a samim time i višem socioekonomskom statusu obitelji u odnosu na obitelji u kojima je zaposlen samo jedan ili niti jedan roditelj. Većina sudionika istraživanja, njih 79.5%, žive s oba zaposlena roditelja, dok tek 10 sudionika istraživanja (2.4%) žive u obiteljima u kojima roditelji nisu zaposleni (Tablica 10).

Tablica 10 Prikaz broja učenika s obzirom na strukturu zaposlenja roditelja ($N=410$)

	<i>N</i>	%
Učenici koji žive s oba roditelja zaposlena	326	79.5
Učenici koji žive su obiteljima u kojima je zaposlen samo otac	30	7.3
Učenici koji žive su obiteljima u kojima je zaposlena samo majka	44	10.7
Učenici koji žive u obiteljima u kojima roditelji nisu zaposleni	10	2.4

Budući da se zaposlenost roditelja nije analizirala po spolu, odgovori sudionika istraživanja o zaposlenju samo oca ili samo majke su objedinjeni u jednom odgovoru – zaposlen jedan od roditelja (Tablica 11). Prilikom obrade podataka u SPSS-u, odgovori su kodirani na način da

je vrijednost 1 dodijeljena odgovoru *roditelji su mi nezaposleni*, vrijednost 2 odgovorima *zaposlen mi je samo otac/zaposlena mi je samo majka*, a vrijednost 3 odgovoru *zaposlena su mi oba roditelja*. Na takav je način postignuto da najniža vrijednost (1) označava niži socioekonomski status obitelj, a najviša vrijednost (3) označava viši socioekonomski status obitelji.

Tablica 11 Prikaz broja učenika s obzirom na strukturu zaposlenja roditelja uključen u analize (N=410)

	<i>N</i>	<i>%</i>
Učenici koji žive u obiteljima u kojima roditelji nisu zaposleni	10	2.4
Učenici koji žive su obiteljima u kojima je zaposlen samo jedan roditelj	74	18.0
Učenici koji žive s oba roditelja zaposlena	326	79.5

4.2. Rezultati inferencijalne analize

Prije obrade podataka, ispitane su karakteristike podataka prikupljenih istraživanjem provjerom njihovih distribucija. U Tablici 12 prikazani su osnovni podatci za ispitane varijable u istraživanju. Kao što se iz tablice može vidjeti, Kolmogorov-Smirnovljevim testom (*K-S test*) utvrđeno je kako sve varijable odstupaju od normalne raspodjele. Micceri (1989) navodi kako je prava normalna distribucija rijetka u istraživanju psihologijskih konstrukata, a gledajući prirodu pojava koje se istražuju u ovom istraživanju ona je uistinu i teško ostvariva. Na primjer, brojnim je istraživanjima utvrđeno kako su rezultati na skalama i upitnicima, kojima se ispituje samopoštovanje, očekivano pomaknuti prema višim vrijednostima, budući da većina ljudi ima relativno visoko samopoštovanje (Jelić, 2008). Nešto veća odstupanja uočena su na rezultatima Upitnika rizičnog i delinkventnog ponašanja SRDP. Rizična se i delinkventna ponašanja u populaciji javljaju u manjem postotku populacije, stoga je u istraživanjima ovog ponašanja i za očekivati distribuciju rezultata koja je pomaknuta prema nižim vrijednostima. Sukladno tome, u ranijim istraživanjima, u kojima je korišten navedeni Upitnik (npr. Ručević i sur., 2009; Livazović i sur., 2012), također je utvrđeno odstupanje od normalne distribucije na mjerama asimetričnosti. Budući da uzorak u ovom istraživanju čine mlađi adolescenti u dobi od 14 godina, kada je očekivana i poželjna slabija zastupljenost uključenosti u ispitana ponašanja ovim Upitnikom, u ovom su istraživanju te vrijednosti još izraženije od uobičajenog. Aberantni rezultati su od interesa ovog istraživanja, stoga se oni uzimaju u obradu, a što, također, može

doprinijeti narušavanju normalnosti i linearnosti distribucije podataka. Također, uzorak u ovom istraživanju, kojeg čini preko 400 sudionika, može se kategorizirati kao veliki uzorak, a prema Fieldu (2013), na velikim uzorcima (većim od 300 sudionika) često *K-S* test ne pokazuje normalnu distribuciju. Prema teoremu centralnih granica (eng. *central limit theorem*), povećavanjem uzorka smanjuje se važnost normaliteta jer će distribucija rezultata biti normalna bez obzira na izgled koji ima uzorak podataka u istraživanju. Field (2013) navodi kako se prilikom procjena normalnosti i linearnosti distribucije podataka u istraživanju trebaju razmotriti i indeksi asimetričnosti (eng. *skewness*) i spljoštenosti (eng. *kurtosis*). Za ove indikatore postoji nekoliko kriterija, ovisno o veličini uzorka, ali i ovisno o tumačenjima tih indikatora od strane različitih autora. Na primjer, Brown (2006) navodi prilično liberalan kriterij u kojem su prihvatljive granice asimetričnosti od -3 do 3, dok su prihvatljive vrijednosti spljoštenosti između -10 i 10. Hair i sur. (2010) navode granice između -2 i 2 za asimetriju i -7 i 7 za spljoštenost. Tabachnick i sur. (2013), pak, navode kako uzorci veći od 200 često ne utječu na odstupanja asimetrije i spljoštenosti od normalnosti, a Kline (2011) da vrijednosti asimetrije iznad 3 i spljoštenosti iznad 10 ukazuju na problem, dok vrijednosti iznad 20 upućuju na ozbiljniji problem.

Rezultati na Upitniku SRDP imali su veća odstupanja od spomenutih kriterija stoga su, prema uzoru na istraživanja koje su proveli Ručević (2009) te Livazović i sur. (2012), na rezultatima iz Upitnika rizičnog i delinkventnog ponašanja primijenjene odgovarajuće statističke transformacije (Field, 2013; Howell, 2006; Tabachnick i sur., 2007). Provedena je logaritamska transformacija rezultata utvrđenih na supskalama Upitnika SRDP. Nakon provedenih transformacija, indeksi asimetričnosti i spljoštenosti jedino na supskalama Teške krađe, provale i razbojništvo te Rizična i spolna ponašanja i dalje ponešto odstupaju od navedenih granica. Međutim, s obzirom na veliki uzorak u istraživanju i da su analize u SPSS-u (ANOVA, t-test, regresijska analiza) otporne na manja odstupanja od normalnosti distribucije, smatramo opravdanim u daljnjoj obradi koristiti parametrijske postupke. Vrijednosti indeksa asimetričnosti i spljoštenosti na ostalim varijablama ispitanim ovim istraživanjem u dopuštenim su granicama. Također, važno je i napomenuti kako, iako distribucije rezultata u ovom istraživanju nisu normalne, one nisu bimodalne (što je utvrđeno vizualnom inspekcijom rezultata na temelju histograma), što je također jedan od važnih preduvjeta za daljnje korištenje parametrijske statistike. Petz (2002) navodi kako je moguće koristiti parametrijsku statistiku ukoliko su distribucije pravilne, odnosno važno je da nisu bimodalne ili U – oblika. Primjenu parametrijskih statističkih postupaka, unatoč odstupanju od normalnosti distribucije rezultata,

također savjetuju Rasch i sur. (2004), navodeći kako su, ukoliko su varijance u populacijama jednake u više uspoređenih uzoraka, klasični i sekvencijalni t-testovi (kao i F-testovi za učinke u ANOVA modelima) za srednje vrijednosti i za koeficijente regresije u linearnim ili kvazi-linearnim regresijskim modelima otporni na odstupanja od normalne distribucije.

Statističke obrade u ovoj disertaciji (t-test, korelacije, hijerarhijska regresijska analiza), u koje su uključeni podatci utvrđeni Upitnikom SRDP, učinjene su s transformiranim podacima, ali su u tekstu i tablicama prikazane aritmetičke sredine i standardne devijacije netransformiranih rezultata radi lakšeg razumijevanja rezultata analiza provedenih u istraživanju (prema Livazović i sur., 2012; Ručević, 2009; Tabachnick i sur., 2007).

Tablica 12 Deskriptivni podatci za varijable korištene u istraživanju

Naziv mjernog instrumenta	<i>N</i>	Min _E	Max _E	Min _T	Max _T	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>S</i>	<i>K</i>	<i>K-S test</i>
Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja (DP)	403	0 0 [#]	96 1.99 [#]	0	147	5.49 0.40 [#]	12.38 0.54 [#]	1.03 [#]	-0.20 [#]	0.35*** [#]
Nepoželjna normativna ponašanja (NNP)	406	0 0 [#]	33 1.53 [#]	0	36	5.97 0.64 [#]	6.81 0.44 [#]	-0.01 [#]	-1.05 [#]	0.13*** [#]
Rizična spolna ponašanja (RSP)	397	0 0 [#]	21 1.34 [#]	0	36	0.46 0.06 [#]	2.05 0.22 [#]	3.75 [#]	13.65 [#]	0.52*** [#]
Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari (KPT)	406	0 0 [#]	65 1.82 [#]	0	114	1.61 0.14 [#]	5.77 0.36 [#]	2.38 [#]	4.69 [#]	0.51** [#]
Teške krađa, provale i razbojništvo (TKPR)	409	0 0 [#]	97 1.99 [#]	0	129	1.31 0.08 [#]	6.83 0.310 [#]	3.84 [#]	13.97 [#]	0.54** [#]
Suicidalna i autoagresivna ponašanja (SAP)	406	0 0 [#]	65 1.82 [#]	0	72	4.59 0.28 [#]	10.71 0.54 [#]	1.55 [#]	0.70 [#]	0.53** [#]
SRDP ukupan rezultat	386	0 0 [#]	203 2.31 [#]	0	663	203.00 0.97 [#]	20.73 0.61 [#]	-0.08 [#]	-0.96 [#]	0.09** [#]
Rosenbergova skala samopoštovanja	409	1	4	1	4	2.95	.671	-0.48	-0.54	0.09*
Skala percepcije obiteljskih odnosa – emocionalnost majka	410	16	45	15	45	40.67	5.13	-1.88	4.27	0.20*
Skala percepcije obiteljskih odnosa – emocionalnost otac	410	15	45	15	45	38.31	6.85	-1.32	1.08	0.17*
Skala percepcije obiteljskih odnosa – kontrola majka	410	10	30	10	30	14.55	3.96	1.44	2.10	0.17**
Skala percepcije obiteljskih odnosa – kontrola otac	410	10	30	10	30	14.18	4.11	1.38	1.45	0.19*
Skala podložnosti vršnjačkom pritisku	409	1	3.20	1	5	1.41	0.43	1.58	2.73	0.17*
Skala kulture škole - normativna očekivanja	409	1	5	1	5	3.29	0.84	-0.25	-0.41	0.08*
Skala kulture škole - odnos učenik-učitelj/škola	409	1	5	1	5	3.39	0.95	-0.39	-0.40	0.06*
Skala kulture škole - vršnjački odnosi	409	1	5	1	5	3.48	0.86	-0.47	-0.13	0.11*
Skala kulture škole - obrazovne prilike	409	1	5	1	5	3.78	0.87	-0.55	-0.29	0.09*

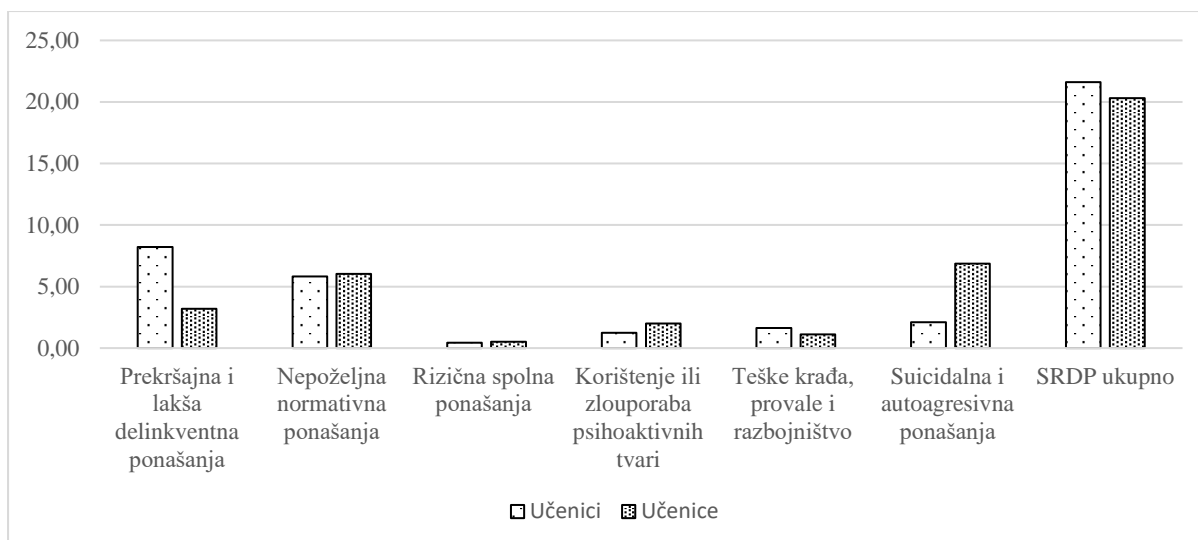
Kako bi se ispitale spolne razlike u samoiskazima rizičnih ponašanja u odnosu na internalizirane i eksternalizirane oblike rizičnih ponašanja, primijenjen je t-test za nezavisne uzorke. Razlike su ispitivane na supskalama Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, Nepoželjna normativna ponašanja, Teške krađe, provale i razbojništva, Korištenje ili zlorporaba psihoaktivnih tvari, Suicidalna i autoagresivna ponašanja te Rizična spolna ponašanja, kao i na ukupnom rezultatu Upitnika SRDP. Provedenim t-testom utvrđene su značajne razlike na dvije supskale ($p < .001$). Na supskali Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja učenici ($M=8.22$, $SD=16.25$) su iskazali značajno veću učestalost u ispitanim ponašanjima, u odnosu na učenice ($M=3.18$, $SD=7.27$). S druge strane, na supskali Suicidalna i autoagresivna ponašanja učenice ($M=6.86$, $SD=12.36$) su iskazale značajno veću učestalost u tim ponašanjima, u odnosu na učenike ($M=2.09$, $SD=7.94$).

Na ostalim supskalama razlike između učenika i učenica nisu utvrđene (Slika 3.). Levenovim testom o jednakosti varijanci utvrđeno je kako varijance među grupama nisu jednake na supskalama Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, Korištenje ili zlorporaba psihoaktivnih tvari te na supskali Suicidalna i autoagresivna ponašanja. Stoga su u Tablici 12 za te supskale prikazani rezultati t-testa koji je proveden postupkom koji pretpostavlja postojanje nejednakosti varijanci, što je i vidljivo u izračunima stupnjeva slobode, također navedenim u Tablici 13.

Tablica 13 Razlike u samoiskazu rizičnog i delinkventnog ponašanja između učenika i učenica na Upitniku SRDP

Supskale	Spol	Učenici			<i>t</i>	<i>ss</i>
		<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>		
Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja	M	180	8.22	16.25	3.84*	239.11
	Ž	212	3.18	7.27		
Nepoželjna normativna ponašanja	M	179	5.83	6.97	-0.29	393
	Ž	216	6.03	6.69		
Rizična spolna ponašanja	M	176	0.43	1.49	-0.40	385
	Ž	211	0.51	2.46		
Korištenje ili zlorporaba psihoaktivnih tvari	M	180	1.25	4.25	-1.30	363.10
	Ž	215	1.99	6.90		
Teške krađe, provale i razbojništva	M	181	1.64	8.36	0.76	396
	Ž	217	1.11	5.46		
Suicidalna i autoagresivna ponašanja	M	181	2.09	7.94	-4.63*	367.82
	Ž	214	6.86	12.36		
SRDP ukupan rezultat	M	173	21.61	32.19	0.41	374
	Ž	203	20.32	28.14		

Legenda: * $p < .001$

Slika 3. Prikaz rezultata uključenosti u rizična i delinkventna ponašanja učenika i učenica

Rizična i delinkventna ponašanja koja su se ispitala Upitnikom SRDP učestalije se pojavljuju među starijim adolescentima. Iako su dosadašnja istraživanja (npr. Ručević i sur., 2009) koristila navedeni Upitnik i na uzorku mlađih adolescenata, učestalija upuštanja u teže oblike takvih ponašanja ipak nisu očekivana na uzorku mlađih adolescenata u općoj populaciji. Unatoč tomu što se mlađi adolescenti rjeđe upuštaju u takva ponašanja, važno je ispitati opseg njihove uključenosti upravo zbog osjetljivog razdoblja rane adolescencije, u kojemu su mlađi adolescenti posebno ranjiva skupina za daljnji razvoj rizičnih i delinkventnih ponašanja. U Tablici 14 prikazani su pojedinačni odgovori svih sudionika na svim česticama prema učestalosti uključivanja u rizična i delinkventna ponašanja. Dobiveni rezultati pružaju važne uvide u prevalenciju i učestalost ispitanih rizičnih i delinkventnih ponašanja te ukazuju kako se i mlađi adolescenti upuštaju u sve njihove oblike. Ispitujući učestalost uključivanja u ispitana ponašanja, došlo se do zabrinjavajućih podataka kako je čak 31 učenik (7.6%) imao pokušaj samoranjavanja više od 5 puta, a njih 17 (4.2%) samoranjavalo se 3 do 5 puta. Suicid je pokušalo čak 5 učenika (1.2%) više od 5 puta. Analiza ovih rezultata ukazuje na činjenicu kako veći broj sudionika u istraživanju iskazuje više nepoželjnih normativnih ponašanja, u odnosu na druge oblike rizičnih i delinkventnih ponašanja. Primjerice, 16.7% sudionika je ostalo puno dulje vani nego što se dogovorilo s roditeljima više od 5 puta, a 13.9% švercalo se u sredstvima javnog prijevoza više od 5 puta. Isto tako, zabrinjavajuć je i podatak kako se 5.9% sudionika opilo pivom ili vinom više od 5 puta, a isti postotak sudionika opio se oštrim alkoholnim pićima također više od 5 puta. Analizirajući nasilne oblike ponašanja, može se zaključiti kako se manji dio sudionika u istraživanju ponaša na takav način. Međutim, budući da su sudionici u

istraživanju mlađi adolescenti, navedeni su rezultati ipak zabrinjavajući. U napadu na osobu zbog njezine vjere, rase ili spolne orijentacije sudjelovalo je 11 sudionika (2.7%) više od 3 puta, a u nasilju na utakmicama više od 3 puta sudjelovalo je njih 18 (4.4%).

Tablica 14 Postotak odgovora svih sudionika na svim česticama prema učestalosti uključivanja u rizična i delinkventna ponašanja i indeksi težine svih čestica

	IT ⁴	Nikad (%)	n	1-2 puta (%)	n	3-5 puta (%)	n	više od 5 puta (%)	n	Nesudjelovanje ⁵ (%)	n	Sudjelovanje ⁶ (%)	n	N	
NNP	Ostao/la puno dulje vani no što ste se dogovorili s roditeljima.	1	42.9	175	31.1	127	9.3	38	16.7	68	42.9	175	57.1	233	408
	Švercao/la u vlaku, autobusu ili tramvaju.	1	50.7	208	24.4	100	11	45	13.9	57	50.7	208	49.3	202	410
	Nisi vratio/la novac roditeljima ili drugim članovima obitelji nakon što si obavio/la kupnju, a da ti oni nisu dozvolili da zadržiš taj novac.	2	62.9	258	21.2	87	5.1	21	10.7	44	62.9	258	37.1	152	410
	Opio/la pivom ili vinom.	2	67.6	277	19.3	79	5.6	23	5.9	31	67.6	277	32.4	133	410
	Opio/la oštrim alkoholnim pićima kao npr. votka, viski i sl.	3	77.7	317	10.8	44	5.6	23	5.9	24	67.6	317	22.3	91	408
	Crtao grafite bez službene dozvole (npr. vlasnika kuće, stanara zgrade, vlasti za npr. školu, tramvajske stanice, vlakove...).	2	82.9	340	12.2	50	2.4	10	2.4	10	82.9	340	17.1	70	410
	Pobjegao/la iz škole.	1	88.5	362	9.3	38	1.0	4	1.2	5	88.5	362	91.5	47	409
	Ukupno Nepoželjna normativna ponašanja	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20.4	79.6	406		
	Vozio/la skuter ili motor, a da nisi imao/la potvrdu o poznavanju prometnih propisa odnosno odgovarajuću vozačku dozvolu.	2	81.2	333	12.7	52	1.5	6	4.6	19	81.2	333	18.8	77	410
	Našao/la nešto vrijedno (npr. mobitel) i to zadržao/la bez pokušaja da to vratiš vlasniku.	2	88.8	364	9.8	40	1.2	5	0.2	1	88.2	364	11.8	46	410
Namjerno razbio/la prozor, uličnu svjetiljku, izlog, koševu za smeće, klupu ili slično	5	89.5	367	6.8	28	2.4	10	1.2	5	89.5	367	10.5	43	410	
Sudjelovao/la u nasilju na utakmicama (npr. palio/la baklje, tukao/la se, kidao/la stolce i sl.).	5	90.2	369	5.4	22	1.5	6	2.9	12	90.2	369	9.8	40	409	
Uzeo/la građevinski materijal ili druge stvari s gradilišta ili iz skladišta	5	90.4	369	7.8	32	1.0	4	0.7	3	90.4	369	9.6	39	408	
Sudjelovao/la u krađi ili nekoj drugoj kaznenoj aktivnosti koju su predvodili neki tvoji prijatelji.	6	92.2	376	5.4	22	1.7	7	0.7	3	92.4	376	7.6	32	408	
Sudjelovao/la u napadu na osobu zbog njene vjere, rase ili spolne orijentacije (npr. Romi, homoseksualci, transvestiti).	9	94.1	383	3.2	13	0.7	3	2.0	8	94.1	383	5.9	24	407	
Ispustio/la gume na automobilu, ili ga na neki drugi način ošteti kao npr. izgrebao/la lak, razbio/la prozor i sl..	3	94.6	388	3.7	15	0.7	3	1.0	4	94.6	388	5.4	22	410	
Primio/la ili kupio/la nešto za što si znao/la da je ukradeno (npr. mobitel, sat i sl.).	4	94.9	387	4.2	17	0.7	3	0.2	1	94.9	387	5.1	21	408	
Skidao/la dijelove s tuđeg automobila, motora ili bicikla (kao npr. brisače, svjetla i sl.) i prisvojio/la ih.	5	95.9	393	2.7	11	0.2	1	1.2	5	95.9	393	4.1	17	410	
Preprodavao/la presnimljeni audiovizualni materijal (albume, filmove i slično).	3	96.1	392	2.2	9	1.0	4	0.7	3	96.1	392	3.9	16	408	
Ukupno Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja	-	-	-	-	-	-	-	-	-	58.8	41.2	403			
„Snifao/la“ ili "gongao/la" se (udisao/la lje pilo).	5	88.0	358	9.1	37	1.7	7	1.2	5	88.0	358	12.0	49	407	
Pušio/la marihuanu ili hašiš.	4	95.1	388	2.9	12	1.0	4	1.0	4	95.1	388	4.9	20	408	
Bio/la u školi pod utjecajem neke droge.	6	98.3	402	1.7	7	0	0	0	0	98.3	402	1.7	7	409	
Koristio/la ecstasy ("bombone"), "ice" i slične droge.	6	98.5	403	1.0	4	0.5	2	0	0	98.5	403	1.5	6	409	
Koristio/la neku tešku drogu kao npr. kokain, heroin, LSD, speed i sl.	8	98.8	404	1.2	5	0	0	0	0	98.8	404	1.2	5	409	
Preprodavao/la drogu.	9	98.8	404	0.7	3	0.2	1	0.2	1	98.8	404	1.2	5	409	
Ukupno Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari	-	-	-	-	-	-	-	-	-	85.0	15.0	409			
Koliko si spolnih partnera imao/la u životu? ⁷	3	92.2	367	5.8	23	1.3	5	0.8	3	92.2	367	7.8	31	398	
Stupio/la u seksualne odnose bez zaštite (bez prezervativa/tablete)?	3	98.7	392	0.5	2	0	0	0.8	3	98.7	392	1.3	5	397	
Stupio/la u seksualne odnose na jednu noć s usputnom partnericom/ partnerom?	3	99.0	393	0.8	3	0.3	1	0	0	99	393	1.0	4	397	
Strahovao da ti je partnerica trudna?/ Koliko si puta strahovala da si trudna?	3	99.0	393	1.0	4	0	0	0	0	99.0	393	1.0	4	397	
Ukupno Rizična spolna ponašanja	-	-	-	-	-	-	-	-	-	92.6	7.4	397			
Prijetio/la batinama nekoj osobi da bi došao/la do novca ili vrijednijih stvari.	9	95.4	391	3.2	13	1.2	5	0.2	1	95.4	391	4.6	19	410	
Uzeo/la u samoposluzi ili nekoj drugoj trgovini stvar ili stvari vrijedne više od 100 KN, a da nisi platio/la.	5	97.6	400	1.7	7	0.5	2	0.2	1	97.6	400	2.4	10	410	
Nasilno ušao u školu, trgovinu, tuđi stan da bi uzeo/la novac ili vrijedne stvari.	7	98.5	403	0.5	2	0.2	1	0.7	3	98.5	403	1.5	6	409	
Prijetio/la oružjem (hladnim - nož, baseball palica ili vatrenim - pištolj, bomba) nekoj osobi da bi došao/la do novca ili vrijednijih stvari.	9	98.8	405	0.7	3	0.2	1	0.2	1	98.8	405	1.2	5	410	
Iskoristio priliku (npr. otvoren prozor) i ušao/la u školu, trgovinu, tuđi stan da bi uzeo/la novac ili vrijedne stvari.	6	99.0	406	0.5	2	0	0	0.5	2	99.0	406	1.0	4	410	
Nasilno otvorio/la zaključani automobil da bi uzeo/la novac ili vrijedne stvari.	7	99.6	408	0.2	1	0.2	1	0	0	99.6	408	0.4	2	410	
Ukupno Teške krađe, provale i razbojništva	-	-	-	-	-	-	-	-	-	93.2	6.8	409			
Imao/la pokušaj samoranjavanja (rezao/la se, gasio čikove po sebi i sl.).	8	79.7	326	8.6	35	4.2	17	7.6	31	79.7	326	20.3	83	409	
Imao/la pokušaj suicida.	9	90.9	370	6.6	27	1.2	5	1.2	5	90.9	370	9.1	37	407	
„Tabletirao/la“ se (namjerno uzeo/la prekomjernu dozu lijekova).	7	95.8	391	3.4	14	0.7	3	0	0	95.8	391	4.2	17	408	
Ukupno Suicidalna i autoagresivna ponašanja	-	-	-	-	-	-	-	-	-	78.1	20.9	406			
UKUPNO RIZIČNA I DELINKVENTNA PONAŠANJA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	14.2	85.8	386			

⁴ IT označava indeks težine (ponder).

⁵ Nesudjelovanje – nesudjelovanje u rizičnom ponašanju.

⁶ Sudjelovanje – sudjelovanje u rizičnom ponašanju.

⁷ Na ovo pitanje učenici i učenice davali su odgovor u kategorijama: "Broj partnera" "0", "1-2", "3-5", "više od 5".

Kriterij rizičnog i delinkventnog ponašanja određen je iskazivanjem sudjelovanja barem jednom u životu u nekom od rizičnih i delinkventnih ponašanja navedenih u Upitniku SRDP. Navedeni kriterij napravljen je po uzoru na ranija istraživanja kojima se ispitalo rizično i/ili delinkventno ponašanje (npr. Donnellan i sur., 2005; Ricijaš, 2009; Sekol, 2016; Sekol i sur., 2016). Prema tom kriteriju, sudjelovanje barem jednom u životu u nekom rizičnom ili delinkventnom ponašanju sudionike kategorizira kao rizične i/ili delinkventne. Tako su, primjerice, Donnellan i sur. (2005), u svojem istraživanju o povezanosti samopoštovanja s agresivnim, antisocijalnim i delinkventnim ponašanjima, podijelili uzorak na sudionike koji su se barem jednom u životu ponašali rizično i/ili delinkventno te su ih kategorizirali kao „delikventnu skupinu“, a sudionici koji se nisu niti jednom delinkventno ponašali kategorizirani su kao „nedelikventna skupina“. Istraživači su tim istraživanjem ispitali razlike u odnosu samopoštovanja te rizičnog i delinkventnog ponašanja u skupinama sudionika koji jesu ili nisu bili rizični. Sličan metodološki postupak učinio je i Ricijaš (2009), koji je u svojem istraživanju, provedenom na uzorku mladih koji su bili u tretmanu centara za socijalnu skrb, domova za odgoj djece i mladeži, odgojnih ustanova, odgojnog zavoda te maloljetničkog zatvora, podijelio sudionike na one koji su barem jednom bili sudski kažnjavani i na one koji nisu bili sudski kažnjavani. Sudionike koji su bili sudski kažnjavani kategorizirao je kao visoko rizične, a sudionike koji nisu sudski kažnjavani kao nisko rizične. Sekol (2016) i Sekol i sur. (2016), također, u svojim istraživanjima uzorak sudionika dihotomiziraju na način da one sudionike koji su se barem jednom u životu ponašali rizično (sudjelovali u vršnjačkom nasilju) kategoriziraju kao „nasilne“, a one sudionike koji su barem jednom u životu bili žrtvama vršnjačkog nasilja kategoriziraju kao „žrtve“.

Prema navedenom kriteriju, u ovom istraživanju od 410 sudionika njih 14.2% nikada niti jednom nije počinilo niti jedno rizično i delinkventno ponašanje (Tablica 15). Ukoliko se iz Upitnika izuzmu 3 čestice koje imaju ponder 1, odnosno one čestice za koje autorice Upitnika (Ručević i sur., 2009) smatraju kako opisuju najmanje rizična ponašanja (*švercao/la u vlaku, autobusu ili tramvaju, ostao/la puno dulje vani no što ste se dogovorili s roditeljima, pobjegao/la iz škole*), može se smatrati kako se njih 25.8% nikad nije ponašalo rizično i delinkventno.

Kako bi se provjerile spolne razlike na svim česticama Upitnika SRDP, za svaku je česticu proveden hi-kvadrat test kojim su uspoređeni rezultati između učenika i učenica. Za potrebe ove analize čestice su dihotomizirane na način da je u SPSS-u vrijednost 0 dodijeljena odgovoru *Nikada*, a ostali odgovori (*1-2 puta, 3-4 puta, 5 i više puta*) združeni su u jednu

kategoriju kojoj je dodijeljena vrijednost 1. Tim je postupkom dobivena dihotomna varijabla rizičnog ponašanja te su se provjerile spolne razlike u uključivanju u rizična i delinkventna ponašanja 2x2 hi-kvadrat testom. Razlog za navedenu dihotomizaciju čestica je u činjenici da se ovo istraživanje provodilo na uzorku mlađih adolescenata kada je tek manji broj mladih imao iskustvo uključivanja u rizična i delinkventna ponašanja. Velika većina sudionika odgovorila je na većinu pitanja kako nije nikada sudjelovala u navedenim ponašanjima. Ovakvi su odgovori očekivani jer su se ovim istraživanjem i željela ispitati rizična ponašanja koja se javljaju u ranoj adolescenciji kada se mladi, koji imaju sklonost uključivanja u takva ponašanja, i počinju ponašati na takav način, kao i rizični faktori koji utječu na učestalost pojave takvih ponašanja.

U Tablicama 15 i 16, osim rezultata hi-kvadrat testa, prikazani su i omjeri izgleda (eng. *Odds Ratio - OR*), a oni su izračunati na način da je njihova vrijednost uvijek veća od 1. Stoga, prilikom interpretacije rezultata omjera izgleda, prikazanih u Tablici 4, treba se uzeti u obzir smjer razlika u rezultatima između učenika i učenica. Omjeri izgleda su mjera veličine učinka između dvije dihotomne varijable. Njihova vrijednost 2 i veća, prema Cohenovom pravilu približne procjene (1996), smatra se pokazateljem stvarne razlike. Iako se rezultati hi-kvadrat testa s omjerom izgleda 2 ili većem ponekad u statističkom smislu ne pokažu značajnima (vrijednost hi-kvadrata nije statistički značajna), oni su u praktičnom smislu važni jer ukazuju kako razlika u rezultatima u stvarnosti nije slučajna. Također, važno je napomenuti kako se prilikom izračunavanja omjera izgleda (*OR*), na rezultatima kod kojih je jedan od odgovora iznosio 0, odnosno niti jedan od sudionika iz te kategorije nije iskazao sudjelovanje u tom ponašanju, primijenila modificirana Haldane-Anscombe korekcija – dodana je vrijednost 0.5 samo u izračunima u kojima je vrijednost rezultata 0, s time da se vrijednost 0.5 dodavala svim rezultatima pojedinog izračuna omjera izgleda (Weber i sur., 2020). Navedenom korekcijom poboljšava se točnost procjene u kategorijama koje sadrže rezultate 0. Na takav način izbjegavaju se rezultati s beskonačnim ili neodređenim vrijednostima.

Tablica 15 Rezultati hi-kvadrat testa za pojedine čestice supskala Nepoželjna normativna ponašanja i Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja iz Upitnika rizičnog i delinkventnog ponašanja – SRDP podijeljeno po spolu

		<i>n</i>	Spol	Nesudjelovan je u rizičnom ponašanju (%)	Sudjelovanje u rizičnom ponašanju (%)	χ^2	OR
Nepoželjna normativna ponašanja	Ostao/la puno dulje vani no što ste se dogovorili s roditeljima.	180	M	42.8	57.2	0.00	1.00
		217	Ž	42.9	57.1		
	Švercao/la u vlaku, autobusu ili tramvaju.	181	M	52.5	47.5	0.34	1.12
		218	Ž	49.5	50.5		
	Nisi vratio/la novac roditeljima ili drugim članovima obitelji nakon što si obavio/la kupnju, a da ti oni nisu dozvolili da zadržiš taj novac.	181	M	66.9	33.1	2.21	1.36
		218	Ž	59.6	40.4		
	Opio/la pivom ili vinom.	181	M	66.3	33.7	0.28	1.12
		218	Ž	68.8	31.2		
	Opio/la ostrim alkoholnim pićima kao npr. votka, viski i sl.	180	M	80.6	19.4	1.41	1.34
		217	Ž	75.6	24.4		
	Crtao grafite bez službene dozvole (npr. vlasnika kuće, stanara zgrade, vlasti za npr. školu, tramvajske stanice, vlakove...).	181	M	83.4	16.6	0.01	1.03
		218	Ž	83.0	17.0		
	Pobjegao/la iz škole.	181	M	88.4	11.6	0.03	1.06
		217	Ž	88.9	11.1		
Vozio/la skuter ili motor, a da nisi imao/la potvrdu o poznavanju prometnih propisa odnosno odgovarajuću vozačku dozvolu.	181	M	74.6	25.4	8.71**	2.14	
	218	Ž	86.2	13.8			
Našao/la nešto vrijedno (npr. mobitel) i to zadržao/la bez pokušaja da to vratiš vlasniku.	181	M	85.6	14.4	2.61	1.66	
	218	Ž	90.8	9.2			
Namjerno razbio/la prozor, uličnu svjetiljku, izlog, koševu za smeće, klupu ili slično.	181	M	84.5	15.5	9.69**	2.88	
	218	Ž	94.0	6.0			
Sudjelovao/la u nasilju na utakmicama (npr. palio/la baklje, tukao/la se, kidao/la stolce i sl.).	181	M	84.5	15.5	10.78**	3.12	
	217	Ž	94.5	5.5			
Uzeo/la građevinski materijal ili druge stvari s gradilišta ili iz skladišta.	181	M	87.3	12.7	3.78	1.95	
	216	Ž	93.1	6.9			
Sudjelovao/la u krađi ili nekoj drugoj kaznenoj aktivnosti koju su predvodili neki tvoji prijatelji.	181	M	91.2	8.8	0.27	1.21	
	216	Ž	92.6	7.4			
Sudjelovao/la u napadu na osobu zbog njene vjere, rase ili spolne orijentacije (npr. Romi, homoseksualci, transvestiti).	180	M	90.0	10.0	10.60**	4.69	
	216	Ž	97.7	2.3			
Ispustio/la gume na automobilu, ili ga na neki drugi način oštetio kao npr. izgrebao/la lak, razbio/la prozor i sl..	181	M	93.4	6.6	0.79	1.48	
	218	Ž	95.4	4.6			
Primio/la ili kupio/la nešto za što si znao/la da je ukradeno (npr. mobitel, sat i sl.).	181	M	92.8	7.2	3.20	2.31	
	216	Ž	96.8	3.2			
Skidao/la dijelove s tuđeg automobila, motora ili bicikla (kao npr. brisače, svjetla i sl.) i prisvojio/la ih.	181	M	95.0	5.0	0.80	1.58	
	218	Ž	96.8	3.2			
Preprodavao/la presnimljeni audiovizualni materijal (albume, filmove i slično).	181	M	94.5	5.5	1.92	2.04	
	216	Ž	97.2	2.8			

Tablica 16 Rezultati hi-kvadrat testa za pojedine čestice supskala Korištenje ili zlorporaba psihoaktivnih tvari, Rizična spolna ponašanja, Teške krađe, provale i razbojništva i Suicidalna i autoagresivna ponašanja iz Upitnika rizičnog i delinkventnog ponašanja – SRDP podijeljeno po spolu

		n	Spol	Nesudjelovanje u rizičnom ponašanju (%)	Sudjelovanje u rizičnom ponašanju (%)	χ^2	OR
Korištenje ili zlorporaba psihoaktivnih tvari	„Snifao/la“ ili "gongao/la" se (udisao/la ljepilo).	180	M	89.4	10.6	1.01	1.37
		216	Ž	86.1	13.9		
	Pušio/la marihuanu ili hašiš.	181	M	96.7	3.3	1.58	1.87
		216	Ž	94.0	6.0		
	Bio/la u školi pod utjecajem neke droge.	181	M	98.9	1.1	0.82	2.11
		217	Ž	97.7	2.3		
	Koristio/la ecstasy ("bombone"), "ice" i slične droge.	181	M	98.9	1.1	0.36	1.68
		217	Ž	98.2	1.8		
	Koristio/la neku tešku drogu kao npr. kokain, heroin, LSD, speed i sl.	181	M	98.9	1.1	0.06	1.26
		217	Ž	98.6	1.4		
Preprodavao/la drogu.	181	M	100	0.0	4.22*	9.40 ⁸	
	217	Ž	97.7	2.3			
Rizična spolna ponašanja	Koliko si spolnih partnera imao/la u životu? ⁹	176	M	90.9	9.1	0.53	1.31
		212	Ž	92.9	7.1		
	Stupio/la u seksualne odnose bez zaštite (bez prezervativa/tablete)?	176	M	100	0.0	4.22*	9.40 ¹⁰
		211	Ž	97.6	2.4		
	Stupio/la u seksualne odnose na jednu noć s usputnom partnericom/partnerom?	176	M	98.9	1.1	0.03	1.20
		211	Ž	99.1	0.9		
	Strahovao da ti je partnerica trudna?/ Koliko si puta strahovala da si trudna?	176	M	100	0.0	3.37	7.66 ¹¹
		211	Ž	98.1	1.9		
	Prijetio/la batinama nekoj osobi da bi došao/la do novca ili vrijednijih stvari.	181	M	94.5	5.5	0.42	1.36
		218	Ž	95.9	4.1		
Teške krađe, provale i razbojništva	Uzeo/la u samoposluzi ili nekoj drugoj trgovini stvar ili stvari vrijedne više od 100 KN, a da nisi platio/la.	181	M	96.7	3.3	0.89	1.83
		218	Ž	98.2	1.8		
	Nasilno ušao u školu, trgovinu, tuđi stan da bi uzeo/la novac ili vrijedne stvari.	181	M	98.3	1.7	0.05	1.20
		217	Ž	98.6	1.4		
	Prijetio/la oružjem (hladnim - nož, baseball palica ili vatrenim - pištolj, bomba) nekoj osobi da bi došao/la do novca ili vrijednijih stvari.	181	M	98.9	1.1	0.06	1.25
		218	Ž	98.6	1.4		
	Iskoristio priliku (npr. otvoren prozor) i ušao/la u školu, trgovinu, tuđi stan da bi uzeo/la novac ili vrijedne stvari.	181	M	98.9	1.1	0.04	1.21
		218	Ž	99.1	0.9		
	Nasilno otvorio/la zaključani automobil da bi uzeo/la novac ili vrijedne stvari.	181	M	99.4	0.6	0.02	1.21
		218	Ž	99.5	0.5		
Suicidalna i autoagresivna ponašanja	Imao/la pokušaj samoranjavanja (rezaao/la se, gasio čikove po sebi i sl.).	181	M	91.2	8.8	28.08**	4.51
		217	Ž	69.6	30.4		
	Imao/la pokušaj suicida.	181	M	95.6	4.4	9.54**	3.37
		215	Ž	86.5	13.5		
	„Tabletirao/la“ se (namjerno uzeo/la prekomjernu dozu lijekova).	181	M	98.9	1.1	8.19**	6.68
		216	Ž	93.1	6.9		
SRDP	173	M	15.0	85.0	0.23	1.15	
	203	Ž	13.3	86.7			

⁸ Korištena modificirana Haldane-Anscombe korekcija.

⁹ Isto kao pod 8.

¹⁰ Isto kao pod 8.

¹¹ Isto kao pod 8.

Učenici se učestalije uključuju u ponašanja koja čine supskalu Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja npr. *Vozio/la skuter ili motor, a da nisi imao/la potvrdu o poznavanju prometnih propisa odnosno odgovarajuću vozačku dozvolu* (25.4% učenika naspram 13.8% učenica, $\chi^2(1, N=399)=8.71, p=.003, OR=2.14$), *Namjerno razbio/la prozor, uličnu svjetiljku, izlog, koševu za smeće, klupu ili slično* (15.5% učenika naspram 6.0% učenica, $\chi^2(1, N=399)=9.69, p=.002, OR=2.88$), *Sudjelovao/la u nasilju na utakmicama (npr. Palio/la baklje, tukao/la se, kidao/la stolce i sl.)* (15.5% učenika naspram 5.5% učenica, $\chi^2(1, N=398)=10.78, p=.001, OR=3.12$), dok se učenice učestalije od učenika uključuju u sva ponašanja grupirana u supskali Suicidalna i autoagresivna ponašanja npr. *Imao/la pokušaj samoranjavanja, rezao/la se, gasio čikove po sebi i sl.* (30.4 % učenica naspram 8.8% učenika, $\chi^2(1, N=398)=28.08, p<.001, OR=4.51$), *Imao/la pokušaj suicida* (13.5% učenica naspram 4.4% učenika, $\chi^2(1, N=396)=9.54, p=.002, OR=3.37$), *„Tabletirao/la“ se, namjerno uzeo/la prekomjernu dozu lijekova* (6.9% učenica naspram 1.1% učenica, $\chi^2(1, N=397)=8.19, p=.004, OR=6.68$). Osim navedenih ponašanja, spolne razlike javljaju se i na pojedinim česticama koje pripadaju supskalama koje u svome ukupnom rezultatu nisu pokazale spolne razlike. U supskali Korištenje ili zlouporaba opojnih droga na ponašanju *Preprodavao/la drogu* (2.3% učenica naspram 0% učenika, $\chi^2(1, N=398)=4.22, p=.04, OR=9.40$) utvrđene su spolne razlike, i to u smjeru veće učestalosti takvog ponašanja učenica u odnosu na učenike. Učenice su, također, učestalije stupale u spolne odnose bez zaštite u odnosu na učenike (2.4% učenica naspram 0% učenika, $\chi^2(1, N=387)=4.22, p=.04, OR=9.40$).

Individualni faktori za rizična i delinkventna ponašanja ispitani ovim istraživanjem su spol, samopoštovanje i školski uspjeh. Kako bismo ispitali povezanost individualnih faktora s ispitanim oblicima rizičnih i delinkventnih ponašanja, provedena je Pearsonova korelacijska analiza s uključena sva tri individualna faktora i šest oblika rizičnih i delinkventnih ponašanja. Provjera povezanosti spola, kao dihotomne i nominalne varijable s drugim (kontinuiranim) varijablama, izračunata je point-biserijalnim koeficijentom korelacije. Point-biserijalna korelacija je standardizirana mjera jačine povezanosti između dvije varijable kada je jedna od te dvije varijable dihotomna (Field, 2013).

Kao što se iz Tablice 17 može vidjeti, kod učenika i učenica je rezultat na Rosenbergovoj skali samopoštovanja u negativnoj statistički značajnoj korelaciji s rezultatima na supskalama Nepoželjna normativna ponašanja ($r(403)=-.17, p<.01$), Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari ($r(403)=-.10, p<.05$) i Suicidalna i autoagresivna ponašanja ($r(403)=-.45$,

$p < .01$) te s rezultatima na ukupnom rezultatu na Upitniku SRDP ($r(385) = -.27, p < .01$). Učenici i učenice s višim samopoštovanjem iskazali su manju učestalost sudjelovanja u rizičnim i delinkventnim ponašanjima ispitanim na navedenim supskalama i obrnuto.

U odnosu na školski uspjeh, kod učenika i učenica su, također, vidljive statistički značajne negativne korelacije na gotovo svim supskalama, osim na supskali Suicidalna i autoagresivna ponašanja. Najveća negativna statistički značajna korelacija pokazala se na supskali Nepoželjna normativna ponašanja ($r(400) = -.22, p < .01$). Važno je uočiti i kako su individualni faktori u međusobnim korelacijama, pa su tako spol i samopoštovanje u međusobnoj negativnoj statistički značajnoj korelaciji ($r_{pb}(396) = -.30, p < .01$), spol i školski uspjeh su u međusobnoj pozitivnoj statistički značajnoj korelaciji ($r_{pb}(393) = .15, p < .01$), a školski uspjeh i samopoštovanje su, također, u pozitivnoj statistički značajnoj korelaciji ($r(403) = .13, p < .01$). Budući da je spol kodiran na način da je broj 1 dodijeljen muškom spolu, a broj 2 ženskom, iz navedenih se rezultata može zaključiti kako učenice imaju niže samopoštovanje od učenika, ali postižu bolji školski uspjeh. Učenici koji imaju bolji školski uspjeh imaju i više samopoštovanje.

Tablica 17 Koeficijenti korelacijskih analiza rizičnih i delinkventnih oblika ponašanja i individualnih rizičnih faktora

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
1 Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja	r	/	.46**	.21**	.31**	.36**	.13**	.68**	-.22**	-.04	-.16**	
	N	403	400	394	400	402	401	386	392	402	399	
2 Nepoželjna normativna ponašanja	r		/	.18**	.27**	.32**	.29**	.78**	.02	-.17**	-.22**	
	N			394	403	405	403	386	395	405	402	
3 Rizična spolna ponašanja	r			/	.14**	.10	.15**	.31**	-.02	-.06	-.17**	
	N				397	394	396	395	386	387	396	
4 Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari	r				/	.25**	.21**	.41**	.07	-.10*	-.18**	
	N					406	405	404	386	395	402	
5 Teške krađe, provale i razbojništva	r					/	.04	.33**	-.04	-.02	-.11*	
	N						409	405	386	398	405	
6 Suicidalna i autoagresivna ponašanja	r						/	.54**	.26**	-.45**	-.07	
	N							406	386	395	402	
7 SRDP ukupan rezultat	r							/	-.01	-.27**	-.20**	
	N								386	376	382	
8 Spol	r								/	-.30**	.15**	
	N									399	395	
9 Samopoštovanje	r									/	.13**	
	N										405	
10 Školski uspjeh	r										/	
	N											406

Napomena: Spol je kodiran na način da je broj 1 dodijeljen muškom spolu, a broj 2 ženskom spolu; $p < .05^*$; $p < .001^{**}$; $p < .001^{***}$

Socijalni faktori ispitani ovim istraživanjem su obitelj, vršnjaci i kultura škole. Budući da faktore obitelj i kulturu škole čini nekoliko varijabli, provedene su zasebne korelacijske analize za svaki ispitani socijalni faktor.

Obiteljsko područje ispitano je emocionalnom toplinom i psihološkom kontrolom majke i oca, strukturom obitelji i socioekonomskim statusom obitelji. Kako bi se ispitala povezanost navedenih faktora s rizičnim i delinkventnim ponašanjem, provedene su Pearsonove korelacijske analize. Za izračunavanje povezanosti strukture obitelji s ostalim varijablama primijenjena je point-biserijalna korelacijska analiza jer je ta varijabla formirana kao dihotomna varijabla (cjelovite i jednoroditeljske obitelji). Rezultati korelacijskih analiza prikazani su u Tablici 18. Korelacijskim analizama utvrđena je statistički značajna povezanost između svih oblika rizičnog i delinkventnog ponašanja te emocionalnosti i kontrole majke i oca. Emocionalnost majke i oca statistički je značajno negativno povezana s rizičnim i delinkventnim ponašanjima, a psihološka kontrola oba roditelja statistički je značajno pozitivno povezana s rizičnim i delinkventnim ponašanjima. Najveće negativne statistički

značajne korelacije emocionalnosti oba roditelja utvrđene su sa supskalom Suicidalna i autoagresivna ponašanja. Kod emocionalnosti majke ta korelacija iznosi $r(404)=-.47, p<.01$, a kod oca ona iznosi $r(404)=-.48, p<.01$. S druge strane, najveća pozitivna statistički značajna korelacija kontrole majke je s ukupnim rezultatom Upitnika SRDP ($r(384)=.43, p<.01$), dok je kontrola oca najviše povezana s ukupnim rezultatom Upitnika SRDP ($r(384)=.41, p<.01$) i supskalom Suicidalna i autoagresivna ponašanja ($r(404)=.41, p<.01$). Može se zaključiti kako se učenici emocionalno toplijih roditelja rjeđe uključuju u rizična i delinkventa ponašanja i obrnuto, odnosno učenici koji iskazuju rjeđe uključivanje u rizična i delinkventna ponašanja imaju emocionalno toplije roditelje u odnosu na one učenike koji se češće uključuju u takva ponašanja. S druge strane, učenici čiji roditelji imaju veću psihološku kontrolu nad njima uključeni su u rizična i delinkventna ponašanja i obrnuto.

U odnosu na strukturu obitelji, ona je statistički značajno pozitivno povezana sa supskalama Nepoželjna normativna ponašanja ($r_{pb}(394)=.11, p<.05$), Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari ($r_{pb}(395)=.12, p<.05$), Suicidalna i autoagresivna ponašanja ($r_{pb}(394)=.17, p<.01$) te s ukupnim rezultatom na Upitniku SRDP ($r_{pb}(375)=.15, p<.01$). S obzirom da je varijabla struktura obitelji formirana na način da broj 1 označava cjelovite obitelji, a broj 2 jednoroditeljske obitelji, ove korelacije upućuju na rjeđe uključivanje u rizična i delinkventna ponašanja učenika iz cjelovitih obitelji.

Socioekonomski status obitelji statistički je značajno negativno povezan jedino s ponašanjima grupiranim u supskali Suicidalna i autoagresivna ponašanja ($r(404)=-.11, p<.05$). Budući da manja vrijednost u varijabli socioekonomski status obitelji označava slabiji socioekonomski status, utvrđena korelacija pokazuje kako učenici slabijeg socioekonomskog statusa u većoj mjeri iskazuju suicidalna i autoagresivna ponašanja i obrnuto.

Tablica 18 Koeficijenti korelacijskih analiza rizičnih i delinkventnih oblika ponašanja i roditeljskih odgojnih stilova, strukture obitelji i socioekonomskog statusa

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1 Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja	<i>r</i>	/	.46**	.21**	.31**	.36**	.13**	.68**	-.19**	.24**	-.10*	.16**	.05	-.05
	<i>N</i>	403	400	394	400	402	401	386	403	403	403	403	393	403
2 Nepoželjna normativna ponašanja	<i>r</i>		/	.18**	.27**	.32**	.29**	.78**	-.29**	.33**	-.28**	.32**	.11*	-.01
	<i>N</i>		406	394	403	405	403	386	406	406	406	406	396	406
3 Rizična spolna ponašanja	<i>r</i>			/	.14**	.10	.15**	.31**	-.27**	.19**	-.14**	.11*	.09	-.07
	<i>N</i>			397	394	396	395	386	397	397	397	397	387	397
4 Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari	<i>r</i>				/	.25**	.21**	.41**	-.25**	.29**	-.19**	.23**	.12*	-.07
	<i>N</i>				406	405	404	386	406	406	406	406	397	406
5 Teške krađe, provale i razbojništva	<i>r</i>					/	.04	.33**	-.18**	.17**	-.16**	.20**	-.01	-.06
	<i>N</i>					409	405	386	409	409	409	409	399	409
6 Suicidalna i autoagresivna ponašanja	<i>r</i>						/	.54**	-.47**	.38**	-.48**	.41**	.17**	-.11*
	<i>N</i>						406	386	406	406	406	406	396	406
7 SRDP ukupan rezultat	<i>r</i>							/	-.40**	.43**	-.39**	.41**	.15**	-.07
	<i>N</i>							386	386	386	386	386	377	386
8 Emocionalnost majka	<i>r</i>								/	-.65**	.61**	-.47**	-.14**	.12*
	<i>N</i>								410	410	410	410	400	410
9 Kontrola majka	<i>r</i>									/	-.39**	.60**	.04	-.08
	<i>N</i>									410	410	410	400	410
10 Emocionalnost otac	<i>r</i>										/	-.64**	-.24**	.15**
	<i>N</i>										410	410	400	410
11 Kontrola otac	<i>r</i>											/	.011	-.01
	<i>N</i>											410	400	410
12 Struktura obitelji#	<i>r</i>												/	-.26**
	<i>N</i>												400	400
13 Socioekonomski status	<i>r</i>													/
	<i>N</i>													410

Napomena: $p < .05^*$; $p < .001^{**}$; $p < .001^{***}$; # 1 – cjelovite obitelji, 2 – jednoroditeljske obitelji

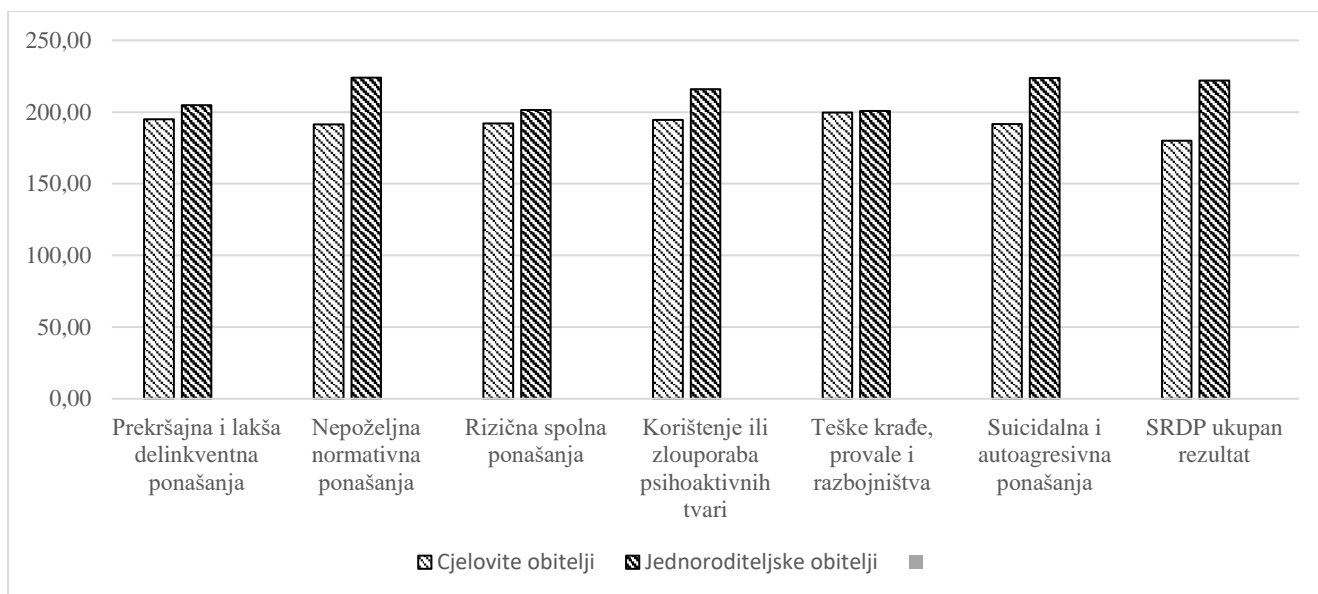
S obzirom da je struktura obitelji dihotomna varijabla u ovom istraživanju, provedene su dodatne analize kako bi se provjerilo razlikuju li se učenici iz različitih struktura obitelji u učestalosti uključivanja u rizična i delinkventa ponašanja. U istraživanju je sudjelovalo $n=314$ sudionika koji žive u cjelovitim obiteljima i $n=85$ sudionika koji žive u jednoroditeljskim obiteljima. Kako bismo provjerili razlikuju li se ove dvije skupine sudionika prema učestalosti u sudjelovanju u različitim oblicima rizičnog i delinkventnog ponašanja, proveden je neparametrijski Mann Whitneyev U test. U ovom se slučaju primjenjivao neparametrijski test, zbog manjeg broja sudionika (manji od 100) u skupini učenika koji žive u jednoroditeljskim obiteljima te zbog ne ispunjavanja uvjeta za provedbu parametrijske statistike. Rezultati ove analize prikazani su u Tablici 19.

Tablica 19 Usporedba rezultata Mann-Whitneyjevim U testom učenika i učenica iz cjelovitih i jednoroditeljskih obitelji na Upitniku SRDP

Supskale	Struktura obitelji	N	Srednji rang	Mann-Whitney U	z	p
Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja	Cjelovite obitelji	309	194.90	12330.50	-0.79	.43
	Jednoroditeljske obitelji	84	204.71			
Nepoželjna normativna ponašanja	Cjelovite obitelji	311	191.51	11044.00	-2.34	.02
	Jednoroditeljske obitelji	85	224.07			
Rizična spolna ponašanja	Cjelovite obitelji	305	191.98	11888.00	-1.53	.13
	Jednoroditeljske obitelji	82	201.52			
Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari	Cjelovite obitelji	313	194.46	11726.00	-2.42	.02
	Jednoroditeljske obitelji	84	215.90			
Teške krađe, provale i razbojništva	Cjelovite obitelji	314	199.78	13275.50	-0.17	.86
	Jednoroditeljske obitelji	85	200.82			
Suicidalna i autoagresivna ponašanja	Cjelovite obitelji	312	191.71	10987.00	-3.13	.00
	Jednoroditeljske obitelji	84	223.70			
SRDP ukupan rezultat	Cjelovite obitelji	296	179.95	9308.50	-3.09	.00
	Jednoroditeljske obitelji	81	222.08			

Kao što se iz Tablice 19 može vidjeti, razlike u učestalosti uključivanja u rizična i delinkventna ponašanja između grupa sudionika istraživanja koji žive u jednoroditeljskim i cjelovitim obiteljima postoje na ponašanjima grupiranim u supskalama: Nepoželjna normativna ponašanja, Korištenje i zlouporaba psihoaktivnih tvari, Suicidalna i autoagresivna ponašanja i na ukupnom rezultatu mjerenom Upitnikom SRDP.

Kako bi se dobio bolji pregled utvrđenih razlika, na Slici 4. su prikazani srednji rangovi rezultata učenika i učenica iz cjelovitih i iz jednoroditeljskih obitelji utvrđeni na supskalama i ukupnom rezultatu Upitnika SRDP.

Slika 5. Srednji rangovi rezultata učenika i učenica iz cjelovitih i iz jednoroditeljskih obitelji utvrđeni na supskalama i ukupnom rezultatu Upitnika SRDP

Povezanost podložnosti vršnjačkom pritisku te rizičnih i delinkventnih ponašanja ispitana je Pearsonovim korelacijskim analizama. Rezultati korelacijskih analiza prikazani su u Tablici 20. Korelacijskim analizama utvrđena je statistički značajna pozitivna povezanost između svih oblika rizičnog i delinkventnog ponašanja te podložnosti vršnjačkog pritiska. Najveća statistički značajna pozitivna korelacija pokazala se na ukupnom rezultatu Upitnika SRDP ($r(383)=.50, p<.01$). Analizom dobivenih rezultata može se zaključiti kako se učenici podložniji vršnjačkom pritisku učestalije uključuju u rizična i delinkventna ponašanja i obrnuto. Drugim riječima, učenici koji su otporniji na vršnjački pritisak rjeđe se uključuju u takva ponašanja.

Tablica 20 Pearsonove korelacijske analize rizičnih i delinkventnih oblika ponašanja i podložnosti vršnjačkom pritisku

		1	2	3	4	5	6	7	8
1 Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja	<i>r</i>	/	.46**	.21**	.31**	.36**	.13**	.68**	.29**
	<i>N</i>	403	400	394	400	402	401	386	402
2 Nepoželjna normativna ponašanja	<i>r</i>		/	.18**	.27**	.32**	.29**	.78**	.44**
	<i>N</i>		406	394	403	405	403	386	405
3 Rizična spolna ponašanja	<i>r</i>			/	.14**	.10	.15**	.31**	.20**
	<i>N</i>			397	394	396	395	386	396
4 Korištenje ili zlorporaba psihoaktivnih tvari	<i>r</i>				/	.25**	.21**	.41**	.31**
	<i>N</i>				406	405	404	386	405
5 Teške krađe, provale i razbojništva	<i>r</i>					/	.04	.33**	.13**
	<i>N</i>					409	405	386	408
6 Suicidalna i autoagresivna ponašanja	<i>r</i>						/	.54**	.38**
	<i>N</i>						406	386	405
7 SRDP ukupan rezultat	<i>r</i>							/	.50**
	<i>N</i>							386	385
8 Podložnost vršnjačkom pritisku	<i>r</i>								/
	<i>N</i>								409

Napomena: $p < .05^*$; $p < .001^{**}$; $p < .001^{***}$

Kultura škole ispitana je višedimenzionalnom Skalom kulture škole koja ima 4 supskale: normativna očekivanja, odnos učenik-učitelj/škola, vršnjački odnosi i obrazovne prilike. Povezanost svake od navedenih supskala te rizičnih i delinkventnih ponašanja ispitana je Pearsonovim korelacijskim analizama. Rezultati korelacijskih analiza prikazani su u Tablici 21. Korelacijskim analizama utvrđeno je kako su nepoželjna normativna ponašanja, suicidalna i autoagresivna ponašanja i ukupan rezultat na Upitniku SRDP statistički značajno negativno povezani sa svim dimenzijama Skale kulture škole. Negativna povezanost utvrđena je i u odnosu teške krađe, provale i razbojništva te 3 supskale kulture škole (Normativna očekivanja, Odnos učenik-učitelj/škola i Obrazovne prilike). Odnos učenik-učitelj/škola i obrazovne prilike statistički su značajno negativno povezane sa supskalom Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja. Korištenje ili zlorporaba psihoaktivnih tvari statistički je značajno negativno povezano samo sa supskalom Normativna očekivanja. Sve utvrđene statistički značajne korelacije su negativne. Supskale Normativna očekivanja ($r(383)=-.20$, $p < .01$), Odnos učenik-učitelj/škola ($r(383)=-.30$, $p < .01$) i Obrazovne prilike ($r(383)=-.21$, $p < .01$) pokazale su najveću statistički značajnu negativnu korelaciju na ukupnom rezultatu Upitnika SRDP, dok je supskala Vršnjački odnosi ($r(403)=-.26$, $p < .01$) pokazala najveću statistički

značajnu negativnu korelaciju sa suicidalnim i autoagresivnim ponašanjima. Analizom dobivenih rezultata može se zaključiti kako se učenici koji procjenjuju kulturu svoje škole negativnijom učestalije uključuju u rizična i delinkventa ponašanja i obrnuto. Drugim riječima, učenici koji kulturu svoje škole procjenjuju pozitivnom rjeđe se uključuju u takva ponašanja.

Tablica 21 Pearsonove korelacijske analize rizičnih i delinkventnih oblika ponašanja i kulture škole

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1 Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja	<i>r</i>	/	.46**	.21**	.31**	.36**	.13**	.68**	-.10	-.15**	-.07	-.12*
	<i>N</i>	403	400	394	400	402	401	386	402	402	402	402
2 Nepoželjna normativna ponašanja	<i>r</i>		/	.18**	.27**	.32**	.29**	.78**	-.18**	-.26**	-.16**	-.17**
	<i>N</i>		406	394	403	405	403	386	405	405	405	405
3 Rizična spolna ponašanja	<i>r</i>			/	.14**	.10	.15**	.31**	-.08	-.06	-.06	-.06
	<i>N</i>			397	394	396	395	386	396	396	396	396
4 Korištenje ili zlorporaba psihoaktivnih tvari	<i>r</i>				/	.25**	.21**	.41**	-.13*	-.07	-.10	-.02
	<i>N</i>				406	405	404	386	405	405	405	405
5 Teške krađe, provale i razbojništva	<i>r</i>					/	.04	.33**	-.17**	-.11*	-.04	-.13*
	<i>N</i>					409	405	386	408	408	408	408
6 Suicidalna i autoagresivna ponašanja	<i>r</i>						/	.54**	-.17**	-.23**	-.26**	-.18**
	<i>N</i>						406	386	405	405	405	405
7 SRDP ukupan rezultat	<i>r</i>							/	-.20**	-.30**	-.19**	-.21**
	<i>N</i>							386	385	385	385	385
8 Kultura škole – normativna očekivanja	<i>r</i>								/	.34**	.46**	.31**
	<i>N</i>								409	409	409	409
9 Kultura škole – odnos učenik-učitelj/škola	<i>r</i>									/	.50**	.72**
	<i>N</i>									409	409	409
10 Kultura škole – vršnjački odnosi	<i>r</i>										/	.50**
	<i>N</i>										409	409
11 Kultura škole – obrazovne prilike	<i>r</i>											/
	<i>N</i>											409

Napomena: $p < .05^*$; $p < .001^{**}$; $p < .001^{***}$

Prije provedbe samih regresijskih analiza bilo je potrebno provjeriti uvjete za njezino provođenje. Provjereni su rezultati o nezavisnosti reziduala Durbin-Watsonovim testom. Sve vrijednosti utvrđene ovim testom kretale su se u rasponu od 1 do 3, što znači da je zadovoljen preduvjet o nezavisnosti reziduala (Field, 2013). Kolinearnost je provjerena vrijednostima linearnog odnosa (*VIF*) i recipročnom vrijednošću (*Tolerance*). Linearne vrijednosti su manje

od 10, dok su recipročne vrijednosti veće od 0.1. Ove su vrijednosti prihvatljive, što ukazuje na odsustvo multikolinearnosti među prediktorima (Petz i sur., 2012). Prije provedbe hijerarhijskih regresijskih analiza za ispitivanje povezanosti dihotomnih varijabli (spol i struktura obitelji) s ostalim varijablama, u istraživanju su provedene point-biserijalne korelacijske analize, a međusobna povezanost ostalih varijabli provjerena je Pearsonovim korelacijskim analizama. Rezultati korelacijskih analiza prikazani su u Tablici 22. Pojedine varijable, koje se ovim istraživanjem žele ispitati kao prediktori, pokazale su visoku međusobnu povezanost. Za unos varijable u regresijsku analizu koristio se kriterij Loebera i sur. iz 1998. godine, prema kojem su relevantni koeficijenti oni manji od 0.45. Utvrđene visoke povezanosti između varijabli koje mjere slične (poput emocionalnosti oca i majke) ili "suprotne" (emocionalnost majke i psihološka kontrola majke) varijable nije neočekivana, kao što nije ni neočekivana povezanost između rezultata supskala istog upitnika (poput rezultata na supskalama kojima se ispituje kultura škole). Međutim, za izračun regresijskih modela ovakve su povezanosti nepoželjne. Zbog visoke međusobne povezanosti prediktora, "zamagljuje" se rezultat regresijskih modela i ne daje pravu sliku doprinosa pojedinih varijabli. Stoga, nužno je neke od varijabli izostaviti iz regresijskih modela. Varijable emocionalnost majke i emocionalnost oca u visokoj su nultoj korelaciji ($r(408)=.61, p<.01$), kao što su i u visokoj nultoj korelaciji varijable kontrola majke i kontrola oca ($r(408)=.60, p<.01$). Kako bi se u daljnjim analizama izbjegla kolinearnost, a ipak ostavila po jedna varijabla majke i jedna varijabla oca, odlučeno je kako će se izostaviti varijable emocionalnost majke i kontrola oca. Razlog za ovakvu odluku je nešto veća korelacija varijabli emocionalnost majke i kontrola oca ($r(408)=-.47, p<.01$) u odnosu na korelaciju emocionalnost oca i kontrola majke ($r(408)=-.39, p<.01$). Emocionalnost majke i emocionalnost oca, kao i kontrola majke i kontrola oca, imaju veliku jačinu efekta povezanosti, stoga se može pretpostaviti kako, ukoliko se u regresijsku analizu uvrsti npr. emocionalnost oca te se ona pokaže statistički značajnim prediktorom, to ujedno ukazuje i kako je općenito emocionalnost roditelja statistički značajan prediktor. Od ostalih varijabli koje bi se trebale uvrstiti u regresijske analize kao mogući prediktori, jedino su rezultati na pojedinim supskalama Skale kulture škole u međusobnim korelacijama većim od dopuštenih .45. Stoga, u regresijske analize nisu uvrštavani zajedno rezultati na supskali Obrazovne prilike i Odnos učenik-učitelj/škola jer je korelacija između te dvije varijable visokih $r(407)=.72, p<.01$. S obzirom na rezultate ranijih istraživanja (npr. Marzano, 2003) i veliku važnost odnosa učenika s učiteljima, odlučeno je kako će u analize biti uvršteni rezultati na supskali Odnos učenik-učitelj/škola. Također, korelacije rezultata na supskalama Obrazovne

prilike i Vršnjački odnosi relativno su visoke $r(407)=.51$, $p<.01$, stoga je odlučeno u analizu uvrstiti samo rezultate utvrđene na supskali Obrazovne prilike. Razlog takvoj odluci je u činjenici da se odnos među vršnjacima ispitaio i Skalom podložnosti vršnjačkog pritiska, koja je uvrštena u analizu.

Budući da je prilikom uključivanja varijabli u regresijski model važno balansirati između složenosti modela i njegove mogućnosti generalizacije, uključivanje prevelikog broja varijabli (posebice onih koje nisu statistički značajno povezane s kriterijskom varijablom) može dovesti do prekomjernog prilagođavanja podacima (eng. *overfitting*), umjesto da model prepoznaje opće obrasce. Brojni autori (npr. Draper i sur., 1998; James i sur., 2013; Kutner i sur., 2005) predlažu uvrštavanje samo statistički značajno povezanih varijabli (nezavisnih s zavisnom varijablom) u regresijski model kako bi se smanjilo prekomjerno prilagođavanje podacima te izbjeglo opterećenje modela spurioznim varijablama, čime se povećava sigurnost u generalizaciju modela. Stoga, u modele hijerarhijske regresijske analize uvrštene su one varijable koje su pokazale statistički značajnu povezanost s kriterijskim varijablama.

Tablica 22 Koeficijenti korelacijskih analiza rizičnih i delinkventnih oblika ponašanja i individualnih i socijalnih rizičnih faktora

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
1 Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja	r	/	.46**	.21**	.31**	.36**	.13**	.68**	-.22**	-.04	-.16**	.24**	.16**	-.19**	-.10*	.05	.05	.29**	-.10	-.15**	-.07	-.12*
	N	403	400	394	400	402	401	386	392	402	399	403	403	403	403	403	393	402	402	402	402	402
2 Nepoželjna normativna ponašanja	r	/	.18**	.27**	.32**	.29**	.78**	.02	-.17**	-.22**	.33**	.32**	-.29**	-.28**	.01	.11*	.44**	-.18**	-.26**	-.16**	-.17**	
	N	406	394	403	405	403	386	395	405	402	406	406	406	406	406	406	396	405	405	405	405	405
3 Rizična spolna ponašanja	r	/	.14**	.10	.15**	.31**	-.02	-.06	-.17**	.19**	.11*	-.27**	-.14**	.07	.09	.20**	-.08	-.06	-.06	-.06	-.06	-.06
	N	397	394	396	395	386	387	396	393	397	397	397	397	397	397	397	387	396	396	396	396	396
4 Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari	r	/	.25**	.21**	.41**	.07	-.10*	-.18**	.29**	.23**	-.25**	-.19**	.07	.12*	.31**	-.13*	-.07	-.10	-.02	-.02	-.02	-.02
	N	406	405	404	386	395	405	402	406	406	406	406	406	406	397	405	405	405	405	405	405	405
5 Teške krađe, provale i razbojništva	r	/	.04	.33**	-.04	-.02	-.11*	.17**	.20**	-.18**	-.16**	.06	-.01	.13**	-.17**	-.11*	-.04	-.13**				
	N	409	405	386	398	408	405	409	409	409	409	409	409	409	399	408	408	408	408	408	408	408
6 Suicidalna i autoagresivna ponašanja	r	/	.54**	.26**	-.45**	-.07	.38**	.41**	-.47**	-.48**	.11*	.17**	.38**	-.17**	-.23**	-.26**	-.18**					
	N	406	386	395	402	406	406	406	406	406	406	406	406	406	396	405	405	405	405	405	405	405
7 SRDP ukupan rezultat	r	/	-.01	-.27**	-.20**	.43**	.41**	-.40**	-.39**	.07	.15**	.50**	-.20**	-.30**	-.19**	-.21**						
	N	386	376	385	382	386	386	386	386	386	386	386	386	386	377	385	385	385	385	385	385	385
8 Spol#	r	/	-.30**	.15**	.14**	.15**	-.17**	-.21**	-.01	.02	.13*	-.12*	-.07	-.12*	-.01	.02	.13*	-.12*	-.07	-.12*	-.01	-.01
	N	399	398	395	399	399	399	399	399	399	399	399	399	399	399	390	398	398	398	398	398	398
9 Samopoštovanje	r	/	.13**	-.31**	-.32**	.39**	.48**	-.13*	-.18**	-.28**	.13**	.27**	.27**	.25**								
	N	409	405	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	399	409	409	409	409	409	409	409
10 Školski uspjeh	r	/	-.01	-.02	.13**	.13**	-.19**	-.18**	-.01	.04	-.02	.06	.08									
	N	406	406	406	406	406	406	406	406	406	406	406	406	406	396	405	405	405	405	405	405	405
11 Kontrola majka	r	/	.60**	-.65**	-.39**	.08	.04	.38**	-.23**	-.25**	-.21**	-.22**										
	N	410	410	410	410	410	410	410	410	410	410	410	410	410	400	409	409	409	409	409	409	409
12 Kontrola otac	r	/	-.47**	-.64**	.01	.01	.35**	-.34**	-.25**	-.28**	-.25**											
	N	410	410	410	410	410	410	410	410	410	410	410	410	410	409	409	409	409	409	409	409	409
13 Emocionalnost majka	r	/	.61**	-.12*	-.14**	-.38**	.25**	.30**	.25**	.30**	.25**	.32**										
	N	410	410	410	409	409	409	409	409	409	409	409	409	410	410	410	410	410	410	410	410	410
14 Emocionalnost otac	r	/	-.15**	-.24**	-.33**	.30**	.28**	.31**	.30**													
	N	410	410	410	409	409	409	409	409	409	409	409	409	410	410	410	410	410	410	410	410	410
15 Socioekonomski status	r	/	.25**	.05	-.07	.08	.00	.02														
	N	410	400	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	410	410	410	410	410	410	410	410	410
16 Struktura obitelji##	r	/	.06	-.04	.02	-.02	-.02															
	N	400	399	399	399	399	399	399	399	399	399	399	399	400	400	400	400	400	400	400	400	400
17 Vršnjaci	r	/	-.27**	-.31**	-.28**	-.21**																
	N	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409
18 Kultura škole – normativna očekivanja	r	/	.35**	.46**	.31**																	
	N	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409
19 Kultura škole – odnos učenik-učitelj/škola	r	/	.50**	.72**																		
	N	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409
20 Kultura škole – vršnjački odnosi	r	/	.51**																			
	N	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409
21 Kultura škole – obrazovne prilike	r	/																				
	N	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409

Napomena: $p < .05$ *; $p < .001$ **; $p < .001$ ***; # 1 – muški spol, 2 – ženski spol; ## 1 – cjelovite obitelji, 2 – jednoroditeljske obitelji

U prvoj regresijskoj analizi ispitani su prediktori kriterijske varijable prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, a modeli i rezultati nalaze se u Tablici 23. U prvom modelu hijerarhijske regresijske analize uvršteni su individualni faktori *spol* ($\beta=.20$, $p<.001$) i *školski uspjeh* ($\beta=.13$, $p<.05$), koji su se pokazali statistički značajnim prediktorima. Oba prediktora objašnjavaju 6% varijance prekršajnog i lakšeg delinkventnog ponašanja. U drugom su modelu dodani socijalni faktori. U tome su se modelu statistički značajnim prediktorima pokazali *spol* ($\beta=-.26$, $p<.001$), *školski uspjeh* ($\beta=-.12$, $p<.05$), *kontrola majke* ($\beta=-.18$, $p<.01$) i *vršnjački pritisak* ($\beta=.25$, $p<.001$). Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je 20% varijance prekršajnog i lakšeg delinkventnog ponašanja.

Tablica 23 Sažetak hijerarhijske regresijske analize za prediktore kriterijske varijable *Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja* ($N=387$)

	MODEL 1			MODEL 2		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Spol	-.21	.05	-.20***	-.27	.05	-.26***
Školski uspjeh	-.10	.04	-.13*	-.09	.04	-.12*
Kontrola majka				.02	.01	.18**
Emocionalnost otac				.00	.00	.02
Vršnjački pritisak				.30	.06	.25***
Skala kulture škole – odnos učenik-učitelj/škola				-.03	.03	-.06
R^2		.063			.201	
R^2 change		.063			.138	
Adjusted R^2		.058			.189	
df		2, 384			4, 380	
F		12.939***			15.944***	
F for change in R^2		12.939***			16.408***	

Napomena: spol je kodiran na način da je broj 1 dodijeljen muškom spolu, a broj 2 ženskom spolu; $p<.05^*$; $p<.001^{**}$; $p<.001^{***}$

Drugom hijerarhijskom regresijskom analizom ispitani su mogući prediktori kriterijske varijable nepoželjna normativna ponašanja (Tablica 24). U prvom modelu od individualnih faktora, uvrštenih u analizu kao statistički značajni prediktori, pokazali su se *samopoštovanje* ($\beta=-.13$, $p<.05$) i *školski uspjeh* ($\beta=-.19$, $p<.001$). Oba faktora zajedno objašnjavaju 6% varijance nepoželjnih normativnih ponašanja. U drugom su modelu dodani socijalni faktori. U tome su se modelu, kao statistički značajnim prediktorima, pokazali *samopoštovanje* ($\beta=-.12$, $p<.05$), *školski uspjeh* ($\beta=-.21$, $p<.001$), *kontrola majke* ($\beta=.21$, $p<.001$), *vršnjački pritisak*

($\beta=-.34$, $p<.001$) te *odnos učenik-učitelj/škola* ($\beta=-.10$, $p<.05$). Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 29% varijance nepoželjnog normativnog ponašanja.

Tablica 24 Sažetak hijerarhijske regresijske analize za prediktore kriterijske varijable *Nepoželjna normativna ponašanja* ($N=391$)

	MODEL 1			MODEL 2		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Samopoštovanje	-.08	.03	-.13*	-.08	.03	-.12*
Školski uspjeh	-.12	.03	-.19***	-.14	.03	-.21***
Kontrola majka				.02	.01	.21***
Emocionalnost otac				-.01	.00	-.08
Struktura obitelji				.02	.05	.02
Vršnjački pritisak				.34	.05	.34***
Skala kulture škole – normativna očekivanja				.01	.02	.01
Skala kulture škole – odnos učenik-učitelj/škola				-.05	.02	-.10*
R^2		.059			.299	
R^2 change		.059			.241	
Adjusted R^2		.054			.284	
df		2, 388			6, 382	
F		12.076***			20.384***	
F for change in R^2		12.076***			21.855***	

Napomena: struktura obitelji je kodirana na način da broj 1 označava cjelovite obitelji, a broj 2 jednoroditeljske obitelji; $p<.05^*$; $p<.001^{**}$; $p<.001^{***}$

Trećom hijerarhijskom regresijskom analizom ispitani su mogući prediktori kriterijske varijable rizična spolna ponašanja (Tablica 25). U prvom se modelu, od individualnih faktora uvrštenih u analizu kao statistički značajni prediktor, pokazao *školski uspjeh* ($\beta=-.17$, $p<.01$), koji samostalno objašnjava 3% varijance rizičnih spolnih ponašanja. U drugom su modelu dodani socijalni faktori. U tome su se modelu, kao statistički značajnim prediktorima, pokazali *školski uspjeh* ($\beta=-.17$, $p<.01$), *kontrola majke* ($\beta=.14$, $p<.05$) i *vršnjački pritisak* ($\beta=.14$, $p<.05$). Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 9% varijance rizičnog spolnog ponašanja.

Tablica 25 Sažetak hijerarhijske regresijske analize za prediktore kriterijske varijable *Rizična spolna ponašanja* (N=392)

	MODEL 1			MODEL 2		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Školski uspjeh	-.05	.02	-.17**	-.05	.02	-.17**
Kontrola majka				.01	.00	.14*
Emocionalnost otac				-.00	.00	-.02
Vršnjački pritisak				.07	.03	.14*
R²		.028			.087	
R² change		.028			.059	
Adjusted R²		.026			.077	
df		1, 390			3, 387	
F		11.314**			9.198***	
F for change in R²		11.314**			8.218***	

Napomena: $p < .05^*$; $p < .001^{**}$; $p < .001^{***}$

U četvrtoj hijerarhijskoj regresijskoj analizi ispitani su mogući prediktori kriterijske varijable korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari (Tablica 26). U prvi model uvrštene su varijable samopoštovanje i školski uspjeh, kao individualni rizični faktori, s time što se jedino školski uspjeh pokazao statistički značajnim prediktorom ($\beta = -.17$, $p < .001$) koji samostalno objašnjava 4% varijance korištenja ili zlouporabe psihoaktivnih tvari. U drugom su modelu dodani socijalni faktori. U tome su se modelu, kao statistički značajnim prediktorima, pokazali *školski uspjeh* ($\beta = -.18$, $p < .001$), *kontrola majke* ($\beta = .21$, $p < .001$) i *vršnjački pritisak* ($\beta = .24$, $p < .001$). Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 18% varijance korištenja ili zlouporabe psihoaktivnih tvari.

Tablica 26 Sažetak hijerarhijske regresijske analize za prediktore kriterijske varijable *Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari* (N=392)

	MODEL 1			MODEL 2		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Samopoštovanje	-.04	.03	-.08	.05	.03	.10
Školski uspjeh	-.09	.03	-.17**	-.10	.02	-.18***
Kontrola majka				.02	.01	.21***
Emocionalnost otac				-.00	.00	-.06
Struktura obitelji				.03	.04	.04
Vršnjački pritisak				.20	.04	.24***
Skala kulture škole – normativna očekivanja				.00	.02	-.01
R^2		.041			.179	
R^2 change		.041			.138	
Adjusted R^2		.036			.164	
df		2, 389			5, 384	
F		8.254***			11.974**	
F for change in R^2		8.254***			12.955**	

Napomena: struktura obitelji je kodirana na način da broj 1 označava cjelovite obitelji, a broj 2 jednoroditeljske obitelji; $p < .05^*$; $p < .001^{**}$; $p < .001^{***}$

U petoj hijerarhijskoj regresijskoj analizi ispitani su mogući prediktori kriterijske varijable teške krađe, provale i razbojništva (Tablica 27). U prvi model uvrštena je varijabla *školski uspjeh* kao individualni rizični faktori koja se pokazala statistički značajnim prediktorom ($\beta = -.11$, $p < .05$), i samostalno objašnjava 1% varijance teške krađe, provale i razbojništva. U drugom modelu dodani su socijalni faktori. U tome su se modelu, kao statistički značajnim prediktorima, pokazali *školski uspjeh* ($\beta = -.11$, $p < .05$) i *kontrola majke* ($\beta = .13$, $p < .05$). Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 6% varijance teške krađe, provale i razbojništva.

Tablica 27 Sažetak hijerarhijske regresijske analize za prediktore kriterijske varijable *Teške krađe, provale i razbojništva* (N=404)

	MODEL 1			MODEL 2		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Školski uspjeh	-.05	.02	-.11*	-.05	.02	-.11*
Kontrola majka				.01	.00	.13*
Emocionalnost otac				.00	.00	-.02
Vršnjački pritisak				.03	.04	.04
Skala kulture škole – normativna očekivanja				-.04	.02	-.10
Skala kulture škole – odnos učenik-učitelj/škola				-.01	.02	-.04
R²		.013			.064	
R² change		.013			.051	
Adjusted R²		.010			.050	
df		1, 402			5, 397	
F		5.228*			4.520***	
F for change in R²		5.228*			4.335**	

Napomena: $p < .05^*$; $p < .001^{**}$; $p < .001^{***}$

U šestoj hijerarhijskoj regresijskoj analizi ispitani su mogući prediktori kriterijske varijable suicidalna i autoagresivna ponašanja (Tablica 28). U prvom modelu hijerarhijske regresijske analize uvršteni su individualni faktori *spol* ($\beta = .12$, $p < .01$) i *samopoštovanje* ($\beta = -.42$, $p < .001$), koji su se pokazali statistički značajnim prediktorima. Prvi model objašnjava 22% varijance suicidalnih i autoagresivnih ponašanja. U drugom modelu dodani su socijalni faktori. U tome su se modelu kao statistički značajnim prediktorima pokazali *spol* ($\beta = .10$, $p < .05$), *samopoštovanje* ($\beta = -.19$, $p < .001$), *kontrola majke* ($\beta = .15$, $p < .01$), *emocionalnost oca* ($\beta = -.25$, $p < .001$) i *vršnjački pritisak* ($\beta = .17$, $p < .001$). Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 36% varijance suicidalnih i autoagresivnih ponašanja.

Tablica 28 Sažetak hijerarhijske regresijske analize za prediktore kriterijske varijable *Suicidalna i autoagresivna ponašanja* (N=385)

	MODEL 1			MODEL 2		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Spol	.14	.05	.12**	.11	.05	.10*
Samopoštovanje	-.34	.04	-.42***	-.15	.04	-.19***
Kontrola majka				.02	.01	.15**
Emocionalnost otac				-.02	.00	-.25***
Socioekonomski status				-.02	.05	-.02
Struktura obitelji				.06	.06	.04
Vršnjački pritisak				.21	.06	.17***
Skala kulture škole – normativna očekivanja				.02	.03	.03
Skala kulture škole – odnos učenik-učitelj/škola				-.01	.03	-.02
R^2		.219			.363	
R^2 change		.219			.143	
Adjusted R^2		.215			.347	
df		2, 382			7, 375	
F		53.680***			23.717***	
F for change in R^2		53.680***			12.051***	

Napomena: spol je kodiran na način da je broj 1 dodijeljen muškom spolu, a broj 2 ženskom spolu; struktura obitelji je kodirana na način da broj 1 označava cjelovite obitelji, a broj 2 jednoroditeljske obitelji; $p < .05^*$; $p < .001^{**}$; $p < .001^{***}$

U posljednjoj, sedmoj hijerarhijskoj regresijskoj analizi ispitani su mogući prediktori kriterijske varijable rizičnog i delinkventnog ponašanja mjenog ukupnim rezultatom Upitnika SRDP (Tablica 29). U prvom modelu hijerarhijske regresijske analize uvršteni su individualni faktori *samopoštovanje* ($\beta = -.26$, $p < .001$) i *školski uspjeh* ($\beta = -.16$, $p < .01$), koji su se pokazali statistički značajnim prediktorima. Prvi model objašnjava 10% varijance rizičnog i delinkventnog ponašanja mjenog ukupnim rezultatom Upitnika SRDP. U drugom modelu dodani su socijalni faktori. U tome su se modelu, kao statistički značajnim prediktorima, pokazali *školski uspjeh* ($\beta = -.18$, $p < .001$), *kontrola majke* ($\beta = .23$, $p < .001$), *emocionalnost oca* ($\beta = -.14$, $p < .01$), *vršnjački pritisak* ($\beta = .36$, $p < .001$) i *odnos učenik-učitelj/škola* ($\beta = -.14$, $p < .01$). Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 41% varijance rizičnog i delinkventnog ponašanja mjenog ukupnim rezultatom Upitnika SRDP. Uključujući socijalne faktore u drugom modelu, samopoštovanje je izgubilo na značaju, iako je bilo statistički značajnim prediktorom u prvom modelu. Takvi rezultati ukazuju kako je neki od statistički značajnih prediktora iz drugog modela preuzeo objašnjenje dijela varijance koje je u prvom modelu objašnjavalo samopoštovanje, odnosno neki od prediktora, ili više njih, iz drugog modela medijator(i) su u odnosu između samopoštovanja te rizičnih i delinkventnih ponašanja mjenih Upitnikom

SRDP. Medijator je varijabla koja objašnjava odnose između prediktora i kriterijske varijable (Field, 2013), odnosno u ovom slučaju odnos između samopoštovanja i rizičnih ponašanja.

Tablica 29 Sažetak hijerarhijske regresijske analize za prediktore kriterijske varijable *SRDP ukupan rezultat* ($N=372$)

	MODEL 1			MODEL 2		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Samopoštovanje	-.23	.04	-.26***	.03	.04	.03
Školski uspjeh	-.14	.04	-.16**	-.16	.04	-.18***
Kontrola majka				.04	.01	.23***
Emocionalnost otac				-.01	.00	-.14**
Struktura obitelji				.05	.06	.04
Vršnjački pritisak				.50	.06	.36***
Skala kulture škole – normativna očekivanja				.04	.03	.05
Skala kulture škole – odnos učenik-učitelj/škola				-.09	.03	-.14**
R^2		.103			.407	
R^2 change		.103			.303	
Adjusted R^2		.099			.394	
df		2, 369			6, 363	
F		21.287***			31.105***	
F for change in R^2		21.287***			30.924***	

Napomena: struktura obitelji je kodirana na način da broj 1 označava cjelovite obitelji, a broj 2 jednoroditeljske obitelji; $p < .05^*$; $p < .001^{**}$; $p < .001^{***}$

V. RASPRAVA

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati sklonost rizičnom ponašanju mlađih adolescenata te utvrditi koji individualni i socijalni rizični faktori su značajni prediktori za objašnjenje rizičnih ponašanja. Odnosno, ispitivale su se razlike u učestalosti uključivanja u različite oblike rizičnih i delinkventnih ponašanja s obzirom na učeničke individualne i socijalne karakteristike. Ispitale su se spolne razlike u učestalosti pojave različitih oblika rizičnog i delinkventnog ponašanja, kao i povezanosti samopoštovanja i školskog uspjeha kao individualnih faktora te obitelji, vršnjaka i škole kao socijalnih faktora s rizičnim i delinkventnim ponašanjem. Brojnim su analizama utvrđeni statistički značajni individualni i socijalni faktori koji doprinose objašnjenju pojave različitih oblika rizičnog i delinkventnog ponašanja. Rezultati ovog istraživanja analizirani su i raspravljani prema postavljenim hipotezama.

H1: Očekuju se statistički značajne spolne razlike u samoiskazima rizičnih ponašanja u odnosu na internalizirane i eksternalizirane oblike rizičnog ponašanja. Učenici će iskazivati prisutnost eksternaliziranih rizičnih ponašanja u većoj mjeri u odnosu na učenice, dok će učenice iskazivati veću prisutnost internaliziranih rizičnih ponašanja u odnosu na učenike.

Rezultati ovog istraživanja pokazali su statistički značajne spolne razlike u internaliziranim i u nekim od eksternaliziranih oblika rizičnog ponašanja, odnosno na dvije supskale Upitnika SRDP: Prekršajna i lakša delinkventa ponašanja te Suicidalna i autoagresivna ponašanja. Učenici se učestalije uključuju u prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, a učenice u suicidalna i autoagresivna. Ovakvi rezultati u skladu su s nalazima ranijih istraživanja, koja prepoznaju veću prevalenciju internaliziranih rizičnih ponašanja kod ženskog spola, dok su eksternalizirana rizična ponašanja češća kod muške populacije (Kovačević Lepojević i sur., 2023; Vulić-Prtorić i i sur., 2011), odnosno u skladu s nalazima Ajduković i sur. (2008) i Ricijaš i sur. (2010), prema kojima djevojčice i djevojke znatno manje pokazuju nasilna i agresivna ponašanja od mladića. Ovim se istraživanjem utvrđeni nalazi dijelom podudaraju i s nalazima koje su utvrdile Ručević i sur. (2009) u svojem istraživanju. U navedenom su istraživanju mlađi i stariji adolescenti, također, postigli veće rezultate na supskali Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, dok su adolescentice postigle veće rezultate na supskali Suicidalna i autoagresivna ponašanja. Na ostale tri supskale (Nepoželjna normativna ponašanja, Zloupotreba psihoaktivnih tvari, Teške krađe, provale i razbojništva) i na ukupnom rezultatu Upitnika SRDP, Ručević i

sur. (2009) pronalaze spolne razlike u smjeru veće zastupljenosti kod muškog spola, što u ovom istraživanju nije utvrđeno. Ova se razlika u rezultatima može protumačiti razlikama u dobi sudionika u istraživanju, budući da se težina rizičnih i delinkventnih djela povećava s dobi (Šakić i sur., 2002), odnosno njihov je vrhunac potkraj adolescencije (Loeber i sur., 1991).

Veća uključenost učenika u prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, u odnosu na učenice, može se objasniti i Kaplanovom (1980; prema Rosenberg i sur., 1989) tezom kako ponašanja, poput vožnje skutera ili motora bez vozačke dozvole ili sudjelovanje u nasilju na utakmicama mogu u većoj mjeri biti povezane s namjerom dokazivanja sebi i drugima, odnosno sa željom povećavanja samopoštovanja kod mladića, dok se kod većine djevojaka ovakva ponašanja ne smatraju poželjnima niti normativnima u toj dobi. Osim toga, sama priroda prijateljskih odnosa u adolescenciji razlikuje se kod mladića i djevojaka. Prijateljstva između djevojaka karakterizira težnja za ostvarivanjem veće bliskosti, samootkrivanjem, empatijom, međuovisnošću, suosjećanjem prilikom dijeljenja briga i strahova. Gledajući istospolna prijateljstva, djevojke imaju manje bliskih prijateljica, dok je za mladiće karakterističnije pripadanje brojnijoj skupini prijatelja. Prijateljstva među mladićima usmjerena su na druženja, kompetitivne aktivnosti, traženje uzbuđenja, rizična ponašanja i inhibiciju iskazivanja osjećaja i bliskosti (Benenson i sur., 2003; Galambos, 2004; Parker i sur., 2005; Rose i sur., 2007). Stoga, može se pretpostaviti kako sudjelovanje u rizičnim ponašanjima mladića, u kojima sudjeluju i njihovi prijatelji, ima veći utjecaj na samopoštovanje mladića, nego na samopoštovanje djevojaka. Na tome tragu, Barnow i sur. (2005), kao i Lau i sur. (1992a), navode kako mladići sudjeluju u opasnijim i agresivnijim aktivnostima usmjerenima prema drugima, što upućuje kako imaju tendenciju eksternalizirati svoje osjećaje te kako više cijene tjelesne aktivnosti, vještine i sposobnosti, nego što to čine djevojke (Lau i sur., 1992b). Zbog velikog značaja koje daju prijateljstvima i prirodi istog, djevojke su ranjivije u pogledu socijalnog samopoimanja jer se u većoj mjeri oslanjaju na odnose s drugima (Caspi i sur., 1993) i internalizaciju svojih problema (Lau i sur., 1992b), dok se mladići u većoj mjeri oslanjaju na samoprezentaciju i eksternalizirane oblike ponašanja kako bi privukli pažnju vršnjaka (Lau i sur., 1992b). Također, Agam i sur. (2015) navode kako su internalizirani problemi u ponašanju (depresivnost, suicidalnost, anksioznost) češći kod učenica u odnosu na učenike.

Kako bi se dobio detaljniji uvid u spolne razlike po učestalosti uključivanja učenika u pojedina rizična i delinkventna ponašanja, uspoređeni su odgovori na pojedinim česticama Upitnika SRDP između učenika i učenica.

U skladu s ranije navedenim rezultatima na supskalama o učestalijem uključivanju učenika u prekršajna i lakša delinkventna ponašanja u odnosu na učenice, najizraženije spolne razlike u smjeru veće učestalosti uključivanja učenika očekivano su vidljive na pojedinim česticama supskale Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja. Vožnja skutera ili motora bez vozačke dozvole je ponašanje s najizraženijim spolnim razlikama, u smjeru da je navedeno ponašanje učestalije kod učenika u odnosu na učenice. Navedena razlika nije neočekivana jer se može pretpostaviti kako će učenici biti zainteresiraniji za vožnju motornog vozila od učenica. Vožnja bez vozačke dozvole učestalija je kod učenika (13.8%), u odnosu na istraživanje Vrselje i sur. (2009) u kojem se 10.5% učenica tako ponašalo te se može zaključiti kako se s vremenom sve više mlađih adolescentica uključuje u to rizično ponašanje. Ponašanje koje je sljedeće po izraženosti spolnih razlika je sudjelovanje u nasilju na utakmicama. U tome obliku nasilja barem jednom u životu sudjelovao je veći broj učenika u odnosu na učenice. S obzirom na dob sudionika u istraživanju, sudjelovanje 15.5% učenika i 5% učenica, u ovom obliku ponašanja, je zabrinjavajuć podatak, budući da nasilje na utakmicama nerijetko ima ozbiljne posljedice te se u adolescentskoj populaciji nameće kao supkulturni stil i način življenja. Nasilje na utakmicama se, također, često nastavlja i izvan sportskih objekata, praćeno je uništavanjem javne imovine i sukobima s policijom te može ugroziti opću sigurnost. U odnosu na vandalizam, također su izražene spolne razlike, odnosno učenici su češće od učenica navodili kako su namjerno uništavali imovinu grada. Navedeni se rezultati razlikuju s rezultatima istraživanja Vrselje i sur. (2009), koji pokazuju kako je veći postotak učenika i učenica uništavalo imovinu grada. Značajne spolne razlike pronalaze se u nasilnim ponašanjima prema osobama druge vjere, rase ili spolne orijentacije. Takva ponašanja u ovom istraživanju navodi 10% učenika i 2% učenica, što je zabrinjavajuć podatak jer kod dijela učenika implicira vrijednosnu orijentaciju nesnošljivosti prema drugom i drugačijem.

Rizična spolna ponašanja u manjoj su mjeri zastupljena kod učenika nego kod učenica, na česticama *Stupio/la u seksualne odnose bez zaštite* i *Strahovao/la da ti je partnerica trudna / Koliko si puta strahovala da si trudna*. Rezultati su u skladu s ranijim istraživanjima, koji su također pokazali veću sklonost rizičnom spolnom ponašanju djevojaka u odnosu na mladiće (Seth i sur., 2012). Takvi se rezultati mogu objasniti ranijim ulaskom učenica u pubertet u odnosu na učenike, odnosno ranijim spolnim sazrijevanjem.

Rezultati na supskali Korištenje i zlouporaba psihoaktivnih tvari nisu pokazali spolne razlike između učenika i učenica, jedino je na čestici *Bio/la u školi pod utjecajem neke droge* omjer izgleda (OR) veći od 2, što ukazuje na važnost u praktičnom smislu. Navedena je razlika u

smjeru veće uključenosti učenica u to rizično ponašanje u odnosu na učenike. Rezultati ovog istraživanja različiti su od rezultata ESPAD (2019) istraživanja o ranom korištenju cigareta, alkohola i droga, gdje su na svim ispitanim ponašajima više rezultate postigli učenici u odnosu na učenice. Spolne razlike nisu se pokazale u odnosu na opijanje određenom vrstom alkoholnih pića. Navike konzumiranja određene vrste alkoholnih pića sudionika ovog istraživanja nisu u skladu s navikama konzumiranja sudionika u ESPAD istraživanju, u kojemu na hrvatskom uzorku adolescenti u većoj mjeri konzumiraju pivo i vino, a adolescentice oštra alkoholna pića. Mogući razlog razlike između rezultata ovoga istraživanja i rezultata ESPAD istraživanja može biti u činjenici kako su sudionici ovog istraživanja mlađe dobi od sudionika u ESPAD istraživanju te da se spolne razlike u preferenciji alkoholnih pića javljaju tek u razdoblju srednje adolescencije.

Analiza dobivenih rezultata istraživanja pokazala je spolne razlike na nekim rizičnim i delinkventnim ponašanjima učenika osmih razreda. Spolne razlike vidljive su na supskali Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, i to u smjeru veće učestalosti kod učenika u odnosu na učenice, a na supskali Suicidalna i autoagresivna ponašanja rezultat je bio u smjeru veće učestalosti kod učenica. Na ostalim supskalama nisu utvrđene spolne razlike. Time se djelomično potvrdila prva hipoteza.

H2: Očekuje se postojanje statistički značajne negativne povezanosti eksternaliziranih rizičnih ponašanja i samopoštovanja.

Korelacije nultog reda ovog istraživanja pokazale su kako je nisko samopoštovanje učenika statistički značajno povezano sa supskalama Nepoželjna normativna ponašanja, Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari te s ukupnim rezultatom Upitnika SRDP, a nije povezano sa supskalama Lakša prekršajna i delinkventna ponašanja, Teške krađe, provale i razbojništvo te Rizična spolna ponašanja.

Povezanost niskog samopoštovanja s korištenjem ili zlouporabom psihoaktivnih tvari je očekivana. Khajehdaluae i sur. (2013) su istraživanjem, također, utvrdili povezanost između rezultata Rosenbergovog testa samopoštovanja i pušenja cigareta te zlouporabe ilegalnih droga, poput heroina, tableta, alkohola. Moguće kako mladi niskog samopoštovanja pomoću opojnih sredstava pokušavaju izaći na kraj s neugodnim osjećajima koji nastaju kao posljedica niskog samopoštovanja, ali i da će oni prije od svojih vršnjaka koji imaju visoko samopoštovanje uzeti neko opojno sredstvo u želji da budu percipirani kao "odrasli", zanimljivi ili popularni.

Samopoštovanje, osim što je važno za psihološku dobrobit ljudi, povezano je i s postupcima i odlukama koje ljudi donose u svakodnevnom životu. Ranijim istraživanjima (npr. Wild i sur., 2004) ispitana je povezanost samopoštovanja s rizičnim ponašanjima, međutim, rezultati u različitim istraživanjima su nekonzistentni, uz ipak veću zastupljenost istraživanja koja su pronašla negativnu vezu između samopoštovanja i rizičnih ponašanja (npr. Burić i sur., 2008, Dobešová Cakirpaloglu i sur., 2020; Jackman i sur., 2017; Mier i sur., 2017). S obzirom da se ovdje radi o korelacijskoj analizi, ovakvi rezultati su u skladu i s istraživanjima Donnellan i sur., (2005) te Jackman i sur. (2017), koji su utvrdili kako adolescenti koji se ne uključuju u rizična i delinkventna ponašanja imaju više samopoštovanje od adolescenata koji se rizično i delinkventno ponašaju.

Samopoštovanje nije bilo statistički značajno povezano s ponašanjima koja su ispitana unutar supskala Lakša prekršajna i delinkventna ponašanja, Teške krađe, provale i razbojništvo te Rizična spolna ponašanja. Moguće je kako su ovakvi rezultati posljedica manjeg broja učenika koji su sudjelovali u ovim oblicima ponašanja, što i nije neočekivano, budući da su u istraživanju sudjelovali mlađi adolescenti za koje se ne očekuje uključivanje u delinkventna ponašanja poput teških krađa, provala, razbojništva ili rizičnih spolnih ponašanja. S druge strane, većina ranijih istraživanja operacionalizirali su eksternalizirana rizična ponašanja na način da su pod tim nazivom ispitivali različite oblike ponašanja. Na primjer, Donnellan i sur. (2005) utvrdili negativnu povezanost eksternaliziranih ponašanja i samopoštovanja, ali su eksternalizirana ponašanja operacionalizirali kao agresivnost, antisocijalna ponašanja i delinkvenciju, s time da u njihovu znanstvenom radu nije navedeno koja su konkretna ponašanja ispitivali. Ybrant i sur. (2010) su, također, utvrdili negativnu korelaciju ovih oblika rizičnih ponašanja i samopoštovanja, a eksternalizirana rizična ponašanja operacionalizirali su kao "agresivno i delinkventno ponašanje", odnosno ispitivali su ponašanja poput krađe iz obiteljskog doma, druženja s problematičnim vršnjacima, laganje i varanje. Li i sur. (2023) su, pak, eksternalizirana rizična ponašanja ispitivali s deset ponašanja koja su se kretala od lakših rizičnih ponašanja, poput bježanja iz škole pa do teških devijantnih oblika ponašanja, poput bježanja od kuće, sudjelovanja u tučnjavama te krađe. Ovi nalazi ukazuju kako je prilikom usporedbe rezultata različitih istraživanja važno uzeti u obzir i način na koji se eksternalizirana rizična ponašanja operacionaliziraju u tim istraživanjima, posebice ukoliko se želi ispitati razvojni put delinkvencije kod mlađih prijestupnika koji započinju svoju "karijeru" delinkvencije uključujući se u pojedine oblike takvih ponašanja. Do sličnog zaključka došli su Frick i sur. (2004) koji su naveli kako se razvojne putanje koje dovode do poremećaja u ponašanju razlikuju

kod pojedinaca te da bi se pojedinačni oblici eksternaliziranih ponašanja trebali ispitivati posebno, budući da različiti faktori mogu doprinijeti razvoju specifičnih tipova rizičnog ponašanja. Stoga, podjela eksternaliziranih rizičnih ponašanja, prema njihovim različitim oblicima, je informativnija, ali je i teže usporediva s ranijim istraživanjima.

Budući da su neka od eksternaliziranih ponašanja povezana sa samopoštovanjem, dok druga nisu, ova je hipoteza djelomično potvrđena.

H3: Očekuje se postojanje statistički značajne negativne povezanosti internaliziranih rizičnih ponašanja i samopoštovanja.

Kod sudionika u istraživanju, najveća veličina učinka kod korelacija nultog reda utvrdila se između niskog samopoštovanja i suicidalnog i autoagresivnog ponašanja, odnosno kod internaliziranih oblika ponašanja. Ovakvi nalazi nisu neobični i u skladu su s rezultatima meta-analize Mullana i sur. (2023), koji utvrđuju srednju razinu povezanosti samopoštovanja i internaliziranih problema u ponašanju, poput depresije i anksioznosti. Poznato je kako je nisko samopoštovanje povezano s većim razinama internaliziranih oblika ponašanja, poput depresije, beznadnosti, suicidalnih ideja i većom vjerojatnošću prethodnih pokušaja samoubojstva kod djece i mladih (Hull-Blanks i sur., 2004; Madge i sur., 2011; McMahon i sur., 2010; Overholser i sur., 1995; Soto-Sanz i sur., 2019; Wild i sur., 2004). Visoke korelacije samopoštovanja i depresije nisu neobične s obzirom da su osobe s niskim samopoštovanjem sklonije depresiji, a depresivne osobe češće se osjećaju bezvrijedno, nesposobno i nedostatno (Ngo i sur., 2020; Orth i sur., 2013; Zeigler-Hill, 2013). Također, adolescenti s niskim samopoštovanjem su u većem riziku od depresije, a niska razina samopoštovanja pokazala se kao prediktor depresivnih simptoma u razdoblju od 3 mjeseca do 10-15 godina kasnije (Trzesniewski i sur., 2006). Negativna povezanost samoranjavanja i samopoštovanja utvrđena je i u ranijim istraživanjima (npr. Lei i sur., 2024; Lundh i sur., 2007). Temeljem svog istraživanja, Lei i sur. (2024) utvrdili su kako su samopoštovanje i samoranjavanje u dvosmjernom odnosu te da je depresija posrednik tih odnosa (odnosa u oba smjera). Drugim riječima, sniženo samopoštovanje može dovesti do depresije, što u konačnici može rezultirati samoozljeđivanjem. Isto tako, samoozljeđivanje može intenzivirati depresivna stanja pojedinca, što posljedično može sniziti samopoštovanje (Lei i sur., 2024). Lei i sur. (2024), nadalje, pojašnjavaju kako pojedinci razvijaju neugodne emocionalne reakcije na podražaje te koriste samoozljeđivanje kako bi privremeno ublažili te emocije. Ovo olakšanje pojačava samoozljeđivačko ponašanje, čime ono

postaje ustrajno. Samoozljeđivanje je neadaptivni mehanizam za smanjenje negativnih emocija, poput depresije, međutim, istraživanja još nisu potvrdila ili opovrgnula smanjuje li se depresija nakon ovih ponašanja.

Budući da su suicidalna i autoagresivna ponašanja, kao internalizirani oblici rizičnih ponašanja, statistički značajno negativno povezani sa samopoštovanjem, možemo zaključiti kako je ova hipoteza potvrđena.

H4: Očekuje se postojanje statistički značajne negativne povezanosti eksternaliziranih rizičnih ponašanja i školskog uspjeha.

U korelacijama nultog reda na uzorku sudionika u istraživanju, školski uspjeh bio je statistički značajno negativno povezan sa svim supskalama Upitnika SRDP kojima su se ispitali eksternalizirani oblici rizičnih ponašanja. Ovakvi rezultati istraživanja upućuju kako se učenici slabijeg školskog uspjeha u većoj mjeri uključuju u takva ponašanja i obrnuto, odnosno učenici koji se učestalije rizično i delinkventno ponašaju ostvaruju slabiji školski uspjeh. Ovi nalazi nisu neočekivani i u skladu su s brojnim ranijim istraživanjima koja su pronašla povezanost između školskog uspjeha i konzumiranja duhanskih proizvoda (Pennanen i sur., 2011), nasilnog ponašanja (Vulić-Prtorić i sur., 2016), ranog stupanja u spolne odnose (Knežević Florić i sur., 2021; Lanari i sur., 2020), konzumiranje alkohola (Balsa i sur., 2011), marihuane (Busch i sur., 2015) i psihoaktivnih tvari (Ricijaš i sur., 2010; Veldman i sur., 2014) te antisocijalnog i delinkventnog ponašanja (Gremmen i sur., 2019).

Školski uspjeh osnovna je mjera razine uspješnosti i kvalitete rada učenika tijekom školske godine (Jokić i sur., 2010) koja, osim razine usvojenosti obrazovnih sadržaja, odražava i razinu usvojenosti odgojnih ishoda. Rezultati ranijih istraživanja pokazali su kako učenici koji ostvaruju slabiji školski uspjeh nerijetko imaju nisku motivaciju i nejasne ciljeve za budućnost (Wang i sur., 2014), imaju poteškoće s disciplinom, kako u učenju tako i u životu, te su podložniji vršnjačkom pritisku (Knežević Florić, i sur., 2021; Ricijaš, 2010). Takvi se učenici češće druže s vršnjacima koji također ostvaruju slabiji školski uspjeh te mogu biti skloniji rizičnim ponašanjima, stvarajući na taj način okruženje koje normalizira takva ponašanja i u kojemu se osjećaju ugodno. Hoffmann i sur. (2013) navode kako slabiji školski uspjeh i rizična ponašanja mogu imati zajedničke uzroke, poput siromaštva, negativnog vršnjačkog utjecaja i disfunkcionalnih obiteljskih odnosa. Učenici koji imaju bolji školski uspjeh privrženiji su školi, manje se uključuju u rizična ponašanja jer nastoje ispuniti društvena očekivanja te češće

ustupljaju podržavajuće odnose s učiteljima i vršnjacima (Whitlock, 2006). S druge strane, učenici koji ostvaruju slabiji školski uspjeh mogu imati manjak podrške unutar obitelji, škole i vršnjaka, zbog čega su u povećanom riziku za uključivanje u rizična i delinkventna ponašanja. Jedna od važnih uloga škole jest i prepoznavanje učenika u riziku. Škole svojim intervencijama i mjerama mogu osigurati dodatnu podršku u postizanju boljeg školskog uspjeha učenika te na taj način razvijati privrženost prema školi, poboljšati njihov status unutar vršnjačkih skupina, a, u konačnici, i prevenirati uključivanje u rizična ponašanja.

Budući da su svi oblici eksternaliziranih rizičnih ponašanja statistički značajno negativno povezani sa školskim uspjehom, možemo zaključiti kako je četvrta hipoteza potvrđena.

H5: Očekuje se postojanje statistički značajne negativne povezanosti internaliziranih rizičnih ponašanja i školskog uspjeha.

Rezultati ovog istraživanja pokazali su kako školski uspjeh nije povezan s internaliziranim oblicima rizičnih ponašanja, što nije u skladu s pojedinim ranijim istraživanjima (npr. Novak i sur., 2021; Veldman i sur., 2014; Vulić-Prtorić i sur., 2016). Rezultati ranije navedenih istraživanja ukazuju kako su posvećenost školskim obvezama te posredno i školski uspjeh, negativno povezani s pojavom internaliziranih oblika rizičnih ponašanja. Novak i sur. (2021) taj nalaz objašnjavaju povećanom razinom akademskog stresa, koji posljedično utječe na razvoj anksioznosti. S druge strane, Richardson i sur. (2005) u svom istraživanju pronalze kako učenici koji ostvaruju slabiji školski uspjeh u većoj mjeri izvještavaju o suicidalnim mislima, planovima i prijetnjama suicidom, samoranjavaju se ili su imali pokušaj suicida u odnosu na učenike koji ostvaruju prosječan ili iznadprosječan školski uspjeh. Povezanost samoranjavanja sa školskim uspjehom utvrdili su i Jablonska i sur. (2009). Neutvrđena povezanost školskog uspjeha te suicidalnih i autoagresivnih ponašanja ispitanih u ovom istraživanju može ukazati kako sudionici ovog istraživanja zbog školskog (ne)uspjeha ne ispoljavaju internalizirane oblike rizičnih ponašanja, i obrnuto. Međutim, isto je tako moguće kako je neutvrđena povezanost školskog uspjeha i internaliziranih oblika rizičnih ponašanja rezultat raspodjele školskih ocjena, prema kojoj je relativno mali udio učenika ostvario slabiji školski uspjeh.

Budući da nije utvrđena statistički značajna povezanost između školskog uspjeha i internaliziranih oblika rizičnih ponašanja, ova hipoteza nije potvrđena.

H6: Očekuje se postojanje statistički značajne negativne povezanosti eksternaliziranih rizičnih ponašanja i percipirane roditeljske emocionalne topline.

Odnos između rizičnih ponašanja djece i roditeljskih odgojnih stilova ispitan je procjenama dimenzija roditeljske emocionalne topline i psihološke kontrole. Emocionalna toplina roditelja pokazala se statistički značajno negativno povezana s učestalošću rizičnih i delinkventnih ponašanja, i to na svim supskalama Upitnika SRDP kojima su se ispitivali eksternalizirani oblici rizičnih ponašanja, kao i s ukupnim rezultatom na tom Upitniku. Može se, dakle, zaključiti kako se učenici emocionalno toplijih i brižnih roditelja u manjoj mjeri uključuju u eksternalizirana rizična i delinkventna ponašanja i obrnuto. Rezultati ovog istraživanja u skladu su s nalazima ranijih istraživanja (npr. Hoeve i sur., 2008; Piquero i sur., 2009; Raboteg-Šarić i sur., 2002; van der Laan i sur., 2010; Vieno i sur., 2009), koji su pokazali kako uspostavljanje bliskog odnosa između roditelja i djece smanjuje vjerojatnost uključivanja adolescenata u rizična i delinkventna ponašanja, kao i da je roditeljska podrška negativno povezana s konzumiranjem alkohola te sa zlouporabom psihoaktivnih tvari. Ovakvi su rezultati očekivani, budući da je emocionalna toplina dimenzija koja se odnosi na emocije i pozitivnu interakciju roditelja s djetetom. Emocionalno topli roditelji razumiju dijete, podržavaju ga, jasno argumentiraju svoja očekivanja te, očekivano, takva ponašanja pozitivno utječu na dječji razvoj (Davies i sur., 1994). Topli roditeljski odgojni stil rezultira dobro prilagođenim i socijalno kompetentnim adolescentima (Ren i sur., 2024). S druge strane, djeca emocionalno hladnih roditelja su agresivnija, imaju niže samopoštovanje (Finkenauer i sur., 2005; Onyskiw i sur., 2003) i češće ispoljavaju delinkventno ponašanje (Klarin i sur., 2014). Nalaze u tom smjeru utvrđuju Hoeve i sur. (2008), koji navode kako je autoritaran roditeljski stil, kojeg karakterizira niska razina emocionalne topline roditelja, značajno povezan s teškom delinkvencijom.

Analiza dobivenih rezultata istraživanja pokazala je statistički značajnu negativnu povezanost eksternaliziranih rizičnih ponašanja i percipirane emocionalne topline roditelja. Time se može prihvatiti šesta hipoteza ovog istraživanja o postojanju statistički značajne negativne povezanosti između percipirane roditeljske emocionalne topline i eksternaliziranih rizičnih ponašanja.

H7: Očekuje se postojanje statistički značajne negativne povezanosti internaliziranih rizičnih ponašanja i percipirane roditeljske emocionalne topline.

Emocionalna toplina roditelja pokazala se statistički značajno negativno povezana sa suicidalnim i autoagresivnim ponašanjima sudionika, odnosno s internaliziranim oblicima rizičnih ponašanja. Sudionici istraživanja koji su procjenjivali svoje roditelje emocionalno toplima u manjoj su se mjeri uključivali u internalizirane oblike rizičnih ponašanja, i obrnuto. Ovi rezultati usporedivi su s rezultatima Vučenović i sur. (2015), koji su koristili istu Skalu procjene obiteljskih odnosa (Macuka, 2004) te utvrdili negativnu povezanost depresivnosti s emocionalnom toplinom i pozitivnu povezanost s psihološkom kontrolom. Povezanost percipirane roditeljske emocionalne topline i internaliziranih oblika rizičnih ponašanja u ovom je istraživanju utvrđena koeficijentom korelacije koji sam po sebi ne objašnjava uzročnost, već samo stupanj povezanosti. Međutim, brojna su longitudinalna istraživanja (npr. Rothenberg i sur., 2020; Schütte i sur., 2023) utvrdila smjer te povezanosti te se u većini dosadašnjih istraživanja navodi kako je roditeljski odgojni stil snažan uzročnik internaliziranih i eksternaliziranih oblika rizičnih ponašanja. Na primjer, Finkenauer i sur. (2005) navode kako se djeca emocionalno toplih i podržavajućih roditelja u manjoj mjeri uključuju u rizična i delinkventna ponašanja, imaju visoko samopoštovanje i ispoljavaju manje emocionalnih problema, poput depresije. Vučetić i sur. (2015), također, povezuju pozitivne rezultate na dimenziji psihološke kontrole i negativne rezultate na dimenziji emocionalnosti s autoritarnim roditeljskim odgojnim stilom, što se pokazalo i ovim istraživanjem rizičnih ponašanja. Možemo zaključiti kako je autoritaran roditeljski stil povezan s pojavom rizičnih ponašanja kod djece. Baetens i sur. (2013) navode kako je adolescentska percepcija roditeljskog neiskazivanja emocija, odnosno izostanak emocionalne podrške roditelja, povezana s pojavom samoranjavanja. Roditeljsko odbacivanje, odnosno izostanak roditeljske emocionalne topline, naklonosti, pažnje, podrške i ljubavi (Rohner i sur., 2005; prema Zhu i sur., 2020), također se može povezati s povećanim rizikom za suicidalna i autoagresivna ponašanja djece. Izostanak roditeljske emocionalne topline, kao jedan od oblika interpersonalnog stresa, može biti povezan s razvojem snažnih negativnih emocija kod djece te s nemogućnošću njihove regulacije, što posljedično može rezultirati autodestruktivnim ponašanjima (Sobrinho i sur., 2016).

Analiza dobivenih rezultata istraživanja pokazala je statistički značajnu negativnu povezanost internaliziranih rizičnih ponašanja i percipirane emocionalne topline roditelja. Time se može prihvatiti sedma hipoteza ovog istraživanja o postojanju statistički značajne negativne

povezanosti između percipirane roditeljske emocionalne topline i internaliziranih rizičnih ponašanja.

H8: Očekuje se postojanje statistički značajne pozitivne povezanosti eksternaliziranih rizičnih ponašanja i percipirane roditeljske psihološke kontrole.

Roditeljska kontrola obuhvaća dvije glavne dimenzije: bihevioralnu i psihološku (Pettit i sur., 2001). Bihevioralna kontrola, koja se odnosi na nadzor i regulaciju djetetovog ponašanja, povezana je s pozitivnim psihosocijalnim ishodima. S druge strane, psihološka kontrola, koja uključuje manipulaciju djetetovim emocijama i mislima, negativno utječe na djetetov psihosocijalni razvoj. Psihološka je kontrola, u ovom istraživanju, očekivano statistički značajno pozitivno povezana s učestalošću uključivanja u rizična ponašanja učenika, i to sa svim supskalama upitnika SRDP kojima su se ispitala eksternalizirana rizična ponašanja te s ukupnim rezultatom na tom Upitniku. Ovakvi su rezultati u skladu s nalazima ranijih istraživanja (npr. Klarin i sur., 2014; Pettit i sur., 2001, Finkenauer i sur., 2005). S većom percipiranom psihološkom kontrolom roditelja, veća je i učestalost uključivanja u rizična i delinkventna ponašanja, i obrnuto. Psihološka kontrola podrazumijeva manipulativno ponašanje i pasivnu agresiju (Silk i sur., 2003), što se u Skali percepcije obiteljskih odnosa (Macuka, 2004) ispitalo pitanjima kao što su *Kada pogriješim kažnjava me šutnjom* ili *Često me ucjenjuje ako se ne držim njenih/njegovih pravila ponašanja*. Ova, kao i ostala u skali navedena ponašanja, zapravo su primjeri neprimjerenih odgojnih postupaka koji se mogu negativno odraziti na psihosocijalni razvoj djece. Rezultati ovog istraživanja to potvrđuju jer pokazuju kako je učestalije rizično i delinkventno ponašanje povezano s većom percepcijom roditeljske psihološke kontrole. Odnosno, roditeljsko manipulativno i nametljivo ponašanje, prisila te pasivna agresija mogu rezultirati učestalijim adolescentskim uključivanjem u rizična i delinkventna ponašanja. Navedeni rezultati u skladu su i s rezultatima ranijih istraživanja, kojima je potvrđeno kako je psihološka kontrola roditelja povezana s antisocijalnim i delinkventnim ponašanjima (Vieno i sur., 2009), teškim kaznenim djelima (Hoeve i sur., 2008), nasilnim ponašanjem (Finkenauer i sur., 2005), a pojedini istraživači pronašli su negativnu povezanost većeg broja internaliziranih i eksternaliziranih oblika rizičnog ponašanja s percepcijom psihološke kontrole roditelja (Klarin i sur., 2014; Kuppens i sur., 2019; Lebedina Manzoni i sur., 2013).

Analiza dobivenih rezultata istraživanja pokazala je statistički značajnu pozitivnu povezanost eksternaliziranih rizičnih ponašanja i percipirane psihološke kontrole roditelja. Time se može prihvatiti osma hipoteza ovog istraživanja o postojanju statistički značajne pozitivne povezanosti između percipirane roditeljske psihološke kontrole i eksternaliziranih rizičnih ponašanja.

H9: Očekuje se postojanje statistički značajne pozitivne povezanosti internaliziranih rizičnih ponašanja i percipirane roditeljske psihološke kontrole.

Psihološka kontrola majke i oca statistički je značajno umjereno pozitivno povezana s pojavom internaliziranih rizičnih ponašanja sudionika u istraživanju. Djeca koja imaju roditelje za koje percipiraju kako imaju visoku psihološku kontrolu pokazuju i više internaliziranog rizičnog ponašanja, i obrnuto. Ovakva je povezanost očekivana, tim više ukoliko se pominje pogledaju ponašanja karakteristična za psihološku kontrolu, a koja su ispitana upitnikom korištenim u ovom istraživanju (npr. *Ismijava me pred drugima, Omalovažava me kada učinim nešto pogrešno, Pretjerano me kritizira*). Očekivano je kako će ovakva ponašanja roditelja rezultirati smanjenim samopoštovanjem kod djece (Karakuş, 2012), odnosno narušiti njihov psihološki i emocionalni razvoj (Silk i sur., 2003). Utvrđeni pozitivan odnos internaliziranih rizičnih ponašanja i percipirane roditeljske psihološke kontrole očekivan je i u skladu sa samom definicijom roditeljske psihološke kontrole Smetane i sur. (2002), prema kojima psihološka kontrola roditelja predstavlja pokušaj da se upravlja djetetovim aktivnostima na način koji štetno utječe na njegovo mentalno zdravlje, ometajući pritom njegov psihološki razvoj. Roditelji koji provode psihološku kontrolu nisu osjetljivi na psihološke potrebe djece (Cao i sur., 2022; Costa i sur., 2015), što kod djece onemogućuje osjećaj povezanosti s roditeljima, ne potiče samoučinkovitost te ne zadovoljava njihove psihološke potrebe (Bai i sur., 2020; Costa i sur., 2015). Kvaliteta odnosa između roditelja i djece snažno je povezana s adolescentskim samoozljeđivanjem i suicidalnim ponašanjem (Borowsky i sur., 2001). Sun i sur. (2022), također, navode kako je psihološka kontrola roditelja bila u korelaciji s pokušajima suicida adolescenata. Psihološka kontrola, kao neprimjeren oblik roditeljstva, jedan je od ključnih faktora samoozljeđivanja i depresije kod adolescenata (Soenens i sur., 2005).

Budući da je analiza dobivenih rezultata istraživanja pokazala statistički značajnu pozitivnu povezanost internaliziranih rizičnih ponašanja i roditeljske psihološke kontrole, deveta se hipoteza ovog istraživanja može prihvatiti.

H10: Očekuje se postojanje statistički značajne pozitivne povezanosti eksternaliziranih rizičnih ponašanja i podložnosti vršnjačkom pritisku.

Razdoblje adolescencije snažno je obilježeno utjecajem vršnjaka. Brojna su istraživanja (npr. Lebedina Manzoni i sur., 2008; Nekić i sur., 2016) ispitivala podložnost vršnjačkom pritisku u razdoblju adolescencije u odnosu na rizična ponašanja. Rezultati ovog istraživanja pokazali su kako je podložnost vršnjačkom pritisku statistički značajno pozitivno povezana s učestalošću uključivanja u rizična ponašanja učenika, i to na svim supskalama Upitnika SRDP te s ukupnim rezultatom na tom Upitniku. Provedene korelacije nultog reda pokazuju slabu (na supskali Teške krađe, provale i razbojništva) do snažnu (na ukupnom rezultatu Upitnika SRDP) veličinu učinka povezanosti podložnosti vršnjačkom pritisku s različitim oblicima rizičnog i delinkventnog ponašanja ispitanog Upitnikom SRDP kod sudionika u ovom istraživanju. Ovakve su korelacije očekivane, ne samo zbog nalaza ranijih istraživanja, već i zbog sličnosti čestica koje čine oba upitnika. Skalom podložnosti vršnjačkom pritisku ispituje se vršnjački pritisak u različitim područjima života adolescenata, a između ostaloga i rizična ponašanja pa su tako neke od čestica na Skali podložnosti vršnjačkom pritisku (npr. *Iako to nisam želio/željela, pio/la sam alkohol kako bih se bolje uklopio/la među vršnjake.*) sadržajno slične česticama na Upitniku SRDP (*Opio/la pivom ili vinom*). Rezultati istraživanja u skladu su s ranije provedenim istraživanjima, koja su utvrdila povezanost podložnosti vršnjačkom pritisku i konzumiranja alkoholnih pića (Forko i sur., 2012), cigareta i psihoaktivnih tvari, ranog stupanja u spolne odnose (Knežević Florić i sur., 2021; Lebedina Manzoni i sur., 2008) te nasilnih oblika ponašanja (Đuranović i sur., 2016). Ajduković i sur. (2008) zaključuju kako adolescenti rizičnog ponašanja u većoj mjeri za prijatelje biraju vršnjake koji se također rizično ponašaju, budući da vršnjački pritisak na društveno neprihvatljivo ponašanje značajno pozitivno predviđa nepoželjna normativna ponašanja. Navedeno je u skladu i s rezultatima ovog istraživanja, odnosno s većom podložnošću vršnjačkog pritiska, veća je i učestalost uključivanja u rizična i delinkventna ponašanja, i obrnuto.

Analiza dobivenih rezultata istraživanja pokazala je statistički značajnu pozitivnu povezanost eksternaliziranih rizičnih ponašanja i podložnosti vršnjačkom pritisku. Time se može prihvatiti deseta hipoteza ovog istraživanja o postojanju statistički značajne pozitivne povezanosti između podložnosti vršnjačkom pritisku i eksternaliziranih rizičnih ponašanja.

H11: Očekuje se postojanje statistički značajne pozitivne povezanosti internaliziranih rizičnih ponašanja i podložnosti vršnjačkom pritisku.

Utjecaj vršnjaka tijekom adolescencije snažan je i prisutan u različitim životnim područjima adolescenata. On utječe na oblikovanje kako adaptivnih, ali i neadaptivnih ponašanja. Kada govorimo o rizičnim ponašanjima, utjecaj vršnjačkog pritiska na uključivanje u eksternalizirana rizična i delinkventna ponašanja ispitan je i dokazan velikim brojem istraživanja (npr. Ajduković i sur., 2008; Knežević Florić i sur., 2021; Lebedina Manzoni i sur., 2008; Nekić i sur., 2016). Međutim, manji se broj istraživanja bavio temom utjecaja vršnjačkog pritiska na internalizirana rizična ponašanja, poput samoranjavanja i/ili pokušaja suicida. Ovim je istraživanjem utvrđena statistički značajna pozitivna umjerena povezanost podložnosti vršnjačkom pritisku i internaliziranih rizičnih ponašanja (suicidalnih i autoagresivnih ponašanja). Odnosno, istraživanjem je utvrđeno da što je veći vršnjački pritisak, to će biti veća i manifestacija internaliziranih rizičnih ponašanja, i obrnuto. Ovakvi su podaci očekivani na osnovi nekolicine ranijih istraživanja (Heilbron i sur., 2008; Prinstein i sur., 2010). U adolescenciji se povećava rizik samoranjavanja (Klonsky i sur., 2011; Zoroglu i sur., 2003), a posljednjih se nekoliko godina ono sve više prepoznaje kao značajan javnozdravstveni problem među adolescentima, zbog njegove povezanosti s ozbiljnim psihološkim poremećajima i suicidalnim ponašanjima (Kiekens i sur., 2018; Nock, 2010; Ribeiro i sur., 2016). Prinstein i sur. (2010), također, navode kako se podložnost vršnjačkom utjecaju, kada se govori o samoranjavanju, može povezati s povećanjem suicidalnih pokušaja. Nock i sur. (2004) istraživali su samoozljeđivanje iz funkcionalističke perspektive te su identificirali dva glavna razloga za ovu pojavu među mladima. Prvi je regulacija emocionalnih ili fizioloških stanja, poput smanjenja stresa ili povećanja uzbuđenja. Drugi razlog odnosi se na socijalne funkcije samoozljeđivanja, uključujući privlačenje pažnje ili izbjegavanje socijalnih interakcija, kao što su izbjegavanje kazne ili izbjegavanje neugodnih aktivnosti. Međutim, sve je veći broj istraživanja (npr. James, 2013; Prinstein i sur., 2010) koja povezuju pojavu samoranjavanja i vršnjačkog utjecaja, odnosno navode kako je veća vjerojatnost upuštanja adolescenata u nesucidalno samoranjavanje ako se bliski prijatelji ili vršnjaci tako ponašaju. Stoga su rezultati utvrđeni ovim istraživanjem u skladu s tim nalazima. Heilbron i sur. (2008) navode nekoliko teorijskih objašnjenja povezanosti samoranjavanja i utjecaja vršnjaka. Prema teorijama socijalnog učenja (Bandura, 1973; prema Heilbron i sur., 2008), adolescenti usvajaju ponašanja promatrajući vršnjake pa je vjerojatnije da će se samoranjavati kako bi bili prihvaćeni unutar grupe svojih vršnjaka (Prinstein i sur., 2003; Rose, 2002; sve prema Heilbron i sur., 2008).

Teorije identiteta ističu važnost prihvaćanja i odobravanja u ovoj razvojnoj fazi, što može povećati osjetljivost na vršnjački utjecaj i potaknuti ponašanja poput samoranjavanja, ukoliko se ono javlja kod vršnjaka kojima je adolescent okružen (Fishbein i sur., 1975; prema Heilbron i sur., 2008). Teorije međusobne privlačnosti (Byrne, 1971,1997; sve prema Heilbron i sur., 2008) objašnjavaju kako adolescenti biraju prijatelje slične sebi te kako ponašanja, poput samoranjavanja, mogu biti potaknuta i proširena unutar vršnjačkih grupa.

Budući da je analiza dobivenih rezultata istraživanja pokazala statistički značajnu pozitivnu povezanost internaliziranih rizičnih ponašanja i podložnosti vršnjačkom pritisku, jedanaesta se hipoteza ovog istraživanja može prihvatiti.

H12: Očekuje se postojanje statistički značajne negativne povezanosti eksternliziranih rizičnih ponašanja i kulture škole.

Odnos između rizičnih ponašanja i kulture škole ispitan je Skalom kulture škole, a rezultati istraživanja pokazali su statistički značajne negativne povezanosti na većem broju supskala Upitnika SRDP te s ukupnim rezultatom na tom Upitniku. Supskala Kultura škole – Normativna očekivanja statistički je značajno negativno povezana sa supskalama Nepoželjna normativna ponašanja, Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari te sa supskalom Teške krađe, provale i razbojništva. Negativna povezanost normativnih očekivanja i nepoželjnih normativnih ponašanja očekivana je, budući da je nekoliko čestica u obje supskale sadržajno slično formulirano, ali u suprotnom smjeru (npr. *Vrlo je malo bježanja s nastave* i *Pobjegao iz škole*). Budući da kultura škole na određeni način oblikuje normativna očekivanja i ponašanja učenika i učitelja (Deal i sur., 2016), za očekivati je kako će normativna očekivanja škole, kao odgojno-obrazovne ustanove i zajednice, biti u suprotnosti s nepoželjnim normativnim ponašanjima u koja su pojedinci uključeni. U odnosu na korištenje ili zlouporabu psihoaktivnih tvari, slične su rezultate u svom istraživanju dobili DeWitt i sur. (2000), koji pronalaze posrednu povezanost učeničke percepcije negativne kulture škole s korištenjem i zlouporabom psihoaktivnih tvari. Navedena povezanost u potpunosti je posredovana učincima niskih obrazovnih aspiracija te odobravanjem vršnjačkog rizičnog i delinkventnog ponašanja. Supskala Kultura škole – odnos učenik-učitelj/škola statistički je značajno negativno povezana sa supskalama Prekršajna i lakša delinkventa ponašanja, Nepoželjna normativna ponašanja te sa supskalom Teške krađe, provale i razbojništva. Kvalitetni, pozitivni i podržavajući odnosi između učitelja i učenika mogu smanjiti vjerojatnost učeničkih upuštanja u rizična ponašanja (Bonell i sur., 2019), dok

neprimjereni i narušeni odnosi između učenika i učitelja mogu povećati rizik za takva ponašanja učenika (Hamre i sur., 2001). S druge strane, učenici koji se rizično i delinkventno ponašaju često imaju konfliktne odnose s učiteljima, što negativno utječe na njihovo ponašanje u školi (Murray i sur., 2004). Supskala Kultura škole – vršnjački odnosi statistički je značajno (nisko) negativno povezana jedino sa supskalom Nepoželjna normativna ponašanja. Razlog tomu moguć je u sadržaju čestica koje u ovoj supskali opisuju odnos među učenicima, dok su se Upitnikom SRDP ispitala rizična i delinkventna ponašanja koja nisu usmjerena na međudnos učenika, kao što bi to, primjerice, bilo da se ispitivalo međuvršnjačko nasilje. Supskala Kultura škole – obrazovne prilike statistički je značajno negativno povezana sa supskalama Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, Nepoželjna normativna ponašanja te sa supskalom Teške krađe, provale i razbojništva. Supskalom Obrazovne prilike ispitala se percepcija učenika u odnosu na kvalitetu obrazovanja koju im škola pruža, koliko ih škola potiče na razvijanje kritičkog mišljenja, rješavanje problema i toleranciju. Može se pretpostaviti kako se učenici koji promišljaju o ovim pitanjima u manjoj mjeri uključuju u rizična i delinkventna ponašanja ispitana Upitnikom SRDP (npr. *Sudjelovao u napadu na osobu zbog njene vjere, rase ili spolne orijentacije, Primio ili kupio nešto za što si znao da je ukradeno*). Također, dosadašnja istraživanja (npr. Eccles i sur., 2011; Way i sur., 2007) pronalaze kako je pozitivna učenička percepcija obrazovnih prilika povezana s manjim uključivanjem u rizična ponašanja, poput konzumacije psihoaktivnih tvari, agresije i delinkvencije.

Analiza dobivenih rezultata istraživanja pokazala je statistički značajnu negativnu povezanost eksternaliziranih rizičnih ponašanja i pojedinih dimenzija kulture škole. Time se može djelomično prihvatiti dvanaesta hipoteza ovog istraživanja o postojanju statistički značajne negativne povezanosti između kulture škole i eksternaliziranih rizičnih ponašanja.

H13: Očekuje se postojanje statistički značajne negativne povezanosti internaliziranih rizičnih ponašanja i kulture škole.

Rezultati ovog istraživanja, također, pokazali su statistički značajnu negativnu povezanost svih supskala Skale kulture škole s internaliziranim oblicima rizičnog ponašanja učenika, odnosno sa suicidalnim i autoagresivnim ponašanjima. Učenici koji su procijenili pozitivnu kulturu škole u manjoj su mjeri iskazali suicidalna i autoagresivna ponašanja, i obrnuto. Brojna su istraživanja (npr. Denny i sur., 2011; Patton i sur., 2008) pokazala kako su školski faktori, poput školskog uspjeha i stavova prema školi povezani s mentalnim zdravljem mladih, stoga se može zaključiti

kako je kultura škole povezana s mentalnim zdravljem učenika. Budući da su rezultati ovog istraživanja pokazali statistički značajnu negativnu povezanost između suicidalnih i autoagresivnih ponašanja učenika te odnosa učenik-učitelj/škola ispitanog Skalom kulture škole, može se zaključiti kako je podržavajući i kvalitetan odnos između učitelja i učenika iznimno važan. Madjar i sur. (2017) navode kako učenici koji percipiraju podršku učitelja i koji ostvaruju pozitivne vršnjačke odnose u manjoj mjeri imaju suicidalna i autoagresivna ponašanja. Također, LaRusso i sur. (2008), u svom istraživanju, dolaze do nalaza kako adolescenti koji iskazuju veću podršku učitelja, u manjoj mjeri iskazuju depresivne simptome. Recentno istraživanje Jiang i sur. (2023) pokazalo je kako je naklonost učitelja prema učenicima značajno negativno povezana sa suicidalnim mislima učenika, dok je diskriminirajuće ponašanje učitelja značajno pozitivno povezana sa suicidalnim mislima učenika. Marraccini i sur. (2017) meta-analizom su utvrdili kako značajna povezanost između škole i suicida ukazuje da osjećaj povezanosti sa školskom zajednicom može djelovati kao zaštitni faktor protiv suicidalnih misli i ponašanja kod adolescenata. Adolescenti koji izvještavaju o većem osjećaju povezanosti sa školom pokazuju manju vjerojatnost pojave suicidalnih misli i pokušaja suicida. Kvalitetan i otvoren odnos temeljen na povjerenju i uzajamnom uvažavanju može djelovati kao zaštitni faktor za uključivanje učenika u rizična ponašanja. Upravo se takav odnos između učitelja i učenika u ovom istraživanju ispitivao pojedinim česticama (npr. *Učitelji tretiraju učenike pošteno i pravedno, Učenici i učitelji međusobno si vjeruju*), jer je on značajan faktor u izgradnji učeničke pozitivne percepcije školske kulture. Stoga, kontinuirana izgradnja pozitivne kulture škole može doprinijeti zdravom razvoju i dobrobiti učenika.

Analiza dobivenih rezultata istraživanja pokazala je statistički značajnu negativnu povezanost internaliziranih rizičnih ponašanja i kulture škole. Time se može prihvatiti trinaesta hipoteza ovog istraživanja o postojanju statistički značajne negativne povezanosti između kulture škole i internaliziranih rizičnih ponašanja.

H14: Očekuje se kako će ispitanici individualni (spol, samopoštovanje i školski uspjeh) i socijalni (emocionalna toplina, psihološka kontrola, struktura obitelji, socioekonomski status, podložnost vršnjačkom pritisku i kultura škole) rizični faktori biti prediktori eksternaliziranih rizičnih ponašanja.

Istraživanjem se željelo ispitati u kojoj mjeri ispitanici individualni i socijalni rizični faktori mogu predvidjeti pojavu eksternaliziranih rizičnih ponašanja kod djece. Od individualnih faktora

ispitani su spol, samopoštovanje i školski uspjeh, a od socijalnih emocionalna toplina i psihološka kontrola roditelja, struktura obitelji, socioekonomski status obitelji, podložnost vršnjačkom pritisku i kultura škole.

Budući da se u istraživanju ispitala učestalost uključenosti učenika u rizično i delikventno ponašanje, odnosno pet oblika eksternaliziranih rizičnih i delinkventnih ponašanja, provedeno je pet hijerarhijskih regresijskih analiza u kojima su pojedini oblici eksternaliziranih rizičnih ponašanja bili kriterijske varijable.

Za ispitivanje doprinosa objašnjenju uključenosti u prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, u prvi su model uneseni spol i školski uspjeh, kao individualni rizični faktori koji su se pokazali značajnim prediktorima. Muški spol i niži školski uspjeh rizični su individualni faktori ovog oblika rizičnog i delinkventnog ponašanja. U drugom modelu, individualnim faktorima dodani su socijalni faktori kontrola majke, emocionalnost oca, podložnost vršnjačkom pritisku i kultura škole (odnos učenik-učitelj/škola). U tome su se modelu značajnim rizičnim faktorima pokazali muški spol, niži školski uspjeh, visoka psihološka kontrola majke i veća podložnost vršnjačkom pritisku. Može se zaključiti kako muški spol, niži školski uspjeh, visoka psihološka kontrola majke (roditelja) i veća podložnost vršnjačkom pritisku doprinose objašnjenju varijance uključivanja u prekršajna i lakša delinkventna ponašanja.

Za ispitivanje doprinosa objašnjenju uključenosti u nepoželjna normativna ponašanja, u prvi model uneseni su samopoštovanje i školski uspjeh, kao individualni rizični faktori koji su se pokazali značajnim prediktorima. Nisko samopoštovanje i niži školski uspjeh rizični su individualni faktori ovog oblika rizičnog i delinkventnog ponašanja. U drugom su modelu individualnim faktorima dodani socijalni faktori kontrola majke, emocionalnost oca, struktura obitelji, podložnost vršnjačkom pritisku i dvije dimenzije kulture škole: normativna očekivanja i odnos učenik-učitelj/škola. U tome su se modelu značajnim rizičnim faktorima pokazali samopoštovanje, školski uspjeh, psihološka kontrola majke, podložnost vršnjačkom pritisku i odnosi između učenika i učitelja u školi. Ovo je jedini oblik eksternaliziranog rizičnog i delinkventnog ponašanja na kojem se kultura škole pokazala kao statistički značajan prediktor. Može se zaključiti kako nisko samopoštovanje, slabiji školski uspjeh, veća psihološka kontrola majke (roditelja), veća podložnost vršnjačkom pritisku te lošiji odnosi između učenika i učitelja u školi doprinose uključivanju učenika u nepoželjna normativna ponašanja ispitana ovim istraživanjem.

Za ispitivanje doprinosa objašnjenju uključenosti u rizična spolna ponašanja, u prvi model unesen je školski uspjeh, kao individualni rizični faktor koji se pokazao statistički značajnim prediktorom. U drugom su modelu individualnom faktoru dodani socijalni faktori kontrola majke, emocionalnost oca i podložnost vršnjačkom pritisku. U tome su se modelu značajnim rizičnim faktorima pokazali školski uspjeh, psihološka kontrola majke i podložnost vršnjačkom pritisku, odnosno uključivanju u rizična spolna ponašanja doprinose slabiji školski uspjeh, veća psihološka kontrola majke (roditelja) i veća podložnost vršnjačkom pritisku.

Za ispitivanje doprinosa objašnjenju uključenosti u korištenje i zlouporabu psihoaktivnih tvari u prvi model uneseni su samopoštovanje i školski uspjeh, kao individualni rizični faktori. Samopoštovanje se nije pokazalo kao statistički značajan prediktor, dok školski uspjeh je. U drugom su modelu individualnim faktorima dodani socijalni faktori kontrola majke, emocionalnost oca, struktura obitelji, podložnost vršnjačkom pritisku i normativna očekivanja ispitana Skalom kulture škole. U tome su se modelu značajnim rizičnim faktorima pokazali niži školski uspjeh, visoka psihološka kontrola majke (roditelja) i veća podložnost vršnjačkom pritisku, što da su navedeni faktori rizični faktori za korištenje i zlouporabu psihoaktivnih tvari.

Za ispitivanje doprinosa objašnjenju uključenosti u teške krađe provale i razbojništva u prvi je model unesen školski uspjeh, kao individualni rizični faktor koji se pokazao kao statistički značajan negativan prediktor. U drugom su modelu dodani socijalni faktori kontrola majke, emocionalnost oca, podložnost vršnjačkom pritisku i dvije dimenzije kulture škole: normativna očekivanja i odnos učenik-učitelj/škola. U tome su se modelu statistički značajnim rizičnim faktorima pokazali samo niži školski uspjeh i visoka psihološka kontrola majke (roditelja).

Analizirajući ovim istraživanjem ispitane rizične faktore uvrštene u regresijske analize, kojima su kriteriji bili različiti oblici eksternaliziranih rizičnih ponašanja, može se zaključiti kako se većina ispitanih rizičnih faktora pokazala statistički značajnima.

Psihološka kontrola majke pokazala se statistički značajnim prediktorom za prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, nepoželjna normativna ponašanja, rizična spolna ponašanja, korištenje ili zlouporabu psihoaktivnih tvari te za teške krađe, provale i razbojništva. Važno je napomenuti kako se psihološka kontrola majke odnosi na psihološku kontrolu roditelja, budući da je zbog postojanja visoke povezanosti između varijabli psihološke kontrole majke i oca samo jedna od njih mogla biti uvrštena u regresijske analize. Upravo zbog te visoke povezanosti može se očekivati da, ukoliko je jedna od varijabli značajan prediktor, značajnim prediktorom bila bi i druga. Psihološka kontrola roditelja podrazumijeva nametljivo roditeljsko ponašanje,

manipulativnu kontrolu, prisilu i pasivnu agresiju te negativno utječe na psihosocijalni razvoj djeteta (Silk i sur., 2003). Nalazi ovog istraživanja u skladu su s nalazima brojnih ranijih istraživanja, prema kojima takvo ponašanje roditelja može rezultirati delinkvencijom i rizičnim ponašanjem (Klarin i sur., 2014; Smetana i sur., 2002). Moguće je kako djeca roditelja s roditeljskim odgojnim stilom koji ima obilježja psihološke kontrole gube povjerenje u odrasle i autoritete te zbog mogućeg stresa u obitelji dolaze u povećani rizik za uključivanje u rizična i delinkventna ponašanja. Također, djeca iz takvih obitelji, tijekom socijalizacije, nemaju primjerene uzore u svojim roditeljima te mogu imati poteškoće u socijalizaciji i emocionalnom zblizavanju s vršnjacima pa je moguće kako potrebu za pripadanjem pronalaze u vršnjačkim skupinama sklonim rizičnom i delinkventnom ponašanju. Ovim se istraživanjem, također, pokazalo kako su nepoželjni roditeljski odgojni stilovi rizičan faktor za pojavu rizičnih ponašanja (Farrington, 2011). Iako ovaj faktor nije najsnažniji prediktor u provedenim regresijskim analizama, on se dosljedno javlja kao statistički značajan za sve oblike eksternaliziranih rizičnih ponašanja, što ukazuje na njegovu važnost.

Vršnjački se pritisak pokazao kao drugi po redu najučestaliji prediktor na supskalama Upitnika SRDP kojima su se ispitala eksternalizirana rizična ponašanja. Statistički je značajan prediktor na čak 4 od 5 supskala. Analizirajući veličine doprinosa, ovaj prediktor na supskalama Korištenje i zlouporaba psihoaktivnih tvari i Nepoželjna normativna ponašanja ima najveću prediktivnu vrijednost. Stoga, možemo zaključiti kako je ovaj faktor jedan od važnijih rizičnih faktora koji mogu predvidjeti rizično i delinkventno ponašanje djece. Ovakvi su rezultati očekivani, s obzirom na veću podložnost vršnjačkom pritisku u razdoblju rane adolescencije (Lebedina Manzoni i sur., 2013). U razdoblju rane adolescencije vršnjaci imaju veći utjecaj na pojedinca nego u bilo kojem drugom razdoblju života (Berndt, 1979; Lebedina Manzoni i sur., 2013). Veća podložnost vršnjačkom pritisku rezultat je i povećane želje za prihvaćanjem unutar vršnjačke grupe, stoga se mlađi adolescenti u većoj mjeri konformiraju vršnjačkim grupama, čime ponekad zanemaruju vlastite želje i stavove (Lebedina Manzoni i sur., 2013). U tome kontekstu, vršnjaci utječu na odluke adolescenata da se uključe u rizična i delinkventna ponašanja (Blakemore i sur., 2014; Miller i sur., 2009), odnosno namjera pojedinca prema delinkvenciji razvija se primarno kroz njegovu/njezinu interakciju s drugima (Warr, 1993).

Za razliku od nalaza koje su utvrdile Vrselja i sur. (2009), prema kojima nije utvrđena značajna razlika u antisocijalnom ponašanju učenika osnovne škole s obzirom na školski uspjeh, slabiji školski uspjeh u ovom se istraživanju pokazao ne samo značajno povezanim s rizičnim ponašanjima učenika u korelacijama nultog reda, nego i snažnijim individualnim prediktorom

eksternaliziranih rizičnih ponašanja. Ovakvi su nalazi u skladu s brojnim domaćim i stranim istraživanjima (npr. Dias i sur., 2022; Herrenkohl i sur., 2001; Livazović, 2012; Stevens i sur., 2011), koja pronalaze slabiji školski uspjeh prediktorom rizičnog i delinkventnog ponašanja. Objasnjavajući povezanost školskog uspjeha s rizičnim i delinkventnim ponašanjem, Crosnoe i sur. (2002) navode kako školski uspjeh u određenoj mjeri odražava privrženost prema školi koju adolescenti s dobrim školskim uspjehom nisu spremni ugroziti upuštajući se u rizična i delinkventna ponašanja. S druge strane, adolescenti koji doživljavaju neuspjeh u školi moguće je da pronalaze afirmaciju i uzbuđenje uključivanjem u različite oblike rizičnih i delinkventnih ponašanja. Školski uspjeh, također, može imati brojne posredne i neposredne utjecaje na sam tijek školovanja. Prema Hirschijevoj teoriji socijalne kontrole (1969), slabiji školski uspjeh može dovesti do razvijanja negativnih osjećaja prema školi što, posljedično, može povećati vjerojatnost pojave delinkventnog ponašanja. Osim toga, Lacković Grgin (1994) navodi kako slabiji školski uspjeh na učenike nerijetko ostavlja dugotrajne negativne posljedice koje se mogu proširiti, ne samo na njihov odnos prema obrazovanju općenito, već i na njihovo samopoimanje. Maguin i sur. (1996) detaljnije pojašnjavaju ovaj doprinos na način da je slabiji školski uspjeh povezan s prevalencijom i započinjanjem rizičnog i delinkventnog ponašanja, dok je bolji školski uspjeh povezan s otpornošću na uključivanje u takva ponašanja.

Odgojno-obrazovni sustav u većoj je mjeri usmjeren na kognitivne aspekte obrazovanja, dok su afektivne i socijalne sastavnice, koje čine odgojnu dimenziju tog sustava, nerijetko zapostavljene. Kritika suvremene škole usmjerena je prema poistovjećivanju slabijeg školskog uspjeha s općom vrijednošću učenika kao osobe. Učenici sa slabijim školskim uspjehom često se podcjenjuju, odnosno nose etiketu manje vrijednih učenika te su trajno negativno vrednovani od strane okoline, što sve zajedno rezultira niskim općim samopoštovanjem (Vizek Vidović i sur., 2014). Osim toga, prisutan trend među roditeljima i društvu u cjelini, o isključivoj važnosti školskog uspjeha vrednovanog kroz ocjene, može se prepoznati i u nalazima ovog istraživanja. Ponajprije, može se prepoznati u nalazu kako je svaki drugi sudionik u ovom istraživanju odlikaš (51%), što je u skladu i s ranijim domaćim istraživanjima (npr. Vidić i sur., 2023). Takav nalaz potvrđuje tezu o hiperprodukciji odlikaša o kojoj se već dulje vrijeme raspravlja i polemizira u javnosti. Ovakva situacija pred učenike i roditelje posredno nameće težnju k ostvarivanju izvrsnog školskog uspjeha s ciljem ostvarivanja daljnjih boljih obrazovnih mogućnosti, ali i s ciljem postizanja izvrsne ocjene kao jedinog kriterija uspješnosti. Može se pretpostaviti da stres, kao i narušeno mentalno zdravlje uzrokovano nereálnim i prevelikim očekivanjima, kod učenika može rezultirati neadaptivnim mehanizmima suočavanja sa stresom,

koji za posljedicu mogu imati uključivanje u različite oblike rizičnih i delinkventnih ponašanja. Nalazi ovog istraživanja u skladu su s navedenom pretpostavkom, budući da se školski uspjeh pokazao kao značajan prediktor većeg broja internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju. Kako bi se takav ishod izbjegao, suvremeni pristupi u odgoju i obrazovanju trebaju težiti cjelovitom razvoju ličnosti, izbjegavajući kompetitivnost među učenicima i postavljanjem realnih očekivanja koja su u skladu s njihovim sposobnostima. Buduća istraživanja trebala bi ispitati utjecaj stresa kod učenika uzrokovanog visokim očekivanjima, kao i razmotriti alternativne načine vrednovanja ostvarivanja odgojno-obrazovnih ishoda.

Samopoštovanje se pokazalo statistički značajnim prediktorom kriterijske varijable nepoželjna normativna ponašanja. Ulazak u adolescenciju označava i promjene u razini samopoštovanja, odnosno relativno stabilno samopoštovanje u ranom djetinjstvu se ulaskom u adolescenciju mijenja, na način da njegova razina kod većine mladih opada kako bi se do kasne adolescencije ponovno povećala (Vasta i sur., 1998). Ovaj pad samopoštovanja i potreba da se ono poveća (Leary, 1999) može navesti adolescente da na različite načine podignu njegovu razinu. U tome smislu, adolescenti su podložniji upuštanju u rizična i delinkventna ponašanja koja mogu biti ugroza njihovom psihosocijalnom razvoju. Kaplan (1980; prema Rosenberg i sur., 1989) pronalazi kako je veća vjerojatnost da se učenici s niskim samopoštovanjem u sedmom razredu, a koji se nisu uključivali u rizična i delinkventna ponašanja, uključe u ista do osmog razreda. Osim toga, Kaplan (1980; prema Rosenberg i sur., 1989) tvrdi kako adolescenti s niskim samopoštovanjem često prolaze kroz nezadovoljavajuća iskustva u konvencionalnom društvu, odnosno kroz iskustva koja stvaraju osjećaje sumnje u vlastitu vrijednost. Kako bi ublažili te osjećaje, mnogi se adolescenti okreću delinkventnoj skupini s ciljem poboljšanja svog samopoštovanja. Tim adolescentima delinkventna skupina pruža bolje povratne procjene, društvene usporedbe i samoatribucije od konvencionalnog društva pa Kaplan (1980; prema Rosenberg i sur., 1989) time objašnjava povezanost niskog samopoštovanja s rizičnim i delinkventnim ponašanjima. Drugim riječima, ukoliko delinkventno ponašanje poboljšava povratne procjene, društvene usporedbe i samoatribucije, tada bi trebalo poboljšati i samopoštovanje. U tome smislu, očekuje se da će delinkventno ponašanje imati pozitivan učinak na samopoštovanje. Navedenu je pretpostavku Kaplan (1980; prema Rosenberg i sur., 1989) potvrdio nalazom kako su delinkventni učenici osmih razreda povećali svoje samopoštovanje do devetog razreda, u odnosu na učenike koji se nisu rizično i delinkventno ponašali. Osim Kaplana (1980; prema Rosenberg i sur., 1989), i brojni drugi istraživači (npr. Leary, 1999; Zimmerman i sur., 1997) navode kako se pojedinci teže osjećati dobro u vezi sa

sobom, bez obzira na situaciju u kojoj se nađu. Povezanost rizičnih ponašanja s niskim samopoštovanjem utvrđena je brojnim istraživanjima (npr. Modecki i sur., 2018; Dobešová Cakirpaloglu i sur., 2020), s time da se rizično i delinkventno ponašanje većinom ispitivalo kao jednodimenzionalna mjera. Ispitujući rizična ponašanja kao višedimenzionalni konstrukt u kojem su različiti oblici rizičnog i delinkventnog ponašanja istraživani zasebno, u ovom smo istraživanju dobili detaljniji uvid u prirodu povezanosti samopoštovanja s različitim oblicima rizičnog i delinkventnog ponašanja. Nalazi ovog istraživanja pokazuju relativnu važnost različitih faktora za različita rizična ponašanja, što potvrđuje pretpostavku Miera i sur. (2017) kako sama priroda kriminalnih djela može određivati prirodu povezanosti sa samopoštovanjem. Na primjer, činjenica da supskala Rizičnog spolnog ponašanja učenika nije bila statistički značajno povezana s niskim samopoštovanjem učenika, u skladu je s nalazima istraživanja Jackmana i sur. (2017), koji su također pokazali kako su različiti oblici rizičnog ponašanja povezani s niskim samopoštovanjem, osim rizičnog spolnog ponašanja. Jackman i sur. (2017) nude objašnjenje koje se može primijeniti i u ovom istraživanju, a to je da mlađi adolescenti u pravilu nisu spolno aktivni, odnosno mali je broj sudionika imao spolna iskustva. Također, i u ovom istraživanju, kao i u istraživanju Jackmana i sur. (2017), korištena je mjera globalnog samopoštovanja, a ne mjera samoučinkovitosti u specifičnim situacijama, koja se u ranijim istraživanjima (npr. McGee i sur., 2000; prema Jackman i sur., 2017) pokazala kao zaštitni faktor za ovaj oblik rizičnog ponašanja.

Spol se, također, pokazao statistički značajnim prediktorom za kriterij prekršajna i lakša delinkventna ponašanja. Zanimljivo je kako je muški spol rizičan faktor za prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, a ženski za suicidalna i autoagresivna ponašanja. Na ostalim supskalama spol se nije pokazao kao značajan prediktor, što može dijelom biti povezano i s dobi sudionika u istraživanju, odnosno manjom uključenosti u takva ponašanja. S druge strane, kod nepoželjnih normativnih ponašanja, u koja se sudionici ovog istraživanja najučestalije uključuju, ne postoji razlika po spolu, što upućuje na zaključak kako su ta ponašanja uobičajena i za učenice i za učenike u toj dobi. Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja su nešto teži oblici rizičnih ponašanja, u odnosu na nepoželjna normativna ponašanja, i pripadaju skupini eksternaliziranih rizičnih ponašanja. Stoga, prema nalazima ranijih istraživanja (npr. Ajduković i sur., 2008; Ferić Šlehan i sur., 2008), očekivano je kako je muški spol rizičan faktor upravo za ta ponašanja već na početku adolescencije. Ovakvi su nalazi u skladu s istraživanjem Šakić i sur. (2002), koji pronalaze da se mladi muškog spola češće antisocijalno ponašaju u odnosu na djevojke, dok za blaže oblike rizičnih ponašanja nije utvrđena spolna razlika.

Analizirajući rezultate na supskalama kao kriterijskim varijablama, kultura škole se (i to samo supskala Odnos učenik-učitelj/škola) pokazala kao statistički značajan prediktor nepoželjnim normativnim ponašanjima. Iz ovih se rezultata može zaključiti kako, iako određene povezanosti različitih dimenzija kulture škole postoje s različitim oblicima rizičnih ponašanja, te varijable ipak nisu dovoljno jake kako bi predviđale, odnosno objašnjavale pojavu takvih oblika ponašanja. Jedino se odnos učenik-učitelj/škola pokazao kao statistički značajan. Ova supskala je najznačajnija za izgradnju pozitivne kulture škole, budući da se ona ostvaruje kreiranjem pozitivnih odnosa između učenika i učitelja (Posavec i sur., 2019). Važnost odnosa učenika s nastavnicima istaknuta je i u ranijim istraživanjima (npr. Barnes i sur., 2012). Ovi podatci govore u prilog važnosti ostvarivanja kvalitetnog odnosa između učitelja i učenika, u kojemu nerijetko učitelji imaju ulogu ne samo mentora već i životnih uzora. Ova je uloga posebno važna kod učenika koji nemaju podršku i dobar odnos unutar svojih obitelji ili vršnjačkih skupina te su samim time podložniji negativnim utjecajima okoline i upuštanju u rizična ponašanja. Ovim se nalazom, također, ukazuje i na veliku odgojnu ulogu učitelja, od kojeg se očekuje stvaranje pozitivnih, humanih i brižnih odnosa sa svim učenicima, a posebno s učenicima s teškoćama u emocionalnom razvoju i problemima u ponašanju (Posavec i sur., 2019). Na žalost, u suvremenoj se školi veći naglasak stavlja na obrazovanje, dok je ova uloga učitelja često zanemarena, na najveću štetu učenika u riziku.

Rezultati regresijskih analiza pokazali su kako velika većina ispitanih rizičnih faktora doprinosi objašnjenju varijance pojave različitih oblika eksternaliziranih rizičnih ponašanja. Međutim, emocionalnost roditelja, struktura obitelji, socioekonomski status obitelji i dvije supskale kulture škole (normativna očekivanja i obrazovne prilike) nisu se pokazali statistički značajnim prediktorima niti jednog ispitanog eksternaliziranog oblika rizičnog ponašanja. Stoga, može se zaključiti kako je ova hipoteza djelomično potvrđena.

H15: Očekuje se kako će ispitanici individualni (spol, samopoštovanje i školski uspjeh) i socijalni (emocionalna toplina, psihološka kontrola, struktura obitelji, socioekonomski status, podložnost vršnjačkom pritisku i kultura škole) rizični faktori biti prediktori internaliziranih rizičnih ponašanja.

Za ispitivanje doprinosa objašnjenju uključenosti u internalizirana rizična ponašanja, odnosno suicidalna i autoagresivna ponašanja, provedena je hijerarhijska regresijska analiza, s ovim oblikom rizičnih ponašanja kao kriterijem. U prvi su model u analizi uneseni spol i

samopoštovanje, kao individualni rizični faktori koji su se pokazali značajnim prediktorima. Nisko samopoštovanje i niži školski uspjeh rizični su individualni faktori ovog oblika rizičnog ponašanja. U drugom su modelu individualnim faktorima dodani socijalni faktori kontrola majke, emocionalnost oca, socioekonomski status obitelji, struktura obitelji, podložnost vršnjačkom pritisku i dvije dimenzije kulture škole: normativna očekivanja i odnos učenik-učitelj/škola. U tome su se modelu značajnim rizičnim faktorima pokazali muški spol, niže samopoštovanje, visoka psihološka kontrola majke (roditelja), manja emocionalnost oca (roditelja) i veća podložnost vršnjačkom pritisku.

Emocionalna toplina roditelja pokazala se kao najsnažniji statistički značajan prediktor za suicidalna i autoagresivna ponašanja. Zanimljivo, dok je za ovaj oblik rizičnih ponašanja emocionalna toplina roditelja najsnažniji faktor, za eksternalizirana rizična ponašanja, barem u ovom istraživanju, on se nije pokazao značajnim. Utjecaj obiteljskih faktora, kao i kvaliteta odnosa između roditelja i djeteta, na pojavu suicidalnih i autoagresivnih ponašanja utvrđena je i u ranijim istraživanjima (npr. Fortune i sur., 2016; Tschan i sur., 2015). Važnost emocionalne podrške i topline roditelja pronalaze i Aguilar-Yamuza i sur. (2023) u svojem istraživanju, u kojemu je utvrđeno kako djeca s internaliziranim problemima imaju roditelje koji im ne pružaju podršku. Također, roditeljsko suosjećanje i emocionalna toplina te osjetljivost na djetetove potrebe povezano je s razvojem uspješne emocionalne regulacije kod djece (Kliewer i sur., 1996). Stoga, može se zaključiti kako je emocionalna toplina roditelja važan faktor u razvoju zdravog emocionalnog razvoja djece. Osim emocionalne topline, i psihološka kontrola roditelja statistički je značajan prediktor ovog oblika rizičnog ponašanja. Ovakvi su nalazi u skladu s nalazima ranijih istraživanja. Barber (1996) navodi kako je psihološka kontrola pouzdan prediktor internaliziranih problema, poput depresije, a u određenim slučajevima predviđa i eksternalizirane probleme, poput delinkvencije, dok je bihevioralna kontrola primarno povezana s eksternaliziranim problemima. U skladu s tim, u recentnijem istraživanju Symeou i sur. (2017), također, zaključuju kako je psihološka kontrola povezana i s eksternaliziranim i s internaliziranim rizičnim ponašanjima adolescenata.

Zanimljiv je nalaz kako je podložnost vršnjačkom pritisku statistički značajan prediktor suicidalnom i autoagresivnom ponašanju. Ovi nalazi pokazuju kako postoji određena povezanost između vršnjačkog pritiska te suicidalnih i autoagresivnih ponašanja mladih. Odnosno, može se pretpostaviti kako se dio sudionika u istraživanju samoozljeđivao zbog ili pod pritiskom vršnjaka. Povezanost vršnjačkog pritiska i samoozljeđivanja potvrdila su i ranija istraživanja (npr. James, 2013; Prinstein i sur., 2010). Prinstein i sur. (2010) su istraživanjem

utvrdili kako je samoozljeđivanje vršnjaka u adolescenciji povezano sa samoozljeđivanjem pojedinca, odnosno kako je samoozljeđivanje prijatelja značajan i snažniji prediktor vlastitog samoozljeđivanja, nego što su to depresivni simptomi. Uznemirujuć podatak pronalaze Tørmoen i sur. (2020), koji su ispitali trend samoozljeđivanja adolescenata u razdoblju od 2002. do 2018. godine. Istraživanjem su utvrdili povećanje učestalosti samoozljeđivanja koje je iznosilo 4.1% u prvoj točki mjerenja (2002. godine), dok je u drugoj točki mjerenja (2018. godine) ono iznosilo 16.2%. Povećanje je bilo relativno veće među učenicama u usporedbi s učenicima te među mlađim adolescentima, u odnosu na starije adolescente. Premda se samoozljeđivanje u adolescenciji najčešće povezuje sa suočavanjem s neugodnim emocionalnim stanjima (npr. ljutnjom i depresijom) te s različitim eksternaliziranim i internaliziranim problemima u ponašanju (Peterson i sur., 2008), ono se u recentnijoj literaturi istražuje i kao trend na čiju pojavnost imaju utjecaj vršnjaci. Heilbron i sur. (2008) navode kako su vršnjaci izvor informacija o samoranjavanju te mogu pružiti normativ kako je takav oblik ponašanja prihvatljiv u stresnim situacijama. Samoranjavanje, u takvom okruženju, postaje potencijalna strategija regulacije emocija kod mladih koji imaju poteškoća s kontroliranjem negativnih emocija. Ukoliko se takav način regulacije emocija poveže s vršnjacima koje pojedinci doživljavaju kao uzore (popularnim vršnjacima, bliskim prijateljima ili članovima grupe s kojima se identificiraju), autoagresivno ponašanje, osim što je "pomoć" u suočavanju s negativnim emocijama, doprinosi i postizanju željene slike o sebi. Vršnjaci mogu imati utjecaj i na način na koji će se pojedinac samoozljeđivati jer će vjerojatnije odabrati ona ponašanja koja su slična ponašanjima njihovih vršnjaka (npr. opekotine, rezanje) i upuštati se u teže oblike takvog ponašanja kako bi demonstrirali ekstremnije oblike ponašanja, odnosno odavali dojam buntovnog identiteta (Heilbron i sur., 2008).

Nadalje, samopoštovanje je, također, statistički značajan negativan prediktor na supskali Suicidalna i autoagresivna ponašanja. Ovakvi su nalazi očekivani, s obzirom da je veći broj ranijih istraživanja (npr. Cvetković i sur., 2023; Martínez-Casanova i sur., 2024; Mullan i sur., 2023) utvrdio kako je nisko samopoštovanje rizičan faktor pojavi depresivnih simptoma, suicidalnih misli i anksioznosti. Orth i sur. (2013), u longitudinalnom istraživanju koje je obuhvatilo gotovo 3000 sudionika iz dvije skupine u dobi od 15 do 21 godine, utvrdili su kako nisko samopoštovanje snažnije predviđa depresiju, nego što depresija predviđa nisko samopoštovanje. Nadalje, internalizirani oblici rizičnih ponašanja ispitani ovim istraživanjem obuhvatili su i autodestruktivna ponašanja (npr. samoranjavanje). Steiger i sur. (2015) su longitudinalnim istraživanjem potvrdili kako u razdoblju adolescencije dolazi do promjene u

razini samopoštovanja, što može biti povezano s depresijom, samoozljeđivanjem i suicidalnim ponašanjem.

Spol se, također, pokazao kao jedan od statistički značajanih prediktora za internalizirane oblike rizičnih ponašanja. Ovakvi su rezultati u skladu s nalazima ranijih istraživanja (npr. Adriana i sur., 2019; Hilt i sur., 2008; Novak i sur., 2008; Ručević i sur., 2009), koja pronalaze ženski spol rizičnim faktorom za razvoj internaliziranih oblika rizičnih ponašanja. Prema nalazima navedenih istraživanja, adolescentice su sklonije depresiji, samoozljeđivanju i suicidalnim pokušajima u usporedbi s adolescentima. Na razvoj internaliziranih rizičnih ponašanja kod adolescentica utječu nesigurna privrženost roditeljima, inhibicija ponašanja i loše vještine suočavanja sa stresom (Cyranowski i sur., 2000).

Može se zaključiti kako su spol i samopoštovanje, kao individualni rizični faktori, te kontrola i emocionalnost roditelja te podložnost vršnjačkom pritisku, kao socijalni rizični faktori, statistički značajni prediktori pojave internaliziranih oblika rizičnih ponašanja. Međutim, školski uspjeh, struktura obitelji, socioekonomski status obitelji i kultura škole nisu se pokazali statistički značajnim prediktorima ovog oblika rizičnog ponašanja. S obzirom na navedeno, petnaesta se hipoteza djelomično prihvaća.

Internalizirana i eksternalizirana rizična ponašanja ispitana su zajedno u obliku ukupnog rezultata Upitnika SRDP. Dodatnom, sedmom regresijskom analizom provjeren je doprinos rizičnih faktora rizičnom i delinkventnom ponašanju mjenom na ukupnom rezultatu Upitnika SRDP. Ovom se analizom provjerio doprinos svih ispitanih faktora zajedno u objašnjenju pojave rizičnih i delinkventnih ponašanja. U prvi su model ove hijerarhijske regresijske analize uneseni samopoštovanje i školski uspjeh, kao individualni rizični faktori koji su se pokazali značajnim prediktorima. Nisko samopoštovanje i niži školski uspjeh rizični su individualni faktori rizičnog i delinkventnog ponašanja. U drugom su modelu individualnim faktorima dodani socijalni faktori kontrola majke, emocionalnost oca, struktura obitelji, podložnost vršnjačkom pritisku i dvije dimenzije kulture škole: normativna očekivanja i odnos učenik-učitelj/škola. U tome su se modelu značajnim rizičnim faktorima pokazali niži školski uspjeh, visoka psihološka kontrola majke (roditelja), niža emocionalnost oca (roditelja), veća podložnost vršnjačkom pritisku i lošiji odnosi između učenika i učitelja u školi. Dodavanjem socijalnih faktora u drugom modelu samopoštovanje je izgubilo značaj, odnosno nije se pokazalo kao statistički značajan prediktor. Ovakvi rezultati ukazuju kako odnos

samopoštovanja i rizičnih ponašanja na ovom uzorku može biti posredovan prediktorima koji su se pokazali statistički značajnima u drugom modelu, odnosno kontrolom i emocionalnošću roditelja, podložnošću vršnjačkom pritisku i odnosom učenik-učitelj/škola. Budući da medijacijski modeli moraju imati snažnu teorijsku osnovu te opisuju kauzalne odnose, teorijski je teško objasniti da kontrola i emocionalnost roditelja posreduju u odnosu samopoštovanja i rizičnih ponašanja adolescenata. Drugim riječima, teorijski je utemeljeno i dokazano kako roditeljski odgojni stil (odnos roditeljske topline i kontrole) utječe na razinu samopoštovanja djeteta (Brković, 2009; Milevski i sur., 2007; Piquart i sur., 2019), a ne obrnuto. Stoga, nelogično je i teorijski neutemeljeno pretpostaviti obrnuti smjer, odnosno da samopoštovanje djeteta utječe na roditeljski odgojni stil. S druge strane, za pretpostaviti je kako su u odnosu samopoštovanja i rizičnih ponašanja moguće posredujuće varijable vršnjački pritisak i kultura škole. To bi značilo da razina samopoštovanja utječe na podložnost vršnjačkom pritisku i na odnos s učiteljima/školom, a podložnost vršnjačkom pritisku i odnos s učiteljima/školom utječe na uključivanje u rizična ponašanja. Moguće je kako su djeca zbog niskog samopoštovanja podložnija vršnjačkom pritisku te ostvaruju lošije odnose s učiteljima/školom, što za posljedicu ima veću vjerojatnost njihovog uključivanja u rizična i delinkventna ponašanja.

Budući da se ovim istraživanjem ispitala relativna važnost većeg broja individualnih i socijalnih rizičnih faktora za uključivanje u različite oblike internaliziranih i eksternaliziranih rizičnih i delinkventnih ponašanja učenika, u Tablici 30 ponuđen je prikaz ispitanih rizičnih faktora povezanih s rizičnim i delinkventnim ponašanjem za koji su se oni pokazali kao statistički značajni prediktori.

Tablica 30 Prikaz rizičnih faktora ispitanih u istraživanju i rizična i delinkventna ponašanja koja oni predviđaju

Rizični faktor	Rizična ponašanja koja se mogu predvidjeti rizičnim faktorom
Spol	Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja Suicidalna i autoagresivna ponašanja
Školski uspjeh	Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja Nepoželjna normativna ponašanja Rizična spolna ponašanja Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari Teške krađe, provale i razbojništva Rizična i delinkventna ponašanja*
Samopoštovanje	Nepoželjna normativna ponašanja Suicidalna i autoagresivna ponašanja Rizična i delinkventna ponašanja*
Kontrola majke	Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja Nepoželjna normativna ponašanja Rizična spolna ponašanja Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari Teške krađe, provale i razbojništva Suicidalna i autoagresivna ponašanja Rizična i delinkventna ponašanja*
Emocionalnost oca	Suicidalna i autoagresivna ponašanja Rizična i delinkventna ponašanja*
Struktura obitelji	-
Socioekonomski status obitelji	-
Podložnost vršnjačkom pritisku	Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja Nepoželjna normativna ponašanja Rizična spolna ponašanja Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari Suicidalna i autoagresivna ponašanja Rizična i delinkventna ponašanja*
Kultura škole – odnos učenik-učitelj/škola	Nepoželjna normativna ponašanja Rizična i delinkventna ponašanja*
Kultura škole – normativna očekivanja	-
Kultura škole – obrazovne prilike	-

Napomena: *Rizična i delinkventna ponašanja označavaju ukupni rezultat Upitnika SRDP

Kao što se može vidjeti iz Tablice 30, rizični faktori koji objašnjavaju najveći broj rizičnih i delinkventnih ponašanja su psihološka kontrola majke, podložnost vršnjačkom pritisku i školski uspjeh. Od svih ispitanih socijalnih rizičnih faktora, rizični faktor psihološka kontrola majke pokazao se kao najčešći nezavisni prediktor svim ispitanim rizičnim ponašanjima. Podložnost vršnjačkom pritisku se, također, pokazala statistički značajnim prediktorom na većini ispitanih kriterijskih varijabli rizičnog ponašanja. Školski uspjeh je, također, statistički značajan prediktor većini ispitanih rizičnih i delinkventnih ponašanja. Samopoštovanje je sljedeći rizični faktor po učestalosti pojavljivanja kao statistički značajan prediktor rizičnog i delinkventnog ponašanja. Spol je statistički značajan prediktor za dva oblika rizičnih i delinkventnih ponašanja, a emocionalnost oca i kultura škole (odnos učenik-učitelj/škola) su statistički značajni prediktori jednog oblika rizičnih i delinkventnih ponašanja, i rizičnog i delinkventnog ponašanja ispitanog cijelim Upitnikom SRDP. Ostale dimenzije kulture škole, kao i struktura obitelji i socioekonomski status obitelji, nisu se pokazali kao statistički značajni prediktori niti jednog oblika rizičnog i delinkventnog ponašanja ispitanog ovim istraživanjem.

VI. ZAKLJUČAK

Upuštanje mlađih adolescenata u različite oblike rizičnih ponašanja rezultat je složene interakcije različitih individualnih i socijalnih faktora. Ovim se istraživanjem željela ispitati sklonost rizičnom ponašanju učenika u ranoj adolescenciji te utvrditi koji individualni i socijalni faktori imaju naj snažniji prediktorski učinak na razvoj takvog ponašanja.

U okviru prvog problema ovog rada, ispitala se pojavnost različitih rizičnih ponašanja kod sudionika te razlike u pojavnosti rizičnih ponašanja po spolu. Ovo je istraživanje pokazalo kako se na uzorku ispitanih osječkih mlađih adolescenata njih 14% nikada niti jednom nije rizično ponašalo. Najučestalija su rizična ponašanja na ovoj populaciji nepoželjna normativna ponašanja (80%). U odnosu na spol, učenici su češće od učenica uključeni u prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, a učenice u suicidalna i autoagresivna ponašanja u odnosu na učenike. Ispitujući rizična ponašanja u formi koja se najčešće koristi na starijoj populaciji te ispitujući uključenost cijele jedne populacije u veći broj različitih oblika ponašanja, pokušala se zahvatiti prevalencija rizičnih ponašanja u razdoblju kada se prema teoriji mladi počinju u većoj mjeri uključivati u rizična ponašanja.

U okviru drugog problema ovog rada, ispitan se odnos individualnih i socijalnih rizičnih faktora te rizičnih ponašanja prema samoiskazu učenika. Od individualnih rizičnih faktora, školski uspjeh statistički je značajno negativno povezan sa svim ispitanim eksternaliziranim rizičnim ponašanjima, dok s internaliziranim nije. Samopoštovanje je statistički značajno negativno povezano s internaliziranim rizičnim ponašanjima, dok su samo neka eksternalizirana rizična ponašanja (nepoželjna normativna ponašanja te korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari), također, statistički značajno negativno povezana sa samopoštovanjem. Point-biserijalnim koeficijentom korelacije utvrđeno je kako je i spol, kao individualni rizični faktor, statistički značajno povezan s internaliziranim oblicima rizičnih ponašanja, i to na način da učenice iskazuju učestalije oblike takvih ponašanja u odnosu na učenike. Od eksternaliziranih oblika rizičnih ponašanja jedino su se prekršajna i lakša delinkventna ponašanja pokazala statistički značajno povezana sa spolom, i to na način da učenici iskazuju učestalije oblike takvih ponašanja u odnosu na učenice.

Također, ispitan se i odnos socijalnih rizičnih faktora, odnosno roditeljskih odgojnih stilova ispitanih dimenzijama emocionalne topline i psihološke kontrole, strukture obitelji, socioekonomskog statusa obitelji, podložnosti vršnjačkom pritisku, kulture škole i rizičnih ponašanja prema samoiskazu učenika. Emocionalna toplina i psihološka kontrola oba roditelja

pokazale su se statistički značajno povezane sa svim oblicima rizičnih ponašanja, i to na način da je emocionalna toplina statistički značajno negativno povezana, a psihološka kontrola pozitivno. Struktura je obitelji, također, ispitana point-biserijalnim koeficijentom korelacije te je utvrđena povezanost s internaliziranim oblicima rizičnih ponašanja, i s dva oblika eksternaliziranih rizičnih ponašanja (nepoželjna normativna ponašanja te korištenje ili zlorporaba psihoaktivnih tvari). Učestalost navedenih ponašanja veća je kod sudionika iz jednoroditeljskih obitelji. Socioekonomski status je statistički značajno negativno povezan jedino s internaliziranim oblicima rizičnih ponašanja. Podložnost vršnjačkom pritisku statistički je značajno pozitivno povezana sa svim oblicima rizičnih ponašanja. Zanimljivo, sve ispitane dimenzije kulture škole statistički su značajno negativno povezane s internaliziranim oblicima rizičnih ponašanja. Nepoželjna normativna ponašanja, kao oblik eksternaliziranih oblika rizičnih ponašanja, također su statistički značajno negativno povezana sa svim ispitanim dimenzijama kulture škole, dok rizična spolna ponašanja nisu povezana niti s jednom ispitanim dimenzijom kulture škole. Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja te teške krađe, provale i razbojništvo statistički su značajno negativno povezani s dvije dimenzije kulture škole: odnos učenik-učitelj/škola i obrazovne prilike.

U okviru trećeg problema, od ispitanih individualnih rizičnih faktora školski se uspjeh pokazao kao najsnažniji individualni prediktor svih ispitanih eksternaliziranih oblika rizičnih ponašanja. Potvrdilo se očekivanje kako će nisko samopoštovanje biti značajan prediktor uključivanja u nepoželjna normativna ponašanja te suicidalna i autoagresivna ponašanja sudionika u istraživanju. Međutim, nije se potvrdilo očekivanje kako će biti značajan prediktor ostalih ispitanih rizičnih ponašanja. Potvrdilo se očekivanje kako je psihološka kontrola roditelja najsnažniji socijalni prediktor svih oblika rizičnog i delinkventnog ponašanja, dok je emocionalnost roditelja značajni socijalni prediktor samo internaliziranih oblika rizičnih ponašanja. Podložnost vršnjačkom pritisku, također, je vrlo značajan socijalni prediktor svih ispitanih rizičnih i delinkventnih ponašanja. Kultura škole, odnosno odnos učenik-učitelj/škola, značajan je socijalni prediktor samo za nepoželjna normativna ponašanja i na ukupnom rezultatu Upitnika SRDP.

Spoznaje proizašle iz ovog istraživanja otkrivaju različite oblike i učestalosti rizičnih ponašanja te se mogu generalizirati na opću populaciju učenika osmih razreda grada Osijeka. Znanstveni je doprinos disertacije utvrđivanje relativne važnosti većeg broja individualnih i socijalnih faktora u predikciji rizičnih ponašanja mlađih adolescenata, ponajprije školskog uspjeha i

samopoštovanja, kao individualnih prediktora, te psihološke kontrole roditelja, emocionalne topline roditelja, podložnosti vršnjačkom pritisku i kulture škole, kao socijalnih prediktora.

Pedagoški doprinos rada je u razumijevanju individualnih i socijalnih faktora rizičnih ponašanja starije osnovnoškolske djece. Bolji uvid u navedene povezanosti pomoći će učiteljima i stručnim suradnicima u ranom prepoznavanju učenika koji su u povećanom riziku za razvoj rizičnih ponašanja, ali i u izgradnji pozitivnog i podržavajućeg odnosa između učitelja i učenika koji se pokazao važnim u predikciji takvih ponašanja.

Ovo istraživanje ima i određena ograničenja. Istraživanje je provedeno na uzorku učenika osmih razreda jednoga grada. Ostaje otvoreno pitanje generalizacije utvrđenih rezultata da je uzorak obuhvatio ruralna područja i veće gradove, što je ujedno i prijedlog za buduća istraživanja koja bi trebala obuhvatiti i te sredine. Također, 38% ukupne populacije učenika osmih razreda, kojima je ponuđeno sudjelovanje u istraživanju, u njemu nisu sudjelovali iz nepoznatih razloga. Može se pretpostaviti kako dijelu učenika i njihovih roditelja nije odgovarala tema istraživanja, nisu pokazali interes i svijest o važnosti istraživanja na ovu temu, ali moguće je i kako je dio učenika osjećao strah od stigmatizacije ili zaštite anonimnosti. Kako bi se sveobuhvatnije istražio problem ovog istraživanja, buduća istraživanja trebala bi ispitati percepcije roditelja i učitelja vezane uz ispitivane varijable. Budući da su rizična ponašanja suštinski pedagoški problem, bilo bi dobro da buduća istraživanja ovog problema koriste longitudinalni istraživački dizajn kako bi se ponudili odgovori uvažavajući razvojnu perspektivu rizičnog ponašanja. Ranija istraživanja pokazala su kako bi još neki faktori, koji nisu obuhvaćeni ovim istraživanjem, poput osobina ličnosti, lokusa kontrole, utjecaja medija, uporabe informacijsko-komunikacijskih tehnologija, obrazovanja roditelja, privrženosti školi ili kvalitete prijateljstva, mogli doprinijeti većem objašnjenju uključivanja u rizična ponašanja. S obzirom kako je utvrđen potencijalni medijacijski učinak pojedinih varijabli u ovom istraživanju (podložnost vršnjačkom pritisku, kultura škole), buduća bi istraživanja mogla ispitati prirodu odnosa samopoštovanja i rizičnih ponašanja, odnosno ispitati koji faktori objašnjavaju taj odnos. Ograničenje ovoga istraživanja je i u samom istraživačkom dizajnu koji je kros-sekcijski. Ovo je istraživanje utvrdilo veze među varijablama, međutim, ne može se reći da su određeni utvrđeni rizični faktori uzroci rizičnih ponašanja – oni su samo korelati. Samo bi longitudinalno istraživanje moglo utvrditi uzroke. Osim toga, buduća bi istraživanja mogla koristiti *mixed methods* dizajn, u kojem bi kulturu škole ispitali i kvantitativno i kvalitativno – tada bi se dobili puno bogatiji rezultati vezani uz kulturu škole.

Iako samo kros-sekcijskog karaktera, nalazi ovog istraživanja imaju važne praktične implikacije. Točnije, istraživanje je pokazalo kako školski uspjeh predstavlja rizičan faktor za uključivanja u rizična ponašanja. Unutar odgojno-obrazovnog sustava, prevelik se značaj daje isključivo školskim ocjenama. Školski uspjeh, odnosno opće školsko postignuće, trebao bi u većoj mjeri obuhvatiti i vrednovati i dimenzije koje se odnose na učenikov odnos prema radu, vršnjacima, odraslima, školskoj i javnoj imovini te svakako njegovoj uključenosti u izvannastavne i izvanškolske aktivnosti. Usmjerenost isključivo prema metrijskim pokazateljima uspješnosti učenika, koja je izražena kroz školske ocjene, umanjuje važnost cjelovitog razvoja ličnosti, u drugi plan stavlja odgojnu dimenziju škole, potiče pretjeranu kompetitivnost među učenicima, stvara razlike među njima, i to na način da su samo učenici s izvrsnim ocjenama uspješni učenici. Uspjeh mlade osobe može se, primjerice, vrednovati i volonterskim djelovanjem prema ranjivim skupinama društva (starijim i nemoćnim osobama, osobama s posebnim potrebama, karitativnim aktivnostima). Jedan od mogućih razloga povezanosti slabijeg školskog uspjeha s većom vjerojatnošću uključivanja u rizična ponašanja je i osiromašen izbor raznovrsnih izvannastavnih aktivnosti koje su u jednakoj mjeri dostupne svim učenicima i u kojima bi učenici mogli nadoknaditi svoj eventualni slabiji školski uspjeh. Drugim riječima, besplatne i učenicima dostupne izvanškolske aktivnosti, poput sportskih, umjetničkih ili aktivnosti vezanih uz civilno društvo preventivno bi djelovale na razvoj rizičnih ponašanja, podigle razinu kvalitete provođenja slobodnog vremena, a mogle bi poslužiti i kao sredstvo za prepoznavanje talenata i potencijala mladih. Učenicima slabijeg školskog uspjeha škole bi mogle, uz postojeće modele dopunske nastave, ponuditi i unaprijeđeni model produženog boravka, u kojemu bi se dodatno radilo na boljem usvajanju obrazovnih ishoda uz postojeće aktivnosti (organizirano i slobodno vrijeme) te usluge (topli obrok) koje trenutni model nudi.

Nalazi ovog istraživanja, također, ukazuju kako je intervencije u smislu preventivnog djelovanja posebno važno provoditi na prijelazu iz razdoblja mlađe adolescencije k srednjoj adolescenciji, budući da je to kritično razdoblje u kojemu dolazi do naglog pada samopoštovanja. Potrebno je ciljano preventivno djelovati prema učenicima u razdoblju rane adolescencije koji pokazuju sniženo samopoštovanje, budući da su oni posebno ranjiva skupina koja uslijed sniženog samopoštovanja eksternalizira, ali i internalizira probleme u ponašanju. Internalizirani problemi kod učenika niskog samopoštovanja mogu dovesti do tragičnog ishoda. Stoga, preventivne intervencije trebaju biti usmjerene prema jačanju samopoštovanja, podučavanju tehnika nošenja s problemima te izgradnji pozitivne slike o sebi. Također, takvi

programi trebaju biti osmišljeni na način da učenici usvoje mehanizme regulacije emocija, razvoja socijalnih vještina, nenasilnog rješavanja sukoba, vještina donošenja odluka, otpornosti prema vršnjačkom pritisku i razvoju društvene odgovornosti (Ćosić i sur., 2021). U odnosu na stvaranje pozitivne kulture škole, uloga i zadaća odgojno-obrazovnih ustanova jest sustavno i aktivno djelovanje prema svakoj pojavi diskriminacije učenika, socijalnom isključivanju od strane vršnjaka, izgrađivanju kulture koja će biti obilježena pozitivnim i podržavajućim odnosima između učenika i učitelja te ublažavanju vršnjačkog pritiska i poticanju izgradnje bliskih prijateljstava među učenicima. Također, škole bi u većoj mjeri trebale ponuditi raznovrsne grupe podrške za roditelje, omogućavajući time unaprjeđenje roditeljskih odgojnih stilova s posebnim naglaskom na pozitivne učinke roditeljske emocionalne topline i negativne učinke psihološke kontrole.

VII. POPIS LITERATURE

- Adriana, C., Curcio, A. L., i Mak, A. S. (2019). Gender differences in suicidal behaviors in adolescence: A meta-analysis. *Journal of Adolescence*, 74, 137-147.
- Agam, R., Tamir, S., i Golan, M. (2015). Gender differences in respect to self-esteem and body image as well as response to adolescent's school-based prevention programs. *Journal of Psychology & Clinical Psychiatry*, 2(5), 1-6.
- Aguilar-Yamuza, B., Herruzo-Pino, C., Lucena-Jurado, V., Raya-Trenas, A. F., i Pino-Osuna, M. J. (2023). Internalizing Problems in Childhood and Adolescence: The Role of the Family. *Alpha psychiatry*, 24(3), 87-92.
- Ajduković, M. (2000). Ekološki multidimenzionalni pristup sagledavanju činitelja rizika i zaštite u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži. U J. Bašić, i J. Janković (Ur.), *Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži* (str. 47-62). Zagreb: Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju.
- Ajduković, M., i Keresteš, G. (2020). *Etički kodeks istraživanja s djecom (drugo revidirano izdanje)*. Vijeće za djecu Republike Hrvatske.
- Ajduković, M., Ručević, S., i Šincek, D. (2008). Istraživanje rasprostranjenosti rizičnog i delinkventnog ponašanja djece i mladih u urbanim sredinama - dodatni poticaj za ciljanu prevenciju. *Dijete i društvo*, 10(1/2), 27-47.
- Andrews, D. A., Bonta, J., i Hoge, R. D. (1990). Classification for effective rehabilitation: Rediscovering psychology. *Criminal Justice and Behavior*, 17, 19-52.
- Antolić, V. (2017). *Stavovi i navike adolescenata u vezi pušenja* (Neobjavljeni doktorski rad). Bjelovar: Veleučilište u Bjelovaru.
- Archer, J. (2004). Sex differences in aggression in real-world settings: a meta-analytic review. *Review of general psychology*, 8, 291-322.
- Bachman, J. G., O'Malley, P. M., Freedman-Doan, P., Trzesniewski, K. H., i Donnellan, M. B. (2011). Adolescent self-esteem: Differences by race/ethnicity, gender, and age. *Self and Identity*, 10(4), 445-473.
- Baetens, I., Claes, L., Hasking, P., Smits, D., Grietens, H., Onghena, P., i Martin, G. (2015). The relationship between parental expressed emotions and non-suicidal self-injury: The mediating roles of self-criticism and depression. *Journal of Child and Family Studies*, 24(2), 491-498.
- Bai, L., Liu, Y., i Xiang, S. (2020). Associations between parental psychological control and externalizing problems: The roles of need frustration and self-control. *Journal of Child and Family Studies*, 29, 3071-3079.
- Balsa, A. I., Homer, J. F., French, M. T., i Norton, E. C. (2011). Alcohol Use and Popularity: Social Payoffs from Conforming to Peers' Behavior. *Journal of research on adolescence : the official journal of the Society for Research on Adolescence*, 21(3), 559-568.

- Barber B. K. (1996). Parental psychological control: Revisiting a neglected construct. *Child development*, 67(6), 3296-3319.
- Barnes, K., Brynard, S., i de Wet, C. (2012). The influence of school culture and school climate on violence in schools of the Eastern Cape Province. *South African Journal of Education*, 32(1), 69-82.
- Barnow, S., Lucht M., i Freyberger, H. J. (2005). Correlates of aggressive and delinquent conduct problems in adolescence. *Aggressive Behavior* 31, 24-39.
- Barr, J. J., i Higgins-D'Alessandro, A. (2007). Adolescent empathy and prosocial behavior in the multidimensional context of school culture. *The Journal of Genetic Psychology: Research and Theory on Human Development*, 168(3), 231-250.
- Barry, C. T., Grafeman, S. J., Adler, K. K., i Pickard, J. D. (2007). The relations among narcissism, self-esteem, and delinquency in a sample of at-risk adolescents. *Journal of adolescence*, 30(6), 933-942.
- Bašić, J. (2000). Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži: Teorijsko motrište. U J. Bašić, J. Janković (Ur.), *Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži* (str. 31-45). Zagreb: Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju.
- Baumrind, D. (1971.). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology Monograph*, 4, 1-103.
- Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *Journal of Early Adolescence*, 11(1), 56-95.
- Benenson, J., F., i Christakos, A. (2003). The greater fragility of females' versus males' closest same-sex friendships. *Child Development*, 74(4), 1123-1129.
- Berk, L. E. (2007). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Berk, L. E. (2015). *Dječja razvojna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Berndt, T. J. (1979). Developmental changes in conformity to peers and parents. *Developmental Psychology*, 15, 608-616.
- Blakemore, S. J. i Mills, K. L. (2014). Is adolescence a sensitive period for socio-cultural processing? *Annual Review of Psychology*, 65(1), 187-207.
- Blascovich, J., i Tomaka, J. (1991). Measures of self-esteem. U J. P. Robinson, P. R. Shaver, i L. S. Wrightsman (Ur.), *Measures of personality and social psychological attitudes* (str. 115-160). San Diego, CA: Academic Press.
- Blokland, A., i Nieuwbeerta, P. (2006). *Developmental and life course studies in delinquency and crime: A review of contemporary Dutch research*. The Hague: Bju Legal Publishers.
- Bonell, C., Beaumont, E., Dodd, M., Elbourne, D. R., Bevilacqua, L., Mathiot, A., McGowan, J., Sturgess, J., Warren, E., Viner, R. M., i Allen, E. (2019). Effects of school environments on

- student riskbehaviours: evidence from a longitudinal study of secondary schools in England. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 73, 502-508.
- Booth, J. A., Farrell, A., i Varano, S. P. (2008). Social control, serious delinquency, and risky behavior: A gendered analysis. *Crime & Delinquency*, 54(3), 423-456.
- Boričević Maršanić, V., Buljan Flander, G. i Brezinščak, T. (2021). *Suicidalnost u djece i adolescenata: Priručnik za stručnjake i roditelje*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece i mladih grada Zagreba.
- Borowsky, I. W., Ireland, M., i Resnick, M. D. (2001). Adolescent suicide attempts: Risks and protectors. *Pediatrics*, 107(3), 485-493.
- Bouillet, D. i Bijedić, M. (2007). Rizična ponašanja učenika srednjih škola i doživljaj kvalitete razredno-nastavnog ozračja. *Odgojne znanosti*, 9(2 (14)), 113-132.
- Bouillet, D., i Uzelac, S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*, Zagreb: Školska knjiga.
- Bozzini, A. B., Bauer, A., Maruyama, J., Simões, R., i Matijasevich, A. (2021). Factors associated with risk behaviors in adolescence: A systematic review. *Brazilian Journal of Psychiatry*, 43(2), 210-221.
- Brackett M. A., Rivers S. E., Reyes M. R., i Salovey P. (2012.). Enhancing academic performance and social and emotional competence with the RULER feeling words curriculum. *Learning and Individual Differences*, 22, 218-224.
- Brajša-Žganec, A., Raboteg-Šarić, Z., i Franc, R. (2000). Dimenzije samopoimanja djece u odnosu na opaženu socijalnu podršku iz različitih izvora. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 9(6), 897-912.
- Brković, I. (2009). Zašto želimo biti roditelji? Roditeljstvo i stilovi odgoja. U D. Čorkalo Biruški, (Ur.), *Primijenjena psihologija: pitanja i odgovori* (str. 100-119). Zagreb: Školska knjiga.
- Brown, B. B. (1989). The role of peer groups in adolescents' adjustment to secondary school. U T. J. Berndt, i G. W. Ladd, (Ur.), *Peer relationships in child development* (str. 188-215). New York: John Wiley & Sons.
- Brown, T. A. (2006). *Confirmatory factor analysis for applied research*. Guilford Press.
- Brown, B. B., Clasen, D. R., i Eicher, S. A. (1986). Perceptions of peer pressure, peer conformity dispositions, and self-reported behavior among adolescents. *Developmental Psychology*, 22(4), 521-530.
- Brust-Nemet, M., i Mlinarević, V. (2016). Procjene učitelja o kulturi škole. *Život i škola : časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 62(1), 93-103.
- Buljan-Flander, G., Durman-Marijanović, Z., i Ćorić-Špoljar, R. (2007). Pojava nasilja među djecom s obzirom na spol, dob i prihvaćenost/odbaćenost u školi. *Društvena istraživanja*, 16(1-2), 15-174.
- Buljubašić-Kuzmanović, V. (2016). *Socijalna kultura škole i nastave*. Osijek: Filozofski fakultet.

- Buljubašić-Kuzmanović, V., i Botić, T. (2012.). Odnos školskog uspjeha i socijalnih vještina kod učenika osnovne škole. *Život i škola*, 27(1), 38-54.
- Burić, I., Macuka, I., Sorić, I., i Vulić-Prtorić, A. (2008). Samopoštovanje u ranoj adolescenciji: važnost uloge roditeljskog ponašanja i školskoga postignuća. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 17(4-5), 887-906.
- Burnett-Zeigler I., Walton M. A., Ilgen M., Barry K., Chermack S. T., Zucker R. A., Zimmerman M. A., Booth B. M., i Blow F.C. (2012.). Prevalence and correlates of mental health problems and treatment among adolescents seen in primary care. *Journal of Adolescent Health*, 50, 559-564.
- Busch, V., Laninga-Wijnen, L., Schrijvers, A. J. P., i De Leeuw, J. R. J. (2017). Associations of health behaviors, school performance and psychosocial problems in adolescents in The Netherlands, *Health Promotion International*, 32(2), 280-291.
- Bushman, B. J., i Baumeister, R. F. (1998). Threatened egotism, narcissism, self-esteem, and direct and displaced aggression: Does self-love or self-hate lead to violence? *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 219-229.
- Cao, J., Li, X., Ye, Z., Xie, M., i Lin, D. (2022). Parental psychological and behavioral control and positive youth development among young Chinese adolescents: The mediating role of basic psychological needs satisfaction. *Current Psychology: A Journal for Diverse Perspectives on Diverse Psychological Issues*, 41(7), 4645-4656.
- Caspi, A., Lynam, D., Moffitt, T. E., i Silva, P. A. (1993). Unravelling girls' delinquency: biological, dispositional, and contextual contributions to adolescent misbehavior. *Developmental Psychology* 29, 19-30.
- Chesney-Lind, M. (2001). Girls, violence and delinquency: Popular myths and persistent problems. U: S. O. White (Ur.), *Handbook of youth and justice* (str. 135-158). New York: Kluwer Academic.
- Cheung, S., i Huang, C. C. (2024). Adolescent delinquency: The role of early childhood exposure to intimate partner violence. *Family Relations*, 73(2), 874-890.
- Chilton, M., Chyatte, M., i Breaux, J. (2007). The negative effects of poverty and food insecurity on child development. *The Indian Journal of Medical Research*, 126(4), 262-272.
- Chung, I. J., Hill, K. G., Hawkins, J. D., Gilchrist, L. D., i Nagin, D. S. (2002). Childhood predictors of offense trajectories. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 39(1), 60-90.
- Ciairano, S., Kliewer, W., i Rabaglietti, E. (2009). Adolescent risk behavior in Italy and the Netherlands: A cross-national study of psychosocial protective factors. *European Psychologist*, 14(3), 180-192.
- Coelho, I., Neves, A., i Caridade, S. (2020). Risk factors for antisocial behavior in children: comparison between boys and girls. *Estudos de Psicologia (Campinas)*, 37(e190027), 1-12.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2. izdanje). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

- Conger, R. D., Wallace, L. E., Sun, Y., Simons, R. L., McLoyd, V. C., i Brody, G. (2002). Economic pressure in African American families: A replication and extension of the family stress model. *Developmental Psychology*, 38(1), 179-193.
- Coopersmith S. (1967). *The antecedens of self-esteem*. San Francisco: W. H. Freeman.
- Costa, S., Cuzzocrea, F., Gugliandolo, M.C., i Larcán, R. (2015). Associations between parental psychological control and autonomy support, and psychological outcomes in adolescents: The mediating role of need satisfaction and need frustration. *Child Indicators Research*, 9, 1059-1076.
- Crockett, L. J., Eggebeen, D. J., i Hawkins, A. J. (1993). Father's presence and young children's behavioral and cognitive adjustment. *Journal of Family Issues*, 14, 355-377.
- Crockett, L. J., Raffaelli, M., i Shen, Y. L. (2006). Linking self-regulation and risk proneness to risky sexual behavior: pathways through peer pressure and early substance use. *Journal of research on adolescence*. 16(4), 503-525.
- Croissant, S., Rahman, M., i Laz, T. H. (2013). Gender differences in risk behaviors among high school Youth. *Global Advances in Health and Medicine*, 2(5), 18-24.
- Crosnoe, R., Glasgow Erickson, K., i Dornbusch, S. M. (2002). Protective functions of family relationships and school factors on the deviant behavior of adolescent boys and girls: Reducing the impact of risky friendships. *Youth Society*, 33(515), 515-544.
- Crosnoe, R., i Benner, A. D. (2015). Children at school. U R. M. Lerner (Ur.), *Handbook of child psychology and developmental science* (str. 1-37). Hoboken, NJ: Wiley.
- Cvetković, A., Todorović, J., i Janković, I. (2023). The relationship between risky and delinquent behavior, self-esteem and depression in adolescents. U C. Pracana i M. Wang, (Ur.), *Psychological Applications and Trends 2023* (str. 275-279). Lisbon: Gima.
- Cyranowski, J. M., Frank, E., Young, E., i Shear, M. K. (2000). Adolescent onset of the gender difference in lifetime rates of major depression – A theoretical model. *Archives of general psychiatry*, 57(1), 21-27.
- Čudina-Obradović, M., i Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Ćosić, A., Lamešić, L., Mihić, J., Novak, M., i Radić Bursać, S. (2021). *Putokaz za uspješno savladavanje izazova odrastanja: Briga za mentalno zdravlje*. Zagreb: Nastavno-klinički centar Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta.
- Davies, P. T., i Cummings, E. M. (1994). Marital conflict and child adjustment: An emotional security hypothesis. *Psychological Bulletin*, 116(3), 387-411.
- Day, D. M., i Wanklyn, S. G. (2012). *Identification and operationalization of the major risk factors for antisocial and delinquent behaviour among children and youth*. National Crime Prevention Centre Research Report. Ottawa, ON: Public Safety Canada.
- Deal, T. E., i Peterson, K. D. (1998). How Leaders Influence the Culture of Schools. *Educational Leadership*, 56(1), 28-30.

- Deal, T. E., i Peterson, K. D. (2016). *Shaping school culture*. San Francisco: Jossey Bass Publishers.
- DeFrain, J. (2001). *Creating a Strong Family: Why are Families so Important?* University of Nebraska Cooperative Extension. NFO1-486.
- Demuth, S., i Brown, S. L. (2004). Family structure, family processes and adolescent delinquency: The significance of parental absence versus parental gender. *Journal of research in crime and delinquency*, 41(1), 58-81.
- Denny, S. J., Robinson, E. M., Utter, J., Fleming, T. M., Grant, S., Milfont, T. L., Crengle, S., Ameratunga, S. N., i Clark, T. (2011). Do Schools Influence Student Risk-taking Behaviors and Emotional Health Symptoms? *Journal of Adolescent Health*, 48(3), 259-267.
- DeWit, D. J., Offord, D. R., Sanford, M., Rye, B. J., Shain, M., i Wright, R. (2000). The effect of school culture on adolescent behavioural problems: self-esteem, attachment to learning, and peer approval of deviance as mediating mechanisms. *Canadian Journal of School Psychology*, 16(1), 15-38.
- Dias, P., Veríssimo, L., Carneiro, A., i Figueiredo, B. (2022). Academic achievement and emotional and behavioural problems: The moderating role of gender. *Clinical child psychology and psychiatry*, 27(4), 1184-1196.
- Dickson, K., Emerson, E., i Hatton, C. (2005). Self-reported antisocial behaviour: prevalence and risk factors amongst adolescents with and without intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49(11), 820-826.
- Dobešová Cakirpaloglu, S., Čech, T., i Štenclová, V. (2020). The relation of self-esteem on risk behaviour among emerging adolescents. U L. Gómez Chova, A. López Martínez, i I. Candel Torres (Ur.), *EDULEARN20 Proceedings* (str. 3651-3657). Palma Mallorca: International Academy of Technology, Education and Development.
- Dodig, D., i Ricijaš, N. (2011). Obilježja kockanja zagrebačkih adolescenata. *Ljetopis socijalnog rada*, 18(1), 103-125.
- Domitrović, I., i Županić, M. (2016). Zastupljenost konzumiranja alkohola kod adolescenata. *Hrvatski Časopis za javno zdravstvo*, 12(45), 20-37.
- Donnellan, M. B., Trzesniewski, K. H., Robins, R. W., Moffitt, T. E., i Caspi, A. (2005). Low self-esteem is related to aggression, antisocial behavior, and delinquency. *Psychological science*, 16(4), 328-335.
- Donnellan, M. B., Trzesniewski, K. H., i Robins, R. W. (2015). Measures of self-esteem. U G. J. Boyle, D. H. Saklofske i G. Matthews (Ur.), *Measures of personality and social psychological constructs* (str. 131-157). London: Elsevier Academic Press.
- Dopp, A. R., i Cain, A. C. (2012). The role of peer relationships in parental bereavement during childhood and adolescence. *Death Studies*, 36(1), 41-60.
- Draper, N. R., i Smith, H. (1998). *Applied Regression Analysis*. NJ: John Wiley & Sons.
- Družinec, V. (2019). Pregled empirijskih istraživanja kulture škole. *Školski vjesnik*, 68(2), 596-608.

- DuBois, D. L., Felner, R. D., Brand, S., i George, G. R. (1999). Profiles of self-esteem in early adolescence: Identification and investigation of adaptive correlates. *American Journal of Community Psychology*, 27, 899-932.
- Durlak J. A., Weissberg R. P., Dymnicki A. B., Taylor R. D., i Schellinger K. B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school based universal interventions. *Child Development*, 82(1), 405-432.
- Đuranović, M., i Klasnić, I. (2016). Povezanost školskog uspjeha irizičnih ponašanja srednjoškolaca na internetu. *Napredak*, 157(3), 263-281.
- Eccles, J. S., i Roeser, R. W. (2011). Schools as developmental contexts during adolescence. *Journal of Research on Adolescence*, 21, 225-241.
- Espelage, D. L., Bosworth, K., i Simon, T. R. (2000). Examining the social context of bullying behaviors in early adolescence. *Journal of Counseling and Development*, 78(3), 326-333.
- Fagan, H., van Horn, L., Hawkins, D., i Arthur, M. (2007). Gender similarities and differences in the association between risk and protective factors and self-Reported serious delinquency. *Prevention Science*, 8, 115-124.
- Farrington, D. P. (2003a). Developmental and life-course criminology: Key theoretical and empirical issues – The 2002 Sutherland award address. *Criminology*, 41(2). 221-255.
- Farrington, D. P. (2003b). Key results from the first forty years of the Cambridge Study in Delinquent Development. U T. P. Thornberry i M. D. Krohn (Ur.), *Taking stock of delinquency: An overview of findings from contemporary longitudinal studies* (str. 137-174). New York, NY: Kluwer.
- Farrington, D. P. (2005). Childhood origins of antisocial behavior. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 12, 177-190.
- Farrington, D. P. (2007). Advancing knowledge about desistence. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 23(1), 125-134.
- Farrington, D. P. (2011). Family influences on delinquency. U D. W. Springer, i A. R. Roberts (Ur.), *Juvenile Justice and Delinquency* (str. 203-222). Sudbury, MA: Jones and Bartlett.
- Farrington, D. P., Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M., Van Kammen, W. B., i Schmidt, L. (1996). Self-reported delinquency and a combined delinquency seriousness scale based on boys, mothers, and teachers: Concurrent and predictive validity for African-American and Caucasians. *Criminology*, 34, 493-517.
- Farrington, D. P., Ttofi, M. M., i Piquero, A. R. (2016). Risk, promotive, and protective factors in youth offending: Results from the Cambridge study in delinquent development. *Journal of Criminal Justice*, 45, 63-70.
- Farrington, D. P., i Welsh, B. C. (2007). Saving children from a life of crime: Early risk factors and effective interventions. New York: Oxford University Press.

- Ferić Šlehan, M., i Kranželić, V. (2008). Procjena rizičnih i zaštitnih čimbenika u zajednici: razlike između percepcije mladih i njihovih roditelja. *Kriminologija & socijalna integracija*, 16(1), 33-43.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using SPSS* (4. izdanje). London: Sage.
- Finkenauer, C., Engels, R. C. M. E., i Baumeister, R. F. (2005). Parenting behaviour and adolescent behavioural and emotional problems: The role of self-control. *International Journal of Behavioral Development*, 29(1), 58-69.
- Fischer, D. G. (1984). Family size and delinquency. *Perceptual and Motor Skills*, 58, 527-534.
- Forko, M., i Lotar, M. (2012). Izlaganje adolescenata riziku na nagovor vršnjaka - važnost percepcije sebe i drugih. *Kriminologija i socijalna integracija*, 20(1), 35-47.
- Fortune, S., Cottrell, D., i Fife, S. (2016). Family factors associated with adolescent self-harm: A narrative review. *Journal of Family Therapy*, 38(2), 226-256.
- Frick P. J., i Morris, A. S. (2004). Temperament and developmental pathways to conduct problems. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 33(1), 54-68.
- Furlong, M. J., Greif, J. L., Bates, M. P., Whipple, A. D., Jimenez, T. C., i Morrison, R. (2005). Development of the California School Climate and Safety Survey-Short Form. *Psychology in the Schools*, 42(2), 137-149.
- Gajnik, D., i Koražija, N. (2008). Navika pušenja, konzumiranja alkohola i opojnih sredstava učenika šestih razreda osnovnih škola i program prevencije „Dobro nije što se puši, guta, pije“ u Zagrebačkoj županiji. *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*, 4(16).
- Galambos, N. L. (2004). Gender and gender role development in adolescence. U R. M. Lerner, i L. Steinberg (Ur.), *Handbook of adolescent psychology* (str. 233-262). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Garmezy, N. (1983). Stressors of childhood. U N. Garmezy, i M. Rutter (Ur.), *Stress, coping and development in children* (str. 43-84). Minneapolis, MN: McGraw-Hill.
- Gnambs, T., i Hanfstingl, B. (2018). The decline of academic motivation during adolescence: An accelerated longitudinal cohort analysis on the effect of psychological need satisfaction. *Educational Psychology*, 36, 1691-1705.
- Gommans, R., Stevens, G. W. J. M., ter Bogt, T. F. M., i Cillessen, A. H. N. (2016). Adolescent substance use, aggressive behaviors, and peer context behavioral norms. *Journal of Cognitive Education and Psychology*, 15(2), 185-205.
- Greblo M., i Šegregur J. (2011). Navika pušenja, konzumiranja alkohola i opojnih sredstava kod adolescenata. *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*, 7(28), 1-4.
- Gremmen, M. C., Berger, C., Ryan, A. M., Steglich, C. E. G., Veenstra, R., i Dijkstra, J. K. (2019). Adolescents' Friendships, Academic Achievement, and Risk Behaviors: Same-Behavior and Cross-Behavior Selection and Influence Processes. *Child Development*, 90, e192-e211.

- Grizenko, N., i Fisher, C. (1992). Review of studies of risk and protective factors for psychopathology in children. *Canadian Journal of Psychiatry*, 37(10), 711-721.
- Gruenert, S. (2008). School culture, school climate: they are not the same thing. *The Principal*, 56-59.
- Gullone, E., i Moore, S. M. (2000). Adolescent risk-taking and the five-factor model of personality. *Journal of Adolescence*, 23(4), 393-407.
- Hagan, F. E., i Daigle, L. E. (2020). *Introduction to criminology theories, methods, and criminal behavior*. Los Angeles: Sage.
- Hagborg, W. J. (1996). Scores of middle-school-age students on the Rosenberg self-esteem scale. *Psychological Reports*, 78(3), 1071-1074.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., i Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis* (7. izdanje). Prentice-Hall.
- Hamme Peterson, C., Buser, T. J., i Westburg, N. G. (2010). Effects of familial attachment, social support, involvement, and self-esteem on youth substance use and sexual risk taking. *The Family Journal*, 18(4), 369-376.
- Hamre, B. K., i Pianta, R. C. (2001). Early teacher-child relationships and the trajectory of children's school outcomes through eighth grade. *Child Development*, 72, 625-638.
- Hargreaves, D. H. (1995). School culture, school effectiveness and school improvement. *School Effectiveness and School Improvement: An International Journal of Research, Policy and Practice*, 6(1), 23-46.
- Harter, S. (1985). *Manual for the Self-Perception profile for children*. Denver: University of Denver.
- Harter, S. (1999). *The construction of the self: A developmental perspective*. New York: Guilford.
- Heilbron, N., i Prinstein, M. J. (2008). Peer influence and adolescent non-suicidal self-injury: A theoretical review of mechanisms and moderators. *Applied and Preventative Psychology*, 12, 169-177.
- Henry, K. L. (2007). Who's skipping school: Characteristics of truants in 8th and 10th grade. *Journal of School Health*, 77, 29-35.
- Herrenkohl, T.L., Hawkins, J.D., Chung, I., Hill, K.G., i Battin-Pearson, S. (2001). School and community risk factors and interventions. U R. Loeber i D.P. Farrington (Ur.), *Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs* (str. 211-246). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Higgins-D'Alessandro, A., i Sath, D. (1998). The dimensions and measurement of school culture: Understanding school culture as the basis for school reform. *International Journal of Educational Research*, 27(7), 553-569.
- Hilt, L. M., Cha, C. B., i Nolen-Hoeksema, S. (2008). Non-suicidal self-injury in young adolescent girls: Moderators of the distress-function relationship. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 76(1), 63-71.

- Hinde, E. R. (2005). School culture and change: An examination of the effects of school culture on the process of change. *Essays in Education*, 12(5), 1-12.
- Hinnant, J. B., Erath, S. A., i El-Sheikh, M. (2015). Harsh parenting, parasympathetic activity and development of delinquency and substance use. *Journal Of Abnormal Psychology*, 124(1), 137-151.
- Hirschi, T. (1969). *Causes of delinquency*. Berkeley: University of California Press.
- Hoeve, M., Blokland, A., Dubas, J. S., Loeber, R., Gerris, J. R. M., i van der Laan, P. H. (2008). Trajectories of delinquency and parenting styles. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 36(2), 223-235.
- Hoffmann, J. P., Erickson, L. D., i Spence, K. R. (2013). Modeling the association between academic achievement and delinquency: An application of interactional theory. *Criminology*, 51(3), 629-660.
- Holtappels, H. G., i Meier, U. (2000). Violence in Schools. *European Education*, 32(1), 66-79.
- Hopson, L. M., Schiller, K. S., i Lawson, H. A. (2014). Exploring linkages between school climate, behavioral norms, social supports, and academic success. *Social Work Research*, 38(4), 197-209.
- Hosokawa, R., i Katsura, T. (2018). Socioeconomic status, emotional/behavioral difficulties, and social competence among preschool children in Japan. *Journal of Child and Family Studies*, 27(12), 4001-4014.
- Hoy, W. K. (1990). Organizational climate and culture: A conceptual analysis of the school workplace. *Journal of Educational and Psychological Consultation*, 1(2), 149-168.
- Howell, D. C. (2006). *Statistical methods for psychology*. Wadsworth Publishing.
- Hrvatski zavod za javno zdravstvo (2023). *Izvršena samoubojstva u Hrvatskoj, 2022* [datoteka s podacima]. Dostupno na mrežnoj stranici Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo: <https://www.hzjz.hr/sluzba-epidemiologija-prevencija-nezaraznih-bolesti/izvršena-samoubojstva-u-hrvatskoj-2022/>.
- Huang, C. (2010). Mean-level change in self-esteem from childhood through adulthood: Meta-analysis of longitudinal studies. *Review of General Psychology*, 14(3), 251-260.
- Hulin, C., Netemeyer, R., i Cudeck, R. (2001). Can a Reliability Coefficient Be Too High. *Journal of Consumer Psychology*, 10, 55-58.
- Hull-Blanks, E. A., Kerr, B. A., i Robinson Kurpius S. E. (2004). Risk factors of suicidal ideations and attempts in talented, at-risk girls. *Suicide Life Threat Behav*, 34, 267-276.
- Igra, V., i Irwin Jr., C. E. (1996). Theories of Adolescent Risk-Taking Behavior. U R. J. Diclemente, W. B. Hansen, i L. E. Ponton (Ur.), *Handbook of adolescent health risk behaviour* (str. 35-52). New York: Springer Science+Business Media.

- Inchley, J., i Currie, D. (2016). Growing up unequal: Gender and socioeconomic differences in young peoples health and well-being: Health behaviour in school-aged children (HBSC) study. Health policy for children adolescents No. 7 preuzeto s: http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/003/303438/HSBC-No7-Growing-up-unequal-Full-Report.pdf?ua=1
- Ivanko, M., Pupič-Bakrač, M., Dragaš, Đ., Uhoda Sorić, D., Mustać Matulj, T., i Mišlov, J. (2016). Rizično ponašanje srednjoškolaca Zadarske županije. *Hrvatski Časopis za javno zdravstvo*, 12(48), 64-73.
- Jablonska, B., Lindberg, L., Lindblad, F., Rasmussen, F., Ostberg, V., i Hjern, A. (2009). School performance and hospital admissions due to self-inflicted injury: a Swedish national cohort study. *International Journal of Epidemiology*, 38(5), 1334-1341.
- Jackman, D. M., i MacPhee, D. (2017). Self-Esteem and future orientation predict adolescents' risk engagement. *The Journal of Early Adolescence*, 37(3), 339-366.
- Janković, J. (2004). *Pristupanje obitelji - sustavni pristup*. Zagreb: Alineja.
- James, S. A. (2013). *Has cutting become cool?* Doktorska disertacija. Albany: Massey University.
- James, W. (1890/1950). *The principles of psychology*. Dover: New York. (Originalni rad objavljen 1890).
- James, G., Witten, D., Hastie, T., i Tibshirani, R. (2013). *An Introduction to Statistical Learning with Applications in R*. Springer.
- Jelić, M. (2008). *Odnos samopoštovanja i motiva samopoimanja* (Neobjavljeni doktorski rad). Zagreb: Filozofski fakultet.
- Jelić, M. (2011). Nove spoznaje u istraživanjima samopoštovanja: konstrukt sigurnosti samopoštovanja. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 21(2), 443-463.
- Jessor, R. (1987). Problem-Behavior Theory, psychosocial development, and adolescent problem drinking. *British Journal of Addiction*, 82(4), 331-342.
- Jiang, M. M., Chen, J. N., Huang, X. C., Zhang, Y. L., Zhang, J. B., i Zhang, J. W. (2023). The effect of teacher discrimination behavior on adolescent suicidal ideation: A cross-sectional survey. *Psychology research and behavior management*, 16, 2667-2680.
- Jugović, A. L., i Luković, M. (2012). Karakteristike samoubistva mladih. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 11(1), 169-177.
- Jokić, B., i Ristić Dedić, Z. (2010). Razlike u školskom uspjehu učenika trećih i sedmih razreda osnovnih škola u Republici Hrvatskoj s obzirom na spol učenika i obrazovanje roditelja: populacijska perspektiva. *Revija za socijalnu politiku*, 17(3), 345-362.
- Jonovska, S., Frančišković, T., Kvesić, A., Nikolić, H., Brekalo, Z., Pavlović, E., i Bilić, D. D. (2007). Self-esteem in children and adolescents differently treated for locomotory trauma. *Collegium Antropologicum*, 31(2), 463-469.

- Kalebić Maglica, B. (2011). Odnos između elemenata modela prototipova/spremnosti na rizična ponašanja i učestalosti konzumacije cigareta i alkohola kod adolescenata. *Psihologijske teme*, 20(2), 337-358.
- Kalebić Maglica, B., i Martinac Dorčić, T. (2015). Osobine ličnosti i socijalni faktori kao odrednice konzumacije cigareta i alkohola kod adolescenata. *Društvena istraživanja*, 24(2), 197-217.
- Kaplan, L. S., i Owings, W. A. (2013). *Culture re-boot: Reinvigorating school culture to improve student outcomes*. Thousand Oaks: Corwin Publishers.
- Karakuş, Ö. Ö. (2012). Relation between childhood abuse and self esteem in adolescence. *Journal of new results in science*, 9, 753-763.
- Kawabata, Y., Alink, L. R., Tseng, W., van IJzendoorn, M. H., i Crick, N. R. (2011). Maternal and paternal parenting styles associated with relational aggression in children and adolescents: A conceptual analysis and meta-analytic review. *Developmental Review*, 31(4), 240-278.
- Kazdin, A. E., Kraemer, H. C., Kessler, R. C., Kupfer, D. J., i Offord, D. R. (1997). Contributions of risk-factor research to developmental psychopathology. *Clinical Psychology Review*, 17(4), 375-406.
- Keresteš, G. (1999). *Agresivno i prosocijalno ponašanje školske djece u kontekstu ratnih zbivanja: provjera posredujućeg utjecaja roditeljskog ponašanja*. Doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
- Kernis, M. H. (1993). The roles of stability and level of self-esteem in psychological functioning. U R. F. Baumeister (Ur.), *Self-esteem: The puzzle of low self-regard* (str. 167-182). Boston, MA: Plenum Press.
- Khajehdaluae, M., Zavar, A., Alidoust, M., i Pourandi, R. (2013). The relation of self-esteem and illegal drug usage in high school students. *Iranian Red Crescent medical journal*, 15(11), e7682.
- Kiekens, G., Bruffaerts, R., Nock, M. K., Van de Ven, M., Witteman, C., Mortier, P., Demyttenaere, K., i Claes, L. (2015). Non-suicidal self-injury among Dutch and Belgian adolescents: Personality, stress and coping. *European Psychiatry*, 30, 743-749.
- Kiekens, G., Hasking, P., Boyes, M., Claes, L., Mortier, P., Auerbach, R. P., Cuijpers, P., Demyttenaere, K., Green, J. G., Kessler, R. C., Myin-Germeys, I., Nock, M. K., i Bruffaerts, R. (2018). The associations between non-suicidal self-injury and first onset suicidal thoughts and behaviors. *Journal of affective disorders*, 239, 171-179.
- Kinsler, K., i Gamble, M. (2001). *Reforming schools*. London: Continuum.
- Klarin, M. (2006). *Razvoj djece u socijalnom kontekstu - Roditelji, vršnjaci, učitelji kontekst razvoja djeteta*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Klarin, M., i Đerđa, V. (2014). Roditeljsko ponašanje i problemi u ponašanju kod adolescenata. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(2), 243-262.

- Kliewer, W., Fearnow, M. D., i Miller, P. A. (1996.), Coping Socialization in Middle Childhood: Tests of Maternal and Paternal Influences. *Child Development*, 67(5), 2339-2357.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling* (3. izdanje). Guilford Press.
- Kling, K. C., Hyde, J. S., Showers, C. J., i Buswell, B. N. (1999). Gender differences in self-esteem: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 125(4), 470-500.
- Klonsky, E. D., Muehlenkamp, J. J., Lewis, S., i Walsh, B. (2011). *Non-suicidal self-injury. Advances in psychotherapy: evidence-based practice*. Abingdon: Hogrefe.
- Knežević Florić, O., Pavlović, A., i Ninković, S. (2021). Vršnjački pritisak i akademsko postignuće kao prediktori rizičnog ponašanja adolescenata, *Teme*, 44(4), 1123-1135.
- Kokkevi, A., Richardson, C., Florescu, S., Kuzman, M., i Stergar, E. (2007). Psychosocial correlates of substance use in adolescence: A cross-national study in six European countries. *Drug and Alcohol Dependence*, 86(1), 67-74.
- Koller-Trbović, N., Žižak, A., i Jeđud Borić, I. (2011). Standardi za terminologiju, definiciju, kriterije i način praćenja pojave poremećaja u ponašanju djece i mladih. Povjerenstvo za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladih Vlade Republike Hrvatske. Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti RH, Zagreb.
- Kostić, J., Žikić, O., Stanković, M., Nikolić, G., i Ignjatović, A. Characteristics of families with adolescents who have engaged in non-suicidal self-injury. *Acta Medica Medianae*, 58(4), 42-48.
- Kovačević Lepojević, M., Mijatović, L., i Gutvjan, N. (2022). Eksternalizacija problema u ponašanju u adolescentskoj dobi na temelju predviđanja roditeljskog nadzora, praksi i privrženosti: istraživanje moderacijske uloge spola. *Ljetopis socijalnog rada*, 29(3), 413-441.
- Kuppens, S., i Cuelemans, E. (2019). Parenting Styles: A Closer Look at a Well-Known Concept. *Journal of Child and Family Studies*, 28, 168-181.
- Kutner, M. H., Nachtsheim, C. J., Neter, J., i Li, W. (2005). *Applied Linear Statistical Models*. McGraw-Hill.
- Lacković-Grgin, K. (1994). *Samopoimanje mladih*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Lanari, D., Mangiabacchi, L., i Pasqualini, M. (2020). Adolescent sexual behaviour and academic performance of Italian students. *Genus*, 76(1), 1-18.
- Lane, T. M., i Elliott, A. N. (2001). The relationship between adolescent self-esteem and delinquent, extracurricular, and employment behaviors, *Modern Psychological Studies*, 7(1), 38-43.
- LaRusso, M. D., Romer, D., i Selman, R. L. (2008). Teachers as builders of respectful school climates: Implications for adolescent drug use norms and depressive symptoms in high school. *Journal of Youth and Adolescence*, 37(4), 386-398.

- Latimer, J., Kleinknecht, S., Hung, K., i Gabor, T. (2003). *The correlates of self-reported delinquency: An analysis of the National Longitudinal Survey of Children and Youth*. Ottawa: Department of Justice Canada.
- Lau, S., i Leung, K. (1992a). Relations with parents and school and chinese adolescent's self-concept, delinquency, and academic performance. *British Journal of Educational Psychology*, 62, 193-202.
- Lau, S., i Leung, K. (1992b). Self-Concept, delinquency, relations with parents and school and chinese adolescents' perception of personal control. *Personality Individual Differences*, 13, 615-622.
- Le Blanc, M., i Loeber, R. (1998). Developmental criminology updated. *Crime and Justice: A Review of Research*, 23, 101-132.
- Leary, M. R. (1999). Making sense of self-esteem. *Current Directions in Psychological Science*, 8(1), 32-35.
- Leary, M. R., Tambor, E. S., Terdal, S. K., i Downs, D. L. (1995). Self-esteem as an interpersonal monitor: The sociometer hypothesis. *Journal of Personality Psychology*, 68, 518-530.
- Lebedina Manzoni, M. (2007). Psihološke osnove poremećaja u ponašanju. Jasrebarsko: Naklada Slap.
- Lebedina Manzoni, M., Lotar, M., i Ricijaš, N. (2008). Podložnost vršnjačkom pritisku kod adolescenata - izazovi definiranja i mjerenja. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(3), 401-419.
- Lebedina Manzoni, M., Lotar, M., i Ricijaš, N. (2011). *Peer Pressure in Adolescence-Boundaries and Possibilities*. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Lebedina Manzoni, M., i Ricijaš, N. (2013). Obilježja mladih s obzirom na podložnost vršnjačkom pritisku. *Kriminologija & socijalna integracija : časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 21(1), 29-38.
- Lei, H., Xiong, J., Rao, Y., Zhu, T., i Zhang, X. (2024). Relationships among self-esteem, depression and self-injury in adolescents: a longitudinal study. *Frontiers in Public Health*, 12, 1-9.
- Lewis, D. (1998). How useful a concept is organizational culture? *Strategic Change*, 7(5), 251-260.
- Li, W., Lai, W., Guo, L., Wang, W., Li, X., Zhu, L., Shi, J., Teopiz, K. M., McIntyre, R. S., i Lu, C. (2023). Childhood maltreatment and subsequent depressive symptoms: A prospective study of the sequential mediating role of self-esteem and internalizing/externalizing problems. *BMC Psychiatry*, 23(1), 1-14.
- Livazović, G. (2012). Povezanost medija i rizičnih ponašanja adolescenata, *Kriminologija i socijalna integracija*, 20(1), 1-22.
- Livazović, G. (2017). Povezanost obiteljskih, vršnjačkih i školskih odnosa s eksternaliziranim rizičnim ponašanjima adolescenata. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 53, 186-203.
- Livazović, G., i Ručević, S. (2012). Rizični čimbenici eksternaliziranih ponašanja i odstupajućih navika hranjenja među adolescentima. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 21(3), 733-752.

- Loeber, R., i Farrington, D. P. (2000). Young children who commit crime: Epidemiology, developmental origins, risk factors, early interventions, and policy implications. *Development and Psychopathology*, 12(4), 737-762.
- Loeber, R., Farrington, D. P., Stouthamer-Loeber, M., i Van Kammen, W. B. (1998). *Antisocial behavior and mental health problems: Explanatory factors in childhood and adolescence*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M., Van Kammen, W. B., i Farrington, D. P. (1991). Initiation, escalation, and desistance in juvenile offending and their correlates. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 82, 36-82.
- Lotar-Rihtarić, M., i Kamenov, Ž. (2013). Susceptibility to peer pressure and attachment to friends. *Psihologija*, 46(2), 111-126.
- Lundh, L. G., Karim, J., i Quilisch, E. (2007). Deliberate self-harm in 15-year-old adolescents: a pilot study with a modified version of the Deliberate Self-Harm Inventory. *Scandinavian journal of psychology*, 48(1), 33-41.
- Macanović, N., Grbić-Pavlović, N., i Kuprešanin, J. (2016). *Maloljetnička delinkvencija: prevencija i resocijalizacija*. Banja Luka: Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci.
- Maccoby, E. E., i Martin, J. A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. U P. H. Mussen i E. M. Hetherington (Ur.), *Handbook of child psychology: Socialization, Personality, and Social Development* (str. 1-101). New York: Wiley.
- MacDonald, G., i Leary, M. R. (2012). Individual differences in self-esteem. U M. R. Leary, i J. P. Tangney (Ur.), *Handbook of self and identity* (str. 354-377). New York, NY: Guildford Press.
- Macuka, I. (2004). Skala percepcije obiteljskih odnosa. U K. Lacković Grgin, A. Proroković, V. Čubela i Z. Penezić (Ur.), *Zbirka psiholoških skala i upitnika 2* (str. 17-21). Zadar: Filozofski fakultet.
- Macuka, I., i Smojver-Ažić, S. (2012). Osobni i obiteljski čimbenici prilagodbe mlađih adolescenata. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 48(1), 27-43.
- Madge, N., Hawton, K., McMahon, E. M., Corcoran, P., De Leo, D., de Wilde, E. J., Fekete, S., van Heeringen, K., Ystgaard, M., i Arensman, E. (2011). Psychological characteristics, stressful life events and deliberate self-harm: findings from the Child & Adolescent Self-harm in Europe (CASE) Study. *European child & adolescent psychiatry*, 20(10), 499-508.
- Madjar, N., Zalsman, G., Ben Mordechai, T. R., i Shoval, G. (2017). Repetitive vs. occasional non-suicidal self-injury and school-related factors among Israeli high school students. *Psychiatry research*, 257, 358-360.
- Maglica, T., i Džanko, P. (2016). Internalizirani problemi u ponašanju među splitskim srednjoškolicima. *Školski vjesnik*, 65(4), 559-585.
- Maguin, E., i Loeber, R. (1996). Academic Performance and Delinquency. *Crime and Justice*, 20, 145-264.

- Markelić, M., Muslić, Lj., Jovičić Burić, D., Lanščak, N., Križan, H., i Musić Milanović, S. (2021). Europsko istraživanje o pušenju, pijenju alkohola i uzimanju droga među učenicima 2019., Svezak 1. Sredstva ovisnosti. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo.
- Marraccini, M. E., i Brier, Z. M. F. (2017). School connectedness and suicidal thoughts and behaviors: A systematic meta-analysis. *School Psychology Quarterly*, 32(1), 5-21.
- Marsh, H. W. (1986). Global self-esteem: its relation to specific facets of self-concept and their importance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1224-1236.
- Martin, A., Ryan, R. M., i Brooks-Gunn, J. (2007). The joint influence of mother and father parenting on child cognitive outcomes at age 5. *Early Childhood Research Quarterly*, 22, 423-439.
- Martínez-Casanova, E., Molero-Jurado, M. d. M., i Pérez-Fuentes, M. d. C. (2024). Self-esteem and risk behaviours in adolescents: A systematic review. *Behavioral Sciences*, 14(432), 1-17.
- Martinjak, D., i Odeljan, R. (2016). *Etiološki i fenomenološki čimbenici maloljetničke delinkvencije* (nastavni materijal). Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske.
- Marzano, R. J. (2003). *Classroom management that works: research-based strategies for every teacher*. Virginia: Association for supervision and curriculum development.
- Maslow, A. H. (1970). *Motivation and personality*. New York: Harper & Row.
- Matić, V. (2017). Inteligencija i školski uspjeh. *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*, 13(51), 51-57.
- Matković, R. (2020). *Rizična ponašanja djece i mladih u Splitsko-dalmatinskoj županiji*. Split: Nastavni zavod za javno zdravstvo.
- Matković, R., Petak, A., i Ključević, Ž. (2021). Odnos navika konzumacije alkohola i percepcije roditeljskih ponašanja kod adolescenata Splitsko-dalmatinske županije. *Kriminologija i socijalna integracija*, 29(1), 105-144.
- McClun, L. A., i Merrell, K. W. (1998). Relationship of perceived parenting styles, locus of control orientation, and self-concept among junior high age students. *Psychology in the Schools*, 35(4), 381-390.
- McCord, J., Widom, C. S., i Crowell, N. A. (2001). *Juvenile Crime, Juvenile Justice*. Washington, DC: National Academy Press.
- McIntosh, J., MacDonald, F., i McKeganey, N. (2003). The initial use of drug sin a sample of pre-teenage schoolchildren: the role of choice, pressure and influence. *Drugs: education, prevention and policy*, 10(2), 147-158.
- McKinney, C., i Renk, K. (2008). Differential parenting between mothers and fathers. implications for late adolescents. *Journal of Family Issues*, 29(6), 806-827.
- McKinney, C., Milone, M. C., i Renk, K. (2011). Parenting and late adolescent emotional adjustment: Mediating effects of discipline and gender. *Child Psychiatry And Human Development*, 42(4), 463-481.

- McMahon, E., Reulbach, U., Corcoran, P., Keeley, H., Perry, I., i Arensman, E. (2010). Factors associated with deliberate self-harm among Irish adolescents. *Psychological Medicine*, 40(11), 1811-1819.
- Micceri, T. (1989). The unicorn, the normal curve, and other improbable creatures. *Psychological Bulletin*, 105(1), 156-166.
- Mier, C., i Ladny, R. T. (2017). Does self-esteem negatively impact crime and delinquency? A meta-analytic review of 25 years of evidence. *Deviant Behavior*, 39(8), 1006-1022.
- Mihić, J., i Bašić, J. (2008). Preventivne strategije – eksternalizirani poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja djece i mladih, *Ljetopis socijalnog rada*, 15(3), 445-471.
- Mihić, J., Skinner, M., Novak, M., Ferić, M., i Kranželić, V. (2022). The importance of family and school protective factors in preventing the risk behaviors of youth. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(1630), 1-14.
- Milevsky, A., Schlechter, M., Netter, S., i Keehn, D. (2007). Maternal and paternal parenting styles in adolescents: Associations with self-esteem, depression and life-satisfaction. *Journal of Child and Family Studies*, 16(1), 39-47.
- Miller, S., Loeber, R., i Hipwell, A. (2009). Peer deviance, parenting and disruptive behavior among young girls. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 37(2), 139-152.
- Miranda, M. C., Affuso, G., Esposito, C., i Bacchini, D. (2016). Parental acceptance–rejection and adolescent maladjustment: mothers’ and fathers’ combined roles. *Journal of Child and Family Studies*, 25(4), 1352-136.
- Miranda-Mendizabal, A., Castellví, P., Parés-Badell, O., Alayo, I., Almenara, J., Alonso, I., Blasco, M. J., Cebrià, A., Gabilondo, A., Gili, M., Lagares, C., Piqueras, J. A., Rodríguez-Jiménez, T., Rodríguez-Marín, J., Roca, M., Soto-Sanz, V., Vilagut, G., i Alonso, J. (2019). Gender differences in suicidal behavior in adolescents and young adults: systematic review and meta-analysis of longitudinal studies. *International Journal of Public Health*, 64(2), 265-283.
- Modecki, K. L., i Uink, B. (2018). *Understanding delinquency during the teenage years: Developmental pathways of antisocial decision making among disadvantaged youth*. Report to the Criminology Research Advisory Council Grant: CRG 13/14-15. Preuzeto s: <https://www.aic.gov.au/sites/default/files/2020-05/13-1415-FinalReport.pdf>
- Moilanen, K., Shaw, D., i Maxwell, K. (2010). Developmental cascades: Externalizing, internalizing, and academic competence from middle childhood to early adolescence. *Development and Psychopathology*, 22(3), 635-653.
- Moreno, J. M. (2007). The dynamics of curriculum design and development: Scenarios for curriculum evolution. U A. Benavot i C. Braslavsky (Ur.), *School knowledge in comparative and historical perspective* (str. 195-209). London: Springer.
- Mrazek, P. J., i Haggerty, R. J. (1994). *Reducing risks for mental disorders: Frontiers for preventative intervention research*. Washington, DC: National Academy Press.
- Mruk, C. J. (2006). *Self-esteem research, theory and practice: toward a positive psychology of self-esteem*. New York: Springer Publishing Company.

- Mullan, V. M. R., Golm, D., Juhl, J., Sajid, S., i Brandt, V. (2023). The relationship between peer victimisation, self-esteem, and internalizing symptoms in adolescents: A systematic review and meta-analysis. *Plos One*, 18(3), 1-16.
- Murphy J. M., Guzman J., McCarthy A. E., Squicciarini A. M., George M., Canenguez K. M., Dunn E. C., Baer L., Simonsohn A., Smoller J. W., i Jellinek M. S. (2014). Mental health predicts better academic outcomes: A longitudinal study of elementary school students in Chile. *Child Psychiatry and Human Development*, 46(2), 1-10.
- Murray, J., i Farrington, D. P. (2010) Risk factors for conduct disorder and delinquency: Key findings from longitudinal studies. *Canadian Journal of Psychiatry*, 55(10), 633-642.
- Murray, C., i Murray, K. M. (2004). Child level correlates of teacher-student relationships: an examination of demographic characteristics, academic orientations, and behavioral orientations. *Psychology in the Schools*, 41(7), 751-762.
- Nekić, M., Uzelac, E., i Jurkin, M. (2016). Uloga samopoštovanja i vršnjačkog pritiska u objašnjenju usamljenosti adolescenata. *Acta Iadertina*, 13(1), 41-63.
- Ney, B. (2013). *Measuring school culture in higher education: A multi-method approach*. Neobjavljena doktorska disertacija, Odsjek industrijske i organizacijske psihologije, Sveučilište Twente.
- Ngo, H., VanderLaan, D. P., i Aitken, M. (2020). Self-esteem, symptom severity, and treatment response in adolescents with internalizing problems. *Journal of affective disorders*, 273, 183-191.
- Nisar, M., Ullah, S., Ali, M., i Alam, S. (2015). Juvenile delinquency: The influence of family, peer and economic factors on juvenile delinquents. *Scientia Agriculturae*, 9(1), 37-48.
- Nock, M. K. (2010). Self-injury. *Annual Review of Clinical Psychology*, 6, 339-363.
- Nock, M. K., i Prinstein, M. (2004). A functional approach to the assessment of self-mutilative behavior. *Journal of consulting and clinical psychology*, 72(5), 885-890.
- Novak, M., Maglica, T., i Radetić Paić, M. (2022). School, family, and peer predictors of adolescent alcohol and marijuana use. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 30(5), 486-496.
- Novak, M., Parr, N. J., Ferić, M., Mihić, J., i Kranželić, V. (2021). Positive youth development in Croatia: School and family factors associated with mental health of Croatian adolescents. *Frontiers in Psychology*, 11(611169), 1-14.
- Oktan, V. (2017). Self-Harm behaviour in adolescents: Body image and self-esteem. *Journal of Psychologists and Counsellors in Schools*, 27(2), 177-189.
- Onyskiw, J. E., i Hayduk, L. A. (2003). Processes underlying children's adjustment in families characterized by physical aggression. *Family Relations*, 50(4), 376-385.
- Orth, U., i Robins, R. W. (2013). Understanding the Link Between Low Self-Esteem and Depression. *Current Directions in Psychological Science*, 22(6), 455-460.

- Osner, C. B. (2006). The criminal offending–self-esteem nexus which version of the self-esteem theory is supported? *The Prison Journal* 86(3), 344-363.
- Overholser, J. C., Adams, D. M., Lehnert, K. L., i Brinkman, D. C. (1995). Self-esteem deficits and suicidal tendencies among adolescents. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 34(7), 919-928.
- Parker, J. G., Low, C. M., Walker, A. R., i Gamm, B. K. (2005). Friendship jealousy in young adolescents: Individual differences and links to sex, self-esteem, aggression, and social adjustment. *Developmental Psychology*, 41(1), 235-250.
- Patterson, G. R., Reid, J. B, i Dishion, T. J. (1992). *Antisocial boys*. Eugene, Oregon: Oregon Social Learning Center.
- Patton, G. C., Olsson, C., Bond, L., Toumbourou, J. W., Carlin, J. B., Hemphill, S. A., i Catalano, R. F. (2008). Predicting female depression across puberty: A two-nation longitudinal study. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 47(12), 1424-1432.
- Pennanen M., Haukkala A., De Vries H., i Vartiainen, E. (2011). Academic achievement and smoking: Is self-efficacy an important factor in understanding social inequalities in Finnish adolescents? *Scandinavian Journal of Public Health*, 39(7), 714-722.
- Peterson, J., Freedenthal, S., Sheldon, C., i Andersen, R. (2008). Nonsuicidal Self injury in Adolescents. *Psychiatry*, 5(11), 20-26.
- Pettit, G. S., Laird, R. D., Dodge, K. A., Bates, J. E., i Criss, M. M. (2001). Antecedents and behavior-problem outcomes of parental monitoring and psychological control in early adolescence. *Child Development*, 72(2), 583-598.
- Petz, B. (2002). *Osnovne statističke metode za nematematičare*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Petz, B., Kolesarić, V., i Ivanec, D. (2012). *Petzova statistika: Osnovne statističke metode za nematematičare*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Pillay, A. L. (1998). Perception of family functioning in conduct disordered adolescent. *South African Journal of Psychology*, 28(4), 191-196.
- Pinquart, M., i Gerke, D. C. (2019). Associations of parenting styles with self-esteem in children and adolescents: A meta-analysis. *Journal of Child and Family Studies* 28, 2017-2035.
- Piquero, A. R., Farrington, D. P., i Blumstein, A. (2007). *Key issues in criminal career research: New analyses of the Cambridge Study in Delinquent Development*. New York: Cambridge University Press.
- Piquero, A. R., Farrington, D. P., Welsh, B. C., Tremblay, R., i Jennings, W. G. (2009). Effects of early family/parent training programs on antisocial behavior and delinquency. *Journal of Experimental Criminology*, 5(2), 83-120.
- Posavec, L., i Vlah, N. (2019). Odnos učitelj – učenik. *Napredak*, 160(1-2), 51-64.

- Prinstein, M. J., Heilbron, N., Guerry, J. D., Franklin, J. C., Rancourt, D., Simon, V., i Spirito, A. (2010). Peer influence and nonsuicidal self injury: Longitudinal results in community and clinically-referred adolescent samples. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 38(5), 669-682.
- Prosser, J. (1999). *School culture*. London: Paul Chapman.
- Pullmann, H., i Allik, J. (2000). The Rosenberg self-esteem scale: It's dimensionality, stability and personality correlates in Estonia. *Personality and Individual Differences*, 28, 701-715.
- Raboteg-Šarić, Z., Merkaš, M., i Majić, M. (2011). Nada i optimizam adolescenata u odnosu na roditeljski odgojni stil. *Napredak*, 152(3-4), 373-388.
- Raboteg-Šarić, Z., Sakoman, S., i Brajša-Žganec, A. (2002). Stilovi roditeljskog odgoja, slobodno vrijeme i rizično ponašanje mladih. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 11(2-3), 239-263.
- Rae-Grant, N., Thomas B. H., Offord, D. R., i Boyle, M. H. (1989). Risk, protective factors, and the prevalence of behavioral and emotional disorders in children and adolescents. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 28(2), 262-268.
- Rasch, D., i Guiard, V. (2004). The robustness of parametric statistical methods. *Psychology Science*, 46(2), 175-208.
- Ren, Y., Wu, X., Zou, S., i Wang, X. (2024). The integral contributions of parental involvement and parenting style to adolescent adjustments: a regression mixture analysis. *Current Psychology*, 43, 1369-1380.
- Reppucci, N. D., Fried, C. S., i Schmidt, M. G. (2002). Youth violence: Risk and protective factors. U R. R. Corrado, R. Roesch, S. D. Hart, i J. K. Gierowski (Ur.), *Multi-problem violent youth: A foundation for comparative research on needs, interventions, and outcomes* (str. 3-22). Burke, VA: IOS Press.
- Ribeiro, J. D., Franklin, J. C., Fox, K. R., Bentley, K. H., Kleiman, E. M., Chang, B. P., i Nock, M. K. (2016). Self-injurious thoughts and behaviors as risk factors for future suicide ideation, attempts, and death: a meta-analysis of longitudinal studies. *Psychological medicine*, 46(2), 225-236.
- Richardson, A. S., Bergen, H. A., Martin, G., Roeger, L., i Allison, S. (2005). Perceived Academic Performance as an Indicator of Risk of Attempted Suicide in Young Adolescents. *Archives of Suicide Research*, 9(2), 163-176.
- Richter, M., i Lampert, T. (2008). The role of socioeconomic status, peer and school context for adolescent smoking. *Arch. Public Health*, 66(2), 69-87.
- Ricijaš, N. (2009.). *Pripisivanje uzročnosti vlastitog delinkventnog ponašanja mladih*. Doktorska disertacija. Zagreb: Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada.
- Ricijaš, N., Krajcer, M., i Bouillet, D. (2010). Rizična ponašanja zagrebačkih srednjoškolaca – razlike s obzirom na spol. *Odgojne znanosti*, 12(1 (19)), 45-63.
- Robins, R. W., Tracy, J. L., Trzniewski, K. H., Potter, J., i Gosling, S. D. (2001). Personality Correlates of Self-Esteem. *Journal of Research in Personality*, 35, 463-482.

- Robins, R. W., Trzesniewski, K. H., i Donnellan, M. B. (2012). A brief primer on self-esteem. *The Prevention Researcher*, 19(2), 3-7.
- Rose, A. J., Carlson, W., i Waller, E. M. (2007). Prospective associations of co-rumination with friendship and emotional adjustment: Considering the socioemotional trade-offs of co-rumination. *Developmental Psychology*, 43(4), 1019-031.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rosenberg, M. (1990). Reflexivity and Emotions. *Social Psychology Quarterly*, 53(1), 3-12.
- Rosenberg, M., Schooler, C., i Schoenbach, C. (1989). Self-Esteem and adolescent problems: Modeling Reciprocal Effects. *American Sociological Review*, 54(6), 1004-1018.
- Rosenfield, S. (1999). Splitting the difference: Gender, the self, and mental health. U C. S. Aneshensel, i J. C. Phelan (Ur.), *Handbook of the sociology of mental health* (str. 209-224). New York: Kluwer Academic.
- Rothenberg, W. A., Lansford, J. E., Bornstein, M. H., Chang, L., Deater-Deckard, K., Di Giunta, L., Dodge, K. A., Malone, P. S., Oburu, P., Pastorelli, C., Skinner, A. T., Sorbring, E., Steinberg, L., Tapanya, S., Uribe Tirado, L. M., Yotanyamaneewong, S., Alampay, L. P., Al-Hassan, S. M., i Bacchini, D. (2020). Effects of Parental Warmth and Behavioral Control on Adolescent Externalizing and Internalizing Trajectories Across Cultures. *Journal of research on adolescence: the official journal of the Society for Research on Adolescence*, 30(4), 835–855.
- Ručević, S. (2008). Metodološki postupci i izazovi primjene samoiskaza i longitudinalnih nacrtu u istraživanjima razvoja delikventnog ponašanja. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(3), 421-443.
- Ručević, S. (2011). Povezanost privrženosti roditeljima s rizičnim i delinkventnim ponašanjem kod adolescenata. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 20, 167-187.
- Ručević, S., Ajduković, M., i Šincek, D. (2009). Razvoj upitnika samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih (SRDP-2007). *Kriminologija i socijalna integracija : časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 17(1), 1-11.
- Ručević, S., i Duvnjak, I. (2010). Povezanost reaktivne i proaktivne agresije, privrženosti i samopoštovanja adolescenata. *Psihologijske teme*, 19(1), 103-121.
- Rutter, M., Giller, H., i Hagell, A. (1998). *Antisocial behavior by young people*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sabates, R., i Dex, S. (2012). *Multiple risk factors in young children's development*. Centre for Longitudinal Studies. London: Institute of Education, University of London.
- Samardžić, S., Bujšić, G., Kožul, K., i Tadijan, D. (2011). Drinking in Adolescents – Qualitative Analysis. *Collegium antropologicum*, 35(1), 123-126.
- Santelli, J. S., Lowry, R., Brener, N. D., i Robin, L. (2000). The association of sexual behaviors with socioeconomic status, family structure, and race/ethnicity among US adolescents. *American Journal of Public Health*, 90(10), 1582-1588.

- Santor, D. A., Messervey D., i Kusumakar V. (2000). Measuring peer pressure, popularity, and conformity in adolescent boys and girls: Predicting school performance, sexual attitudes, and substance abuse. *Journal of Youth and Adolescence*, 29(2), 163-182.
- Saufler, C. (2005). *School climate and school culture*. Maine Department of Education. Preuzeto: <http://www.maine.gov/education/bullyingprevention/schools.htm>
- Scheff, T. J., i Fearon, D. S. (2004). Cognition and emotion? The dead end in self-esteem research. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 34, 73-90.
- Schein, E. H. (2004). *Organizational culture and leadership* (4. izd.). San Francisco: Jossey-Bass.
- Schoen, L. T., i Teddlie, C. (2008). A new model of school culture: a response to a call for conceptual clarity. *School Effectiveness and School Improvement*, 19(2), 129-153.
- Schütte, S., Lohaus, A., Symanzik, T., Heinrichs, N., Konrad, K., i Reindl, V. (2023). Longitudinal Associations Between Parenting and Child Behaviour Problems and the Moderating Effect of Child Callous Unemotional Traits in Foster and Biological Families. *Child psychiatry and human development*, 54(5), 1274-1286.
- Sekol, I. (2016). Bullying in adolescent residential care: The influence of the physical and social residential care environment, *Child Youth Care Forum*, 45, 409-431.
- Sekol, I., i Farrington, D. (2016). Personal characteristics of bullying victims in residential care for youth. *Journal of Aggression Conflict and Peace Research*, 8(2), 99-113.
- Seth, P., Lang, D. L., Diclemente, R. J., Braxton, N. D., Crosby, R. A., Brown, L. K., Hadley, W., i Donenberg, G. R. (2012). Gender differences in sexual risk behaviours and sexually transmissible infections among adolescents in mental health treatment. *Sexual health*, 9(3), 240-246.
- Shader, M. (2004). *Risk factors for delinquency: An overview*. U.S. Department of Justice. Preuzeto s <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/risk-factors-delinquency-overview>
- Sharland, E. (2006). Young people, risk taking and risk making: Some thoughts for social work, *British Journal of Social Work*, 3, 247-265.
- Shaw, J., i Reyes, P. (1992). School cultures: Organizational value orientation and commitment. *The Journal of Educational Research*, 85(5), 295-302.
- Siegel, L. J. (2007). *Criminology: The Core*. Thomson Wadsworth.
- Silk, J. S., Morris, A. S., Kanaya, T., i Steinberg, L. (2003). Psychological Control and Autonomy Granting: Opposite Ends of a Continuum or Distinct Constructs? *Journal of Research on Adolescence*, 13(1), 113-128.
- Sim, T. N., i Koh, S. F. (2003). A domain conceptualization of adolescent susceptibility to peer pressure. *Journal of Research on Adolescence*, 13(1), 57-80.
- Simons, L. G., i Conger, R. D. (2007). Linking mother-father differences in parenting to a typology of family parenting styles and adolescent outcomes. *Journal of Family Issues*, 28, 212-241.
- Singer, M., i Mikšaj Todorović, Lj. (1993). *Delinkvencija mladih*. Zagreb: Globus.

- Singh, G. K., i Ghandour, R. M. (2012). Impact of neighborhood social conditions and household socioeconomic status on behavioral problems among US children. *Maternal and Child Health Journal*, 16(1), S158-S169.
- Smetana, J. G., i Daddis, C. (2002). Domain-specific antecedents of parental psychological control and monitoring: The role of parenting beliefs and practices. *Child Development*, 73, 563-580.
- Sobrinho, A. T., Campos, R. C., i Holden, R. R. (2016). Parental rejection, personality, and depression in the prediction of suicidality in a sample of nonclinical young adults. *Psychoanalytic Psychology*, 33(4), 554–570.
- Soenens, B., Vansteenkiste, M., Luyten, P., Duriez, B., i Goossens, L. (2005). Maladaptive perfectionistic self-representations: The mediational link between psychological control and adjustment. *Personality and Individual Differences*, 38, 487-498.
- Soto-Sanz, V., Piqueras, J. A., Rodríguez-Marín, J., Pérez-Vázquez, M. T., Rodríguez-Jiménez, T., Castellví, P., Miranda-Mendizábal, A., Parés-Badell, O., Almenara, J., Blasco, M. J., Cebrià, A., Gabilondo, A., Gili, M., Roca, M., Lagares, C., i Alonso, J. (2019). Self-esteem and suicidal behaviour in youth: A meta-analysis of longitudinal studies. *Psicothema*, 31(3), 246-254.
- Steiger, H., Richardson, J., Schmitz, N., Jooper, R., Bruce, K. R., i Israel, M. (2015). Longitudinal associations between self-esteem and self-injurious behaviors in adolescents: The mediating role of depressive symptoms. *Journal of Affective Disorders*, 186, 166-172.
- Steinberg, L., i Morris, A. S. (2001). Adolescent Development. *Annual Review of Psychology*. 52, 83-110.
- Steinberg, L., i Silk, J. S. (2002). Parenting adolescents. U M. H. Bornstein (Ur.), *Handbook of parenting: Children and parenting* (str. 103-133). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Stentiford, L., Koutsouris, G., i Allan, A. (2023). Girls, mental health and academic achievement: a qualitative systematic review. *Educational Review*, 75(6), 1224-1254.
- Stevanović, R. i Capak, K. (2016). Istraživanje o zdravstvenom ponašanju učenika : osnovni pokazatelji zdravlja i dobrobiti učenika i učenica u Hrvatskoj = Health Behaviour in School-aged Children – HBSC 2013/2014. Osnovni pokazatelji zdravlja i dobrobiti učenika i učenica u Hrvatskoj. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo
- Stevens, T., Morash, M, i Park, A. (2011). Late-Adolescent delinquency: risks and resilience for girls differing in risk at the start of adolescence. *Youth & Society*, 43(4), 1433-1458.
- Sturzbecher, D., Landua, D., i Shahla, H. (2001). Jugendgewalt unter ostdeutschen Jugendlichen. U D. Sturzbecher (Ur.), *Jugend in Ostdeutschland. Lebenssituationen und Delinquenz* (str. 249-300). Opladen: Leske and Budrich.
- Sun, J., i Ban, Y. (2022). Relationship between parental psychological control and suicide ideation in Chinese adolescents: Chained mediation through resilience and maladjustment problems. *Frontiers in psychology*, 13, 1-8.
- Sušanj, Z. (2005). *Organizacijska klima i kultura*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

- Symeou, M., i Georgiou, S. (2017). Externalizing and internalizing behaviours in adolescence, and the importance of parental behavioural and psychological control practices. *Journal of Adolescence*, 60, 104-113.
- Šakić, V., Franc, R., i Mlačić, B. (2002.). Samoiskazana sklonost adolescenata antisocijalnim devijacijama. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 11 (2-3): 265-289.
- Šimić Šašić, S., Klarin, M., i Proroković, A. (2011). Socioekonomske prilike obitelji i kvaliteta obiteljske interakcije kao prediktori školskog uspjeha srednjoškolaca u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Makedoniji. *Ljetopis socijalnog rada* 18(1), 31-62.
- Tabachnick, B. G., i Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6. izdanje). Allyn and Bacon.
- Tafarodi, R. W., i Milne, A. B. (2002). Decomposing global self-esteem. *Journal of Personality*, 70, 443-483.
- Tafarodi, R. W., i Swann, W. B., Jr. (2001). Two-dimensional self-esteem: Theory and measurement. *Personality and Individual Differences*, 31, 653-673.
- Tafarodi, R. W., i Swann, W. B., Jr. (1995). Self-liking and self-competence as dimensions of global self-esteem: Initial validation of a measure. *Journal of Personality Assessment*, 65, 322-342.
- Tanti, C., Stukas, A. A., Halloran, M. J., i Fodday, M. (2011). Social identity change: Shifts in social identity during adolescence. *Journal of Adolescence*, 34(3), 555-567.
- Thacker, J. (2001). Osobno, društveno i moralno obrazovanje. U Ch. Desforjes (Ur.), *Uspješno poučavanje i učenje* (str. 249-267). Zagreb: Educa.
- Thornberry, T. P. (2005). Explaining multiple patterns of offending across the life course and across generations. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 602, 156-195.
- Thornberry, T. P., i Krohn, M. D. (2000). *The Self-Report Method for Measuring Delinquency and Crime*. Preuzeto s http://www.ncjrs.gov/criminal_justice2000/vol_4/04b.pdf
- Tschan, T., Schmid, M., i In-Albon, T. (2015). Parenting behavior in families of female adolescents with nonsuicidal self-injury in comparison to a clinical and a nonclinical control group. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 9(1), 1-9.
- Tomašić, S., i Kosić, R. (2021). Navike pušenja i stavovi učenika u Medicinskoj i Ekonomskoturističkoj školi u Karlovcu. *Sestrinski glasnik*, 26(1), 24-29.
- Tørmoen, A. J., Myhre, M., Walby, F. A., Grøholt, B., i Rossow, I. (2020). Change in prevalence of self-harm from 2002 to 2018 among Norwegian adolescents. *The European Journal of Public Health*, 30(4), 1-5.
- Trzesniewski K. H., Donnellan M. B., Moffitt T. E., Robins R. W., Poulton R., i Caspi A. (2006). Low self-esteem during adolescence predicts poor health, criminal behavior, and limited economic prospects during adulthood. *Developmental Psychology*, 42, 381-390.
- Uvodić-Đurić, D., Kutnjak Kiš, R., Slugan, N., Zvornik Legen, Z., Zadravec Baranašić, A., i Lilić, T. (2010). Mladi i sredstva ovisnosti – rezultati istraživanja o stavovima, navikama i korištenju sredstava ovisnosti kod djece i mladih Međimurske županije. *Hrvatski Časopis za javno zdravlje*, 6 (23).

- van der Laan, A., Veenstra, R., Bogaerts, S., Verhulst, F. C., i Ormel, J. (2010). Serious, minor, and non-delinquents in early adolescence: The impact of cumulative risk and promotive factors. The TRAILS study. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 38(3), 339-351.
- van Hoorn, J., van Dijk, E., Meuwese, R., Rieffe, C., i Crone, E. A. (2016). Peer influence on prosocial behavior in adolescence. *Journal of Research on Adolescence*, 26(1), 90-100.
- Vander Zanden, J. W., Crandell, T. L., i Haines Crandell, C. (2000). *Human Development*. New York: The McGraw-Hill Companies.
- Vasta, R., Haith, M. M., i Miller, S. A. (1998). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Veldman K., Bultmann U., Stewart R. E., Ormel J., Verhulst F. C., i Reijneveld S. A. (2014.). Mental health problems and educational attainment in adolescence: 9-year follow-up of the Trails Study. *Plos One*, 9(7), e101751.
- Victor, S. E., Muehlenkamp, J. J., Hayes, N. A., Lengel, G. J., Styer, D. M., i Washburn, J. J. (2018). Characterizing gender differences in nonsuicidal self-injury: Evidence from a large clinical sample of adolescents and adults. *Comprehensive Psychiatry*, 82, 53-60.
- Vidić, T., i Miljković, D. (2023). Mišljenje učitelja o ocjenjivanju u osnovnoj školi. *Napredak : Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju*, 164(3-4), 221-241.
- Vieno, A., Nation, M., Pastore, M., i Santinello, M. (2009), Parenting and antisocial behavior: A model of the relationship between adolescent self-disclosure, parental closeness, parental control, and adolescent antisocial behavior. *Developmental Psychology*, 45(6), 1509-1519.
- Vizek Vidović, V., Rijavec, M., Vlahović-Štetić, V., i Miljković, D. (2014). *Psihologija obrazovanja*. Zagreb: IEP – Vern.
- Vizek Vidović, V., Vlahović-Štetić, V., i Petrak, O. (1999). Neke metrijske karakteristike skale za procjenu ponašanja učenika u razredu. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 35(1), 51-61.
- Vončina, L. (2013). *Nezaposlenost kao izravan ili neizravan čimbenik rizika za zdravlje*. Doktorska disertacija. Split: Medicinski fakultet.
- Vrcelj, S. (2003). Školska kultura – faktor kvalitete. U M. Kramar, i M. Duh (Ur.), *Didaktični in metodični vidiki prenove in razvoja izobraževanja: knjiga referatov z 2. mednarodnega znanstvenog a posveta* (str. 87-95). Maribor: Pedagoški fakultet.
- Vrdoljak, G., Kurtović, A., Babić Čikeš, A., i Hirnstein, M. (2023). Gender and educational stage moderate the effects of developmental assets on risk behaviours in youth. *International Journal of Adolescence and Youth*, 28(1), 1-19.
- Vrselja, I. (2017). Kasna delinkvencija kod adolescenata: Uloga želje za autonomijom i druženja s devijantnim vršnjacima. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 26(4), 477-497.
- Vrselja, I., Sučić, I., i Franc, R. (2009). Rizična i antisocijalna ponašanja mlađih adolescenata i privrženost školi. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 18(4-5), 739-762.

- Vučenović, D., Hajncl, Lj., i Mavar, M. (2015). Percepcija roditeljskog stila odgoja i depresivnost adolescenata s obzirom na spol i dob. *Klinička psihologija*, 8(1), 81-92.
- Vujičić, L. (2008). Kultura odgojno-obrazovne ustanove i kvaliteta promjena odgojno-obrazovne prakse. *Pedagoška istraživanja*, 5(1), 7-20.
- Vulić-Prtorić, A. (2002). Obiteljske interakcije i psihopatološki simptomi u djece i adolescenata. *Suvremena psihologija*, 5, 31-51.
- Vulić-Prtorić, A. (2004). *Depresivnost u djece i adolescenata*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Vulić-Prtorić, A., i Cifrek-Kolarić, M. (2011). *Istraživanja u razvojnoj psihopatologiji*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Vulić-Prtorić, A., i Lončarević, I. (2016). Školski uspjeh i mentalno zdravlje: Od relacija do intervencija. *Napredak*, 157(3), 302-324.
- Wagner Jakab, A. (2008). Obitelj - sustav dinamičnih odnosa u interakciji. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44(2), 119-128.
- Walker, J. S., i Bright, J. A. (2009). False inflated self-esteem and violence: A systematic review and cognitive model. *Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 20(1), 1-32.
- Wang, M. T., i Fredricks, J. A. (2014). The reciprocal links between school engagement, youth problem behaviors, and school dropout during adolescence. *Child Development*, 85(2), 722-737.
- Warr, M. (1993). Age, peers and delinquency. *Criminology*, 31(1), 17-40.
- Way, N., Reddy, R., i Rhodes, J. (2007). Students' perceptions of school climate during the middle school years: associations with trajectories of psychological and behavioral adjustment. *American journal of community psychology*, 40(3-4), 194-213.
- Weber, F., Knapp, G., Ickstadt, K., Kundt, G., i Glass, A. (2020). Zero-cell corrections in random-effects meta-analyses. *Research Synthesis Methods*, 11(6), 913-919.
- Wellman R. J., Dugas E. N., Dutczak H., O'Loughlin E. K., Datta G. D., Lauzon B., i O'Loughlin, J. (2016). Predictors of the Onset of Cigarette Smoking: A Systematic Review of Longitudinal Population-Based Studies in Youth. *American Journal of Preventive Medicine*, 51(5), 767-778.
- Wheeler, S. B. (2010). Effects of self-esteem and academic performance on adolescent decision-making: an examination of early sexual intercourse and illegal substance use. *Journal of Adolescent Health*, 47(6), 582-590.
- Whitlock, J. L. (2006). Youth perceptions of life at school: Contextual correlates of school connectedness in adolescence. *Applied Developmental Science*, 10, 13-29.
- WHO (2011). Suicide prevention. Preuzeto s: http://www.who.int/mental_health/prevention/suicide/suicideprevent/en/.
- Wild, L. G., Flisher, A. J., Bhana, A., i Lombard, C. (2004). Associations among adolescent risk behaviours and self-esteem in six domains. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(8), 1454-67.

- Williams, J. H., Ayers, C. D., i Arthur, M. W. (1997). Risk and protective factors in the development of delinquency and conduct disorder. U M. W. Fraser (Ur.), *Risk and resilience in childhood: an ecological perspective* (str.140-170). Washington: National Association of Social Workers.
- Willoughby, T., Chalmers, H., Busseri, M. A., Bosacki, S., Dupont, D., Marini, Z., Rose-Krasnor, L., Sadava, S., Ward, A., i Woloshyn, V. (2007). Adolescent non-involvement in multiple risk behaviors: An indicator of successful development? *Applied Developmental Science* 11(2), 89-103.
- Wolff, J. M., i Crockett, L. J. (2011): The role of deliberative decision making, parenting, and friends in adolescent risk behaviors. *Journal of Youth and Adolescence*, 40(12), 1607-1622.
- Wood, J. V., i Forest, A. L. (2016). Self-protective yet self-defeating: The paradox of low self-esteem people's self-disclosures. U J. M. Olson, i M. P. Zanna (Ur.), *Advances in experimental social psychology* (str. 131-188). Cambridge: Academic Press.
- Woolley, N. O., i Macinko, J. (2019). Association between sociodemographic characteristics and sexual behaviors among a nationally representative sample of adolescent students in Brazil. *Cadernos de Saúde Pública*, 35(2), 1-13.
- Ybrandt, H., i Armelius, K. (2010). Peer aggression and mental health problems: Self-esteem as a mediator. *School Psychology International*, 31(2), 146-163.
- Zeigler-Hill, V. (2013). The importance of self-esteem. U V. Zeigler-Hill (Ur.), *Self-esteem*. New York, NY: Psychology Press.
- Zelenika, T., Vekić, T., i Tadić-Lesko, K. (2024). Povezanost sociodemografskih obilježja s eksternaliziranim poremećajima u ponašanju adolescenata. *Acta Iadertina*, 21(1), 31-58.
- Zheng, L. R., Atherton, O. E., Trzesniewski, K., i Robins, R. W. (2020). Are self-esteem and academic achievement reciprocally related? Findings from a longitudinal study of Mexican-origin youth. *Journal of personality*, 88(6), 1058-1074.
- Zhu, J., Chen, Y., i Su, B. (2020). Non-suicidal self-injury in adolescence: Longitudinal evidence of recursive associations with adolescent depression and parental rejection. *Journal of adolescence*, 84, 36-44.
- Zimmerman, M., Copeland, L., Shope, J. T., i Dielman, T. E. (1997). A longitudinal study of self-esteem: Implications for adolescent development. *Journal of youth and adolescence*, 26(2), 117-141.
- Zloković, J., i Vrcelj, S. (2010). Rizična ponašanja djece i mladih. *Odgojne znanosti*, 12(1), 197-213.
- Zoroglu, S. S., Tuzun, U., Sar, V., Tutkun, H., Savaş, H. A., Ozturk, M., Alyanak, B., i Kora, M. E. (2003). Suicide attempt and self-mutilation among Turkish high school students in relation with abuse, neglect and dissociation. *Psychiatry and clinical neurosciences*, 57(1), 119-126.
- Zrilić, S. (2005). Autoritarni odgojni stil roditelja kao prediktor školskog neuspjeha. *Pedagogijska istraživanja*, 2(1), 125-137.
- Zúñiga, D., Carretta, F., Contreras, M., Cornejo, E., Gallardo, C., Guichapani, I., i Muñoz, C. (2024). Systematic Review of Psychosocial Risk and Protective Factors in Children Reported from Developmental Criminology. *Children*, 11(974), 1-14.

Žižak, A., Koller-Trbović, N., i Jeđud, I. (2004). Poremećaji u ponašanju djece i mladih: perspektiva stručnjaka i perspektiva djece i mladih. U Bašić, J., Koller-Trbović, N. i Uzelac, S. (ur.): Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja. Zagreb: Edukacijsko – rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 119-139.

VIII. PRILOZI

Prilog 1. Dozvola Etičkog povjerenstva Filozofskog fakulteta u Osijeku

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

KLASA: 602-04/22-04/01
URBROJ: 2.158-83-02-22-3

Osijek, 20. siječnja 2022.

Filozofski fakultet Osijek
Etičko povjerenstvo
Lorenza Jäger 9
31000 Osijek

MIŠLJENJE ETIČKOG POVJERENSTVA

Poslijedoktorand Vladimir Bjelobrk podnio je 10. siječnja 2022., prijedlog istraživanja, naslova "**Individualni i socijalni čimbenici rizičnog ponašanja djece**". Istraživanje se odvija pod mentorstvom doc. dr. sc. Ivane Sekol, a u svrhu izrade doktorskog rada. Traži se usklađenost istraživanja s Etičkim kodeksom Sveučilišta J. J. Strossmayer u Osijeku.

Etičko povjerenstvo Filozofskog fakulteta Osijek proučilo je priloženu dokumentaciju te na sastanku održanom elektroničkim putem 11. I - 14. I. 2021. (58.e-sjednici) zaključilo da je predloženo istraživanje u skladu s odredbama Etičkog kodeksa Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i može se provesti kako je planirano u priloženoj dokumentaciji.

Predsjednik Etičkog povjerenstva

Marijan Krivak, prof. dr. sci.

Dostavljeno:

1. Vladimir Bjelobrk
2. Pismohrana Etičkog povjerenstva
3. Pismohrana Fakulteta

azvo

ESG Certifikat
sustava osiguranja
kvalitete u obrazovanju

Prilog 2. Suglasnost roditelja za sudjelovanje u i istraživanju

Poštovani roditelji,

molim Vas za suglasnost da Vaše dijete, učenik/ica OŠ Vladimir Becića, sudjeluje u istraživanju doktorskog rada iz područja pedagogije pod nazivom „Individualni i socijalni faktori rizičnog ponašanja djece“. Istraživanje se provodi na Odsjeku za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Osijeku pod mentorstvom doc. dr. sc. Ivane Sekol.

Cilj je ovog istraživanja ispitati koji individualni i socijalni faktori imaju najznačajniji prediktorski učinak na razvoj rizičnog ponašanja djece. Rezultati istraživanja u konačnici bi omogućili izgradnju jasnije uloge škole u prevenciji rizičnih ponašanja, odnosno predložiti će se određene preventivne strategije koje bi za posljedicu imale poželjne odgojne učinke od kojih korist ne bi imali samo učenici i njihove obitelji, već i šira društvena zajednica.

Unaprijed zahvaljujem!

S poštovanjem,

Vladimir Bjelobrk, mag. educ. philol. croat. et mag. paed.

Odsjek za pedagogiju

Filozofski fakultet Osijek

Suglasan/na sam da moje dijete sudjeluje u istraživanju:

DA

NE

(potpis roditelja)

Prilog 3. Upitnik sociodemografskih podataka (SDM)

SDM

Ovim upitnikom želimo saznati više o ponašanju djece u tvojoj školi te kakav je tvoj odnos s vršnjacima i roditeljima. Najprije te molimo da nam odgovoriš na nekoliko pitanja o sebi.

Razred: _____ **Spol (zaokruži):** M Ž

Koliko imaš godina?: _____

Mjesto/grad u kojem živiš (upiši na crtu): _____

Koliko braće i sestara imaš? (upiši na crtu) _____

S kim živiš? (zaokruži odgovor koji se odnosi na tebe):

- a) s oba roditelja
- b) s ocem
- c) s majkom
- d) s nekim drugim (na crtu upiši s kim) _____

U mojoj obitelji zaposleni su (zaokruži odgovor koji se odnosi na tebe):

- a) oba roditelja
- b) samo otac
- c) samo majka
- d) roditelji su mi nezaposleni

Molimo te da u sljedećoj tablici zaokružiš s kojim si uspjehom završio/la prošli razred.

Opći uspjeh na kraju prošle školske godine	odličan (5)
	vrlo dobar (4)
	dobar (3)
	dovoljan (2)

U prošloj školskoj godini imao/la sam neopravdane sate zbog nepohađanja nastave.
(zaokruži odgovor koji se odnosi na tebe)

DA NE

Prilog 4. Samoiskaz rizičnog i delinkventnog ponašanja (SRDP)

SRDP

U sljedećoj tablici opisana su neka ponašanja koja čine mladi. Molimo Te da pažljivo pročitaš opis pojedinih ponašanja i da u odgovarajući stupac ispod **Broja puta** s „X“ označiš koliko si se puta ponašao na određeni način.

Ponašanja Koliko si puta u <u>životu</u> ?	Broj puta			
	nikad	1-2	3-5	više od 5
1. Vozio/la skuter ili motor, a da nisi imao/la potvrdu o poznavanju prometnih propisa odnosno odgovarajuću vozačku dozvolu.				
2. Švercao/la u vlaku, autobusu ili tramvaju.				
3. Nasilno ušao u školu, trgovinu, tuđi stan da bi uzeo/la novac ili vrijedne stvari.				
4. Iskoristio priliku (npr. otvoren prozor) i ušao/la u školu, trgovinu, tuđi stan da bi uzeo/la novac ili vrijedne stvari.				
5. Nasilno otvorio/la zaključani automobil da bi uzeo/la novac ili vrijedne stvari.				
6. Skidao/la dijelove s tuđeg automobila, motora ili bicikla (kao npr. brisače, svjetla i sl.) i prisvojio/la ih.				
7. Uzeo/la u samoposluzi ili nekoj drugoj trgovini stvar ili stvari vrijedne više od 100 KN, a da nisi platio/la.				
8. Našao/la nešto vrijedno (npr. mobitel) i to zadržao/la bez pokušaja da to vratiš vlasniku.				
9. Prijetio/la batinama nekoj osobi da bi došao/la do novca ili vrjednijih stvari.				
10. Prijetio/la oružjem (hladnim - nož, baseball palica ili vatrenim - pištolj, bomba) nekoj osobi da bi došao/la do novca ili vrjednijih stvari.				
11. Namjerno razbio/la prozor, uličnu svjetiljku, izlog, koševu za smeće, klupu ili slično.				
12. Ispustio/la gume na automobilu, ili ga na neki drugi način oštetio kao npr. izgrebao/la lak, razbio/la prozor i sl..				

Ponašanja Koliko si puta u životu?	Broj puta			
	nikad	1-2	3-5	više od 5
13. Crtao grafite bez službene dozvole (npr. vlasnika kuće, stanara zgrade, vlasti za npr. školu, tramvajske stanice, vlakove...).				
14. Opio/la pivom ili vinom.				
15. Opio/la <u>oštrim alkoholnim pićima</u> kao npr. votka, viski i sl.				
16. „Snifao/la“ ili "gongao/la" se (udisao/la ljeplivo).				
17. Pušio/la marihuanu ili hašiš.				
18. Koristio/la ecstasy ("bombone"), "ice" i slične droge.				
19. „Tabletirao/la“ se (namjerno uzeo/la prekomjernu dozu lijekova).				
20. Koristio/la neku tešku drogu kao npr. kokain, heroin, LSD, speed i sl.				
21. Bio/la u školi pod utjecajem neke droge.				
22. Preprodavao/la drogu.				
23. Ostao/la puno dulje vani no što ste se dogovorili s roditeljima.				
24. Pobjegao/la iz škole.				
25. Sudjelovao/la u krađi ili nekoj drugoj kaznenoj aktivnosti koju su predvodili neki tvoji prijatelji.				
26. Primio/la ili kupio/la nešto za što si znao/la da je ukradeno (npr. mobitel, sat i sl.).				
27. Uzeo/la građevinski materijal ili druge stvari s gradilišta ili iz skladišta.				

Ponašanja Koliko si puta u životu?	Broj puta			
	nikad	1-2	3-5	više od 5
28. Nisi vratio/la novac roditeljima ili drugim članovima obitelji nakon što si obavio/la kupnju, a da ti oni nisu dozvolili da zadržiš taj novac.				
29. Razbijao/la stvari po kući kad su ti roditelji ili drugi odrasli članovi obitelji nešto zabranili ili ti nisu dali novac koji si tražio/la.				
30. Udario/la majku, oca ili drugog odraslog člana obitelji kad su ti nešto zabranili (izlazak, vožnju mopedom i sl.) ili ti nisu dali novac koji si tražio/la.				
31. Udario/la ili ozbiljnije ozlijedio/la nastavnike ili profesore.				
32. Prijetio/la svojoj djevojci/mladiću da ćeš ju/ga udariti/ozlijediti.				
33. Imao/la pokušaj samoranjavanja (rezao/la se, gasio čikove po sebi i sl.).				
34. Bio/la fizički nasilan/na prema svojoj djevojci/mladiću.				
35. Sudjelovao/la u nasilju na utakmicama (npr. palio/la baklje, tukao/la se, kidao/la stolce i sl.).				
36. Sudjelovao/la u napadu na osobu zbog njene vjere, rase ili spolne orijentacije (npr. Romi, homoseksualci, transvestiti).				
37. Preprodavao/la presnimljeni audiovizualni materijal (albume, filmove i slično).				
38. Imao/la pokušaj suicida.				

Molimo te, odgovori i na ova dva pitanja:

	Broj partnera			
	0	1-2	3-4	5 i više
A) Koliko si spolnih partnera imao/la u životu?				

B) Ako si imao/la spolni odnos, u kojem razredu se to prvi put dogodilo? _____
Ukoliko si do sada imao/la spolne odnose, molimo te da odgovoriš i na slijedeća pitanja

(Koliko si puta u životu?)

Ponašanja Koliko si puta <u>u životu</u> ?	Broj puta			
	nikad	1-2	3-4	5 i više
I. Stupio/la u seksualne odnose bez zaštite (bez prezervativa/tablete)?				
II. Stupio/la u seksualne odnose na jednu noć s usputnom partnericom/ partnerom?				
III. Strahovao da ti je partnerica trudna?/ Koliko si puta strahovala da si trudna?				

Prilog 5. Rosenbergova skala samopoštovanja (ROS)

ROS

Pred tobom se nalazi niz tvrdnji koje opisuju što ljudi misle i osjećaju o sebi. Molimo, pažljivo pročitaj svaku tvrdnju i zaokruži broj koji najbolje opisuje u kojoj mjeri se pojedina tvrdnja **odnosi na tebe**.

Brojevi imaju sljedeće značenje:

1	2	3	4
uopće se ne slažem	ne slažem se	slažem se	potpuno se slažem

1. Općenito govoreći, zadovoljan/na sam sobom.	1	2	3	4
2. Želio/željela bih imati više poštovanja prema samom/oj sebi.	1	2	3	4
3. Osjećam da nema puno toga čime bih se mogao/la ponositi.	1	2	3	4
4. Ponekad se osjećam potpuno beskorisnim/nom.	1	2	3	4
5. Sposoban/na sam raditi i izvršavati zadatke podjednako uspješno kao i većina drugih ljudi.	1	2	3	4
6. S vremena na vrijeme se osjećam kao da ništa ne vrijedim.	1	2	3	4
7. Osjećam da sam isto toliko sposoban/na koliko i drugi ljudi.	1	2	3	4
8. Osjećam da posjedujem niz vrijednih osobina.	1	2	3	4
9. Sve više dolazim do saznanja da jako malo vrijedim.	1	2	3	4
10. Mislim da vrijedim barem koliko i drugi ljudi.	1	2	3	4

Prilog 6. Skala percepcije obiteljskih odnosa (SPOO)

SPOO

U ovom upitniku nalaze se tvrdnje koje opisuju različite odnose između djece i njihovih roditelja. Tvoj zadatak je da pažljivo pročitaš svaku tvrdnju i s desne strane zaokružiš broj ispod odgovora koji najbolje opisuje tvoj odnos s majkom i zatim tvoj odnos s ocem.

Npr. ako ono što je napisano u rečenici ne vrijedi za tvoj odnos s majkom ili ocem zaokružit ćeš **broj 1** koji predstavlja odgovor «NETOČNO», ako se samo djelomično odnosi na tvoj odnos s majkom/ocem zaokružit ćeš **broj 2** koji predstavlja odgovor «DJELOMIČNO TOČNO». Ako ono što je napisano u rečenici jako dobro opisuje tvoju majku/oca ili tvoj odnos s njima zaokružit ćeš **broj 3** što znači «POTPUNO TOČNO».

Pažljivo pročitaj svaku tvrdnju i zaokruži odgovarajući broj. U ovom upitniku nema točnih ili pogrešnih odgovora.

	Moja majka...			Moj otac...		
	Netočno	Djelomično točno	Točno	Netočno	Djelomično točno	Točno
1. Ne ispriča mi se kada nepravedno postupi prema meni.	1	2	3	1	2	3
2. Često više na mene.	1	2	3	1	2	3
3. Ne pokazuje mi da me voli.	1	2	3	1	2	3
4. Pruža mi sigurnost.	1	2	3	1	2	3
5. Utješi me kada sam tužan/na.	1	2	3	1	2	3
6. Potiče me da pričam o stvarima koje su meni važne.	1	2	3	1	2	3
7. Prihvaća moje pogreške.	1	2	3	1	2	3
8. Imam osjećaj kao da me ne primjećuje.	1	2	3	1	2	3
9. Nije uz mene kada mi je potrebna/an.	1	2	3	1	2	3
10. Mogu pričati s njom/njim i o intimnim stvarima.	1	2	3	1	2	3
11. Često kaže da nema vremena razgovarati sa mnom kada ju/ga trebam.	1	2	3	1	2	3
12. Ohrabruje me da uspijem u drugim aktivnostima izvan škole.	1	2	3	1	2	3
13. Često mi „drži predavanja“ kako se trebam ponašati.	1	2	3	1	2	3
14. Ja i moja majka/otac imamo iskren odnos.	1	2	3	1	2	3
15. Ne zanima je/ga koje probleme ja imam.	1	2	3	1	2	3
16. Omalovažava me kada učinim nešto pogrešno.	1	2	3	1	2	3
17. Pretjerano me kritizira.	1	2	3	1	2	3
18. Stalno me ispituje.	1	2	3	1	2	3
19. Ismijava me pred drugima.	1	2	3	1	2	3
20. Prijeti da će mi nešto učiniti.	1	2	3	1	2	3
21. Kada pogriješim kažnjava me šutnjom.	1	2	3	1	2	3
22. Rijetko me poljubi.	1	2	3	1	2	3
23. Rijetko mi se smiješi.	1	2	3	1	2	3
24. Često me ucjenjuje ako se ne držim njenih/njegovih pravila ponašanja.	1	2	3	1	2	3
25. Uspoređuje me s drugom djecom.	1	2	3	1	2	3

Prilog 7. Skala podložnosti vršnjačkom pritisku (SPPV)

SPPV

U dijelu koji slijedi nalaze se tvrdnje koje se odnose na tvoje ponašanje. Molimo te da pročitaš svaku tvrdnju te da zaokruživanjem odgovarajućeg broja odgovoriš koliko je pojedina tvrdnja **za tebe točna**.

1 uopće nije točno 2 uglavnom nije točno 3 niti točno niti netočno 4 uglavnom točno 5 u potpunosti točno

Tvrdnje					
1. Probao/la sam drogu zato jer su to i drugi u mom društvu to napravili.	1	2	3	4	5
2. Nisam se družio/la s nepopularnim vršnjacima kako bi me članovi mog društva bolje prihvatili.	1	2	3	4	5
3. Govorio/la sam negativnije o svojim roditeljima nego što to stvarno mislim kad su to i drugi činili.	1	2	3	4	5
4. Iako to nisam želio/željela, u školi sam sudjelovao/la u „psinama“ kad su to prijatelji od mene tražili.	1	2	3	4	5
5. Iako to nisam želio/željela, pio/la sam alkohol kako bih se bolje uklopio/la među vršnjake.	1	2	3	4	5
6. Suprotstavljao/la sam se roditeljima kako bih bio/bila popularniji/ja među vršnjacima.	1	2	3	4	5
7. Samoozljeđivao/la sam se kad su to i drugi u mom društvu radili.	1	2	3	4	5
8. Iako to nisam želio/željela, pušio/la sam cigarete da se tako bolje uklopim u svoje društvo.	1	2	3	4	5
9. Promijenio/la sam svoju frizuru da me vršnjaci bolje prihvate.	1	2	3	4	5
10. Družio/la sam se s vršnjacima koji mi se nisu sviđali jer je to utjecalo na moju popularnost u grupi.	1	2	3	4	5
11. Na nagovor vršnjaka radio/la sam stvari s kojima se moji roditelji nisu slagali.	1	2	3	4	5
12. Kako bi me bolje prihvatili, s društvom sam ukrao/la nešto u dućanu.	1	2	3	4	5
13. Oblačio/la sam se onako kako je moje društvo očekivalo.	1	2	3	4	5
14. Izbjegavao/la sam biti aktivan/na na nastavi kako drugi učenici ne bi mislili da se ulizujem profesoru.	1	2	3	4	5
15. Prekršio/la sam dogovor s roditeljima zbog očekivanja svojeg društva.	1	2	3	4	5
16. Krenuo/la sam na dijetu zato što su to i moji prijatelji radili.	1	2	3	4	5
17. Iako to nisam želio/željela, svoj sam fizički izgled usklađivao/la s izgledom drugih u svom društvu jer su to oni od mene tražili.	1	2	3	4	5
18. Nisam pokazivao/la dodatni interes za nastavni sadržaj kako pred vršnjacima ne bih ispao/la štreber/štreberica.	1	2	3	4	5
19. Ismijavao/la sam i govorio/la loše o drugim vršnjacima kad sam time bio/bila bolje prihvaćen/na.	1	2	3	4	5
20. Kad je većina razreda neopravdano izostala s nastave, i ja sam to učinio/la.	1	2	3	4	5
21. Upustio/la sam se u seksualni odnos na nagovor prijatelja.	1	2	3	4	5
22. Izbjegavao/la sam neke vršnjake koje su izbjegavali i ostali članovi mog društva.	1	2	3	4	5

Prilog 8. Skala kulture škole (SKŠ)

SKŠ

Sljedeće tvrdnje opisuju situacije koje se događaju u školama. Ocijeni u kojoj mjeri se navedene tvrdnje odnose na tvoju školu.

1 uopće nije točno	2 uglavnom nije točno	3 niti točno niti netočno	4 uglavnom točno	5 u potpunosti točno
--------------------------	-----------------------------	---------------------------------	------------------------	----------------------------

Tvrdnje					
1. Vrlo je malo fizičkog nasilja među učenicima.	1	2	3	4	5
2. Vrlo je malo bježanja s nastave.	1	2	3	4	5
3. Vrlo je malo varanja na testovima.	1	2	3	4	5
4. Vrlo malo štete učinjeno je školskom vlasništvu.	1	2	3	4	5
5. Vrlo je malo krađe.	1	2	3	4	5
6. Vrlo je mala konzumacija droge i alkohola.	1	2	3	4	5
7. Vrlo je malo verbalnog zlostavljanja.	1	2	3	4	5
8. Učitelji tretiraju učenike pošteno i pravedno.	1	2	3	4	5
9. Učenici i učitelji međusobno si vjeruju.	1	2	3	4	5
10. Učitelji se zanimaju za učenike i spremni su pomoći.	1	2	3	4	5
11. Učenici i učitelji otvoreno razgovaraju o problemima.	1	2	3	4	5
12. Učitelji omogućuju učenicima sudjelovanje u donošenju odluka.	1	2	3	4	5
13. Neka su pravila ustanovljena u jednakoj mjeri od strane učenika i učitelja.	1	2	3	4	5
14. Učenici si međusobno vjeruju.	1	2	3	4	5
15. Učenici si međusobno pomažu iako nisu prijatelji.	1	2	3	4	5
16. Učenici koji pripadaju različitim skupinama odnose se prijateljski.	1	2	3	4	5
17. Učenici se međusobno odnose s poštovanjem i ljubaznošću.	1	2	3	4	5
18. Učenici imaju dobro obrazovanje i priliku puno naučiti.	1	2	3	4	5
19. Učenici se uče odgovornosti i brižnosti prema drugim ljudima.	1	2	3	4	5
20. Učenici uče kako izražavati mišljenje i zauzimati stavove.	1	2	3	4	5
21. Učenici imaju priliku promišljati o pravim problemima.	1	2	3	4	5
22. Učenici uče prihvaćati tuđe ideje i stavove.	1	2	3	4	5
23. Učenici uče gledati stvari s tuđe perspektive.	1	2	3	4	5
24. Učenici se uče promišljanju prije donošenja izjava/odluka.	1	2	3	4	5
25. Učenicima se pruža nada i prilika za bolju budućnost.	1	2	3	4	5

**MOLIMO TE, PROVJERI JESI LI ODGOVORIO/LA NA SVA PITANJA!
HVALA! ☺**

Životopis autora

Vladimir Bjelobrk rođen je 4. kolovoza 1985. godine u Osijeku u kome je završio osnovnu školu i II. gimnaziju Osijek. Diplomirao je 2011. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku – smjer Hrvatski jezik i književnost i Pedagogija. Nakon studija zaposlio se u Osnovnoj školi Bilje na mjestu stručnog suradnika pedagoga. Kao stručni suradnik pedagog radio je u Graditeljsko-geodetskoj školi Osijek, Katoličkoj klasičnoj gimnaziji s pravom javnosti u Virovitici te bio vanjskim stručnim suradnikom Dječjeg vrtića Grlica u Bilju. U zvanje stručnog suradnika pedagoga – mentora napredovao je 2015. godine. Uz posao stručnog suradnika pedagoga u osnovnoj školi, nekoliko je godina provodio mjere pojačane brige i nadzora nad djecom i mladeži te mjere stručne pomoći i podrške u ostvarivanju roditeljske skrbi za više područnih ureda Hrvatskog zavoda za socijalni rad. Upravni odjel za obrazovanje i mlade Osječko-baranjske županije 2018. godine imenovao ga je predsjednikom Stručnog povjerenstva za utvrđivanje psihofizičkog stanja djeteta/učenika. Recenzirao je veći broj digitalnih obrazovnih sadržaja i scenarija poučavanja na projektu e-Škole Hrvatske akademske i istraživačke mreže – CARNet. Ravnateljem Centra za autizam u Osijeku imenovan je 2021. godine, a tu dužnost obavlja i danas. U lipnju 2024. imenovan je članom Savjeta za socijalnu skrb Osječko-baranjske županije. U listopadu iste godine izabran je u naslovnog suradnika – asistenta iz znanstvenog područja društvenih znanosti, znanstvenog polja pedagogija na Odjelu za fiziku u sastavu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Aktivno sudjeluje na stručnim skupovima i znanstvenim konferencijama.